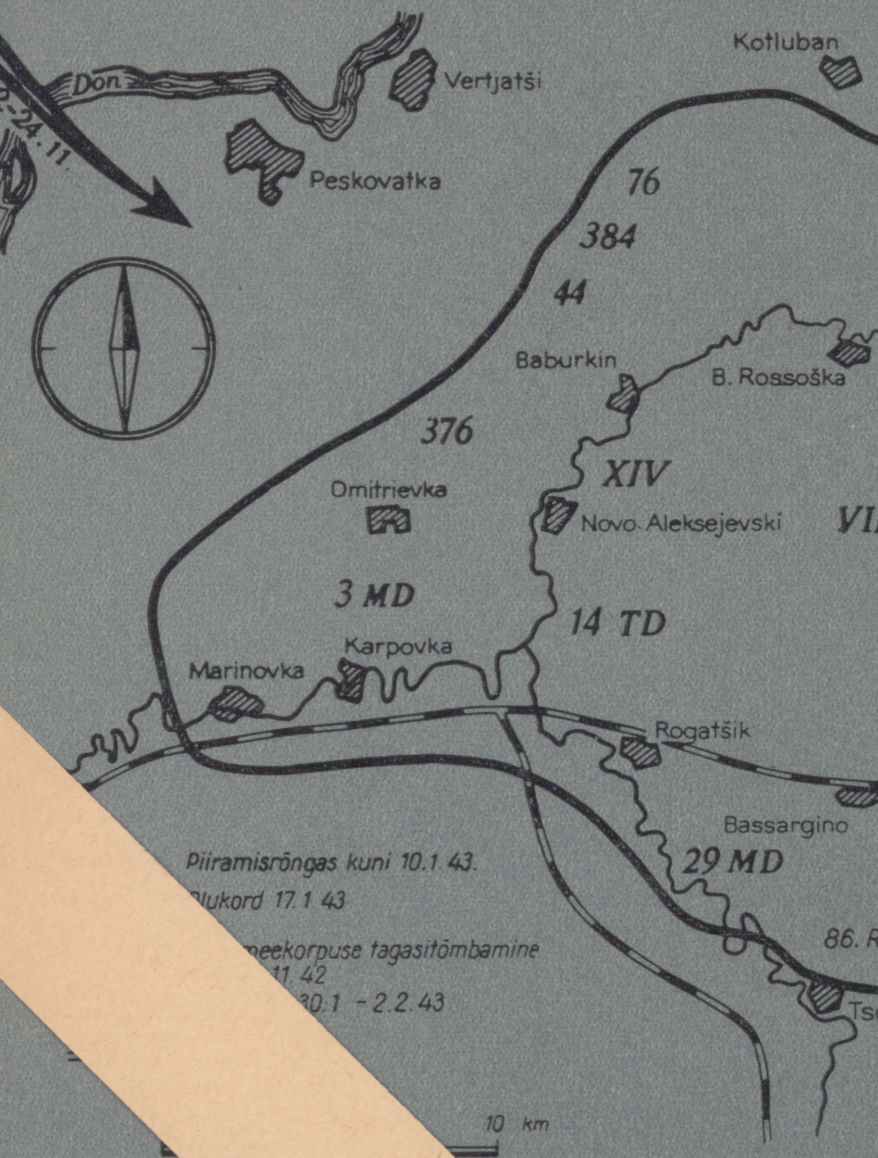

KATASTROOF VOLGAL

JOACHIM
WIEDER

SISSEPIIRATUD SAKS

GRUPEERING

KATASTROOF VOLGAL

J. WIEDER

1000
PADI
1000

5

KATASTROOF

A
28435 (11)

VOLGAL

JOACHIM
WIEDER

von MANSTEIN
PAULUS
von SEYDLITZ

KIRJASTUS
«EESTI RAAMAT»
TALLINN 1967

9(T)
W57

Originaali tiitel:

Joachim Wieder

STALINGRAD UND DIE VERANTWORTUNG DES SOLDATEN
v. MANSTEIN, PAULUS, v. SEYDLITZ

Tõlkinud H. Tiidus

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

69587

JOACHIM WIEDERI TEOS JA SELLE TÄHTSUS

SISSEJUHATAV ARTIKKEL

Teine maailmasõda kuulub niisuguste sündmuste hulka, mis inimeste mälestustest kunagi ei kao. Maailma avalikkuse püüdlused seletada selle võimsa sotsiaalse kataklüsmi põhjusi, käiku ja tagajärgi, muutuvad aastatega üha visamaks. Seda tunnistab kasvav raamatute ja artiklite tulv, mis käsitlevad Teist maailmasõda. Kuid niinimetatud Lääne maailma maades, eriti Saksa Föderatiivses Vabariigis (viimane on otsene järeltulija sellele riigile, kes kannab peamist vastutust kahe maailmasõja vallapäästmise eest), astub Teise maailmasõja historiograafia kahjuks sageli faktidega küllaltki teravasse vastuollu, nagu seda on juba korduvalt nõukogude ajakirjanduses märgitud.

NATO riikides, eriti aga Saksa Föderatiivses Vabariigis, kasvab järjest soganene voog, mille moodustavad võltsitud publikatsioonid, memuaarid, artiklid, uurimused, lahingute kirjeldused, sõjalis-strateegilised ülevaated sõjateatrite kohta, monograafiad väeliikide ja vägede formeerimise teemal, poliitilised traktaadid Teise maailmasõja eelloo ja käigu kohta.

Kogu see literatuuritulv valab suuremal või vähemal hulgal vett NSV Liidu ja teiste sotsialismimaade suhtes vaenuliku agressiooni veskile, õhutab revanši ja totaalset tuumasõda. Seepärast ongi pidanud nõukogude ajaloolased, ideoloogiarinde töötajad ja möödunud sõjast osa-

võtjad korduvalt sule kätte haarama, et kummutada paljude Lääne-Saksa autorite väljamõeldisi. Seejuures on olnud juttu revanšismi ideoloogide paljastamisest, kes taotlevad kuritahtlikke eesmärke, nagu seda on näiteks Saksa kindralstaabi, fašistliku generaliteedi ja kogu veermahti rehabiliteerimine tervikuna, püüdlus tõestada, et Saksamaa lüüasaamine kandis juhuslikku iseloomu. Terves reas raamatutes ülistatakse häbitult Saksa kindralstaabi «kogemusi ja ettenägelikkust», väejuhtide «kunsti», hitlerlike kõrilõikajate «vaprust», Saksa tehnika «täiuslikkust» jne. Seejuures püüavad ajaloo võltsijad laimata nõukogude rahvast ja tema armeed, näidata, et hävitav löök, mille andsid hitlerlastele NSV Liidu Relvastatud Jõud, oli üksnes ränkade geograafiliste ja kliimatiliste tingimuste ning meie arvulise üleoleku tulemus. Selle kõrval püütakse puhtaks pesta natsismi poliitikat okupeeritud territooriumil viibinud elanike suhtes. Ühtlasi püüavad paljude raamatute autorid, vastavalt sellele, mil määral nad Teisest maailmasõjast osa võtsid, ennast õigustada, oma prestiiži tagasi võita. Taoliste ja paljude teiste võltsijate väljamõeldiste kvintessentsiks võib pidada versiooni, nagu oleks saksa rahvale sõja tulemusel teenimatult liiga tehtud ning et ta seetõttu on sunnitud revanšiks valmistuma.

On vägagi iseloomulik, et see «idee» rändas ajalooliste teoste lehekülgedelt Lääne-Saksamaa valitsuse välispoliitilisse programmi. Eks kuulutanud ju Saksa Föderatiivse Vabariigi praegune kantsler Ludwig Erhard oma esimeses programmikõnes: «Selles lepingus (mõeldakse Lääne-Saksa monopolistide huvides «rahulikku reguleerimist» Saksamaaga), ja ainult selles võib ja tuleb kindlaks määrata Saksamaa lõplikud piirid; vastavalt kehtivale juriidilisele alusele jätkab Saksamaa eksisteerimist oma 1937. aasta 31. detsembri piirides.»¹ Seega kavatseb Lääne-Saksamaa valitsuse juht tõsta monopolistide ja militaristide revanšistliku fantaasia rahvusvahelise õiguse printsiibi tasemele.

Ainult üksikud Lääne-Saksa autorid on püüdnud tõsisemalt analüüsida Saksamaa lüüasaamist Teises maailmasõjas. Nende hulka kuulub kahtlemata ka käesoleva raamatu autor Joachim Wieder.

¹ Vt. «За рубежом», 1963, nr. 43, lk. 19.

J. Wiederi teos erineb üsnagi oluliselt enamuse Lääne-Saksa autorite raamatutest möödunud sõja kohta tervikuna ja Volgal toimunud lahingu kohta eriti.

Teost iseloomustab kõigepealt püüd ausalt, eelarvamusi kõrvale heites analüüsida selle hiigelkatastroofi põhjusi ja tagajärgi, mis toimus Saksa armeega Doni ja Volga jõgede vahel.

Kui enamus nendest, kes on Lääne-Saksamaal kirjutanud möödunud sõja kohta, tuleb liigitada nende hulka, kes pole sõja tulemustest mitte midagi või peaaegu mitte midagi õppinud, siis Wieder on ajaloolane ja inimene, kes mõistab õigesti hinnata mineviku traagilisi sündmusi. Seda tunnistab kas või järgmine katkend tema raamatust:

«Peale täieliku füüsilise rammestuse olid mu närvid niivõrd pingul, et see teravdas mu tundeid, võimaldas mul pilku heita ääretu õnnetuse kuristikku, kogu meie pattulangemise õudsesse sügavikku. Surma lähedus rebis mu silme eest viimase sideme, ja äkki tajusin ma üllatava selgusega aastate jooksul saadud tähelepanekute, muljete, piinavate kahtluste ja läbielamuste mõtet. Nüüd, elu ja surma piiril, kerkis sõda, mis oli meie suhtes teinud kõige kohutavama pöörde, minu ette kõige toimuva halastamatu paljastajana. Mulle sai absoluutselt selgeks meie sõja ebamoraalsus ja mõttetus nagu, muide, kogu meie saatustlik eksisamm üldse, mis loogiliselt tõi meid sellesse pörgusse. Ja ma tundsin end osavõtjana minu ümber märatsevast nõidade sibatist, milles ka mina olin süüdlane. See süütunne lasus ränga koormana mu hingel ja piinas südametunnistust.»

Seega tunnistab Wieder mehiselt oma vastutust ebanimiliku sõja ja selle tagajärgede eest ega aja süüd ainuüksi Hitleri ning füürerit ümbritsenud politikaanide ja kindralite kaela; Wieder teab, et vastutust tuleb kanda igal veermahti sõduril, igal sakslasel, kes järgnes hullunud füüreri üleskutsele.

Kuristik eraldab Wiederi arusaamisi Lääne-Saksa ajaloovõltsijate kinnitustest, nagu oleks Saksamaa Nõukogude Venemaa vastu sõdides täitnud mingisugust «tsiviliseerivat» missiooni. Nimelt nõnda argumenteerivad mõned, kui mitte paljud, Lääne-Saksa sõjaraamatute autorid.

Raamatus «Saatustlikud otsused» kuulutab kindral Blumentrit, et Hitler «oli sunnitud» alustama sõda NSV

Liidu vastu «õilsatel» ajenditel: ta pidi kaitsma Euroopat «punase hädaohu» eest, kuna «Nõukogud löid kahekümnendatel-kolmekümnendatel aastatel miljonilise armee ja suurendasid seda». Kindral jätkab: «Kuna veermaht oli tol ajal ainukeseks efektiivseks barjääriks Punaarmee ja Euroopa vahel, siis pidas Hitler Saksamaa missiooniks likvideerida ähvardus idas ja paisata tagasi Euroopa kohal rippuv bolševismijõud. Ta jälgis tähelepanelikult sündmuste käiku selles rajoonis ja oli valmis tegutsema niipea, kui see peaks muutuma hädavajalikuks.»¹

Wiederi raamatut lugedes veendume, et autor ei piirdu üksnes hitlerlike kõrilõikajate süüdistamisega. Ta läheb kaugemale ja püstitab järgmise, saksa rahvale vast ehk kõige tähtsama probleemi: on tingimata tarvis teha järeldusi tragöödiast Volga kindluse müüride all ning ka kogu Teisest maailmasõjast tervikuna. Äreva murega peab ta tunnistama, et paljud endised Hitleri kindralid ja kõrgemad ohvitserid on jälle vana suuna juurde tagasi läinud ja hakanud propageerima militarismi ja revanši, et Saksa Föderatiivse Vabariigi majandusliku taastamise protsessis rasvunud väikekodanlane on hakanud unustama möödunud sõja õppetunde, et ajaloolisse kirjandusse on taas siginenud soldatikultus ja veermahti kroonitakse kuulsuseoreooliga. Wieder kirjutab: «Langevute testamenti on võimalik täita üksnes sel juhul, kui mälestused sellest (Stalingradi. — A. J.) sõjalisest, moraalsest ja poliitilisest katastroofist saavad meile ajalooliste õppetundide ammendamatuks varasalveks.»

Oma raamatus Wieder faktiliselt solidariseerub nende materjalidega, mis paljastavad Lääne-Saksa ajaloovõltsijaid ja mille on päevavalgele toonud nõukogude ja maailma progressiivne historiograafia. Vääramatute faktide abil kinnitab ta niisuguste revanšismi propageerijate kuritahtlikkust, nagu seda on Manstein, Görлитz ja teised.

Joachim Wieder võttis osa Volga lahingust 6. armee koosseisus eriülesannete täitjana ja selle armee VIII armeekorpuse luureosakonna ohvitserina. Ta võttis osa lahingutest Harkovi all ja jõudis seejärel 6. armeega Stalingradini, kus pidi jagama sissepiiratud vägede saastust. Mitu aastat oli Wieder sõjavangis, kust ta pöördus

---

¹ Блументрит, Роковые решения, Воениздат, М. 1958, lk. 66.

pärast vabanemist tagasi Lääne-Saksamaale oma praegusesse elukohta. Wieder on katoliku vaimuliku poeg, üsnagi usklik inimene, keda ei saa kahtlustada sümpaatias kommunismi vastu. Seega on tema raamat veenvaks näiteks selle kohta, kuidas erinevate maailmavaadetega inimesed saavad liitlasteks võitluses kaasaja peamise probleemi lahendamise eest — kaitsta rahu ja hoida ära uus maailmasõda.

Wiederi mälestused Volga lahingust kirjastati esmakordselt 1955. aastal pealkirja all «Stalingradi tragöödia», üsnagi piiratud tiraažis. Hiljem töötas Wieder oma raamatu ümber, laiendas seda tunduvalt ning täiendas analüüsiga mitmete teoste kohta, mis olid pühendatud samale teemale. Raamatu esimene osa «Mälestusi läbielatud tragöödiast» kordab varem kirjastatud Wiederi memuaare. Kõige suurem ideeline koormus langeb raamatu teisele osale — «Kakskümmend aastat hiljem. Kriitilisi mõtisklusi», kus autor analüüsib E. Mansteini teost «Kaotatud võidud», Görliitzi poolt töödeldud Pauluse kirjanduslikku pärandit «Ma täidan käsku» ja 6. armee II armeekorpuse komandöri suurtükiväe kindrali Seydlitzi (kes kuulus hiljem Rahvuskomiteesse «Vaba Saksamaa») tegevust.

Wiederi raamat, mille esimene osa sisaldab autori otseseid isiklikke muljeid läbielatud tragöödiast ning mille teine osa kujutab endast katset lahti mõtestada toimunut kakskümmend aastat hiljem, ei anna täit ettekujutust Volgal toimunud lahingust. Kuid seda autor ei kavatsenudki ning tal ei jätkunud selleks ka materjali. Wieder käsitleb ainult seda lahinguperioodi, mis kujunes sakslastele kaitseks ja Nõukogude vägedele pealetungiks. Seega jääb meie vägede kangelaslik kaitse Volga ja Doni jõgede vahel ning Stalingradis (s. t. lahingu esimene periood, mis kestis neli kuud — 17. juulist kuni 19. novembrini 1942. aastal) väljapoole raamatu autori vaatevälja, kuigi just need lahingud valmistasid ette tingimused sõjaajaloos enneolematuks katastroofiks hitlerlikele vägedele, mida Wieder väga piltlikult kirjeldab.

Seepärast maksab kas või põgusaltki kirjeldada neid sündmusi. 17. juulist kuni 7. augustini 1942 toimusid ägedad lahingud avarates Doni steppides. Nõukogude vägede peaülesanne seisis selles, et pidurdada vastase

edasiliikumist, tekitada talle võimalikult suuremaid kaotusi elavjõus ja tehnikas ning võita aega kaitse organiseerimiseks (reservide kohaletoimetamine, kaitsevööndite ettevalmistamine). Selle tulemusel juhtuski nõnda, et juulikuus ettenähtud linna hõivamise asemel tuli Pauluse 6. armee peajõududel pidada veriseid lahinguid küllaltki kaugel Stalingradist.

8.—18. augustini toimusid lahingud Stalingradi kaitse välisvööndil. Selleks ajaks oli hitlerlik väejuhatuse juba veendunud, et üksnes sakslaste 6. armee vägedest ei piisa Volgal asuva linna vallutamiseks ning nad paiskasid siia oma 4. tankiarmee, mis esialgse plaani kohaselt pidi ründama Kaukaasiat. Hothi tankiarmee murdis läbi meie kaitse välisvööndi ja jõudis linnast kolmekümne kilomeetri kaugusele. Kuid kõigest sellest hoolimata õnnestus Nõukogude vägedel visa kaitse, vastulöökid ja -rünnakute abil ka seekord vaenlase plaan nurja ajada.

19. augustist kuni 3. septembrini püüdis hitlerlik väejuhatuse erakordse visadusega ellu viia oma uut plaani: vallutada linn kontsentreeritud löökidega Trjohhostrovi rajoonist itta (6. armee) ja Abganerovo rajoonist põhja (4. tankiarmee). Saksa 6. armee andis rindelõigu Pavlovskist kuni Hoperi jõe suudmeni üle Itaalia 8. armeele, koondus võimsasse rusikasse ja suunas nüüd löögi Doni forsseerimisele Vertjatševo rajoonis ning kavatses tungida Stalingradi loodest. Samal ajal koondas 4. tankiarmee oma jõud paremale tiivale ning kindlustas oma vasaku tiiva kahe Rumeenia diviisiga; tema pidi andma Stalingradile pealöögi lõunast ning samuti linna tungima.

Selle etapi algul õnnestuski vastasel forsseerida Doni Vertjatševo rajoonis ja murda läbi linna välisest kaitsevööndist. 23. augustil jõudsid Saksa väed Volgani Jervovka—Rönoki lõigus. Samal ajal pommitati ägedasti linna õhust. Vaenlane paiskas Stalingradi peale kogu 4. õhulaevastiku lennuväe. Volgale jõudes andis Saksa väejuhatuse löögi lõunast, püüdes linnast ära lõigata meie 62. armee ja osa 64. armee jõududest, mis paiknesid ikka veel välises kaitsevööndis Kalatši linna ümbruses. Et päästa 62. armeed hävingust ja Stalingradi vallutamisest, otsustas Nõukogude väejuhatuse tõmmata 62. armee keskmisele kaitsevööndile. See manööver teostati edukalt

ööl vastu 31. augustit; 62. armee jõud säilitati ja aeti nurja vaenlase plaan, kes püüdis hõivata linna lõunast. Pidagem silmas, et Stalingradis sel ajal vägesid peaaegu ei olnud.

4.—13. septembrini hargnesid lahingud Stalingradi sisemisel kaitsevööndil. Jällegi iseloomustasid Nõukogude vägede lahingutegevust arvukad vastulöögid ja -rünnakud lõunast, eriti aga põhjast Volgani jõudnud hitlerlike vägede pihta. See aktiivne tegevus tõmbas vastase jõud ära pealöögi suunast ning andis võimaluse jätkata linna kindlustamist.

Pärast seda, rohkem kui kahe kuu vältel (14. septembrist 18. novembrini), arenesid ägedad lahingud linna piirides; siin kaitsti erakordse visadusega iga vööndit, iga kvartalit, iga maja. Samal ajal aga tehti pealetungiva Saksa grupeeringu tiibadel (linnast põhja ja lõuna pool) ettevalmistusi meie vastupealetungiks.

Nimelt kõigi nende lahingute tulemusel toimusidki sündmused, mille kirjeldamisega Wieder oma raamatut alustab, kõneldes hitlerlastele mustast päevast — 19. novembrist 1942: «Sel pilvisel hilissügisel hommikul asendus niiske udu piitsutava lumetormiga — algas karm vene talv. Kuid juba varem, koidueelses hämaruses oli siin, kõige ohtlikumas Idarinde lõigus, kus meie, sakslased, olime tunginud kõige sügavamale vastase territooriumile, tekkinud katastroof, mida paljud meist ette aimasid ja kasvava ärevusega ootasid. Venelased asusid pealetungile ning andsid kohe hävitava löögi kõigepealt Rumeenia väekoondistele, kes asusid meie grupeeringu vasakul tiival... Pealetungi arendades tiibasid ülekaalukad veneiaste tanki- ja ratsaväekoondised juba samal päeval meid välkkiirelt põhjast ning järgmisel päeval ka idast. Kogu meie armee haarati teraspihtide vahele. Juba kolm päeva hiljem tõmbus piiramisrõngas kokku Kalatšis Doni kaldal.»

Seega kirjeldatakse Wiederi raamatus enam-vähem täielikult neid sündmusi, mis olid seotud: a) Nõukogude vägede vastupealetungiga 19/20. novembrist 23. novembrini 1942, mil toimus Saksa grupeeringu sissepiiramine; b) piiramisrõnga kokkupigistamisega 24. novembrist 11. detsembrini 1942; c) katsega deblokeerida piiramisrõngast vastloodud 4. tankiarmee (mis kuulus armee-gruppi «Don») jõududega 12. detsembrist 30. detsembrini

1942¹; d) sissepiiratud grupeeringu hävitamisega 1. jaanuarist 2. veebruarini 1943; e) niinimetatud õhusilla likvideerimisega, mida Göring püüdis sissepiiratute varustamiseks luua.

Nende sündmuste kirjeldamine on eriti huvitav seetõttu, et nõukogude lugeja saab nende kaudu vist esmakordselt tervikliku usaldusväärse pildi sellest, kuidas need sündmused arenesid vaenlase leeris ja kuidas neile seal reageeriti.

Juba lahingu käigus, mille ma läbi elasin Stalingradi rinde juhatajana, tuli mul korduvalt mõtteis kujutleda sündmuste pilti teisel pool rindejoont. Kuid alles nüüd, Wiederi raamatut lugedes ning mõistes võrdlemisi arusaadavaid ja üldiselt harva esinevaid ebatäpsusi ja moonutusi, nägin ma lõpuks täie selgusega seda grandiooset panoraami kahe Saksa armee tragöödiast, kes hukkusid Volgal oma lühinägelike väejuhtide süütõttu.

Nende sündmuste otsene tunnistaja Wieder maalib meile raamatu esimeses osas sellest katastroofist vapustava pildi; teose teises osas, kus autor esineb uurija ja publitsistina, mõjub see õnnetus niisama sügavalt. Seal uuritakse innukalt probleemi, kui palju ja milles on hitlerlikud väejuhid süüdi veermahti Stalingradi tragöödias ning kui võrd nad peavad selle eest vastutust kandma.

Esimesel hetkel võib tunduda, et see küsimus ei väeri erilist tähelepanu, kuna sündmusest on möödunud juba kaks aastakümnet. Tegelikult aga ei ole antud probleem kaotanud oma aktuaalsust ka tänapäeval.

Endised Hitleri väejuhid teenivad praegu Bundesveeris ning valmistavad aktiivselt ette uut sõda; Bonni (ja mitte ainult Bonni) võimas propagandamasin töötab vahetpidamata selleks, et rehabiliteerida sõjaroimareid ja võtta neilt vastutus sooritatud kuritegude eest.² Me juba kõnelesime sellest eessõna alguses. Tõepoolest tehakse kõik selleks, et ümbritseda kuulsuse oreooliga hitlerlikke

---

¹ Samal ajal purustasid Edelarinde ja osalt Voroneži rinde väed Itaalia 8. armee peajõud ja niinimetatud operatiivgrupi «Hollidt», mis samuti kajastub Wiederi raamatus.

² On iseloomustav, et meie endiste lääneliitlaste kahjuliku positsiooni tõttu ei kuulutatud hitlerlikku kindralstaapi kuritegelikuks organisatsiooniks.

väejuhte, kes on süüdi sadade tuhandete inimeste hukkamises, et näidata «nende täiuslikku professionaalset meisterlikkust»¹, «õilsat hinge», ustavust mingisugustele kõrgematele sõduriprintsiipidele, ennastsalgavust võitluses Hitleri kuritegelikult diletantliku juhtimise vastu. Väejuhtide kuritegude rehabiliteerimiseks tullakse välja kulunud argumentidega, et vägede juhatamine oli allutatud poliitilistele instantsidele, et väejuhtidel polnud mahti tegelda õiguse ja moraali küsimustega, kuna kogu nende tähelepanu oli suunatud võitlusele rinnetel.

Seoses sellega maksab ära tuua järgmine tiraad kindralooberst Frissneri raamatust «Reedetud lahingud»: «Kuivõrd sõja alustamine ja lõpetamine on poliitika prerogatiiviks, siis ei maksa sõjaväelastelt pärida, miks nad jätkasid võitlust, kuigi nägid, et sõda on juba kaotatud. Niisugused väited nagu: «Veermaht kapituleerus» või «kindralid kaotasid sõja» pole loogilised ega õiglased. Sõdu võidab või kaotab poliitiline juhtkond... Oleks ebaõiglane teha pärast kaotatud sõda patuoinad sõduritest, kes täitsid oma kohust, ohverdasid oma elu...»² Frissneri sõnu kordab ka Görnitz. Tuleb nii välja, et vastutust peavad kandma ainult Hitler ja tema kõige lähemad abimehed. Militariste kujutatakse aga kangelastena, kes päästsid saksa rahva tema ajaloo kõige kohutavamast vaenlasest.

Wieder aga polemiseerib teravalt ja veenvalt taoliste katsetega militariste puhtaks pesta ning rehabiliteerida, Mansteini-taolistega, kes tões ja usus natsismi teenisid. On tähelepanuväärne, et käesoleva raamatu autor süüdistab faktide abil hitlerlikku generaliteeti kõigepealt kuritegudes omaenda sõdurite vastu, mitte ainult roimades okupeeritud maade rahvaste vastu. Prokuröri agarusega uurib Wieder, kui palju süüd ja vastutust lasub Stalingradi tragöödia eest kahel väejuhil — Mansteinil ja Paulusel. Ja jõuab järeldusele, et peamine vastutuskoores lasub Mansteinil. See on tähtis ja täiesti õige järeldus. Samal ajal on iseloomustav, et just feldmarssal Erich von Manstein tõsteti teisel pool Elbet propaganda abil kilbile. Manstein tunnistati kõige hiilgavamaks

---

¹ Selles suhtes kaldub Wiedergi peaaegu nõustuma ametliku Bonni propagandaga.

² H. Frissner, «Verratene Schlachten», Hamburg 1956, lk. 227.

strateegiks veermahtis, tema arvele kantakse 1940. aasta Läänekampaania idee, millega Prantsusmaa suruti vätkiirelt põlvili. Seesama Manstein olevat päästnud Saksamaa katastroofist 1943. aasta kevadel, taastades pärast tragöödiat Volgal Saksa kaitse Idarinde lõunatiival, mis andis Hitlerile, vaatamata ohtlikuks kujunenud sõjalisole olukorrale, vajalikud eeldused poliitilisteks aktsioonideks, mille abil oleks võidud sõda vähemalt viigiga lõpetada. (Mõeldakse kavatsust sõlmida separaatrahu Suurbritannia ja Ameerika Ühendriikidega.) Strateegi ja väejuhi talendi kõrval omistatakse feldmarssalile ka veel kõikvõimalikke muid voorusi: ta olevat rüütellikult aus, kohusetruu oma isamaale ja sõduritele, kelle eest hoolitsedes polevat ta isegi hoolinud oma karjäärast ning astunud Hitleriga ohtlikku konflikti.

Nii Manstein kui Guderian on saanud lipukandjaiks Saksa Föderatiivse Vabariigi teatavatele ringkondadele, kes püüavad võita sõda tagantjärele. Mingiks inimese ja väejuhi ideaaliks ei saanud Manstein aga niisama lihtsalt ega ilma omaenda osavõtuta, sest oma esinemistes ja kõigepealt oma raamatus «Kaotatud võidud» näitas feldmarssal, et ta on valmis usus ja vaimus teenima revanši-ideed.

Muuseas otsustas ta oma raamatus tõestada, et kui Hitler oleks kuulda võtnud sõjaliste spetsialistide, eriti aga tema, Mansteini nõuandeid, siis oleks sõja tulemus olnud Saksamaale soodne. Mansteini nime ja autoriteedi kasutamine revanšismi jõudude konsolideerimise eesmärgil tingis ka püüdluse eemaldada feldmarssali eluloost kõik sündsusetud momendid ja kõigepealt see ebameeldiv fakt, et Manstein kannab saksa rahva ees koos Hitleri ja Göringiga täiel määral vastutust ühe kõige süngema natsismi kuriteo eest — avantüüri eest Volgal. Seda otsustati toimetada üsnagi lihtsa operatsiooniga ja nimelt — süü veeretati 6. armee juhataja Pauluse kaela, seda enam, et viimane oli tõepoolest läbi ja läbi selle katastroofiga seotud. Pealegi oli Pauluse igakülgne mustamine revanšistidele soodus seepärast, et endine 6. armee juhataja viibis Nõukogudemaal sõjavangis ning suutis teha mineviku õppetundidest vastavaid järeldusi ja mõista oma eksimuste sügavust.

Wieder mainib tõele au andes: «Ent ühes olulises suhtes erineb Paulus siiski enamikust oma kolleegidest

kindralitest, nende hulgas ka feldmarssal von Mansteinist... Paulus tunnistas vaidlematult temal lasunud vastutust. Ta pidas samuti kohaseks väljendada mõtteid ja järeldusi, milleni ta viimaks jõudis, tunnistada, et ta oli liikunud valel teel.»

Paulus kirjutas: «Kindralid olid ümbritseva keskkonna ja oma kasvatusel produkt... Subjektiivselt nad uskusid, et teenivad oma rahvast. Objektiivselt muutusid nad aga tugedeks režiimile, mida nad ise eitasid ja mis sai saksa rahvale hukatuslikuks. Selle tulemuseks oli kõikjale levinud vastutustundetus, mis ilmnis isegi vägede juhtimise sfääris ja mis kutsus esile kohutavaid tagajärgi. Ka mina käisin valel teel ega karda seda tunnistada.» Seega on Wiederi uurimus probleemi kallal, kes on süüdi Volgal toimunud katastroofis, Lääne-Saksamaal, kus püütakse puhtaks pesta niihästi Mansteini kui ka Hitlerit ennast, väga aktuaalne ning seda ei saa arvata akadeemiliste, abstraktsete teoste kilda. Wieder kõrvutab mõlema väejuhi (Pauluse ja Mansteini) vastutust kogu perioodi vältel, mil hitlerlikud väed võitlesid piiramisrõngas, ja, mis eriti tähtis, nende suhtumist toimunusse pärast lahingut ja pärast sõda, juhindudes õigest põhimõttest: ühiskonnale pole sugugi ükskõik, kas kurjategija tunnistab oma süüd või hakkab ka edaspidi kuritegusid toime panema ja teisi samalaadsetele tegudele õhutama.

Wieder tõestab vääramatute argumentidega, et Manstein on suuremal määral süüdi kui Paulus või mõni teine katastroofi eest Volgal. Manstein juhatas armeegrupi «Don» operatiiv-strateegilist koondist, kuhu kuulus ka Pauluse 6. armee. Armeegrupi juhtimine allus otseselt Hitlerile, kuna viimane oli võtnud enda peale Idarinde vägede juhtimise. Manstein võis põhjalikumalt kui keegi teine hinnata olukorda kogu Nõukogude-Saksa rinde lõunatiival. Feldmarssalil oli tol ajal Hitleri silmis pea-aegu piiramatut autoriteet ning ta oli tõepoolest andekas väejuht. Lühidalt öeldes — ta oleks võinud päästa Volgal sissepiiratud väed hävingust kas nende õigeaegse äratõmbamise teel või lubades neil kapituleeruda. Kuid ta ei teinud seda, lähtudes, nagu ta ise mainis, strateegilistest kaalutlustest ja laskis teadlikult hukkuda vähemalt kahesaja tuhandel kaasmaalasel, saksa sõduril, kes jäid piiramisrõngasse.

Muide, «koti» kaitse strateegilise tähtsuse küsimust

analüüsi järel pärast sõda objektiivselt ning jõuti järeldusele, et juba 15. jaanuariks olid sissepiiratud väed täielikult ammutanud kõik oma lahingulised võimalused ning täitsid oma viimast operatiivülesannet — hoidsid kinni Nõukogude vägesid. Kui Manstein oleks lubanud tol korral sissepiiratud vägedel auga kapituleeruda, oleks jäänud ellu veel vähemalt sada viiskümmend tuhat saksa sõdurit. Jälgigem põgusalt, kuidas arenesid sündmused Nõukogude-Saksa rinde lõunatiival 1942. aasta lõpul — 1943. aasta algul. Armeegrupp «A», kes tegutses Kaukaasias, sai pärast meie vastupealetungi Volgal 1942. aasta detsembri lõpul Hitlerilt käsu tagasi tõmbuda. See taandumine algas 31. detsembril. Eriti kiiresti taandus 1. tankiarmee. Juba 10. jaanuariks oli ta jõudnud Divnoje—Pjatigorski joonele, 22. jaanuariks aga Belaja-Glina—Salski joonele. Armeel jäi läbida veel 160—180 kilomeetrit, et jõuda Rostovi taha. Veebruari esimestel päevadel oli suurem osa armeest juba teisel pool Rostovit ning Taganrogi piirkonnas.

Manstein kartis ähvardust armeegrupi «A» vägedele sel puhul, kui Volgal sissepiiratud väed oleksid kapituleerunud. On üldiselt teada, et suurem osa sissepiiratuist hukkus pärast 15. jaanuari. Kui piiramisrõngas asuvad väed oleksid kapituleerunud 15.—18. jaanuarini, siis meie vägedel, kes tegutsesid Stalingradi all, oleks kulunud vähemalt viis päeva enese korrastamiseks, vangidega õiendamiseks ja tagala järeletõmbamiseks üle Volga. See tähendab, et meie väed oleksid võinud alustada aktiivset tegevust hitlerlaste Kaukaasia grupeeringu vastu mitte varem kui 23.—25. jaanuaril. Sel ajal olid armeegrupi «A» väed Rostovist ühe päeva teekonna kaugusel. Meie vägesid aga lahutas Doni rindest kuni selle linnani vähemalt 400 kilomeetrit, seepärast poleks nad mingil tingimusel võinud osa võtta vastase vägede lõunagrupeeringu purustamisest. Tuleb silmas pidada, et armeegrupi «A» vastu tegutsesid meie Lõunarinde ja Taga-Kaukaasia rinde väed. Nende löökide tulemusel vabastati 24. jaanuariks suured Kaukaasia alad, vaenlane paisati Põhja-Donetsi, Krasnõi-Manõtši, Belaja-Glina, Armaviri, Labinskaja joonele. Pärast seda lahutati armeegrupp «A» kaheks — väiksem osa grupist sööstis Rostovi poole, ülejäänud jõud suruti Tamani poolsaarele.

Seega ei olnud Nõukogude väejuhatusel sel ajal üldse

vajadust kasutada sissepiiratud vaenlase purustamisest osavõtvaid vägesid Saksa vägede lõunasuunas. Ja nagu näitasid edasised sündmused, kasutati neid hoopis Nõukogude-Saksa rinde keskosas.

Kuid Wieder ei piirdu üksnes sissepiiratud vägede täieliku hävinguni viinud vastupanu strateegilise otsustarbekuse uurimisega. Õigustatult esitab ta järgmise küsimuse: «Kas üldse on võimalik õigustada sõdurite massilise hävitamise nn. strateegilist otstarbekust?» Ja vastab põhjendatult: «Ei, ei ole!»

Ta kirjutab: «... feldmarsal, kes oli tol ajal nii kõrge ametikohal, peab võimalikuks piirduda oma Stalingradi katastroofi analüüsis üksnes strateegilise aspektiga ega püstita lõpuks juhtkonna poliitilise ja moraalse vastutuse küsimust.» Ent Wiederi arvates viisid Saksa väejuhid olukorra meelega katastroofini, said sõjaliselt lüüa; vähe sellest — «nad mõnitasid rämpase hoolimatusega kõike, mis on püha inimesele, tema elule, aule ja väärikusele». Wieder kaebab: «Viimastel lahingupäevadel ei suutnud ma vabaneda muljest, et koos tuhandete laipadega maeti Stalingradi all sakslaste haudadesse ka inimlikkus.»

Tõsi küll — Stalingradi «kotis» hukkunud sõdurite saatuse eest moraalse vastutuse suhtes ei saa Wiederi seisukohta tunnistada järjekindlaks ja ammendavaks. Muu hulgas toob ta selle kohta ära väljavõtte Goerdeleri kirjast, kus mainitakse, et «sõjaväelastel nagu poliitikutelgi on õigus tuua vaid niisuguseid ohvreid, mis on edu pandiks tulevikus». Faktiliselt kordab see vana aforismi selle kohta, et võitjate üle kohut ei mõisteta. Nõukogude lugejale on selge, et sõjaohvreid võib lõppude lõpuks õigustada ainult selle sõja õiglase eesmärk. Ei tohi unustada, et Wieder on kaugel ajaloo protsessi õigest mõistmisest, et ta on idealist ja religioosse filosoofia pooldaja.

Seda enam väärib heakskiitu asjaolu, et Wieder ei piirdu Mansteini süüdistades religioosse moraali printsiipidega, vaid püstitab otseselt küsimuse, kas feldmarsal on revideerinud pärast sõda oma ekslikke ja saksa rahvale ohtlikke vaateid.

Wieder konstateerib: «Raske on vabaneda muljest, et Mansteini seisukoht ka praegu baseerub tema tolleaegsetel mõttekäikudel ja järeldustel ning et temale on tänapäevani täie jõu säilitanud kõik need ülimal määral

kahtlased kaalutlused (nii strateegilised kui poliitilised ja moraalsed nende sõnade kõige laiemas mõttes), mille ohvriks toodi Volga kaldal sadu tuhandeid inimesi.»

See tähendab, et Manstein ja teised temataolised peavad tänapäevalgi õigeks Hitleri välispoliitikat, samal ajal kui kõik ausad inimesed, nende hulgas ka saksa rahva enamus, tunnistavad, et hitlerism pidas sõda kuritegelikel eesmärkidel ja meetoditega. Tuntud Lääne-Saksamaa ajaloolane Golo Mann rõhutab, et Saksamaa püstitas enesele möödunud sõjas «äärmiselt ebaõiglasel eesmärgid, kõige ebaõiglasemad, mida kunagi kristlik rahvas on püstitanud».¹ Seepärast on Mansteini sõjajärgsed strateegilised targutused selle kohta, nagu oleks saksa sõdurite hukkumisel Volga kaldal olnud mingi otstarve, langenute üle rõve irvitamine ja nende mälestuse mõnitamine, kelle ausalt valatud vere arvel saavutati võit fašismi üle. Sellest Wieder räägibki.

Terve rida muid paljastusi rebivad lõplikult Mansteinilt süütuse maski. Wieder näitab, et feldmarssal ei kohku tagasi kasutamast Hitleri propaganda argumente, et ennast puhtaks pesta. Samuti kummutab käesoleva raamatu autor Mansteini väite, nagu oleks tema vägedes ignoreeritud Hitleri roimarlikku direktiivi, mis nõudis kõigi Nõukogude poliitööliste mahalaskmist. Peale selle näitab Wieder, et Manstein mustab ilma südametunnistuse piinadeta oma relvakaaslast Paulust, püüdes veeretada viimase kaela kogu vastutuse katastroofi eest, jne.

Peatükist, milles kõneldakse Mansteinist, teeb lugeja hõlpsasti järelduse, et feldmarssal süvendas saksa rahva tragöödiat. See aga tähendab, et veermahti kõrgemad väejuhid on sõjaroimarid.

Wiederi raamatus antakse kokkuvõttes õige hinnang Pauluse süü astmele ja tema isiksusele. Autor kirjutab: «Paulust tuleb võtta kui tüüpilist ohvitseride kasti esindajat, kuhu ta kuulus kui oma ajastu ja generatsiooni poeg. Nii positiivses kui ka negatiivses mõttes oli ta oma kasvatusel ja teda ümbritsenud keskkonna produkt... Paulus, kes oli Hitleri tahte kuulekas täitja ja samal ajal ka tema ohver, sümboliseerib paljusid, liiga paljusid inimesi. Nagu Pauluski võisid nad ja oleks pidanud toimima teisiti.»

---

¹ «За рубежом», 1962, nr. 45, lk. 6.

Analüüsid Pauluse positsiooni teeb Wieder mitmeid põhjendatud etteheiteid ka teistele kõrgematele fašistlikele kindralitele, nagu näiteks armeegrupi «B»¹ juhatajale von Weichsile ja maavägede staabi ülemale Zeizlerile, keda reaktsiooniline historiograafia püüab samuti puhtaks pesta, kuigi — nagu näitavad faktid, nende hulgas ka Wiederi poolt esitatud andmed — need väejuhid kannavad küllaltki suurt vastutust saksa sõdurite hukkamise eest Volgal.

Peatükis, kus kõneldakse Paulusest, köidab tähelepanu samuti õiglane kriitika Wiederi poolt selle ebateadusliku, tegelikult võltsiva meetodi aadressil, mida kasutab Görlitz endise 6. armee juhataja memuaaride trükitoimetamisel. Wieder kõneleb nõrdimusega «jämedast», «vastutustundetust» ümberkäimisest Pauluse dokumentidega, sellest, et Görlitz on omavoliliselt, ilma mingi õigustusega lükkinud Pauluse käsikirja oma isiklike kaalutlusi ja teistest allikatest võetud kärpeid. See täiesti õiglane kriitika tabab valusasti Görlitzit ja tema arvukaid sulevendi, ajaloo võltsijaid, kes samasuguste räpaste meetoditega risustavad oma paljukõitelisi «uurimusi». Seega kinnitab Wieder täielikult seda õigustatud ja õiglast kriitikat, mida tehakse sotsialismimaades ajaloo võltsijate aadressil.

Näidates oma raamatu järgmises osas Seydlitzi moraalset üleolekut teistest Saksa kindralitest, paneb Wieder ilmselt suu kinni nendel, kes mustasid seda inimest seepärast, et ta töötas aktiivselt Rahvuskomitees «Vaba Saksamaa». Seydlitzi sisemises evolutsioonis võib leida momente, mis lähendavad teda Petershagenile, tuntud teose «Südametunnistus ärkab» autorile.

Raamatu muude väärtuste hulka tuleb arvata ka tervikuna õige hinnang Volgal toimunud lahingu tähtsusele. Wieder kirjutab:

«Mingid strateegilised kalkulatsioonid, olid need nii kaugelenägelikud kui tahes, ei võinud hüvitada neid arvukaid poliitilise ja moraalse iseloomuga tagajärgi, mida tekitas Stalingradi all Saksamaad tabanud kohutav katastroof. Need tagajärjed ei piirdunud üksnes ühe kõige parema ja võitlusvõimelisema Saksa armee kaotamisega,

---

¹ Kunj armeegrupi «Don» formeerimiseni kuulus Pauluse 6. armee armeegrupi «B» koosseisu.

millega koos hävitati ka oluline osa maavägede ülemjuhatuses reservi suurtükiväe- ja insenerivägede koondistest. Asi ei piirdunud 300 000 inimese hukkamisega, mis muide oli iseenesest tragöödiaks vähemalt miljonile saksa ja austria perekonnale. Hitleri süü läbi tekitatud katastroof, mis tabas Saksamaad Volgal, võimaldas venelastel anda terve rea hävitavaid lööke, mille tagajärjel hävitati kaks Rumeeniat, üks Itaalia ja üks Ungari armee. Seega pühitati lühikese aja jooksul Venemaa lahinguväljadelt Saksamaa Idarinde-liitlaste relvastatud jõudude põhimass. Kui Stalingradi lahingu jubedat bilanssi tehes arvestada ka sellega seoses olnud sündmusi ning ränki ohvreid, mida me pidime tooma deblokeerimise-operatsiooni käigus, milline lõppes aga täieliku läbikukkumisega, ja rasketes kaitselahingutes seal, kus Nõukogude armee lõi Saksa rindemüüri veriseid pragusid, siis tõusevad meie kaotused paljudesse sadadesse tuhandetesse. Tuhande kilomeetri pikkune hiigellõik Idarindel — Terekist kuni Voronežini — varises kokku ning tekkinud kuristik neelas üle 60 Saksa diviisi ja terve õhulaevastiku.

Kuid Stalingradi lahingu katastroofilised tagajärjed ei väljendu üksnes tohutus elavjõu ja tehnika kaotuses. Võitlusvaimu langus rindel, tagalale antud moraalne trauma, venelaste võitlusvõime kasv, jäävalt nende poole üleläänud initsiatiiv, NSV Liidu tugevnenud usk omaenda jõusse, komplitseerunud siseolukord Saksamaal ja lõpuks — Reichi välispoliitilise positsiooni järsk nõrgenemine — kõik need Stalingradi katastroofi tagajärjed ei lasknud ennast kaua oodata.

Kui võtta arvesse, et Saksamaa pidas totaalset sõda, milles moraalne faktor etendab otsustavat osa, siis tuleb tunnistada, et Stalingrad oli erakordne, pretsedenditu ja seni mõeldamatu lüüasaamine, kogu möödunud sõja pöördepunkt.»

Tähelepanu pälvivad ka mitmed põgusad märkused, mida Wieder teeb Nõukogudemaal viibinud sõjavangide kohta ja millest vaieldamatult selgub, et Nõukogude võimud suhtusid saksa sõduritesse mitu korda inimlikumalt kui nende endi väejuhatuse.

Wieder tunnistab: «Ja lõpuks ikkagi, hoolimata transportiraskustest (mida Manstein alahindab), vaatamata oma tsiviilelanikkonna viletsale olukorrale, ühe sõnaga —

hoolimata arvukatest objektiivsetest põhjustest püüdis Vene väejuhatus jõudumööda sõjavangidele abi osutada ja nende olukorda parandada. Ja sellega seoses tahaksin eriti rõhutada, et paljud nõukogude meditsiiniõed ja naisarstid (nende hulgas ka juuditarid), keda ajendas tõeline halastustunne ja humanism, ohverdasid ennast Stalingradi all vangivõetud sakslaste päästmiseks: vangilaagri hajglates töötades nakatusid nad tähnilisse soetõppe ja surid.» Veenvad on ka autori poolt toodud andmed selle kohta, kuivõrd füüsiliselt kurnatud ja moraalselt langedunud olid Stalingradi «kotti» jäänud sõdurid.

Positiivseks tuleb lugeda ka seda asjaolu, et Wieder kasutab Nõukogude allikaid; siin pole mõeldud üksnes Saksamaal ilmunud väljaande lõpus toodud historiograafilist ülevaadet, vaid samuti raamatu sisu, milles on leitud kajastamist Nõukogude Liidus ja teistes sotsialismi- maades (nende hulgas ka Saksa Demokraatlikus Vabariigis) ilmunud ajaloolised teosed.

Wiederi raamat teeb rõõmu ka sellega, et demonstree-rib ilmekalt järgmist fakti: hoolimata propagandamasina tohututest jõupingutustest ei ole Bonni riik, mis on monopolide ja militaristidega ühtseks tervikuks kasvanud, oma eesmärki saavutanud. Bonnile ei õnnestu moonutada möödunud sõja tegelikke eesmärke ning teha sakslastest veel kord ilmetut massi, kes oleks valmis uueks «Drang nach Osten'iks».

Selles mõttes kõlavad veenvalt Wiederi järgmised sõnad:

«Ja tõepoolest, ega feldmarssal ometi arva, et Stalingradi all ja üldse möödunud sõjas me võitlesime püha ja õiglase ürituse nimel... Tänu jumalale avas tragöödia, millest me otseselt osa võtsime, meie silmad kõige selle suhtes, mis toimus Saksamaal ja väljaspool tema piire, hajutas meie eksiaryamused ning sundis meid kainelt kõige üle järele mõtlema. Ähmased kahtlustused, mida paljud meist kuni selle ajani nii või teisiti hajutada püüdsid, kasvasid kindlaks veendumuseks, et Stalingradi tapatalgud olid teenitud karistuseks poliitiliste kuritegude eest, Hitleri poolt vallapäästetud ebaõiglase vallutussõja loogiliseks tagajärjeks.»

Need õiglased sõnad kõlavad eriti aktuaalselt nüüd, millal Saksa Föderatiivses Vabariigis tehakse kõik selleks, et pääseda NATO tuumaarsenali, luua mingisugune

aatomivöönd sotsialistlike riikide piiridele, mil Bonniss püütakse lõpetada sõjaroimarite jälitamist kuritöö aegumise viletsal ettekäändel.

On iseloomulik, et Joachim Wieder ei ole jäänud üksi oma püüdlustes rääkida tõtt möödunud sõja kohta. Me tõime juba ära ühe katkendi Lääne-Saksamaa ajaloolase Golo Manni artiklist. Üldiselt on positiivses plaanis välja peetud ka ulatuslik artikkel Saksa Föderatiivse Vabariigi tuntud ajaloolase Hans Adolf Jakobseni sulest «Staligradi lahingust. Kaksikümmend aastat hiljem»¹, milles jagatakse Wiederi seisukohti paljudes aspektides Volga lahingu kohta.

Lõpetuseks peab märkima, et öeldes palju kibedat tõtt Hitleri väejuhtide aadressil, ei lähe Wieder kaugeltki mitte lõpuni. Püüdes selgitada, miks tekkis katastroof Volgal, laskub autor sageli subjektiivsete kontseptsioonide korrutamisse, mis on kodanlikus historiograafias laialt levinud. Pahatihti näib ta unustavat, et Saksa hordid purustati Volgal Punaarmee poolt, keda toetas kogu nõukogude rahvas. Idealism ajalooliste sündmuste käsitlemisel viib Wiederi pinnapealsetele, mõnikord isegi sügavalt ekslikele järeldustele. Wieder vaikib näiteks sellest, kes viis Hitleri ja tema kamarilja võimule, kes andis veermahtile relvad kätte, kelle huvides süüdati maailmasõja tulekahju. Nõukogude lugeja märkab hõlpsasti nõrkusi Wiederi argumentatsioonis ja metodoloogias. Seal, kus on vaja teha faktilisi õiendusi, abistavad teda venekeelses väljaandes tehtud märkused.²

Tervikuna saab aga nõukogude lugeja seega võimaluse tutvuda huvitava raamatuga Volgal toimunud lahingu kohta, mis näitab, et Lääne-Saksamaa elanikkonna erinevates kihtides leidub inimesi, kes on teinud õigeid järeldusi Volgal toimunud saksa rahvast tabanud katastroofist ja kes hülgavad agressiooni ja revanši avantüristliku poliitika.

NÕUKOGUDE LIIDU MARSSAL
A. JERJOMENKO

¹ «Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift», Heft 2, Februar, 1963, lk. 65—70.

² Ka käesolevas eestikeelses tõlkes kasutatakse venekeelses väljaandes avaldatud joonealuseid märkusi.

ELLUJÄÄNU MÄLESTUSED

«Oma looja käte vahelt valla pääsenud muserdatud ja kägardatud tina ning terase märatsev kaos. See aga, kes nägi oma vendi hakklihaks ja vereklompideks rebituna langemas, see, kes rüvetatud segipaisatud maakamaral ussikesena vingerdas, — see ise naerab kibestunult, kuulates tookordseid võltse kiidulaule kangelastele... vana sõjajumal on lakanud olemast.»

STEFAN GEORGE

SAKSA GRUPEERING PIIRATAKSE SISSE

19. november 1942 jääb mu mällu igaveseks kõige mustema päevana minu elus. Sel pilvisel hilissügisel hommikul asendus niiske udu piitsutava lumetormiga — algas karm vene talv. Kuid juba varem, koidueelses hämaruses oli siin, kõige ohtlikumas Idarinde lõigus, kus meie, sakslased, olime tunginud kõige sügavamale vastase territooriumil, tekkinud katastroofi, mida paljud meist ette aimasid ja kasvava ärevusega ootasid. Venelased asusid pealetungile ning andsid kohe hävitava löögi kõigepealt Rumeenia väekoondistele, kes asusid meie grupeeringu vasakul tiival. See toimus Doni suures jõekäärus, Kremenskaja staniitsast lõuna pool.¹

Selle grandioosse pealetungi oli Nõukogude väejuhatust hoolikalt ette valmistanud; meie kõrgemalseisvad staabid olid üldiselt informeeritud, et vastane juba pikeemat aega oma jõude koondab, kuigi nende vägede liikumine toimus metsarikkal maastikul ja sügisudude kaitse all. Pealetungi arendades tiibasid venelaste ülekaalukad tanki- ja ratsaväekoondised juba samal päeval meid

---

¹ Wieder pole siin täpne. Löök lõuna pool Kremenskajat anti Doni rinde vägede poolt 19. novembril üheaegselt löögiga Edelarinde vägede platsdarmilt edela pool Serafimovitši linna ja Kletska staniitsat. Hitlerlaste grupeeringu piiras sisse Edelarinde (mitte aga Doni rinde) löök, kelle väed ühinesid 23. novembril Kalatši all Stalin-gradi rinde vägedega. Viimased alustasid vastupealetungi üks päev hiljem (20. novembril) platsdarmilt Sarpa järve juures. (Alampolkovnik V. K. Petšorkini märkus. Edaspidi V. K. P.)

välkkiirelt põhjast ning järgmisel päeval ka idast. Kogu meie 6. armee haarati teraspihtide vahele. Ja kolm päeva hiljem tõmbus piiramisrõngas kokku Kalatši juures, Doni kaldal. Venelaste ühenduskoht tugevnes vahetpidamata.

Jahmunuina ja rabatuina jõllitasime üksisilmi oma staabikaarte — neile kantud ähvardavad rasvased punased jooned ning nooled tähistasid vastase arvukate löökide suundi, tema tiibamismanöövreid, läbimurdelõike. Kuigi me midagi ette aimasime, polnud meile pähegi tulnud, et võib juhtuda nii koletu katastroof! Peagi muutisid sündmustest otseselt osavõtnud lahingumeeste jutustused ja ettekanded abstraktsed staabiskeemid konkreetseks lihaks ja vereks; põhjast ja läänest hakkas Peskovatkasse — äsja veel vaiksesse stepinõkku, kus paiknes meie staap — tulvama meid lausa uputav korratult taganevate väeosade vool. Põgenikud tõid meile hiibisõnumeid: Nõukogude tankide äkiline ilmumine 21. novembril Kalatši — meie armee tagalasse — oli tekitanud seal niivõrd ohjeldamatu paanika, et isegi strateegiliselt väga tähtis Doni sild oli langenud täiesti tervelt vastase kätte.¹ Peagi pagesid meie vasakpoolse naabri, XI armeekorpuse paiknemisrajoonist, kelle diviisid olid sattunud tagalast läheneva löögi ohtu, meie juurde Peskovatkasse uued räbaldunud armetud üksused, kes olid unetutest öödest surmani kurnatud.

Venelaste tormilise pealetungi prelüüdiks Kletskaja-Serafimovitši lõigus oli mitmetunniline suurtükiväe-ettevalmistus — hävitav tuli sadadest kahuritest paiskas segi rumeenlaste kaevikud. Pärast seda lõi venelaste rünnak pihuks ja põrmuks Rumeenia väeosad, kelle positsioonid jätkasid meie vasakut tiiba. Kogu Rumeenia armee sattus verisesse hakklihamasinasse ja lakkas faktiliselt olemast. Vene väejuhatuse oli väga osavasti valinud oma löögisuunad, mis lähtusid nii Doni platsdarmilt kui ka Volga kaldalt lõuna pool Stalingradi. Need löögid tabasid meie kaitse kõige hellemaid kohti — loodest ja kagust meie liitekohti Rumeenia väekoondistega; viimaste

---

¹ Sild hõivati väikese salgaga, keda juhtis alampolkovnik G. N. Filippov. Filippovi tankid lähenesid täistuledega ning hitlerlaste sillakaitse pidas neid omadeks. Nõukogude tankistid ületasid jõe, hävitasid kaitsemeeskonna ja hõivasid silla. (Vt. «Битва за Волгу», Волгоград 1958, lk. 133—134 ja «История ВОВ», Воениздат, М. 1961, III kd., lk. 33—34.)

võitlusvõime oli piiratud, kuna neil polnud küllaldaselt lahingukogemusi. Samuti ei jätkunud neil suurtükiväge ja tankitõrjerelvi. Enam-vähem tõhusaid reserve polnud meil tegelikult üheski rindelõigus; pealegi pidi meie lennuvägi halbade meteoroloogiliste tingimuste tõttu seisma tegevusetult. Seepärast liikusid venelaste võimsad tankivägede kiilud takistamatult edasi ning arvukad ratsaväeallüksused, äärmiselt liikuvad ja tabamatud, tiirutasid parvedena läbimurde verdtilkva haava ümber, tungisid meie tagalasse ning suurendasid tohuvabohu ja paanikat.¹

Muide, olukord oli peagi lõplikult selgunud: meie 6. armee ja 4. tankiarmee väeosad (üle 20 esmaklassilise Saksa diviisi, mis moodustasid neli armee- ja ühe tankikorpuse) olid täielikult sisse piiratud. Koos nendega olid jäänud tohutusse «kotti» õhukaitse diviisid ja mitu suurt lennuväekoondist, samuti ülemjuhatuses reservist juurde antud suurtükiväeallüksused: kaks iseliikuvate suurtükide divisjoni ja kaks miinipildujarügementi, kümnekond üksikut sapööripataljoni, samuti suur hulk ehituspataljone, sanitaarallüksusi, autokolonne, Todti («Reichi Töökohustus») organisatsiooni salku, välisandarmeeria ja sõjaväe salapolitsei väeosi. Rõngasse jäid samuti Rumeenia jalaväediviisi jäänused, Rumeenia ratsaväediviisi väeosad ja üks Kroaatia jalaväerügement, mis oli allutatud ühele Saksa jäägridiviisile, ning veel mitu tuhat vene sõjavangi ja «vabatahtlikku». Nii jäi ühtekokku piiramisrõngasse ligi 300 000 meest,² kelle elu ja surm olid nüüdsest peale lahutamatu seotud.

Allies kaua aega hiljem mõistsime, et 6. armee sissepiiramine oli ainult osa meie vägede rõngassehaaramise operatsioonist, mille venelased sakslaste eeskujul kavan-

---

¹ Tegelikult ei lülitanud meteoroloogilised tingimused lennuväe tegevust välja, vaid ainult piirasid seda. (V. K. P.)

² Piiramisrõngasse jäid 6. ja 4. tankiarmee 22 diviisi; 15 jalaväediviisi (44., 71., 76., 79., 94., 113., 295., 297., 305., 371., 376., 384., 389., 100. kergejalaväe- ja 20. Rumeenia jalaväediviisid), 3 tankidiviisi (14., 16. ja 24.), 3 motoriseeritud diviisi (3., 29. ja 60.), 1 Rumeenia ratsaväediviis ja samuti 160 üksikut väeosa kõigist väeliikidest. Rõngasse jäi ühtekokku ligi 330 000 meest. Peale nende jõudude sissepiiramist purustasid Nõukogude väed vastupealetungi käigus 3. Rumeenia armee, millest 5 diviisi võeti vangi sissepiiramise momendil, ja andsid hävitava löögi rumeenlaste VI-le ja VII-le armeekorpusetele. Purustati ka XLVIII tankikorpus — vastase operatiivreserv. (V. K. P.)

dasid ja ellu viisid.¹ Põhjast piirasid meid venelaste parimad löögiväeosad, nende hulgas Edelarindelt siia ületoodud valikdiviisid, kelle vastas enne pealetungi algust olid seisnud need üksused, kes jätkasid meie 6. armee vasakut tiiba. Ja selle octamatu ning hävitava löögi andis meile vastane, kes (nagu meie ametlik propaganda visalt kinnitas) oli juba ammugi ammendanud kõik oma reservid ning võimalused. Kuid eriti häiris meid fakt, et Nõukogude strateegia ja taktika, mis oli omandanud nüüd erakordse elastsuse, sai jäädavalt enda kätte initsiatiivi.

Üldiselt öeldes ei olnud venelaste surve ja suure hulga värskete väekoondiste ning löögiväeosade osavõtt pealetungist meile täiesti ootamatu. Juba mitu nädalat olime kasvava rahutusega jälginud, kuidas teisel pool Volgat asuvatel metsaaladel (eriti Doni kääru põhjaosas) koondati vastase vägesid; see oli kindel tundemärk, et äike läheneb. Kuna ma tol ajal olin käsundusohvitser VIII armeekorpuse staabi luureosakonnas, siis pidin vastavalt oma teenistuskohustustele pidevalt analüüsima ohtrat informatsiooni vastasest, läbi töötama andmeid tema väeosade ja -koondiste arvu, nende struktuuri ja lahingukorra, relvastuse ja moraalse seisundi kohta, samuti tuli mul kanda kõik andmed operatiivkaardile. Töö käigus veendusin, et alates 1942. aasta kevadest oli olukord rindel muutunud täiesti uute tegurite toimel, mis esialgu äratasid minus elavat huvi, hiljem aga kutsusid esile rõhuva ärevuse.

1942. aasta mais hakkasid venelased kasutama operatiivsete eesmärkide saavutamiseks suuri tankikoondisi. Kuid see katse teostada sakslaste eeskujul suuri piiramisoperatsioone läks neile tookord kalliks maksma: venelaste pealetungiv 6. armee, kellel oli juba peaaegu õnnestunud meie rindest kagu pool Harkovit läbi murda, võeti pihtide vahele, piirati sisse ja hävitati täielikult nn. klassikalises piiramislahingus. Vangi langes kaugelt üle 200 000 vastase sõduri ja ohvitseri ning me saime sõja-saagiks üle 3000 tanki ja suurtüki. Löögiarmee juhataja

---

¹ Maailma sõjakunsti ajalugu tunneb küllaltki paljusid piiramisoperatsioone, alates kuulsast Cannast. Kuid vastupealetung Volgal oli Nõukogude väejuhatuse poolt küllaltki originaalselt kavandatud, mida Wieder isegi korduvalt mainib. (V. K. P.)

lõpetas meeleheitehoos oma elu enesetapmisega. Meie korpuse staabist käis etapikorras läbi mitu Nõukogude kindralit, kes selles lahingus vangi langesid.¹ Mäletan, millist tugevat muljet avaldasid meile tookord mõned andmed, mida me neilt ülekuulamisel saime, ja eeskätt faktid kaugesse Uraali evakueeritud vene tehaste lakka-matult kasvavast tankide tootmisest, millega meie endi sõjatööstus kõige järgi otsustades ei suutnud sammu pidada. Sama aasta suvel järgnes meie võimas peale-tung Lõunarindel, mille käigus ületasime Oskoli jõe Doni suures käärus ja jõudsimme Volgani. Need edusammud ergutasid meid mõneks ajaks. Meie vägede kiire edasi-liikumine viis vastase ilmselt segadusse. Segadusest venelaste leeris tunnistasid ka paljud erinevate auast-mete ja -kraadidega sõjavangid, nende hulgas ka üks kindral, diviisikomandör, kes ühes metsasalus koos oma staabiga kinni võeti. Tema saapasäärest leidsime Lenini ordeni.

62. Siberi armee kaotas olulise osa oma isiklikust koosseisust; Vene 1. tankiarmee riismed (see armee oli juba juulis kaotanud peaaegu kogu oma sõjatehnika «kotis» loode pool Kalatšit) pagesid kiiruga Doni taha.

Ent ometi võtsime me nii suure mastaabiga peale-tungioperatsiooni kohta üllatavalt vähe vange, saime erakordselt vähe relvi ja lahingumooni. Meile jäi mulje, et venelased tegutsevad ettenähtud plaani kohaselt, hoi-duvad visalt otsustavast lahingust ja taanduvad oma territooriumi sügavusse. Seda kinnitasid ka trofeedoku-mendid, mille hulka oli sattunud ka üks erakordselt huvit-av kaart, millele oli värvipliatsitega kantud väiksemagi detailini väljatöötatud suurte väekoondiste taandumise plaan-graafik. See oli suurepärase näidise staabi töökul-tuurist.²

---

¹ 23. mail ühinesid põhjast ründav 6. Saksa armee ja lõunast ründav armeegrupp «Kleist» Balaklei lähedal. Nõukogude 6., 57. armee ja kindral L. V. Bobkini grupi väed piirati sisse. Kuni 29. maini pida-sid need raskeid lahinguid vastase ülekaalukate jõudude vastu. Vaid üksikutel salkadel õnnestus piiramisrõngast välja murda. Nendes eba-võrdsetes lahingutes langesid kangelastena paljud ustavad kodumaa pojad. Nende hulgas F. J. Kostenko — Edelarinde juhataja asetäitja, arme juhatajad A. M. Gorodnjanski, L. V. Bobkin ja K. P. Podlas. (V. K. P.)

² Ometi maksab Wieder antud juhul lõivu isikukultuse ajal nõu-kogude historiograafias levinud versioonile, mis püüdis väita, nagu

Olen praegugi sügavasti veendunud, et Nõukogude väekoondiste taandumine 1942. aasta suvel oli venelaste traditsioonilise sõjataktila hiilgav saavutus, mis antud juhul viis küll nende riigi hukkamise äärele, kuid lõppkokkuvõttes siiski õigustas ennast. Arvan samuti, et saatuslik sündmus, mis toimus lühikest aega enne meie suvise pealetungi algust, millega me jõudsime välja Volga kaldale, kergendas oluliselt selle strateegilise taandumise plaani väljatöötamist ja teostamist. Üksnes kitsas ring inimesi teadis tol ajal sellest kurjakuulutatavast intsidendist, mis sundis armee staapi Harkovis ja meie korpuse staapi Voltšanski linnakeses mitme päeva jooksul arendama palavikulist aktiivsust ning asetaski maavägede ülemjuhatusel olukorda, mil tuli kiire korras vastu võtta vastutusrikkaid otsuseid. Juhtus järgmine asi: juuni keskel, suure pealetungi eel, kui meie väeosad asusid pärast veriseid lahinguid äsja vallutatud Donetski kindlustatud sillapea lähtepositsioonidel, pidi ühe meie diviisi staabiülem, noor major, lendama luurelennukil «Fieseler-Storch» naaberväekoondise staapi, et arutada seal eelseisvaid operatsioone. Majori portfell oli täis salajasi käskkirju ja staabidokumente. Lennuk ei jõudnud sihtpunkti. Ilmselt oli piloot udus kursist kõrvale kaldunud ja rindejoonest üle lennanud. Peagi avastasime suure kohkumisega allatulistatud «Fieseler-Storchi» riismed eikellegimaal, kaevikute vahel. Venelased olid juba jõudnud lennuki viimse kruvini ära toimetada ning meie major oli jäljetult kadunud. Kohe tekkis küsimus: kas sattus vastase kätte tema portfell ülitähtsate salajaste dokumentidega — kõrgemate staapide käskkirjadega?

Mitu päeva järjest olid kõik sideliinid maavägede ülemjuhatusel, armee staabi ja meie korpuse staabi vahel pidevalt hõivatud: kiired aparaadi juurde kutsumised järgnesid üksteisele vahetpidamata. Kuna õnnetus oli juhtunud just meie korpuse paiknemisrajoonis, siis tehti meile ülesandeks lõpuni välja selgitada kõik asjaolud ja vabastada ülemjuhatus piinavast teadmatusel. Pidasime selles rindelõigus, kus lennuk oli alla tulistatud, mitu

---

oleks Nõukogude vägede taganemine 1941. ja 1942. aasta suvekuudel toimunud varem väljatöötatud «aktiivse kaitse» plaani alusel ning mõeldud vaenlase väljakurnamiseks. (V. K. P.)

luurelahingut tugeva tule toetusel ja võtsime vange. Esi-
algu olid neilt saadud andmed äärmiselt vasturääkivad,
kuid pikapeale hakkas pilt selguma. Selgus, et lennuk
oli saanud tabamuse ja sooritanud hädamaandumise ei-
kellegimaale. Lennukil viibinud ohvitser, «kelle pükstel
olid punased lampassid»¹, oli saanud surma kas juba
õhus või põgenemiskatsel ning tema portfelli oli võtnud
enda kätte «keegi komissaridest». Lõpuks näitas vang,
kelle olime kätte saanud oma viimasel luureretkel, meile
täpselt kätte koha, kus tema sõnade järgi oli maetud
see surmasaanud Saksa ohvitser. Kaevasime haua lahti
ja leidsime peagi õnnetu majori laiba. Niisiis olid meie
kõige halvemad oletused kinnitust leidnud: venelased
teadsid nüüd kõik meie suurest pealetungist, mida pidid
alustama meie 6. ja 2. armee juuni lõpul Harkov—
Kurski joonelt itta ja kagusse. Vastane teadis isegi selle
pealetungi alguse kuupäeva, pealetungi suunda ning meie
löögiväeosade ja -koondiste arvulist hulka. Täpselt samuti
olime tahtmatult tutvustanud venelastele oma lähteposi-
tsioone ning viinud neid üksikasjaliselt kurssi oma
lahingukordadega.

Peagi haihtusid ka viimased kahtlused selles suhtes:
algasid raevukad õhurünnakud meie väeosade hargne-
misrajoonidele, samuti ka meie korpuse staabile, mis teki-
tasid meile küllaltki suuri kaotusi. Pealegi tegime varsti
kindlaks, et vastane grupeerib oma vägesid ümber meie
vastas asetsevatesse lõikudesse. Kuid oli juba hilja —
maavägede ülemjuhatus ei saanud enam vastuvõetud
otsust revideerida ja niivõrd hoolikalt ettevalmistatud
operatsiooni ära jätta. Seega toimus meie pealetung Sta-
lingradile juba algusest peale õnnetu tähe all.²

Järgnenud sündmused, mis arenesid sama aasta suve
lõpul ja sügisel Donil ja Volgal ning põhjalikud muutused,
mis olid toimunud vastase leiris, andsid küllaldaselt

---

¹ Kõrgematele staabiametikohtadele veermahti väekoondistes
(diviis ja kõrgemad) määrati kindralstaabi ohvitseri, kelle mundril
oli muude erinevuste kõrval ette nähtud ka punased lampassid.
(V. K. P.)

² Kindralstaabi majori vangivõtmise episoodile omistab Wieder
liiga suure tähtsuse. Vaevalt võisid tema portfellis olnud dokumendid
evida taolist olulisust. Igatahes said Hitleri peakorteris käskkirjad
1942. a. suvise kampaania kohta täies ulatuses meile teatavaks alles
pärast sõda. (Nõukogude Liidu marssali A. I. Jerjomenko märkus.)

alust tõsiseks ärevuseks ja põhjendatud kartuseks. Alates augustikuust tõusis Nõukogude armee võitlusvaim pidevalt — venelased võitlesid kasvava visadusega. Seda, et venelased ei kavatse enam taganeda, tunnistas ka meie kätte sattunud Nõukogude ülemjuhatause käskkiri, milles öeldi, et kodumaad ähvardab surmaoht ja et Punaarmeele on jäänud nüüd vaid üks kahest — võit või surm. Septembris, kui meie diviisid ägedates lahingutes taasformeeritud 62. armee¹ vastu (see armee kaitses visalt iga tänavat, iga maja, iga jalatäit maad) verest tühjaks jooksid, alustas vastane samal ajal raevukaid paralleelrännakuid meie tiivapositionidele Volga ja Doni vahel põhja poolt Stalingradi ning püüdis siin korduvalt rindejoonest läbi murda. Nende lahingute käigus lõi meie korpuse koosseisu kuulunud vapper Potsdami diviis (kelle taktikaliseks tingmärgiks oli vana Preisi grenaderi kiiver) tagasi Nõukogude värskete löögiväeosade rännakud. Suur hulk hävitatud vene tanke, vastase arvukate, hästi varustatud värskete väekoondiste ilmumine eesliinile, taktikalised uuendused vastase lahingukordades, rindevägede sagedane ümberpaigutamine — kõik see tunnistas veenvalt, et Nõukogude armee pole murtud, et tema lahinguvarustus täieneb kohutavas mastaabis ja et tema elavjõu reservuaar on lihtsalt ammendamatu.

Lõpuks näitasid need sündmused Doni käärus — meie grupeeringu põhjapoolses rindelõigus — täie selgusega, millist kohutavat ähvardust kujutas endast vastase poolt siia koondatud võimas strateegiline reserv. Meie 6. armee vastu oli koondatud rindelõiku Stalingradist kuni Doni kääruni vähemalt seitse Vene armeed, kui mitte arvestada neile lisaks veel suuri tanki- ja ratsaväekoondisi. Polnud mingit kahtlust, et vastane valmistus hiiglaslikuks pealetungiks. Raadioluure andis meile eriti ohtrasti ärevust tekitavat informatsiooni vaenlase löögiväekoondiste hargnemise, ešeloneerimise, relvastuse ja lahingumoonna üksikasjade kohta. Kuigi venelaste armee vastas isikulise koosseisu poolest ligikaudu vaid meie armeekorpusele, oli nende elavjõu ülekaal siin ometi rõhuv. Meie hinnangute järgi olid venelased juba selleks

---

¹ 62. armee polnud taasformeeritud; ta sai vaid aeg-ajalt täiendust. (V. K. P.)

ajaks arvuliselt meist vähemalt kolm korda üle. Nädalate kaupa töötasin läbi ja saatsin vastavatele instantsidele edasi üha ärevamat informatsiooni vastase kohta — väeosadest saabunud teateid, õhuluure andmeid, raadio luure ja peilingute tulemusi, samuti kõige huvipakkumaid sõjavangide ülekuulamisprotokolle, mida ma sain niihästi oma rindelõigust kui ka naaberkorpusest. Armees taap pidas nagu meiegi neid kartusi täiesti põhjendatuks ning juhtis korduvalt armeegrupi juhatuse tähelepanu nendele tõsistele asjaoludele, hoiatas teda ja isegi anus, et neid signaale arvestataks. Kuid armee staap ise oli võimetu midagi muutma.¹

Meie diviise Stalingradi «hakklihamasinas» ja nõrku jõude väljavenitatud tiibpositsioonidel põhja pool Stalingradi ja Doni suures käärus võis päästa kas võimas täiendus või õigeaegne taandumine, see tähendab — rindejoone õgvendamine meile kõige ohtlikumas, kaugele etteulatavas lõigus, mille konfiguratsioon nagu ise kutsus vastast otsustavat lööki andma. Meie ei teadnud midagi sellest, kas armeegrupi staap ja ülemjuhatus võtavad tarvitusele mingisuguseid abinõusid meid ähvardava katastroofi vältimiseks, mille paratamatust lähemisest me kasvava ärevusega oma ettekannetes juba palju nädalaid kirjutasime. Saime teada vaid seda, et meie ohtlike tiibade kindlustamine oli tehtud ülesandeks värsketele Rumeenia väekoondistele. Kuid need meie liitlaste väed olid halvasti varustatud ja nõrga võitlusvõimega. Kuna operatiivreserv üldse puudus, siis jäi meil üle vaid ärevusega konstateerida, et kogu 6. armee tohtus rindelõigus ei võeta midagi ette positsioonide tugevdamiseks ning rindejoone õgvendamiseks.

Ja juhtuski see, mida oli oodata — õnnetus tabas meie armee äärmiselt hella, tiibadelt kindlustamata positsiooni vaenlase territooriumi sügavuses. Võib-olla meelitasid venelased, kes plaanikindlalt kogu suve jooksul otsustavast lahingust hoidusid, meid lõksu, et saabuva käreda pakase abil oma vastast maha suruda ja hävi-

---

¹ Otsustades Pauluse ettekande järgi armeegrupi «B» staabile 22. XI 1942, polnud ta algul sugugi nii häiritud nagu Wieder mainib. Pealegi on selle ettekande peamine mõte selles, et peetakse võimalikuks pidada enda käes Stalingradi rajooni. (Vt. Г. Дёpp, Поход на Сталинград, Воениздат, М. 1957, lk. 74.) Alles 23. novembril kandis Paulus ette, et tema väed tuleks piiramisrõngast välja viia. (V. K. P.)

tada?¹ Esitasin enesele korduvalt selle küsimuse ning ärev eelaimus vaevas mind pidevalt. Viimast korda mõtlesin sellele otse katastroofi eel, kui ma hallil oktoobripäeval Golubinskaja staniitsasse armee staapi sõitsin. Tee kulges läbi kõrbenud mahajäetud Doni stepi, mis laius kuni silmapiirini. Ääretu ja tühi lagendik tundus mulle tookord ähvardavana, lausa kurjana. Ja äkki kujutlesin piinava selgusega, kuidas läbi purgaa roomavad mööda lumist steppi loendamatud Vene tankid ning kuidas korpuse staabi suurele operatiivkaardile, mida ma tundsin peaaegu peast, ilmuvad kurjakuulutavad nooled haarama meie tohutusse «hiirelõksu» sattunud väeosi. Hirm vene talve ees, mida me kõik pidasime oma vastase ohtlikuks liitlaseks, sünnitaski tookord selle luupainajaliku nägemuse. Nüüd oli see tõelisuseks muutunud — olimegi lõksus. Kas meil õnnestub siit välja rabelda? Esialgu oli meie meeoleolu tõsisest olukorrast hoolimata võrdlemisi reibas; olime küll «kotis», kuid Peskovatka staabiblindaazhis ei lasknud me tujul langeda ja isegi säilitasime vastase suhtes mõningase üleolekutunde. Kõik meie mõtted aga keerlesid ometi piiramisrõngast pääsemise ümber. Tol momendil ei kahelnud keegi, et taoline operatsioon teostatakse edukalt. Piiramisrõngast läbimurdmine pidi näitama vastasele, et me ei lase tal lõplikult endi käest initsiatiivi ära kiskuda ning võimaldada enestele vaenlase tahet peale suruda.

Muide, juba tollal ei saanud ma lahti piinavast rahu- tusest, sest mul oli pidevalt meeles fanatism, mis tulvas hiljutisest Hitleri avalikust deklaratsioonist. «Saksa sõdurid seisavad Volgal ja ükski jõud maailmas ei sunni neid sealt lahkuma,» kuulutas kõrgem ülemjuhataja, kes kõige järgi otsustades ei kavatsenud loobuda oma ennustusest, et Stalingrad vallutatakse «käigu pealt». Venelaste pealetungi eel kõneles ta jälle selle «Volgal asuva tohutu transiitbaasi» majanduslikust ja poliitilisest tähtsusest, mille vallutamine «lõikab läbi venelaste eluliselt tähtsa arteri ja jätab nad ilma 30 miljonist tonnist nisust, mangaanimaagist ja naftast». Vähe sellest — füürer töötas enesekindlalt «jumala ja ajaloo ees», et ta ei anna enam kunagi käest seda «juba vallutatud» linna. Kas võis kõrgema ülemjuhatause niisuguste avalduste puhul

---

¹ See Wiederi oletus ei pea paika. (V. K. P.)

mõelda Volga kaldalt lahkumisest või üldse taandumisest?! Arutlesin siis: «Võib-olla tuleb meie armeel Volga kaldal võidelda elu ja surma peale oma naha päästmiseks ning selleks, et kaitsta sõjalist ja poliitilist presitiži ning tasuda oma verega füüreri kogu maailma palge ees antud lubaduste eest?» Oli ju Hitler pannud oma väejuhi reputatsiooni kaardile just siin¹, selles linnas Volga kaldal, mis kandis tema suure vastase nime. Kahjuks pidimegi üsna pea veenduma selles, et me ei saa Volga kaldalt enam kuhugi pageda ja et Stalingradis tabab meid paratamatu saatus.

NII OTSUSTATI MEIE SAATUS

See rõhuv tunne vaevas mind juba esimestest piiramispäevadest alates. Olin tookord ajutiselt lähetatud korpuse staabi operatiivosakonna käsutusse, kus kees palavikuline töö. Sissepiiratud väekoondiste pealesunnitud ümbergrupeerimise käigus allutati meile operatiivselt XIV tankikorpus ja XI armeekorpus ning meie korpuse komandöridele pandi seega kogu meie armee põhjalõigu juhataja funktsioonid. Tänu sellele oli mul küllaltki selge ettekujutus niihästi olukorrast kogu meie lõigus kui ka nendest otsustest, mida lõpuks tehti «katlast» kahe tuhande kilomeetri kaugusel Ida-Preisimaal — Rastenburgis, kus asus maavägede ülemjuhatus ja Hitleri peakorter. Nimelt seal otsustati meie saatus — armee saatus, kuhu kuulus üle 250 000 mehe.² Hitler pöördus Rastenburgist mitmel korral otseste käskkirjade ja üleskutsetega Volgal asuva Saksa armee poole, mis allutati nüüd taasloodud armeegrupile «Don».

Meie korpuse staabi operatiivosakond sarnanes eelviidetud mesipuuga. Sündmused arenesid kasvava kiirusega ja hoidsid meid alalises pinevuses. Välitelefoni

---

¹ Wieder järgneb siin Lääne-Saksamaa historiograafide traditsioonilistele kinnitustele, nagu oleks üheks tähtsaimaks põhjuseks, miks Hitler ei lubanud Saksa vägedel Volga kaldalt taganeda, presitiži kaalutus. See ei ole õige. Jaanuari algul oli Saksa peakorteril objektiivne põhjus selle piirkonna käeshoidmiseks. (Vt. A. I. Jerjomenko eessõnast.) (V. K. P.)

² Wieder toob jälle ekslikult selle arvu; varem ta mainis ise 300 000; tegelikult jäi piiramisrõngasse aga 330 000 meest. (V. K. P.)

lakkamatu summertooni saatel võtsime vastu üha uusi korraldusi, koostasime käskkirju ja ettekandeid. Üksteise järel tulid ja läksid sideohvitserid, kullerid ja käskjalad; ühtepuhku käisid staabis väeosade komandörid, ohvitserid igasuguste aukraadidega ja kõigist relvaliidest olukorrast ette kandmas ja uusi juhtnööre nõudmas. Rindejoon muutus vahetpidamata: põhja poolt tungis vastane peatamatult edasi Doni ja Volga vahele. Me ei kahelnudki enam, et õige pea asuvad meie muldonnidesse uued «üürilised» — venelaste staabid. Armees staabil tuli juba ülepeakaela evakueeruda Golubinskaja kasakastaniitsast sõna otseses mõttes Vene tankide tule all — viimased olid ootamatult lähedal asuvatele Doni-äärsetele küngastele ilmunud.

22. novembril, pühapäeva õhtul (see oli, nagu ma mäletan, hukkunute mälestuspäev; pakane oli kohutav ning meeoleu ärev, isegi paaniline) vaarusid meie juurde sisse mõned ohvitserid armee staabi operatiivosakonnast, kes olid Golubinskajast «jalga lasknud». Nad informeerisid meid kurvast olukorrast meie armee tagalas, mis oli nüüd eesliniks muutunud. Neilt kuulsime ka, et armee juhataja oli koos staabiülemaga lennanud Nižne-Tširskaja staniitsasse, mis asetses meie «kotist» lääne pool ja kuhu juba varem oli ehitatud armee staabi talvekorter. Mõnda aega viibisid nad seal, kuid siis pöördusid sedasama õhuteed kaudu tagasi oma sissepiiratud vägede juurde Stalingradi lähedusse. Nüüd asetses armee staap Gumrakis.

Meie operatiivosakonnas töötavatel kindralstaabi ohvitseridel tuli neil päevil pead murda kõige komplitseeritumate taktikaliste ülesannete kallal. Kõigest kuu aja eest oli korpusesse saadetud uus staabiülem, kes seni oli töötanud maavägede kindralstaabi luurevalitsuse Idaosakonnas ja sealt rindele sattunud. Mäletan, et mind ennast saadeti maastikuautoga armee staapi uut ülemat ära tooma. Juba samal päeval tõin laiaõlgse oobersti, kelle pükstel ilutsesid punased kindralstaabi lampassid, meie «mõisa» Peskovatkasse, mis nagu uppus nukraste steppi, kus ümberringi paljude kilomeetrite ulatuses polnud näha ei puud ega põõsast.

Uus staabiülem tuli olukorraga kurssi viia; ta pidi, nagu öeldakse, paigalt kohe karjääri kihutama hakkama. Ka operatiivosakonna ülem oli saabunud meie korpusesse

alles hiljuti — tema toodi meile üle venelaste pealetungi esimestel päevadel Itaalia 8. armee staabist, kus ta juhtis spetsiaalset gruppi, mis pidas sidet meie väejuhatusega. Nüüd tuli tal peale tavaliste korpuse käskkirjade välja töötada ka terve armeegrupi taandumise plaan ülimalt keerulises ja ähvardavas olukorras.

Kõigepealt oli hädavajalik viia Doni jõekäärust välja ida poole mõned meie väekoondised, kes ründava vastase surve all korratult taganedes ning ajutiselt piiramisrõngasse sattudes olid sunnitud kiires korras hävitama suurema osa oma raskest sõjatehnikast ja lahingumoonast. Need väekoondised tuli toimetada kahe silla kaudu Doni idakaldale, viia Doni ja Volga vahelisele alale, et neid siin uuesti koondada ja ümber grupeerida. Samal ajal oli tarvis luua võimalikult kiiremini uus kaitseliin meie armee täiesti lagedas tagalas, et tõkestada tee lõunast ja läänest ründavale vastasele. Selle vastutusrikka ülesande täitmist kergendas olulisel määral meie tagalateenistuse allüksuste ja komandöride eeskujulik tegevus, kes üldises tohuvabohus ja paanikas ei kaotanud pead ning murdsid lahingutega endile teed itta, et ühineda armee peavägedega; seega ei lasknud nad vastasel hävitada meid tagalast antava löögiga.

Niisiis — piiramisrõngasse sattununa oli kogu meie armee sunnitud liikuma mitte läände (ühinema nende Saksa vägedega, kes püüdsid venelaste poolt läbimurtud rinnet stabiliseerida), vaid itta — lõppeesmärgiga Staligradist lääne ja põhja pool 6. armee ümber grupeerida ja asuda lähtepositsioonidele, et piiramisrõngast välja murda. Ainult niisugune läbimurre üle Doni edelasse võis meid nüüd päästa.

Eelseisvaid sündmusi oodates kasvas pinevus meie staabis iga päevaga. Millestki muust ei kõneldud. Meie, noored ohvitserid, ootasime erilise kannatamatusega detailseid instruktsioone selle operatsiooni ettevalmistamiseks, millest olenes meie pääsemine. Kõik me saime väga hästi aru, et viivitamine tähendab surma, kuna meie laskemoon, toidu-, nafta- ja bensiinivarud kahanesid iga päevaga. Peale selle oli tingimata vajalik otsustava tegevusega takistada vastasel vastloodud rindejoone kindlustamist. Muidugi mõista tunnetasime seejuures oma olukorra äärmist tõsidust ja arvestasime, et eelseisva läbimurde käigus peab meie armee ägedates lahingutes

kandma küllaltki suuri kaotusi elavjõus ja tehnikas. Kuid me ei kahelnud, et sissepiiratud diviiside nii suure hulga puhul suudavad meie armee peajõud visade lahingutega piiramisrõngast välja murda. Pealegi oli meile veel jäänud ikkagi sada kolmkümmend täiesti korras tanki vajaliku kütteeniga ja peaaegu niisama palju soomusmasinaid ja -transportööre. Seega olid meie armee käsutuses sel momendil veel võitlusvõimelised motoriseeritud väekoondised. Vägede võitlusvaim oli veel küllaltki kõrge isegi nendes väeosades, kes olid kandnud viimastes lahingutes kõige rängemaid kaotusi. Sõduritele võis täiesti kindel olla. Selles oli mul juhus veenduda, kui täitsin mõningaid staabi ülesandeid üle Doni ja Peskovatka viivate bontoonsildade juures. Tookord tuli paisata üle silla, mis oli tulvil itta taanduvatest väeosadest, vastassuunas Doni läänekaldale XIV tankikorpuse lahingutehnika. Tankikolonnid liikusid läände venelastele vastu ja mõjusid ergutavalt taganevatele sõduritele, andsid neile uut usku oma jõusse ja ohvitseridesse. Kõik ootasid rünnakusignaali nagu lunastust ja jälgisid hinge kinni pidades ettevalmistusi läbimurdeks, mis toimusid peamiselt armee läänelõigus.

Nende ettevalmistuste käigus anti käsk hävitada, põletada või muuta kõlbmatuks kogu «ballast»: liigne lahingumoon ja muu sõjavarustus. Kõigis väeosades ja allüksustes hävitati vigastadasaanud suurtükid, tankid ja veoautod, nüüd tarbetuks muutunud tehnilised sidevahendid ja sapöörivarustus, mundrivarud, dokumentatsioon ja isegi osa toidumoon. Hiiglaslik tuleriit väärtuslikust varast lõomas meie staabi lähedal. Sõdurid mööduvatest väeosadest tirisid tulest välja kõike, mida võis veel tarvis minna.

Väejuhatuse otsuse põhjal määrati 6. armee Stalini gradist lahkumise päevaks 26. november.¹ Võimas tankikiil pidi motoriseeritud väeosade toetusel rajama vägedele tee edelasse, murdma läbi venelaste piiramisrõngast ja tagama tiibade kaitse. Jalaväediviisid kavatseti viia läbimurdesse ilma täiendava suurtükitule ettevalmistuseta.

See plaan, nagu meie staabis kõneldi, esitati kinnita-

---

¹ Doerri andmetel oli see operatsioon määratud 25. novembrile 1942. (Г. Дёpp, Поход на Сталинград, М., Воениздат, 1957, lk. 77.) (V. K. P.)

miseks armeegrupi «Don» staapi ja kõrgemalseisvatele instantsidele. Me ei kahelnud, et ülemjuhatus veendub selle teostamise vajaduses ning lootsume kogu südamest edu ja peatset pääsemist. Staabis muust ei räägitudki kui eelseisvast lahingust. Teist väljapääsu me ei näinud ning kõik meie mõtted ja lootused olid lahutamatult seotud läbimurdeplaaniga.

Ma ei unusta kunagi seda, kuidas me kõik olime vapustatud, kui armee staabist saabus teade, et Hitler oli ettevalmistatud läbimurde ära keelanud ja käskinud Saksa grupeeringul Volga ääres «sisse võtta ringkaitse». Eriti vanemad ohvitserid sattusid seda teadet kuuldes ülimasse ärevusse, mis muide õige pea asendus jäise hirmuga. Just enne seda kuulsin pealt dramaatilist telefonikõnet: 6. armee juhataja Paulus ja tema tankivägede kindral helistasid minu korpuse komandörile suurtükiväekindral Heitzile. Kuulsin, kuidas kindralid rääkisid jäädavalt käest lastud võimalustest, viimaste lootuste kustumisest, hädaohust, mis varitseb meid õhuteed kaudu varustamisele üleminekul, ja piinav nukrus pitsitas mu südant. Mäletan, kuidas Paulus varjamatu skeptitsismi ja murega tähendas, et õhusilla organiseerimiseks, mis suudaks kindlustada meie sissepiiratud diviiside võitlusvõime säilimise, peab ülemjuhatus äärmiselt lühikese ajavahemiku jooksul eraldama vähemalt kaks tuhat lennukit.

Niisiis — 24. novembril rabas meid välguna selgest taevast radiogramm Hitleri peakorterist — saatuslik käsk, mis keelas 6. armee juhatusel oma rinde põhjalõigust plaani kohaselt taanduda ja meie väekoondisi Stalingradist välja tuua. Kõik läbimurde lootused varisesid kokku. Kõige järgi otsustades olid ka armee staabis kõik äärmiselt jahmunud, kui seda peakorteri ootamatut otsust kuulsid. Me ei suutnud kuidagi aru saada, miks siiski jäeti tähele panemata kõik meie juhtivate staapide ettekanded, hoiatused ja palved; nemad võisid ju kõige paremini hinnata väljakujunenud ohtlikku olukorda. Juba siis, kui Nõukogude armee löögiväekoondised alles hakkasid meid tiibama, tegi meie juhataja, kes mõistis ülihästi olukorra tõsidust, otsekohe kõrgemalseisvale armeegrupi staabile ettepaneku õgvendada viivitamatult rindejoont ning tõmmata armee uuele positsioonile Doni ja Tširi jõgede vahel. Ka pärast seda, kui

oli saadud käsk maavägede ülemjuhatuselt pidada iga hinna eest enda käes Stalingradi ja Volga rinnet, palus kindral Paulus korduvalt, et talle jäetaks operatiivne tegevusvabadus. Viimast korda pöördus ta selle palvega otseselt Hitleri poole, kellele ta saatis 23. novembril raadio teel isikliku ettekande, milles anti olukorrale ammendav ja ilustamata hinnang. Radiogrammis, mis kõneleb väejuhi kõrgest vastutustundest, viitas meie armee juhataja sellele, et tema arvamust jagavad ka kõik temale alluvad korpuste komandörid, ja rõhutas, et on võimatu organiseerida õigeaegset ja küllaldast vägede varustamist ning seepärast on 6. armee hukkumisele määratud, kui tal ei õnnestu koondada kõiki tema käsutuses olevaid jõude ning anda purustavat lööki lõunast ja läänest pealetungivale vastasele. Selleks oli Pauluse arvates hädavajalik tõmmata viivitamata kõik meie diviisid Stalingradist välja ning murda piiramisrõngast läbi edela suunas. Kuid kõik oli asjatu! Fühörer, kes oli ühtlasi ka veermahti kõrgem ülemjuhataja, otsustas ainuisikuliselt armeegrupi «Don» staabist mööda minnes mitte anda Paulusele operatiivset iseseisvust, mida viimane nii visalt taotles. Raadio teel edasiantud Hitleri läkitus lõppes üleskutsega, milles apelleeriti vabariigi 6. armee ja selle juhataja kohusetundele. Tõsi küll, Hitler lubas meie organiseerida lahinguvastust vajalikus mastaabis ning ette võtta õigeaegseid operatsioone, et vaenlase rõngas läbi murda väljastpoolt. See lubadus jäigi nüüdsest peale ainukeseks vundamendiks, millel rajanesid kõik meie väejuhatuse üritused ja tegevus. Kuid meile oli see nõrgaks lohutuseks. Meie staabis olid kõik sügavasti pettunud ja rusutud.

Tõepoolest, olukord oli nüüd juba äärmiselt kriitiline. Midagi niisugust polnud veermahtiga veel juhtunud. Terve armee, kes on teistest väeosadest ära lõigatud, kes on pidanud raskeid kaitselahinguid piiramisrõngas ja taandunud ida suunas, loobub omaenda initsiatiivil iga-sugustest väljamurdmiskatsetest, «võtab sisse ringkaitse» ja jääb ootama jumal teab keda, samal ajal, kui olukord iga päevaga üha halveneb.

Meie korpuse komandör käis ringi nagu äikesepilv, tihedad kulmupuhmad süngelt kortsus.

Ta kuulutas meile kohe, et ei kavatsegi käed rüpes istuma jääda ja oodata, kuni talle ots peale tehakse.

«Parem juba kas või paari diviisiga läbi murda kui kaotada kogu armeel!» kordas ta nõrdimusest hingeldades. «Kurat teab mis! Olen juba nelikümmend aastat sõjaväes teeninud, kuid midagi niisugust pole veel näinud!»

Ent lõpude lõpuks lõi ka tema käega ja alistus, kuigi jäi ikkagi veendumuse juurde, et üksnes viivitamatu läbimurre annaks meile võimaluse pääseda. Käsk on käsk; juhtugu mis tahes. Nüüd ei jäänud meil üle muud, kui oodata vabastajaid väljastpoolt.

Kuid lubatud abi peale võis loota alles mõne nädala pärast. Me teadsime väga hästi, mida see tähendab: väärtuslik aeg läheb, vastane toob pidevalt uusi vägesid juurde, meie armee võitlusvõime ja -vaim hakkavad rasketes piiramistingimustes ja meeleheitlikes lahingutes langema ning meie viimased reservid kahanevad iga päevaga. Meie armee kolmesaja tuhande mehe saatus olnes nüüd peaaegu täielikult õhu kaudu varustamisest. Kuid kas meie kõrgema väejuhatuse käsutuses on veel vajalikul hulgal lennukeid? Kas me oleme võimelised oma «kotis» kindlustama iga päev maandumispaiku sadadele lennukitele, arvestades venelaste üleolekut õhus ja raskeid talviseid meteoroloogilisi tingimusi Doni steppides!

Niisiis — saatuslik otsus, mis kirjutas meie armeele ette «sisse võtta ringkaitse», tehti armee juhatusest mööda minnes ja kõrgemalseisva armeegrupi staabi arvamust arvestamata. Vähe sellest — kõrgemalt tulnud käsuga määrati kindlaks isegi meie üldised kaitseliinid, mida tuli iga hinna eest käes hoida. Selle tagajärjel kulges meie peamine kaitseliin paljudes kohtades kümneid kilomeetreid mööda lagedat steppi, kus maastik ei pakkunud mingit looduslikku kaitset. Taolistel lõikudel kaitasel asunud väed kaevusid külmunud pinnasesse ja isegi lumme. Hiljem saime üksnes erandjuhtudel (ja sedagi suuri-vaevu) Hitleri peakorterilt luba üksikutes lõikudes rindejoont muuta. Kui mitte arvestada Stalingradi (linna varemed moodustasid vaid võrdlemisi väikese osa meie eelservast) ja mõningaid kaitseks soodsaid lõike jõe kaldal, siis polnud meie armeel kusagil kindlustatud positsioone. Ja väljendust «Stalingradi kindlus», mis lasti käibele maavägede ülemjuhatuse esimestes käskkirjades, pidasid sissepiiratud sõdurid kibedaks ironiaks, pahatihti isegi mõnituseks.

KINDRAL SEYDLITZ TÕRGUB

Sissepiiratud 6. armee kindralite hulgas leidis üks, kes ei tahtnud leppida nende saatuslike käskudega, mis määrasid kõik 22 sissepiiratud diviisi (enamikus kõige paremad kogu Saksa armees) kurnavatele kaitselahingutele ja passiivsele äraootamisele. Tema tahtis tegutseda: minna aega kaotamata läbimurdele, et päästa veel, mis päästa annab.

See mees oli LI armeekorpuse komandör suurtükiväe-kindral von Seydlitz. Teda peeti suurte praktiliste kogemustega võimekaks energiliseks väejuhiks. Seda kinnitasid ka «tammelehed rüütliristil» — kõrgem sõjaline autasu, mille Seydlitz oli saanud juba ammu enne kirjeldatavaid sündmusi. Pealegi oli ta spetsialist sissepiiramiste alal. 1942. aasta kevadel etendas ta otsustavat osa Saksa vägede väljaviimisel Demjanski «kotist», mis oli muide meie praegusest «katlast» tunduvalt väiksem. Ja tõepoolest: Seydlitz oli veendunud, et 6. armee kohal ripus täieliku hävingu oht. Kaardile oli pandud ligi 300 000 saksa sõduri saatus. Kindral Seydlitz oli valmis välja minema mistahes riskile, et meie hukkumist vältida.

LI armeekorpuse komandör oli oma staabiohvitseridega absoluutselt veendunud, et sissepiiratud väekoondistele, keda ähvardas surmaoht, oli jäänud vaid ainus tee pääsemiseks: asuda viivitamatult edela suunas rõngast läbimurdmisele, et jõuda Kotelnikovo piirkonda. Esiolgu oli armee juhatus samal arvamisel. Kõik lootused pandi sellele Seydlitzi armeekorpuse läbimurdele. Selle ettevalmistamise käigus täideti antud armee staabi käsud siin eriti hoolikalt ja kõrvalekaldumatult.

Niipea kui otsustati vabaneda kogu liigsest lastist ja jätta alles üksnes kõige hädavajalikum, andis armeekorpuse komandör esimesena eeskuju: tema kohvid, arhiiv ja isegi isiklikud asjad lendasid tulle. Seydlitz ei jätnud enesele midagi peale seljas oleva mundri. Pärast seda hakati tema armeekorpuses nagu muide teisteski meie armee väekoondistes erilise agarusega hävitama kõike, ilma milleta võis läbi saada.

Seydlitz kutsus kokku kõigi oma kaheksa diviisi kindralstaabi ohvitserid ja teatas neile otsekohele, et armee on seatud valiku ette: kas Cannae või Brzeziny,

pidades silmas tuntud läbimurret Vene rindel Lodzi all 1914. aastal, kus ta, tol ajal veel noore ohvitserina, oli lahingust otseselt osa võtnud.¹

LI armeekorpuse diviisid olid eelnevates lahingutes tugevasti kannatada saanud; nüüd asusid nad kaitsel 70 kilomeetri pikkusel rindelõigul. Et kergendada neil vastutusrikaste ülesannete täitmist tulevases läbimurdes, otsustas Seydlitz õgvendada rindejoont oma lõigu põhjaosas ning viia oma väed uutele positsioonidele. See oli seda vajalikum, et pärast XIV tankikorpuse lahkumist jäi siin rindesse 25 kilomeetri pikkune «auk», mida kohale jõudnud Seydlitzi LI armeekorpuse verest tühjaks jooksnud diviisid ei suutnud täita ega tõsiselt kaitsa. Selle otsuse tegi Seydlitz eelseisvaks läbimurdeks valmistudes omaenda vastutusel venelaste pealetungi esimestel päevadel, millal armee staap asus veel Doni taga. Kindralil oli täielik alus eeldada, et tema poolt teostatud rindejoone õgvendamine on kooskõlas armee staabis kavandatavate otsustega ning kergendab läbimurde ettevalmistamist. Loomulikult ei võinud ta tol korral mõeldagi, et läbimurre ei toimu. Seetõttu kujunes tema tegevus, mille julgust ja ettenägelikkust oleks kahtlemata hinnatud sel puhul, kui esialgne plaan oleks heakskiitmist leidnud, niisuguseks, mis tõi kaasa ränki tagajärgi, nagu seda oli näiteks väärtusliku lahinguvarustuse hävitamine, mida tehti armee staabi käsu põhjal, pidades silmas ikka sedasama eesmärki — valmistada väeosi ette läbimurdeks. Kuigi rindejoone õgvendamist dikteeris tol hetkel väljakujunenud olukord, kaotasid lõppkokkuvõttes LI armeekorpuse väeosad varem ettevalmistatud talvepositsioonid, mis veelgi komplitseeris nende olukorda ning ähvardas neid uute ohtude ja hädadega. Peale selle rünnati korpuse ühe taganeva diviisi väeosa — muide, see oli juba enne seda välja kurnatud ning kaotanud suurema osa

---

¹ Mõeldakse Lodzi operatsiooni, mis toimus Vene-Saksa rindel 1914. aasta novembris; see oli üks kõige komplitseeritumaid manöövrioperatsioone Esimese maailmasõja jooksul («Lodzi kihiline pirukas»). Selle lahingu käigus piiras sakslaste löögigrupp sisse 2. Vene armee, kuid jäi ise Vene vägede piiramisrõngasse. Ent ometi suutsid kindral Schefferi väed, kus teenis ka Seydlitz, läbi murda ning jõuda 20. Saksa korpuse paiknemisrajooni. Tõsi küll — rõngast jõudsid välja vaid löögigrupi riismed; operatsiooni käigus kaotati 40 000 meest, s. t. 80 protsenti kogu koosseisust. (Vt. Военно-исторический журнал, 1964, nr. 11, lk. 127—128.) (V. K. P.)

oma isiklikust koosseisust — venelaste poolt ning hävitati täielikult.

Saatuse irooniat kroonis veel fakt, et just kindral Seydlitzile (sellelesamale Seydlitzile, kes algusest peale soovitas armee juhatajale viivitamatult läbimurdele minna, kooskõlastamata oma tegevust kõrgemate instantsidega) tehti Hitleri spetsiaalse käskkirjaga kohustuseks vastutada kaitse organiseerimise eest «koti» põhja- ja idaosas. Paulus andis Seydlitzile edasi selle käsu, mis oli saabunud koos jahmatamapaneva teatega, et peakorter keelab läbimurdele mineku ning võtab sellega 6. armee juhatuselt igasuguse tegevusvabaduse. Esiailgu ei suutnud kindral Seydlitz kuidagi toibuda. Ta võttis küll käsu vastuvaidlematult vastu, kuigi ta südames ei saanud sellega muidugi nõustuda; vana kindral teadis väga hästi, et nüüd ei saa ta enam teha midagi oma initsiatiivil, sest nüüdsest peale võis otsustada üksnes Paulus kui «Stalingradi kindluse juhataja». Alles järgmisel päeval, 25. novembril 1942, järgnes kindral Seydlitzi temperamentne reageering nendele käskudele, mis tunnistas, et tegemist on väejuhiga, kes on teadlik oma kõrgest vastutusest. Ta esitas armee juhatajale ettekande, mille oli koostanud tema ülesandel LI armeekorpuse staabi ülem. Selles dokumendis anti olukorra kohta üksikasjaline analüüs, toodi ära veel kord kõik kogutud argumendid, mis kõnelesid ringkaitse organiseerimise vastu, ja kõik väited, mis tõestasid viivitamatu väljamurde vajalikkust. Nende kogemuste põhjal, mida kindral oli saanud sissepiiratud 16. armee väljumisel Demjanski lähedal, hoiatas Seydlitz temale omase realiteeditunde ja mõtteselgusega, et oleks väär võrrelda tol korral väljakujunenud olukorda praegusega ning et ei tohi teha valejärelduisi, milleni see võrdlus võiks viia. Oma isiklike täpsete ja konkreetsete järelduste tegemisel lähtus kindral Seydlitz meie olukorra kainest hindamisest, vastase eeldatavast tegevusest ja sellest, et on vaid minimaalseid šansse loota edu «koti» läbimurdmise operatsioonile väljastpoolt. LI armeekorpuse komandör kutsus 6. armee juhatajat üles väljakujunenud erakordses olukorras, mis veelgi halvenes maavägede ülemjuhatus tegevuse tõttu, viivitamatult ignoreerima saadud käsku, s. t. tegutsema Hitleri tahte vastaselt. Seydlitz rõhutas, et armee juhataja püha kohus on temale usaldatud vägede ja kogu saksa rahva ees

alluda mõistuse ja südame käsule ning võtta enda peale täielik vastutus eelseisva ähvardava katastroofi eest.

Võib öelda, et selles vastutusrikkas dokumendis esines Seydlitz kogu sissepiiratud armee nimel. Ta allus tol hetkel oma südametunnistuse häälele ega mõelnud sellele, et see võib maksta talle elu. Paulus saatis tema ettekande edasi peakorterisse, kuid see ei andnud mingeid tulemusi.

LI armeekorpusse komandöri ja staabiülema tragöödia seisis just selles, et jäädes nagu kõik teisedki piiramisrõngasse sattunud sõjaväelased sündmustest passiivseteks osavõtjateks, teadsid nad ometi selgemini kui meie kõik, kes me meeleheites midagi lootsime, tõelist olukorda, nägid selgesti ette vältimatut katastroofi, kuid olid võimetud seda ära hoidma. Seepärast oli neil eriti raske, kui neil lõppude lõpuks midagi muud üle ei jäänud, alluda mõttetutele käskudele ja täita oma sõjamehe kohust kuni kibeda lõpuni.

Kuid ka pärast seda ei suutnud Seydlitz rahuneda ega olukorraga leppida. Paljudele meist, eriti noortele ohvitseridele, kellele äraootav taktika oli pikapeale talumatuks muutunud, sisendas üksnes selle kõhetu, kuid rühika hallipäise kindrali nägemine mingit lootust. Kuni lahingu lõpuni ei kustunud meis läbimurde lootus. Niisugused plaanid tekkisid ikka ja jälle niihästi üksikute komandöride peas kui ka väeosade ja tervete väekoondiste staapides isegi siis, kui sobiv aeg oli juba lootusetult käest lastud ja iga katse ühineda meie peajõududega, mis olid paisatud saabuva talve karmides tingimustes sadade kilomeetrite kaugusele, oleks olnud lootusetu avantüür ning pidanud paratamatult lõppema lahingutes väljakurnatud inimeste vältimatu hukkumisega. Läbimurre jäigi meile tabuks. Armeed staabis loodeti abile väljastpoolt; ilmselt eeldati, et «kotis» viibides on võimatu objektiivselt hinnata üldist olukorda rinnetel ja šansse sissepiiratud grupeeringu päästeoperatsioonide eduks, operatsioonide eduks, mida kõrgem ülemjuhatus lubas teostada vastuks meie abipalvetele.

Peakorteri käsud juhtisid kogu meie tegevust pea-aegu kuni lõpuni, kui välja arvata meie armee viimased kuulsusetud päevad.

Meie armee juhataja täitis neid kõrvalekaldumatult, tuginedes seejuures alata oma staabiülema kindralmajor Schmidt'i energilisele toetusele, kes eriti visalt nõu-

dis kõigi maavägede ülemjuhatause direktiivide täpset täitmist. Üsnagi iseloomulik oli ka Pauluse suhtumine Seydlitzisse, korpuse komandöri, kes oli tema otsene alluv, kuid protestis nii julgelt ja visalt kõrgemalt antud saatuslike käskude täitmise vastu. Armeed juhataja ei võtnud kasutusele mingeid abinõusid «mässulise» suhtes tõenäoliselt seepärast, et saadud direktiivid sundisid teda ennastki kõhkleva. Ja teisiti ei saanud olla: sest kõik see, mida tal teha kästi, oli täielikus vastuolus sellega, mida ta veel hiljuti pidas absoluutselt hädavajalikuks, lähtudes oma isiklikest hinnangutest tema armee rindelõiguse väljakujunenud olukorra kohta. Võib kujutleda, millised piinavad mõtted vaevasid neil päevil mõlemat väljapääsmatusse olukorda sattunud väejuhti, kelle õlul lasus tohutu, oma tagajärgedelt kujuteldamatu vastutuskoorem.

Muidugi mõista ei teadnud me neil pingerikastel päevadel Stalingradi «kotis» viibides midagi sellest, mis toimus samal ajal Hitleri peakorteris, kes jättis arvestamata oma kõige kogenenumate sõjaliste nõuandjate arvamused ja tegi meie suhtes niivõrd saatusliku otsuse, tuginedes seejuures üksnes Göringi vastutustundetule lubadusele kindlustada sissepiiratud armee varustamine õhuteed kaudu. Muide, raske eelaimus piinas meid pidevalt. Nii või teisiti olid kõik tol ajal ärevuses, rusutud, hingepõhjas aga isegi nõrдинud. Kõik see, mida meile kohustuseks tehti, oli vastuolus meie professionaalsete kogemustega ning isegi õõnestas meie võitlusvaimu ja enesekindlust, röövis meilt viimase usu edukale omaenda jõududega väljamurdmisele.

«PIDAGE VASTU! FÜÜRER PÄÄSTAB MEID!»

Novembri viimasel nädalal, kui meie väeosad ja -koondivised taganemislahingutes tugevasti vintsutatuina palavalikuliselt uusi positsioone kindlustasid ja pidevalt üha uusi raskusi ületasid, andis armee juhataja oma vägedele käskkirja, millel olid üsnagi tõsised tagajärjed. Mäletan seda käskkirja veel praegugi sõna-sõnalt. See algas järgmiselt: «6. armee on sisse piiratud. Teie, sõdurid, pole selles süüdi. Teie võitlesite vapralt ja visalt seni, kuni vastane meie tagalasse tungis.» Edasi kõneldi

käskkirjas eelseisvatest rasketest lahingutest, kannatus-
test ja varustuse puudumisest, mis Saksa vägesid para-
tamatult ootavad, sellest, et hoolimata näljast ja paka-
sest tuleb meil maksku mis maksab veel mõni aeg vastu
pidada, uskudes kindlalt lubatud abisse. Lõpuks mainiti
ka seda, et Hitler isiklikult oli lubanud juhtida operat-
sioone sissepiiratud armee päästmiseks. Üleskutse oli
koostatud üsnagi meisterlikult ja veenvalt ning lõppes
fraasiga, millega loodeti saavutada vajalikku psühholoo-
gilist efekti: «Pidage vastu! Füürer päästab meid!» Need
sõnad töötasid peatset vabanemist ning pidid sõdureid
ergutama ja innustama.

See käskkirja lõpus esitatud üleskutse, mida meie staa-
bis elavalt arutati, andis dokumendile puht emotsionaalse
värvingu ning oli käskkirjade kaine ja asjaliku tooni juu-
res üsnagi ebatavaline. Mind ennast veenas see lõplikult,
et pärast kõike läbielatud tuleb meie meestel kanda uusi,
veelgi rängemaid ohvreid. Meie väeosad vajasid ülimal
määral puhkust ja ümberformeerimist juba suve lõpul, mil
6. armee oli pealetungiga Stalingradi juures Volgani
jõudnud, paiskunud siin kohe veristesse lahingutesse
(ühes lõigus pealetungi-, teisel kaitselahingutesse), olles
sunnitud sõna tõsisel mõttes võitlema kahel rindel. Sõdu-
rid, enamasti vanad rindemehed, olid juba kaks aastat
järjest viibinud ilma puhkusega ränkades lahingutes ning
polnud kogu selle aja jooksul kodus käia saanud. Suvised
pealetungi käigus, mis algas Harkovi juurest vahetult
pärast meeletu kaitselahinguid, olid väeosad pikki
kuid ilma puhkusega rännakul viibinud — alaline pinge
ja varustamisraskused olid juba siis sõdurid välja kurna-
nud. Mulle meenusid jõuetute inimeste kolonnid loivamas
ääretus stepis, päeva ajal kõrvetava päikese all tolmu-
pilvedes, öösel arvukate stepitulekahjude kumas, mis
sageli ulatusid paljude kilomeetrite taha. Polnud vett,
janu piinas mehi; meenutasin kuivanud stepikaevusid,
üksluist ja nappi toitu (varustus ei jõudnud pealetungi-
vate vägedega sammu pidada) ning lõpuks kärbeste mü-
riaade, mis meile rahu ei andnud. Tol ajal hakkasid
levima meie väeosades kõhu- ja muud nakkushaigused,
puhkes malaariaepideemia ning lõpuks kollatõbi. Paljud
ihkasid siis hinge põhjas tõbe kui lunastust, lootes pää-
seda tagalahai glassesse enne kohutava vene talve saabu-
mist.

Pärast lahinguid Volgal ja Donil olid mehed lõplikult läbi. Meie armee peajõud pidasid augusti keskpaigast kuni oktoobrini lahinguid Stalingradi varemtes, mis olid mähkunud tolmupilvedesse ja tulekahjusuitsu. Hõõguv kuma virvendas päeval ja ööl surnud linna kohal ning paistis kaugele. Kuid kaks kuud kestnud lakkamatute veriste lahingute käigus ei läinud meil ometi korda venelasi linnast välja lüüa; nemad võitlesid oma viimasel siinpool Volgat asuval kaitsevööndil elu ja surma peale. Samal ajal kandsid meie korpuse väeosad tohutuid kaotusi, lüües septembrikuul tagasi vastase raevukaid rünnakuid, kes püüdis meie põhjatiiva positsioone läbi murda. Selles rindelõigus asuvad diviisid jooksid verest tühjaks; kompaniidesse jäi keskelt läbi kõigest 30—40 meest. Rindele saabunud täiendusest ei piisanud absoluutselt. Lahingute jooksul kahanes paljude väeosade koosseis keskmiselt ühele kolmandikule, kui mitte veerandile esialgselt. Sõdurid hellitasid lootust, et pärast nii ränki lahinguid ja vintsutusi lubatakse neid lõpuks tagalasse; kuid need lootused haihtusid, kui saabus käsk jääda sissevõetud positsioonidele talvitama. Kõigele lisaks tegi venelaste pealetung lõpu ka viimastele sõdurilootustele, unistustele veeta kas või järjekordne jõulupuhkus kodus. Nüüd ei jätnud saatuslik käskkiri, milles juba avalikult kõneldi sissepiiramisest ja vajadusest «vastu pidada», enam kahtluse varjugi, et meie olukord on äärmiselt tõsine.

Muidugi ei osanud rindesõdurid siis veel täiel määral kujutleda, millised kannatused ja hädad neid ootavad. Neil polnud aimugi kogu armee varustamise keerukatest probleemidest ning nad ei teadnud midagi neist arvukatest raskustest, mis juba tookord väekoondiste staapide ette olid kerkinud. Esialgu ei teadnud nad sedagi, et piiramisrõngasse sattumine sundis meid otsekohe risti peale tõmbama kõigile üritustele, mida alles äsja alustati talvepositsioonide ettevalmistamiseks. Armee tagalabaasid Morozovskaja ja Tatsinskaja staniitsades ning veel kaugeimal läänes olid jäänud väljapoole «kotti». Seal hoiti kümneid tuhandeid komplekte talvevarustust (lambanahkse voodriga sineleid, vilte, villaseid sokke, «kiivri-aluseid» ja kõrvasoojendajaid), mida nüüd enam polnud võimalik meie paiknemisrajooni toimetada.

Tagajärg oli see, et meie väed läksid enamuses tapvate vene talvele vastu peaaegu ilma sooja varustusega.

Kuivõrd varem kavatsatud 6. armee läbimurre edelasse ei toimunud ja sissepiiratud väekoondised pidid valmistuma kaua kestvaks kaitseks, tekkis vajadus mõnede allüksuste ja samuti osa raskerelvade ümbergrupeerimiseks. Järk-järgult suuri raskusi ületades õnnestus meil oma positsioone kindlustada ja kaitsevööndit stabiliseerida. Eriti ränk olukord oli seejuures neil diviisidel, kes paiknesid lõuna- ja läänelõikudes lagedas stepis, kus polnud eluhooneid, ehitusmetsa ega puid. Rõnga konfiguratsioon omandas lõpliku kuju, mis säilis kuni jaanuari teise nädalani. «Koti» pikkus idast läände oli umbes viiskümmend kilomeetrit, laius ligi nelikümmend.¹

Pärast seda, kui venelaste läbimurdest kaotilisse olukorda viidud rinne lõpuks stabiliseerus, õnnestus meie korpuse staabi luureosakonnal aja jooksul saada enamvähem täielik ettekujutus vastase olukorrast. Nüüd, kui kogu 6. armee oli koondunud piiramisrõnga võrdlemisi ahtale alale, püüdsime välja selgitada ja kaardile kanda kõik meie vastu tegutsevad vastase löögiväekoondised. Üksnes suuri venelaste väekoondisi loendasime siin esialgu ligi 60 — need olid peamiselt laskurdiviisid ja tankibrigaadid, mis kuulusid seitsmesse armeesse. Neile tuli lisada veel mõned reservis olevad väekoondised — neid polnud raske avastada. Vastase peajõud, eeskätt suur-tükivägi, oli koondatud rõnga lääneossa, mida kaitsesid meie korpuse väeosad. Arvestasime välja, et vastase väekoondised, mis meid raudse rõngana piirasid, on arvuliselt meist vähemalt kolmekordses ülekaalus ning nende käsutuses on hirmuäratav hulk raskerelvi.²

---

¹ 24.—30. novembrini kahanes sissepiiratud vägede käes olnud territoorium üle kahe korra. Doni ja Stalingradi rinte väed surusid Saksa väed kokku territooriumile, mille pindala oli 1500 ruutkilomeetrit. (70—80 kilomeetrit läänest itta ja 30—40 kilomeetrit põhjast lõunasse.) (V. K. P.)

² Need Wiederi andmed on tõele lähedal. Seks ajaks ei tegutsenud sissepiiratud vägede vastu enam kolm, vaid kaks rinnet, kuna Edelarinne tegutses välises piiramisrõngas; siin aga tegutses ka Stalingradi rinde LI armee. Piiramisrõnga välisrindel tegutses 27. novembril kuni 10 laskurdiviisi, üks tanki- ja kolm ratsaväekorpust.

Siserõngas tegutsesid 62., 64., 57. armee (Stalingradi rinne) ja 65., 66., 21. ja 24. armee (Doni rinne). Tuleb silmas pidada, et need kõik kandsid kaotusi, eriti Stalingradi rinde armeed, mille koosseis, nagu Wieder ise ka mainib, ei ületanud arvuliselt Saksa armeekorpust

Meie armee aga, kuhu kuulus enne sissepiiramist ligikaudu 330 000 meest, hõlmas nüüd, pärast venelaste läbi-murde tagajärjel saadud kaotusi ligi 280 000 inimest, kaasa arvatud rumeenlased, samuti ka mitmed väeosad, kes enne seda meie armeesse ei kuulunud, kuid kes sattusid meiega koos «kotti». Sissepiiratute hulgas oli esindajaid absoluutselt kõigist Saksa maanurkadest (üks armeekorpus oli formeeritud Viinis). Kõik nad olid nüüd seotud ühtse karmi saatusega. Neile olid adresseeritud käskkirja sõnad, mis töotasid pääsu: «Pidage vastu! Füh- rer päästab meid!»

Ja sõdurid uskusid pimesi saabuvat lunastust.

Nende võitlusvaim polnud veel murtud ja meeoleu väeosades oli veel tükk aega kaugelt optimistlikum kui staapides. Eesliinimehed pidasid kujunenud olukorda niisuguseks hädaks, mida annab parandada, tavaliseks «sigaduseks», ilma milleta sõjas läbi ei saagi, ning nad olid samuti veendunud, et pärast õnnelikku lõpplahendust antakse lahingust osavõtjaile nagu tavaliselt eriline au-märk — mingisugune Stalingradi lindike nööpauku või mälestusmedal «kotist» väljaronimise eest. Muidugi mõista olid kõik veendunud, et väline piiramisrõngas murtakse läbi kõige lähemas tulevikus. Sõdurid uskusid vankumatult lubatud abisse, ja sellest usust ammutasid nad jõudu üliraskest olukorras võideldes, kannatasid nälga ja külmetasid karedas pakases; selle usuga hukkusid nad ka lahingutes.¹

Pikkade nädalate jooksul löid meie kaitsel asuvad väeosad tagasi venelaste rünnakuid, vaatamata nende

---

ja enamasti oli sellest isegi väiksem. Seepärast on lõppjärel-dus vene-laste kolmekordse ülekaalu kohta liialdatud. 1. detsembriks oli jõu-dude vahekord Stalingradi suunas järgmine: Nõukogude diviise — 68,5; Saksa div. — 48 (suhe 1,45:1); mehi Nõukogude pool — 854 776, Saksa pool — 846 000 (1:1); Nõukogude tanke 797, Saksa tanke — 770 (1:1); suurtükiväe ja lennuväe osas oli vahekord ligi-kaudu sama. Kolmekordne ülekaal oli Nõukogude poolel üksnes ras-kekaliibriliste miinipildujate osas. Vastane oli aga kvaliteetses üle-kaalus välisuurtükiväe osas.

Otseselt tegutses sissepiiratud grupeeringu vastu 43,5 Nõukogude diviisi, kuhu kuulusid 479 672 meest (vahekord 1,45:1), 465 tanki 340 vastu (1,3:1), suurtükke ja miinipildujaid 8491 5230 vastu (1,6:1). (V. K. P.)

¹ Siin Wieder ilmselt idealiseerib sissepiiratute moraalselt sei-sundit. Ta jätab mainimata hirmu, mida tundsid niihästi sõdurid kui ka kindralid ja ohvitserid SS-i ja gestaapo ees. (V. K. P.)

tunduvale ülekaalule tankide ja muude raskerelvade osas. Üksnes üksikutes lõikudes õnnestus venelastel veriste kohaliku tähtsusega lahingutega meid taganema lüüa ja kiiluda kaitseliini, mis oli seks ajaks juba lõplikult stabiliseerunud. Eriti visad olid Nõukogude vägede rünnakud detsembri esimesel poolel «koti» läänelõigus, kus asusid kaitsel meie korpuse väeosad ja samuti XIV tankikorpuse allüksused, kelle positsioonid asusid meist läänes ja edelas. Kuid vastasel ei õnnestunud selles suunas meie rinet läbi murda. Korduvalt sooritasid meie sõdurid neil päevil kangelastegusid — eneseohverdus ja ustavus sõjamehe kohusele olid igapäevased, tavalised nähtused neile nimetuile saksa sõduritele. Kuid veermahti rindeteadetes valgustati tol perioodil lahingute käiku Volgal vaid kõige üldisemas laadis, kusjuures piirduti vaid uduste vihjetega. Ülemjuhatus püüdis tõelist olukorda varjata ega maininud sõnagagi, et terve armee võitleb piiramisrõngas elu ja surma peale ning on täieliku hävimise ohus. Ja meie, staabiohvitserid, panime kõik oma lootused ettevalmistatavale operatsioonile, mis pidi päästma meie sissepäärdatud grupeeringu. Sel hetkel ei võinud kellelegi pähe tulla, et Hitler jätab 6. armee häтта või lihtsalt öeldes — tõmbab meile kriipsu peale. Küllap fүүrer juba leiab väljapääsu sellest neetud lõksust! Meie hulgas leidus ka niisuguseid fantaseerijaid (tõsi küll, need olid enamasti kogenemata juntsud), kes kinnitasid, et Hitler ei piirdu üksnes meie päästmisega: fүүrer pidi muutma meie näilise katastroofi hiilgavaks võiduks, haarama kõik venelaste väekoondised tohutute pihtide vahele ning sulgema rõngasse meie armeed piiravad väed. Need unistajad ei loobunud oma pimedast imesse uskumisest isegi kõige viimastel päevadel. Ükski neist ei suutnud muide täie selgusega kujutleda kogu komplitseeritud olukorda, milles Saksa väed olid samaaegselt Biskaia Iahe kaldal ja Nordkapi neemel, Leningrađi all ja Vjazma juures, Kaukasuse mägedes, Kreeta saarel ja Põhja-Aafrikas.¹ Nad ei osanud mõelda, et ähvardav olukord oli tekkinud juba ka paljudes teistes hiiglapika, uskumatult väljavenitatud rindejoone lõikudes, et kõikjal on puudus inimestest ja

¹ Selles Wiederi mõttemõlgutuses peegeldub Lääne-Saksa historiograafia tendents asetada ühele pulgale erineva kaaluga sündmusi Teises maailmasõjas, omistada neile ühesugust tähtsust. (V. K. P.)

lõpuks, et liitlased olid juba alustanud pealetungi Põhja-Aafrikas ja et seal, Vahemere basseinis, vajatakse transportlennukeid niisama hädasti kui siin, Stalingradi all. Tõele au andes tuleb tunnistada, et ärevad meeleolud ning kahtlused õnneliku lõpplahenduse suhtes kasvasid järk-järgult, kuid meil ei jäänud nüüd enam muud üle, kui kannatamatult oodata ihaldatud lunastust — välise piiramisrinde läbimurret, mille pidi teostama selleks otsarbeks spetsiaalselt formeeritud feldmarssal Mansteini lähenev grupeerung.

ÄREVAD JA RASKED PÄEVAD PITOMNIKI LENNUVALJAL

Kuid aeg ei oodanud, sest 6. armee võitlusvõime langes detsembri viimastel nädalatel kohutavalt. Selle põhjuseks oli eeskätt vägede puudulik varustamine õhu kaudu. Päevast päeva muutus siin pilt järjest süngemaks — selles suhtes polnud mul mingeid illusioone, kuna ma pidin oma suureks kurvastuseks korduvalt sel alal teenistuskohustusi täites kogema küllaltki õnnetut olukorda. Kogu detsembrikuu jooksul paiknes meie armeekorpusse operatiivgrupp Pitomniki lennuvälja lähedal. Sain eriülesande kanda iga päev korpusse komandörile ette, milliseid saadetsi transportlennukid kohale toimetasid. Selleks lõin alalise kontakti lennuväe spetsiaalse intendantuuriga, õigemini varustusstaabiga, mida juhtis üsna energiline ja asjalik õhutõrje-ooberst ja mis asus meie lähedases blindaažis.

Piiramise esimestel nädalatel häiris «koti» taktikaline olukord meid kaugelt vähem kui kogu armee varustamise probleem, sest situatsioon siin muutus aja jooksul üha ähvardavamaks. Võitlusvõime säilitamiseks ja üldse elamiseks pidi meie armee saama iga päev vähemalt 750 tonni (hiljem 500 tonni) kõige erinevamaid varustusartikleid. Meie «koti» õhusilda teenindasid peamiselt kaht tüüpi lennukid: transportlennuk «Junkers 52», mis võis peale võtta 2 tonni koormust, ja pommitaja «Heinkel 111», mis ei saanud oma pommiluukidesse võtta lasti üle 1,5 tonni. Seega oli 6. armee kõige hädavajalikuga varustamiseks tarvis 2000 lennukist koosnevat pidevalt tegutsevat õhulaevastikku. See arv, mida piiramise esimestel

päevadel armee juhataja ise nimetas, tuletati selle arvestusega, et peale nende lennukite, mis otseselt iga päev käigus on, vajatakse ka reservi, mis peab koosnema kaugelt suuremast lennukitehulgast, et asendada allatulistatud masinaid, vigastatud ja remondis olevaid lennukeid ning samuti ka organiseerida ekipaažide vahetusi.

Juba õige pea hakati meil kõnelema, et niisugusest armaadast ei maksa unistadagi. *Luftwaffe* juhatus esitas meie varustusstaabile andmed, mis sundisid meid sõna tõsisel mõttes «taevast maa peale tulema». Nende andmete põhjal selgus, et isegi kõige optimaalsema variandi puhul on võimalik Stalingradi «kotti» toimetada iga päev kõigest 300 tonni varustust. Kuid kahjuks selgus peagi, et seegi arv, mis kujutas endast miinimumi meie elulistest vajadustest, oli liialdatud.

Suurema osa meile lubatud 300-tonnisest ööpäevasest ratsioonist moodustasid järjekorras (vastavalt olukorrale) kord toiduained, siis mootorikütus, seejärel lahingumoon. Mainitud lasti kohaletoimetamiseks tuli teha iga päev 150 lendu. Kui mu mälu mind ei peta, siis ei täidetud seda normi peaaegu mitte kunagi. Meile olid rõõmupühadeks isegi need haruldased päevad, millal Pitomniki lennuväljale maandus üle 100 lennuki.¹

Keskmiselt oli käigusolevate lennukite arv ilmselt ebaküllaldane. Tavaliselt saime iga päev kõigest 80—120 tonni nõutavat kraami, s. t. kuni üks viiendik hädavajalikust miinimumist. See tunnistas, et meil jäi iga päev saamata kümneid tuhandeid kilogramme leiba, et päevast päeva ei jätkunud armeel vajalikul hulgal lahinguvarustust ja mootorikütust, millest olenes meie saatus. Aja jooksul läks asi seetõttu nii räbalaks, et meie tankid ja suurtükivägi (mille hulk niigi kiiresti kahanes) jäid tegevusetuks või neid kasutati ebaküllaldase efek-

¹ Doerri poolt avaldatud andmete põhjal sai 6. armee päevas varustust järgmiselt:

25.—29. novembrini . . .	53,8 t	12.—16. jaanuarini . . .	60 t
1.—11. detsembrini . . .	97,3 „	17.—21. „ . . .	79 „
13.—21. „ . . .	137,7 „	22.—23. „ . . .	45 „
23. dets.—11. jaan. . .	105,45 „	24. jaan.—2. veebr. . .	77,9 „

Kokku sai 6. armee 70 päeva jooksul õhu kaudu keskmiselt 94,16 tonni varustust päevas. (Г. Д е р р, Поход на Сталинград, Воениздат, М., 1957, lk. 117.)

tiivsusega. Kuid veelgi kohutavam oli näljaohht. Juba detsembris oli päevane leivaportsjon kõigest 200 grammi eesliinil ning 100 grammi tagalateenistuses ja staapides. Kõik kadestasid neid väeosi, kus oli hobuseid — seal võisid mehed vähemalt loota täiendavat lihanormi.

Eriti kurvad ja nõrdinud olime iga kord, kui pidime konstateerima, et meile hindamatut õhutonnaži kasutatakse otstarbetult, kui mitte öelda kahjurlikult. Me ei suutnud leida mõistlikku seletust asjaolule, et lennukid tõid meile pahatihti niisugust kraami, ilma milleta oleksime võinud väga hästi toime tulla, ning vahel isegi absoluutselt tarbetuid asju. Nii näiteks laaditi mõnikord meie lennuväljal lennukitest välja hädavajaliku leiva ja jahu asemel kümneid tuhandeid komplekte vanu ajalehti, «sõduri meelespeasid» (sõjaväe propagandavalitsuse väljaandeid), katusepappi, karamellkompvekke, vürtse, sisekraesid, okastraadikerasid ning suurel hulgal muid artikleid, mis olid meile täiesti ülearused. Hiljem lähetas armee staap ühe oma ohvitseri «kotist» välja ülesandega ära hoida neid organisatsioonilisi arusaamatusi ning jälgida, et meie varustamiseks eraldatud transpordilennukeid õigesti kasutataks. Kuid selleks ajaks oli õhu kaudu varustamine niivõrd halvenenud, et mingid õilsad kavatsused ja organisatsioonilised abinõud ei saanud enam midagi päästa.

Saatuslikku osa etendas ka see asjaolu, et esialgu tuli sissepiiratud armee intendanditeenistuse olukorra tõttu «kotti» toimetada küpsetatud leiba hoopis kompaktsema jahu ja kontsentraatide asemel. Kahjuks ei suutnud me toidumoonaga varustamist teisiti organiseerida kuni selle momendini, mil meil õnnestus lõpuks välileivatehased käiku lasta.

Niisiis ei õigustanud õhu kaudu varustamine meie lootusi: saime kõike tunduvalt vähem, kui seda nõudis hädavajalik miinimum. See oli tingitud mitmest põhjustest. Lendurite suhtes ei saanud meil olla mingeid pretensioone. Alalises hukkumisohus, ebavõrdses võitluses halbade ilmade ja Nõukogude lennuväe ülekaalukate jõudude vastu sooritasid paljud ekipaažid päevas mitu lendu «kotti» ja tagasi. Kuid sellest hoolimata meil lihtsalt ei jätkunud lennukeid, nagu ei jätkunud neid ka kaugel Vahemerel ja Põhja-Aafrikas, kus tol ajal arenesid otsus-

tavad lahingud.¹ Meie «koti» õhusilla organiseerimiseks tõmmati ära lennuväeosad Põhjust, Prantsusmaalt ja Vahemere kaldalt. Kuid alles tükk aega pärast seda, kui sild oli funktsioneerima hakanud, märkasid, et tavaliste «tudikeste» («Junkers 52» ja «Heinkel 111») kõrvale hakkasid signema ka uut tüüpi transpordilennukid — masinad, mis tõstsid õhku kuni 80 meest, harvemini ka hiiglasuured neljamootorilised suure kandejõuga lennukid ja samuti tohutud transpordiplaanerid.

Ebapüsivad ilmad, ebasoodsad meteoroloogilised tingimused talve algul Doni- ja Volga-äärsetes steppides häirisid õhusilla süstemaatilist tööd. Õhu kaudu varustamine katkes korduvalt ning need saatuslikud seisakud külvasid ärevust ja meeleheidet meie südamesse. Aegajalt, näiteks detsembri teisel nädalal, sundisid meid udud ja tuisud, mis ähvardasid meie lennukeid jäätumisega, õhusilla funktsioneerimise täielikult katkestama. Venelaste lennuväe ülekaalukad jõud tegid meie transpordilennukite pilootidele omakorda küllaltki palju peavalu. Olukord muutus eriti komplitseerituks pärast seda, kui vastane jõulupühade ajal vallutas Morozovskaja ja Tatsinskaja staniitsad 200 kilomeetrit lääne pool sissepiiratud armeest, kus asetsesid meie lennuväebaasid. Nüüdsest peale kulges õhutee «katlasse» täielikult vastase poolt hõivatud territooriumi kohal. Sellel teel, mis lahingu viimasel perioodil ulatus 300—400 kilomeetrini, varitses Saksa lendureid suur hulk ohte, seda enam, et nii suure vahemaa tõttu lakkas meie väejuhatuse lõppude lõpuks andmast hävitajaid transpordilennukite kaitseks. Nende nädalate jooksul tulistati venelaste poolt alla või langes muudel põhjustel avariiohvriks sadu lennukeid.² Kuid kõige raskemaks ja ohtlikumaks peeti maandumist Pitomniki lennuväljal ja tagasilendu. Seepärast lühendasid transpordilennukid oma seisuaega meie aerodroomil äärmise võimaluseni ja lendasid tagasi otsekohe

---

¹ Wieder maksab ka siin lõivu kodanlikele ajaloovõltsijaile. Lahingud Põhja-Aafrikas polnud kaugeltki otsustavad (V. K. P.)

² Doerri andmeil kaotas Saksa lennuvägi 488 lennukit ja ligi 1000 lennuväelast, s. t. kandis kõige suuremaid kaotusi pärast õhurünakut Inglismaale. (Г. Д е р р, Поход на Сталинград, Воениздат, М., 1957, lk. 118). Stalingradi rinde juhatuse andmeil tulistati nende lõigus alla 400 lennukit. (В т. А. И. Е р е м е н к о, Сталинград, Воениздат, М. 1961, lk. 434.)

pärast seda, kui meile nii kallihinnaline kraam oli maha laaditud ning selle asemele pardale võetud raskesti haiged ja haavatud, kellele oli antud spetsiaalne kirjalik luba «kotist» väljalennuks. Pidevalt ähvardasid lendureid lennuvälja pommitamised, udud ja masinate jäätumine. Ühtepuhku juhtus, et selles grandiooses piiramislahingus raskesti kannatada saanud sõduritest tulvil lennukid (sõdurid lootsid, et nad viimaks ometi pääsevad sellest «põrgu-katlast» ning lendavad nüüd vastu elule ja vabadusele) tulistati vastase poolt aerodroomi kohal alla või langesid startimisel avariiohvriks. Lennukirusudest oli üle külvatud kogu lumekõrb Pitomniki ümber. Muidugi teadsid venelased väga hästi, mida tähendas Pitomnik, ainuke lennuväli, mis seda nimetust meie «kotis» õigustas (reservaerodroom rajati Gumraki juurde), nad teadsid, et siin tuksub sissepiiratud armee süda. Siin laaditi maha ja jagati ära kõik see, mis oli meile hädatarvilik: toiduained, mootorikütus, lahingumoon. Siin paiknesid tähtsad staabid ja sidesõlmed, lendude juhtimisgrupp, varustusstaap, intendantuur oma tohutute maa-aluste ladudega, kus hoiti meile õhu kaudu kohale toimetatud aardeid: leiba, kuivikupakke, liha, ube, alkohoolseid jooke ja konserve. Siinsamas, otse «koti» südames, paiknes ka meie 6. armee peahaigla, kuhu igalt poolt veeti kokku tuhandeid, hiljem isegi kümneid tuhandeid haavatuid ja haiged, keda tuli õhu kaudu evakueerida. Siin lähedal asus ka keskkogumispunkt — paik, kuhu toimetati väeosadest mahajäänud sõdurid ning kuhu ilmusid ka meeletehetest murtud ja õudsetest vintsutustest hullunud mehed. Ühe sõnaga — Pitomnikis kees palavikuline töö, inimesed askeldasid nagu sipelgad segipaisatud pesas lakkamatu mootorimüra, pommiplahvatuste ja kuulipildujavalangute saatel.

Niisugused olid need ärevad päevad, tulvil lõputut muret, kord tärkavat nõrka lootust, siis jälle lohutamatu meeleheidet.

Pole siis midagi imestada, et Pitomniki lennuväli oli venelaste erilise tähelepanu objektiks ning õhurünnakute alaliseks märklauaks. Nõukogude pommitajad ja hävitajad ilmusid ühtepuhku meie peade kohale ning paiskasid alla oma surmatoova laadungi, püüdes hävitada võimalikult rohkem kohmakaid transpordilennukeid stardirajal ja õhus aerodroomi kohal. Vastane püüdis häirida meie

õhusilda ka mitmesuguste kavalate võtete abil: tihti eksitasid venelased udus või pimeduses meie transpordilennukite piloote, kasutades sakslaste valgussignaale maandumispäiga tähistamiseks. Orienteerumise kaotanud lennukid maandusid valesse kohta ja hukkusid. Mõned tulistati alla, mõned maandusid eikellegimaale või vaenlase paiknemisrajooni, kus venelased nende masinad viimase kruvini laiali tassisid, olles eelnevalt laadungi ära toimetanud, tehes seda kurvastusest ja õudusest kangestunud saksa sõdurite silme all, kes istusid oma kaevikutes ega suutnud lendureid kuidagi aidata, sest venelased avasid selles rindelõigus viivimatult suurtüki- ja miinipildujate turmtule.

See-eest aga soojendas me südant rohkem kui miski muu vaatepilt, mida pakkus selge päev, mil Pitomnikis maandus korraga mitukümmend rasket transpordilennukit, mis varsti pärast seda taas õhku kerkisid, aeglaselt meie peade kohal tiirutasid, lahingukorda rivistusid koos neid saatvate (kahjuks ainult esimesel perioodil!) kattehävitatajatega — nobedate «Messerschmittidega». Ühtlane madal mootorimürin ei vaibunud päeval ega ööl ning omandas selgetel pakaseilmadel ootamatult kõrgelt heliseva varjundi. See heli oli meie kõrvadele imekauniks muusikaks, mis rahustas ning tekitas helgeid lootusi. Ent ometi teadsin ma väga hästi, et õhu kaudu varustamine ei suuda meile kindlustada «elatismiinumumi». Kuigi pärast saatuslike lahingute päevi lendas «kotti» eriti palju masinaid, ei piisanud sellest, mida nad kohale toimetasid, kaugeltki meie vajaduste rahuldamiseks. Kuivad arvud, mida ma iga päev oma kindralile ette kandsin, näitasid nälja, kannatuste ja surma jubedat bilanssi.

SÜNGED DETSEMBRINÄDALAD

Meenutades nüüd neid kurje 1942. aasta detsembri-nädalaid, mis ma veetsin Pitomniki lennuväljal (või õigemini punkrites aerodroomi all), silmitsedes tookord saadud kirju, ei suuda ma vabaneda muljest, et sukeldun taas lootusetu meelega ja varjatud hirmu jäisesse ookeani.

Meie staabi luureosakond asus rämpses muldonnis. Meil, osakonna kuuel ohvitseril, oli siin kitsas, kuid

vähemalt soe. Pilt lähenevast katastroofist kujunes meile esialgu välja kõige erinevamate andmete mosaiigist, mida me analüüsisime, et saada ettekujutust venelaste olukorrast. Andmed, mis saabusid ülevalt, armee staabist, samuti ka naaberkorpuste staapidest ja meie endi diviisidest, nüüd äärmiselt haruldaseks muutunud sõjavangide ja allatulistatud vene lendurite seletused, vastase poolt vangivõetud ja propaganda eesmärkidel meie juurde tagasisaadetud saksa sõdurite seletused, lendlehed, välismaised raadiosaated, õhusilla lennukitel «kotti» tagasi-pöördunud puhkusel olnud sõdurite ja ohvitseride tähelepanekud ning lõpuks raadioluure tulemused — kõik see lubas veel enam-vähem täpselt vastase olukorda kaardile kanda. Paksude punaste joonte, arvude ja tähtede, tingmärkide, noolte ja kaarte hulk nendel kaartidel kasvas ähvardava kiirusega. Kõiki neid ümbritses kurjakuulutav puna-sinine rõngas, mis järk-järgult ahenes ja ähvardas meid kõiki lämmatada. Just meie korpuse lõiku hakkasid ilmuma saatuslikud nooled ja kiilud, mis roomasid 6. armee südame — Pitomniki lennuvälja poole.

Seda tuletasid meile kogu aeg küllaltki tajutatavalt meelde ka sagedased õhurünnakud — verd tarretama paneva ulgumisega langesid pommid maa peale ning lõhkesid mõirgamise ja põrgumüraga meie muldonnide ümber. Muide, läbielamused Idaretkel ja eriti need katsumused, mis tabasid meid juba piiramise esimestel päevadel, olid meid tuimaks teinud: me ei pööranud tähelepanu isegi lähedastele lõhkemistele, kui muldonn lausa vappus, narid värisesid ja savi laest alla varises. Tujul ei lasknud langeda ka meie seitsmes elanik, alatasa nurrulööv äraeksinud kass, meid kiusanud hiirte hirm. Muretsesime vaid meie onni kannatadasaanud aknaklaasi pärast; risti ja põiki paberiribadega kokkukleebituna pidas see nagu mingi ime läbi ikka veel vastu, lastes päeval valgust meie onni ja kaitstes meid pakase eest. Haruharvadel jõudehetkedel pärast järjekordset pommitamist kogunesime mõnikord sõbraliku ringina oma muldonni ning kirjutasime kodustele ja omastele, kellele me noil jõulueelseil päevil eriti tihti ärevuse ja õrnusega mõtlesime. Välipost töötas meil veel, kuid üha harvemini saime sõnumeid kodunt. Vahetevahel lobisesime tühjast-tühjast, et pisutki meelt lahutada. Ent enesepete oli liiga läbipaistev ja sundimatu vestlus ei tahtnud kuidagi jalgu

alla saada. Muide, «võllanali» ei jätnud meid siiski maha — nii näiteks, kui me mõnikord mõnutundega viimast hobuseguljašši meenutasime, alustasime kooris rindelaulu saksa sõdurist Idarindel, mis kõlas nii: «Kes ei ole «kotti» jäänud ega oma kronu söönud, see ei ole rindel käinud ega sõjavaeva näinud...» Nii või teisiti olid meie mõtted alatasa oma traagiliste argipäevade, Stalingradi ja Volga juures, mis olid nüüd meie saatuseks saanud.

Rahutul elul keset Pitomniki lagedat steppi ei puudunud ka omapärane sünge romantika. Kuigi pommitamised ja õhulahingud aerodroomi kohal olid juba ammugi tavaliseks muutunud, köitis see vaatepilt meid siiski alati. Mõnikord unustasime hädaohu ja ronisime muldonnist välja haaravat õhulahingut jälgima. Lumehangede vahel istudes vaatlesime mingi imeliku tundega, millesse oli segatud sportlik hasart, uudishimu, alateadlik soov meelt lahutada ja varjatud hirm, hinge kinni pidades õhuvehklejate duelli, kes võitlesid elu ja surma peale tõelise ilu ja graatsiaga. Põrgulik muusika saatis seda vaatemängu — seniitkahurite õõnes ragin, all vaevalt kuuldav kuulipildujatärin, mootorite mõirgamine ja undamine. Seniitmürskude lõhkemiste vatipilvede keskel tiirutasid teineteist jälitavad ja taga ajavad hävitajad, sooritades kaelamurdvaid akrobaatilisi etüüde. Meeleheitlik kahevõitlus lõppes tavaliselt sellega, et üks duellantidest sööstis maa poole, jättes enesest maha kiiresti laieneva musta suitsuslepi.

Aeg-ajalt kostis kõrvulukustav plahvatus ja kõrgele sööstvad tuleleegid valgustasid lennuvälja viirastusliku kumaga — lõhkes äsja maandunud transpordilennuk mootorikütuse laadungiga; masin oli saanud otsetabamuse. Mõnikord langes surmavalt tabatud hävitaja ereda leegiga nagu meteoor sinisest põhjatust talvetaevast alla, sööstis vastu maad ja tohutu suitsusammas lange-miskohal tähistas ühe sagedase väikese sõjaträgöödia lõppu — lenduri ja masina hukkamist.

Detsembri lõpuks oli Pitomniki territoorium üle külvatud peaaegu kõigi lennukitüüpide rusudega. Nüüd vedesid nad rahulikult üksteise kõrval — kärmed Nõukogude hävitajad ja suured Saksa masinad oma purustatud tiibade või metallirisuks muutunud keredega. Palju lennukeid hukkus ebaõnnestunud stardil. Arusaamatu, kuidas sattus siia ka üleni jäätunud staabimasin «Fieseler

Storch». Kuid keset seda avarat lennutehnika surnuaeda tuksus ikka veel palavikuline elu, isegi sügaval maa all. Lumised künkad, suitsvate korstnatega muldonnide katused, kiires korras maskeeritud lennukid, statsionaarsed raadiojaamad oma mastide ja antennide rägastikuga, veoautodele paigutatud raadiosaatjad, siin-seal valendavad telgid — kõik see jättis mulje mingist viirastuslikust asulast, kus inimesed askeldavad nagu sipelgad maa peal ja maa all. Ent ometi uppus see inimeste sipelgapesa mahajäetuna ääretusse lumekõrbe.

Stepp lennuvälja ümber oli vist küll kõige rõõmutum ja rusuvam paik kõigi nende kohtade hulgas, mida ma Venemaal olin näinud. Ümberringi, kuhu silm ulatus, polnud ei puud ega põõsast, haruharva võis kohata hooneid. Väikeses Pitomniki külas, mis asus meie aerodroomist viie kilomeetri kaugusel (kus olid nagu ime läbi säilinud veel mõned majad), seisis üksik kuivanud, oksteta puu, mida me kasutasime teeviidana. Küla lähedal läbisid steppi arvukad nõod — sügavad järsud jäärakud, mis pakkusid meile rünnakute ajal kindlat kaitset. Mõnikord roomas idast, Volgalt, steppi hall udu ning ihunitungiv jääne tuul uitas lumelagendikul. Me ei suutnudki harjuda meid neelanud ääretute idaavarustega. Rõhuvat tunnet süvendas ka varajane pimedus. Pealegi elasime ja töötasime Kesk-Euroopa aja järgi, mis enam kuidagi ei tahtnud sobida meie rindelõiguga: varsti pärast lõunat loojus päike ja juba kella 14 ja 15 vahel algas öö.

See vaid teravdas meie kojuigatsust ning tuletas meile iga päev meelde, kui kaugel kodunt olime siin lumega kaetud stepis.

Tagasi pöördudes piiramisrõnga erinevatest rindelõikudest, kuhu mind lähetati sideohvitserina või selleks, et kohapeal olukorraga tutvuda, ei suutnud ma tihti vabandada mõttest, et me kõik — nii elavad kui surnud — oleme juba maetud siia tohutusse ühishauda. Meie korpuse diviisid pidasid neil päevil ägedaid kaitselahinguid kurva kuulsusega küngastel Rossoška jõe orus, mida sakslaste veri oli ohtrasti niisutanud. Sõdurid kaevikutes ja lume alla maetud üksikutes laskepesades hukkusid nälja ja külma tõttu: viletsast leivaportsjonist ja üha vähenevast toidunormist ei piisanud enam, et pakasest ja haigusest kurnatud mehi elus hoida. Külluseni said süüa üksnes varesed — vastikud õgardid, keda ma Idarindel

alati pidasin läheneva õnnetuse kuulutajateks. Jah, need kraaksuvad surmakaaslased elasid neil päevil lausa luksuslikult. Üksnes vastu tahtmist tõusid nad inimest nähes hobuste laipadelt, mis olid muutunud omapärasteks teetähisteks. Raibete veritsevad haavad tunnistasid, et nälgivad sõdurid olid siin juba oma nugade ja tääkidega ihaldatud praadi hankinud.

Õhu kaudu varustamine ei õigustanud absoluutselt sellele pandud lootusi ning sõdurid olid sunnitud võitlema ebainimlikult jõudu pingutades ja taluma seejuures uskumatut viletsust. Ja nad tegid tõepoolest kõik, mis võisid. Kaotuste aruanded muutusid järjest kohutavamaks. Surm pidas oma rikkalikku lõikust kõikvõimalike vahenditega. Tundus, nagu oleksid meie «kotti» lubatud abi asemel tunginud ratsanikud Johannese Ilmutusraamatust. Meie mõtted keerlesid seltsimeeste kannatuste, nende piinade ja viletsuse, surmaohu ümber, milles nad pidevalt viibisid ja mis võis iga päev tabada ka meid, — need rusuvad mõtted ei andnud meile hetkekski rahu. Tuli midagi teha, et kõik need ohvrid ei oleks asjatud. Miks meil ei lubatud minna väljamurdele siis, kui meil oli selleks veel küllaldaselt jõudu ning kui olime veel tulvil energiat? Nüüd sulasid need jõud ja energia aeglaselt, kuid vääramatult kokku. Neil päevil meenutasin korduvalt jutuaJamisi, millest ma ise piiramise esimestel päevadel osa võtsin, kui meie armee sai saatusliku käsu organiseerida ringkaitse Stalingradi all. Juba siis tekkisid tõsised kahtlused selle otsuse otstarbekuse suhtes, juba siis kutsus see esile ärevuse ja kartuse. Õhu kaudu varustamine, mida esialgu peeti kõikidest hädadest pääsemiseks, oli nurjunud, ning tundus, et nüüd ei suuda enam miski asi muuta sissepiiratud armee tumedat saatust. Ent ometi oli jäänud veel üks lootus: lootus abile väljastpoolt. Kiired ja otsustavad operatsioonid piiramisrinda läbimurdmiseks võisid veel tuua olukorra ihaldatud muutuse meie armeele, keda ähvardas surmaoht.

MANSTEIN TULEB!

Detsembri teisel nädalal sai meile teatavaks (esialgu ainult staapides), et armeegrupp «Don» on feldmarssal Mansteini juhatusel alustanud kaua oodatud operatsiooni

6. armee piiramisrõngast vabastamiseks. Peagi jõudis see rõõmusõnum ka eesliinile. Välgukiirusel hakkas ihaldatud paroolina levima hüüdsõna: «Manstein tuleb!» Need sõnad andsid sõduritele uut jõudu rõnga kõigis lõikudes, kõigepealt aga «koti» meiepoelses läänelõigus, kus olukord oli eriti raske. Kustunud lootused virgusid taas, jälle ärkas ellu optimism, initsiatiiv tõstis pead, mehed said tagasi usu oma jõusse. Niisiis — kõik läbielatud kannatused ja toodud ohvrid polnud asjatud! Pääsemine paistis olevat lähedal. Ja teisiti ei saanud ollagi — füürer ei saanud ju oma lubadust täitmata jätta. Ja tema juba ei pörka tagasi millegi ees, et oma sõna pidada. Uuest hüüdsõnast joobunuina täitsid sõdurid vankumatult saadud käsku: iga hinna eest vastu pidada. Nüüd läheneski viimaks abi väljastpoolt. Füürer päästab meid! Kõik olid veendunud selles, et tegemist saab olla ainult suuremastaabilise operatsiooniga, millega kogu armee piiramisrõngast välja viiakse, ja et selle manöövri edu on kindlustatud. Erilise rahuldustundega võeti vastu teade, et just feldmarssal von Manstein oli määratud väejuhiks, kes pidi rajama tee meie 6. armeele vaenlase piiramisrõngast pääsemiseks. Selle suurekaliibrilise väejuhi erakordne strateegitalent (meie staabis kõneldi temast alati suure lugupidamisega) oli meie arvates edu pandiks eelseisvale operatsioonile ning süvendas meie veendumust, et üritus lõpeb õnnelikult.

Neil päevil helises mu välitelefoni vahetpidamata. Meie diviisid nõudsid üksikasjalikku informatsiooni — eesliinil taheti teada absoluutselt kõigest, kõigist detailidest, mida me esialgu isegi ei teadnud. Väeosade komandörid nõudsid visalt ergutavaid andmeid meie päästjate lähenemise kohta — Mansteini tankikoondiste kohta. Nad rõhutasid, et niisugused andmed ja teated on praegu tähtsamad kui igapäevane nappide leivaportsjonite ja laskemoonanormi väljajagamine, et miski muu ei saa praegu toetada sellisel määral eesliinisõdurit ning tõsta tema võitlusvaimu. Teatasin neile suure vaimustusega kõigest sellest vähesest, mida ma ise teadsin — esimestest rõõmusõnumitest, mida meie staap oli saanud alanud operatsioonide kohta, mille eesmärk oli murda läbi meie piiramisrõngas väljastpoolt.

Nagu kõik teised lootsin minagi kogu südamest õnnelikku pääsemist, hoolimata rasketest eelaimustest, mis ei

jätanud mind rahule, kuna olin põhjalikult kursis äärmiselt raske olukorraga, milles viibis meie sissepiiratud armee. Minu taasärganud optimism kajastus neil päevil ka kodumaale saadetud kirjades — erilise rõõmuga andsin omastele mõista, et meie olukord peab varsti paranema. Paremat jõulukinki kui see rahustav sõnum ei võinud nad soovidagi. Kui kõik läheb korda, siis peaksime just jõuludeks välja pääsema. Siis haihtuks hukutav pimedus, millesse me aeglaselt olime vajunud, ja 6. armee hukkumisele määratud sõdurid saaksid jälle näha uut päikest. Kõik me lootsime, et läheneb suur lunastustund, ja igaüks sidus seda loomulikult ka oma isiklike südamesoovidega ning unistas omaenda väikestest rõõmudest. Mina lootsin kõigepealt, et saan kätte jõuluposti ja saadetise kodunt, toreda paki, mis on tulvil igasuguseid asju. Kodused olid mulle juba teatanud, et pakk oli mulle välja saadetud, ja muidugi ootas see mind kuskil väljaspool «kotti».

12. detsembril alustas kindral Hothi 4. tankiarmee pealetungi lõunast meie «koti» suunas. Esimeste lootustandvate teadete järgi liikusid Hothi väekoondised kiiresti edasi. Selle kindrali nimi äratas minus isiklikult erilist usaldust — see oli esimene kindral, keda mul õnnestus omal ajal näha. Ühes Sileesia garnisonilinnas juhatas ta meie, noorte junkrute esimest taktikalist õppust liivakastis. Hiljem, kui ma Breslaus õppisin, kohtasin teda uuesti. Hoth oli suurepärase lahingukindral ja peale selle veel silmapaistev sõjaajaloo spetsialist; tol korral pidas ta Breslaus meie sõjaajaloo seminaridel loenguid. Mäletan selgesti seda elavhõbedana liikuvat, kõhetut, halli pea ja tulise pilguga kindralit. Minu meelest oli ta lausa energia kehastus.

Kindralooberst Hothi tanki- ja motoriseeritud löögi-koondised (osa neist paisati kiires korras Prantsusmaalt Idarindele), kes meile appi tulid, asusid pealetungile Kotelnikovo rajoonist, ligi 200 kilomeetrit Stalingradist edela pool.¹ Esialgu arenes pealetung edukalt — Hoth

---

¹ Vahemaa piiramisrõnga välise ja sisemise rinde vahel oli Hothi armeegrupi tegutsemisrajoonis 90—95 km. Deblokeerimislöögist võtsid otseselt osa 6., 23. ja 17. tanki-, 15. lennuväe abiteenistuse, 4. jalaväe-, 5. ja 8. ratsaväediviis, 1., 2. ja 18. jalaväediviisi jäänu- sed ja diviisigrupp «Pannwitz». Löögi-grupeeringu koosseisu kuulus veel üksik tankipataljon (mis oli varustatud uute rasketankidega

püüdis tungida edasi, et ühineda meie armeega, ületades Nõukogude vägede vastupanu, mis aga järjest tugevnes. 19. detsembriks olid Hothi väed juba kaugelt üle 100 kilomeetri edasi tunginud ja moodustasid tugeva sillapea põhja pool Miškovat. Juba ammu enne seda oli Hothi staap loonud alalise raadioside meie armee staabiga Gumrakis. «Koti» läänelõigus kuulsime me juba kaugelt kanonaadi. Kõigest 50 kilomeetrit lahutas meid Hothi tankiavangardist.¹ «Pidage vastu! Tuleme teile appi!» nii kõlas üks tema paljutõotav radiogramm, mis levis valgukiirusel kõigis meie üksustes, kes kaitsesid «koti» lääneosa.

Lähenes otsustav tund. Nüüd polnud enam võimalik varjata, et me valmistume täiel käigul rõngast välja murdma ning ühinema lähenevate vabastajatega. Meie staapides levisid kuuldused, et Hothi ründavate tankide kannul liiguvad lõputud autokolonnid meie armeele määratud tuhandete tonnide toiduainete ja muu kraamiga. Palavlikulise kiiruga hakkasime spetsiaalse käskkirja kohaselt kõigis meie väeosades välja selgitama ja koonutama vabu veoautosid ja transportööre.

Pinevus ja erutus meie «kotis», eriti selle lääneosas ja staapides, tõusis haripunkti. Nüüd ei kahelnud enam keegi: meie väeosad tõmbavad hinge tagasi ja ootavad signaali, et minna läbimurdele, purustada vaenlase piiramisrõngas ning liikuda läände. Kõik olid tulvil otsustavust ja valmis vastu minema mistahes ohvritele, et mitte käest lasta seda meile avanenud viimast pääsemisvõimalust.

Ametlikku käsku läbimurde ettevalmistamiseks meie korpuse staabile ei antud, nagu ma mäletan, kuid selle asemel saime mõningaid orienteeruvaid juhtnööre. Armees staabis väljatöötatud läbimurdeplaan erines vähe esimestel piiramispäevadel vastu võetud plaanist. Tõsi küll — viimasel perioodil oli meie olukord katastroofiliselt halvenenud ning väeosade ja -koondiste võitlusvõime languse tõttu läksime nüüd kaugelt suuremale riskile. Kolm

---

«Tiiger»; «Tiigritel» oli tornis 88 mm suurtükk ning nad olid kaitsitud võimsa esisoomusega. (NSV Liidu Kaitseministeeriumi Arhiiv, f. 220, s.-ü. 451, t. 56, l. 278.) (V. K. P.)

¹ Tegelikult olid Hothi väed 23. detsembriks läbinud ligi 60 km ning jõudnud sissepiiratud grupeeringust 35—40 km kaugusele. (V. K. P.)

diviisi, kes olid säilitanud veel meie tingimustes võimaliku maksimaalse võitlusvõime, pidid piiramisrõngast läbi murdma edela pool Karpovkat ning ühinema stepis Hothi pealetungiva tankiarmee väekoondistega. Kuid operatsioon pidi algama alles pärast seda, kui Hothi avangard on jõudnud rõnga välisest rindejoonest vähemalt 30 kilomeetri kaugusele. Suuremat vahemaad ei oleks meie väeosad läbida suutnud mootorikütuse nappuse tõttu. 6. armee juhatus püüdis tegutseda kindla peale ning vähendada paratamatut riski miinimumini. Meie ülejäänud väekoondised pidid seetõttu lahkuma oma positsioonidelt «kotis» alles pärast seda, kui on loodud terve rida eeldusi selle manöövri riski vähendamiseks. Üksteise järel pidi neid piki Volgat kulgevalt rindelt maha võetama ning viidama edelasse, meie löögikiilu poolt rajatud läbimurdekohta. Tiibade kaitse pandi terveks jäänud tankidele, mida meil toleks ajaks oli veel säilinud sadakond.

Omavahel kõnelesime neil päevil palju ohtudest, mida põhimõtteliselt võis meie sissepiiratud armeele tuua «Talvine äike» — nii nimetati koodi järgi väljastpoolt teostatavat rõngast läbimurdmise operatsiooni. Pärast novembri lõppu oli oht järsult suurenenud. Venelased olid tunduvalt tugevdanud meid piiravaid väekoondisi, samal ajal kui Saksa vägede olukord oli halvenenud ähvardava astmeni: meie liikuvus oli äärmiselt piiratud hobukoosseisu likvideerimise (hobused olid juba ammugi väliköövide kateldesse pistetud) ning, mis veelgi olulisem, eeskätt mootorikütuse katastroofilise nappuse tõttu. Viimane asjaolu takistas terveks jäänud tankide ja raskerelvade ümberpaigutamist või tegi selle üldse võimatuks. Pealegi olid alanud kärejad külmad, mis iga päevaga üha enam võimust võtsid. Kas meil üldse õnnestub niisugustes tingimustes rajada enestele teed läbi piiramisrõnga ning ühineda pealetungiva tankiarmega, lüües seejuures tagasi lagedas stepis vastase ägedaid vasturünnakuid, mis muidugi ei lase ennast kaua oodata? Olid meie kartused millised tahes, mõistsime me ometi väga hästi, et nüüd viimaks on saanud hetk, mil kõik tuleb panna ühele kaardile. Teades, et meile on avanenud viimane šanss, ootasime läbematult otsustavat tundi ning uskusime kindlalt ürituse edusse. Kõik olid veendunud, et viimaks ometi antakse meile kaua oodatud käsk.

Kuid oh häda! Õige varsti haihtusid kõik meie lootused nagu suits. Meieni hakkasid jõudma ärevad teated: venelaste tankikoondised on asunud hoogsatele vasturünnakutele ning sundinud meid päästma tõttavale armeele peale rasked kaitselahingud. Koos venelaste uue pealungiga lääne pool Doni jõge aetas see vasturünnak feldmarssal Mansteini kogu armeegrupi lõpuks väga raskeks olukorda.

Viimasel nädalal püüdsime asjatult venelasi eksitusse viia ning tõmmata võimalikult rohkem nende jõude meie «koti» ümber. Sel eesmärgil organiseerisime mitu pette-demonstratsiooni ja andsime eetrisse suure hulga desinformeerivaid radiogramme, püüdes jätta vastasele muljet, et me läheme läbimurdele Mansteini väekoondiste kohalejõudmist ära ootamata. Kuid kõik oli asjatu. Venelased võtsid järjest meie rindelõigust tankikoondisi ja raske-relvi ning paiskasid neid läände ja lõunasse. Piiramisrõnga välisrindelt saabunud sõnumid, eriti aga lõunalõigust tulnud teated, kutsusid meis esile tõsisid kartusi: mitu ööd järjest õnnestus meil laternatulede ja mootorimürina järgi jälgida paljude vastase väeosade liikumist — venelased võtsid oma väekoondisi maha niihästi meie korpuse kui ka teiste meie väekoondiste rindelõikudest. Jäi mulje, et venelased ei pööra oma peatähelepanu enam sissepiiratud armeele. Kõige järgi otsustades ei kippunud nad meie jõudu ja võimalusi üle hindama ega võtnud meid üldse enam tõsiselt. Ei jäänud kahtlust selles, et vastane võtab piiramisrõngalt maha olulise osa oma väekoondistest ning paiskab need meile appitõttava grupeeringu vastu.¹

Ja tõepoolest — lääne ja lõuna pool meie «kotti» tegid venelased kõik võimaliku, et kindlustada oma triumfi ja laiendada nende poolt meie Idarindesse raiutud verist lõhet. Üks vastase löökidest tabas seejuures meile appi tõtanud kindraloberst Hothi tankikoondist. Äreva pinge ja kasvava rahutusega jälgisime teateid,

---

¹ Wiederil on õigus: sisemiselt piiramisrõngalt võeti tõepoolest maha mitmeid väeosi ja -koondisi. Asi ei seisnud aga selles, et Nõukogude väejuhatuse poleks sissepiiratud tõsiselt võtnud. Ta oli sunnitud oma jõudude ja vahenditega manööverdama, kuna reserv (2. kaardiväearmee) jõudis kohale hiljem (17.—19. novembrini). (V. K. P.)

mida hankisime kaugõhuluure ja raadio teel. Peagi saime hiobisõnumeid.

Viimase jõulueelse nädala algul tabas meie rinde kohal puhkenud äike ka suurt Doni jõekääru. Venelased andsid meile ka siin löögi, õigemini — arendasid laialdast pealetungi ning löid jälle haigutava avause Saksa kaitsesse.¹ See löök tabas eelkõige Millerovo ümbruses tegutsenud Itaalia 8. armee väekoondisi (nende hulgas ka itaallaste mägiküti-korpust), mis purustati ja hävitati. Maavägede ülemjuhatus pidas arusaamatutel kaalutlustel vajalikuks need väeosad, mis olid hästi välja õpetatud ja varustatud lahinguteks mägedes, Kaukaasia rindelt ära võtta (seal sõdimiseks olid need omal ajal ette nähtud) ning paisata Doni steppi, kus nad olid sealsetes eritingimustes lahingutegevuseks absoluutselt ettevalmistamata. Olukord oli muutunud katastroofiliseks.

Venelaste löögikiilud tungisid samuti Tširi jõest lääne poole, raiudes meie rindesse sügavaid pragusid ning ähvardades armeegrupi «Don» põhjatiiba. Kinnipüütud radiogrammid võimaldasid meil kindlaks määrata Vene tankide asukohti ja nende liikumissuundi. Veri tardus soontes, kui heitsime pilgu kaardile. Meie kõige lähedasemad rindeaerodroomid, kust transpordilennukid vahetpidamata meie «kotti» lendasid, armee peamised baasid Tatsinskaja ja Morozovskaja staniitsades, kus asusid meie intendantuuri laod, välikauplused ning kus vedelesid terved mäed ärasaatmata väliposti, olid nüüd lahinguväljaks muutunud. Nagu jutustas meile üks ohvitser, kes oli kohe pärast venelaste poolt antud lööki Tatsinskajast meie juurde lennanud, valitses sealsel aerodroomil kohutav segadus, mille vastase ootamatu ilmumine esile oli kutsunud. Põlesid 6. armee peamised proviandilaod. Suur hulk transpordilennukeid oli rivist välja viidud, laskemoonalaod õhku lastud — raudteejaama kohal vohas koletu tulevärk. Paanikasse sattunud tagalateenistuse mehed olid hävitanud valikuta kõik, mis ette sattus. Kuulsime isegi, et kiiruga õhku tõusnud lennukid olid omavahel kokku põrganud.

Mansteini pealetung jäi toppama. Hothi väekoondised jäid ise sissepiiramisohtu ning olid lõpuks sunnitud taan-

---

¹ Siin ja edaspidi kirjeldatakse meie Edela- ja Voroneži rinde ühist pealetungitegevust. (V. K. P.)

duma. Rindejoon eemaldus meist sadu kilomeetreid ja sissepiiratud 6. armee jäeti lõplikult oma saatuse hoolde.¹

Jõulu eel varisesid kõik meie ootused ja lootused kokku nagu kaardimajake. Esimeste päevade rõõmusõnumid, mis olid mõjunud meile nagu palsam, jäid järjest harvemaks ja kadusid peagi täiesti. Rahena sadas meile kaela meeletike järelepärimisi diviisidest. Ma ei saanud üldse telefoni juurest ära. Eesliinil taheti teada, kuidas arenevad meie armee piiramisrõngast väljaviimise operatsioonid, millal on loota nende edukat lõpuleviimist ja lõpuks — miks ei ole seniajani antud käsku viimasteks ettevalmistusteks, et piiramisrõngast seestpoolt läbi murda.

Väeosades igatseti ergutavaid teateid. Eesliin pidas vastu viimast jõudu pingutades, hellitades lootust, et nüüd, jõulu eel, täidab Hitler oma lubaduse ja lunastab meid. Hüüdlause «Manstein tuleb!» oli veel kõigil huultel. Kuid just neil päevil, millal kõik veel ootasid, uskusid ja lootsid, pandi seisma nende väekoondiste pealetung, kellele oli tehtud ülesandeks 6. armee piiramisrõngast vabastada; kohe selle järel paisati nad Vene vägede poolt tagasi, nii et nad ei jõudnudki oma eesmärgile.

Alles kaua aega hiljem õnnestus mul teada saada kõiki üksikasju nendest traagilistest sündmustest, mis lõplikult otsustasid 6. armee saatuse. Tol hetkel ei osanud ma veel kahtlustada, et Hitler ikkagi ei tahtnud Volga kaldalt lahkuda. Ma ei teadnud ka seda, et just neil päevil, pärast draamatilist nõupidamist peakorteris, keelas füürer (arvestamata kindralstaabi ülema arvamist ning ignoreerides armeegrupi «Don» juhatuse visa nõudmist) veel kord kategooriliselt 6. armeel üritada rõngast väljamurdmist. Hitler oli nõustunud vaid kitsa koridori loomisega, et varustada sissepiiratud armeed, kergendada tema olukorda ning järk-järgult tema üksusi rõngast välja tuua.

---

¹ Hothi peajõud purustati. Kaotused olid suured. Juba 23. detsembriks oli hävitatud kuni 250 tanki ja kuni 60 protsenti motoriseeritud jalaväest (NSV Liidu Kaitseministeeriumi Arhiiv, f. 303, s.-ü. 5404, t. 13, l. 266—267), hiljem, 24.—31. detsembrini liikusid Nõukogude väed selles lõigus edasi 100—150 km; seega suurenes vahemaa sissepiiratud grupeeringu ja välise rindejoone vahel 200—250 km. Sel etapil kaotas vaenlane langenute ja vangidena 16 000 sõdurit ja ohvitseri. Nõukogude vägede trofeede hulgas oli 70 tanki, 347 suurtükki ja miinipildujat, 20 lennukit ning muud relvastust ja lahingumoonu. (V. K. P.)

Niisugune plaan pidi tema arvates tagama endise rindejoone taastamise edaspidi. Feldmarssal von Manstein lähtus aga kujunenud olukorra hinnangust ja käskis 6. armeel asuda väljamurdele, kuni oli veel jäänud kas või ükski šanss selle operatsiooni eduks, ning ta pidas isegi võimalikuks perspektiivset Stalingradist lahkumist. Kuid sellele vaatamata ei soovinud 6. armee juhataja ja tema staabiülem, nagu ta väljendas, tegutseda «halbema juhuse jaoks ettenähtud retsepti järgi» ega söandanud võtta enesele vastutust minna läbimurdega seotud riskile. Olukorrast lähtudes olid nad arvamisel, et terava mootorikütuse nappuse juures ei õnnestu kaitsel asuvatel Saksa väeosadel end vastasest lahti rebida ja ühineda Mansteini grupiga, mis oli veel liiga kaugel. Lõpuks olid nad veendunud, et ilma viivitamatu Stalingradist lahkumiseta on iga katse rõngast seestpoolt läbi murda täiesti perspektiivitu. Nii lasti jõulueelsetel päevadel lõplikult käest viimane võimalus sissepiiratud armee päästmiseks.

Meie staabis olid kõik rusutud; kõigi pühadelootused olid haihtunud. Me ei teadnud peaaegu mitte midagi väljaspool «kotti» toimuvatest sündmustest. Kuid intuitsioon ütles meile, et oli käest lastud viimane mõeldav pääsemisvõimalus. Kes teab, võib-olla oleks läbimurre õnnestunud, kui me poleks jällegi kasutamata jätnud momenti, mil võis ja tuli kõik ühele kaardile panna. Nüüd aga oli juba hilja — see hetk oli jäädavalt möödas.¹

JÕULUPÜHAD JA UUSAASTA «KOTIS»

Vähehaaval vaibusid «koti» kõigis lõikudes jutud lähenevast Mansteinist. Meie staap ei saanud enam uusi teateid sissepiiratud armee vabastamisoperatsioonide käigust, mida oleksime võinud väeosadesse edasi anda. Muide, seda ei kiidetud üldse heaks ning hiljem keelati see hoopis. Üldisest olukorrast rindel teadsime me ise ka nüüd väga vähe. Meie igapäevased toimetused kõigi oma kannatuste, viletsuse, askelduste ja ohtudega ajasid

---

¹ Siin toob Wieder ära Mansteini poolt väljamõeldud versiooni. Asi seisab selles, et Manstein ei andnud tegelikult Paulusele käsku operatsiooniks «Välgulööks», s. t. piiramisrõngast väljumiseks. Raamatu teises osas vaatleb Wieder antud küsimust üksikasjalikumalt ja sügavamalt. (V. K. P.)

meid taga iga minut ning nõudsid äärmisi jõupingutusi. Muidugi mõista targutasid mõned tulipead eesliinil veel kaua kõige uskumatumatest armee rõngast väljaviimise plaanidest. Kuid need jutud olid muidugi mõista omapärase «meeleheite optimismi» sünnitused, mis haarasid kinni igast õlekõrrest ja pidasid soovitatavat tegelikkuseks. Muide, mõnikord oli tegemist ka haiglase ettekujutuse viljaga. Nii tekkisid vahel pöörased kuuldused: leidis inimesi, kes kinnitasid, et nad olevat venelaste positsioonide tagant, teiselt poolt Doni, selgesti kuulnud kasvavat suurtükimürinat ning meile appi tormavate tankide roomikute kauget lõginat ja raginat.

Mis puutub meisse, siis oma kitsas ringis olime juba ammugi loobunud illusioonidest ja pidasime olukorda täiesti lootusetuks. Rinne oli kaugele läände veerenud ning polnud enam mõeldagi mingist meie vägede rõngast väljaviimise operatsioonist. Volga kaldal ja lagedas Doni stepis sissepiiratud armee oli jäetud nüüd enese hoolde. Tõepoolest, rinne, millesse venelased olid selle aja jooksul lõõnud üha uusi pragusid, asetses meist nüüd sadade kilomeetrite kaugusel; õhu kaudu varustamine, mis oli niigi olnud äärmiselt nigel, halvenes viimaste sündmuste tagajärjel tunduvalt; karm vene talv oli hari-punkti jõudnud. Küsisime endalt: kas meil õnnestub veel mõni nädalgi vastu panna? Ja vastasime iseendale: vaevalt küll! Nälg, pakane ja haigused niitsid armee viimaseid jõude: surm pidas ohtrat lõikust kogu «kotis» ega piirdunud ainult tulest lõõmava terasrõnga eesliiniga. Enam ei olnud mingit mõistlikku eeldust piiramisrõngas-seestpoolt läbi murda. Sellise katse puhul oleks meie armee mootorikütuse puudumise tõttu (kõnelemata veel teistestki põhjustest) võinud edasi liikuda ainult mõne kilomeetri, et siis lootusetult lumehangedesse toppama jääda. Kuidas aga toimida Stalingradi evakueerimise puhul tohutu hulga haavatute, haigete ja kurnatutega, kelle arv iga päevaga kasvas? Ja kas üldse oligi maa-vägede ülemjuhatuses plaanis ette nähtud Volga kaldalt lahkumine? Seni saabunud käskkirjad tunnistasid vastu-pidist. Ikka ja jälle meenutasin Hitleri fanaatilist avaldust Volgal ja Stalingradis võitlevate saksa sõdurite kohta ning külm judin jooksis üle mu ihu. Võib-olla füürer seda tahtiski, et me nüüd heitleksime kibeda lõpuni, viimase padrunini, taganemata ühtegi sammu?

Kohutava hukkmise perspektiiv kerkis sünge silmapiiri kohale.

Niisuguses meeleheite ja kõigi lootuste lõpliku purunemise atmosfääris saabusidki jõulupühad. Paljudele kümnetele tuhandetele õnnetutele inimestele, kes olid pidanud taluma «kotis» usumatuid kannatusi ning kes polnud pikki aastaid näinud oma perekondi ja omakseid, olid need vaieldamatult kõige kurvemateks jõuludeks nende elus. Jõudis kätte jõululaupäev. Kõik füüsilised ja hingelised haavad, mida õel saatus oli meile löönud, valutasiid ja põletasiid sel õöl tugevamini kui tavaliselt. Meeleolu oli rõhutud. Peaaegu mitte miski ei meenutanud meile selle südamele nii armsa vana püha tavalist hiilgust ja võlu. Ei saabunud ka posti, mida me sel päeval kahekordse kannatamatusega ootasime, ja see oli eriti raske. Keegi ei võinud öelda, millal me saame sõnumeid kodunt ja omastelt ning kas me neid enam üldse saame.

Kirju polnud saabunud juba mitu nädalat ning nende puudumine jõululaupäeval tekitas minus eriti ränka südamevalu, sest ma teadsin väga hästi, et meie väljavaated muutuvad järjest süngemaks. Kogu selle aja jooksul oli ainult üks transpordilennuk kohale toimetanud võrdlemisi suure posti. Siis saime kätte kirjad, mis olid novembris välja saadetud. Hiljem, jõulueelsetel paastupäevadel tõi keegi «kotti» puhkuselt tagasi pöördunud ohvitser ootamatult minu ülimaks rõõmuks meie muldonni väikese, pühade puhuks ilustatud (ilmselt oli see juba varakult tehtud) karbikese, saadetise emalt. Karbis olid koduküpsetatud piparmündist ja vanillist lõhnavad praänikud. Tõenäoliselt oli see ainuke jõuluküpsiste pakike, mis «kotti», kaugesse Doni steppi, pärale jõudis. Kõige järgi otsustades polnud nüüd enam midagi oodata. Paistis, et olid katkenud viimased niidid, mis meid kodu ja perekonnaga sidusid. Sõdurisõprus, oli see nii tugev kui tahes, ei suutnud enam lämmatada kasvavat täielikku ja rõõmutut üksildustunnet.

Jõulusid pühitsesime korpuse staabi operatiiv- ja luureosakonna ohvitseride ringis; staap oli seks ajaks ümber paiknenud Pitomniki lähedale stepinõkku. Korpuse komandöri käsul oli nõkku püstitatud terve asula, mis koosnes blindaažidest ja muldonnidest. Eemal aerodroomi alalistest askeldustest olime siin oma varjendites õhurünnakute eest kaitstud ja võisime rahulikult töötada.

Ent ometi kutsus selle «linnakese», mille kiireks püstitamiseks oli pandud tööle terve sapööriväeosa, esimene nägemine minus esile rusuvaid mõtteid. Meie olukorras, kus keegi ei võinud homse päeva suhtes kindel olla, kus sõduritel eesliinil puudusid materjalid kaitseehitusteks ja varjenditeks ning kus neile polnud võimalik anda isegi kõige hädavajalikumat, tundus mulle uus staabikorter tarbetu ja lubamatu luksusena. Ja kas üldse oli meile antud siin kaua viibida? — nii küsisin ma endalt.

Korpuse komandör pöördus meie poole lühikese tervitusega. Äsja saadud kõrge autasu — «tammelehed rüütli-ristil» — ei paistnud teda eriti rõõmustavat. Igatahes püüti sellest mitte rääkida. Pidu oli kurb. Meeleolu ei muutunud heaks. Ei aidanud ka kindrali blindaaži jõulukaunistused — Stalingradi servalt toodud kolletanud männioksad, pehmed küünlatuled ja hõbepaberist hoolikalt kokku kleebitud ehted (hõbepaber oli saadud sigaretikarpidest). Isegi kaua oodatud täiendavad tubaka-, leiva- ja hobuseliha portsjonid ei rõõmustanud meid. Kunagised jõulupühad tundusid meile sel ööl lõputult kaugetena. Viirastuslikud mälestused neist tekkisid nagu nägemused mingisugusest ammugi kadunud maailmast, mis ei suutnud meid välja rebida ähvardavast tegelikkusest. Laulsime vaikselt juba lapsepõlves õpitud jõululaule ning muutusime veelgi nukramaks. Keegi meist polnud võimeline hetkekski unustama tänaseid askeldusi ja ohte ning meie lõbusus oli teeseldud ja valuga välja pigistatud. Kõik me teadsime tõelist olukorda, ning sel jõuluõhtul taganesid kõik viletsused ja füüsilised kannatused, millele me määratud olime, vaimsete piinade ees — võimutsesid ähmane ärevus, ebamäärasusetunne ja hirm.

Kaugel kodus peeti sel tunnil jõulumissat. Väljusin blindaažist külma uttu; tahtsin olla üksi ja mõtteid koguda. Õel tuisk hulkus mööda steppi, mis tundus tol ööl eriti nukker ja jube. Astusin mõne sammu ja pimedus ümbritses mu täielikult. Kuid ääretu üksindustunne kahanes siiski vastavalt sellele, kuidas mul õnnestus jõulupühade tähtsust uut viisi lahti mõtestada meie praeguste rõõmutute argipäevade reas ning tajuda kogu südamega lahutamatut vaimset seost omastega. Tol hetkel tundsin peaaegu füüsiliselt, kuidas kaugelt läbi tuisuse õõlendavad minu juurde minu koduste arvutud õnnesoovid,

nende soovid, kes nukra lootusega minu tagasijõudmist ootavad. Sel hetkel seisis vist minu vaimulikust isa minust nii kaugel koduses Sileesia külakeses juba altari ees jõulukuuse värelevate küünlaleekide valgel ning pöördus koguduse poole igavesti noorte jutlusesõnadega, mis kuulutasid rahu ja ligimesearmastust. Mõttes nägin ka ennast külakirikus seismas ja mulle tundus, et kuulen jõulujutluse ja pühadeliturgia sõnu. Ääretust udust kandusid minuni pühalikud kellalöögid ja tungisid hinge. Kuulsin selgesti isa häält palvet lugemas, nagu ta seda alati jõuluõhtul tegi. Ent täna kõneles ta veelgi tungivamalt ja hingestunumalt kui kunagi varem jõuluõnnistuse surematust ideest. Ja minagi mõtlesin äkki kergendustundega, et ka mulle on jätetud paik igavesse jõulupuu alla taevas. Sünged pilved varjasid seda nüüd meie eest, kuid ma teadsin kindlasti, et tema kustumatu valgus soojendab meid nagu meie ligimesigi igavesest ajast igavesti.

Kõigi õnnetuste ja kannatuste kiuste selles vihkamise ja surma riigis jäi see jõuluõhtu Stalingradi «kotis», mis oli kümnetele tuhandetele minu kaaslastele viimseks pühaks, minule rahu, valguse ja armastuse sümboliks.

Nii imelik kui see ka polnud, olid just alaline surma lähedus ja hinge näriv piinav ebamäärarus põhjuseks, et see püha — jõulud «kotis» — hakkas hiilgama mingit ebatavalist valgust, mis ei põlenud jõulupuu okstel, vaid südames. Traditsioonilist pühademeeleolu polnud kellelgi, kuid tõeline sügav jõulumõte soojendas meid ja hajutas meid ümbritsenud pimeduse. Meeltheitvatele üksikutele inimestele kaevikutes, laskepesades, blindaažides, sidumispunktides ja haiglavooditel oli see tunne parimaks pühadekingiks.

Selle rahutunde liigutavaks tunnistajaks oli ja jääb niinimetatud «Stalingradi Jõulumadonna», mis kaunistab nüüd vastavalt sõjavangis surnud kunstniku viimasele tahtele üht Hesseni katoliku kirikut. Paljusid meist valgustas seesama kunstiteos tol jõuluõöl tõelise usu valgusega.

Saabus uusaasta. Paukus käre pakane. Jäise talvehinguse eest polnud võimalik kuskile varju puggeda. Läbilõikav tuul tungis aknapilude ja uksepragude kaudu meie muldonni ning põrandalt hoovav külm halvas meie jalgu kuni põlvedeni. Kaotuste aruanded, mis saabusid meie korpuse diviisidest, summeerisid iga päev surma koku-

tavat tööd. Nälja-, külma- ja haiguseohvrite arv kasvas pidevalt.

Samal ajal hakkasid venelased jälle mõningaid meie rõnga lõike ägedalt ründama. Kuidas võisime me nüüd end aktiivselt kaitsta? Mida me võisime vastu seada venelaste löögiväeosadele, nende arvukatele tankidele, reaktiivrelvadele, suurtükkidele ja miinipildujatele, nende hästi toidetud sõduritele, keda kaitses pakase eest soe talvevarustus? Vähesel hulgal raskerelvi, kusjuures äärmiselt defitsiitse laskemoona norm oli karmilt limiteeritud, ning kurnatud, piinatud mehi, keda niitsid nälg ja alanud epideemiad, kõnelemata juba korvamatutest kaotustest pärast igat lahingut. Mis kasu oli sellest, et meie luure suutis ikka veel õigeaegselt teada saada valmistatavatest rünnakutest või vastase tankilöökidest rinde üksikutes lõikudes ning sellest otsekohe meie väeosi informeerida? Jah, meil õnnestus sageli anda eesliinile täpseid andmeid vastase eelseisvate rünnakute suuna, aja ja jõudude kohta. Vastase jälgimine ja luureandmete kogumine meie korpuse staabis, kes tegi need teatavaks rindeväeosadele kuni rügementide ja pataljonideni, toimus endiselt äärmiselt korralikult. Raadioluure andis meile korduvalt vastase radiogramme, mida me oskasime pea-aegu täielikult dešifreerida. Nii näiteks, kui neis oli juttu kuuest või kaheksast «karbist» (nii nimetasid venelased oma koodi järgi tanke), mida oli vaja teatud ajaks koondata kuskile kõrgustikule mingisugusesse kvadraati, siis kandsime kohe olukorra kaardile ja nägime hõlpsasti, mis vastavas lõigus ees seisab, ning andsime sedamaid andmed edasi allpool seisvale staabile. Võite juba kujutleda, kui kibe oli meil niisugustel juhtudel saada vastuseks, et antud lõigus ei ole reserve ega mingeid muid võimalusi kaitset tugevdada, ning et seega jääb üle vaid hoiatada lõiku kaitsvat väeosa.

Kui kaua võivad veel «katla» seinad kasvavale välisurvale vastu panna? Meile ei saanud teadmatuks jääda, et kõige järgi otsustades koondavad venelased meie korpuse lõiku jõude otsustavaks löögiks. Vastase üldine pealetung pidi meid paratamatult lõmastama — see perspektiiv kerkis üha selgemini meie röömutule silmapiirile.

Terve rida sündmusi detsembri lõpul ja uue aasta esimestel päevadel kinnitasid lähedase hukkumise paratamatust, mida ma juba ammugi aimasin. Meie korpuse

staabis Pitomniki nõos toimus diviiside operatiivosakondade ülemate tähtis nõupidamine, millest võttis isiklikult osa ka armee juhataja Paulus, kes oli saabunud kohale koos oma staabi ülemaga. Juhataja keskendunud, kinnine nägu, tema järsk teadlaselaup, kogu tema pikk figuur näis kandvat endal ärevuse pitsert ja rasket vastutust, mis oli langenud tema õlgadele. Sel päeval nägin viimast korda meie armee juhatajat «kotis». Kui mu mälu mind ei peta, siis enam ta meie korpusesse ei tulnud. Peagi kuulsin selle nõupidamise tulemusi; paljutähendavad jutuajamised meie diviisi operatiivosakondade ülemate vahel kinnitasid sel ajal antud käskkirjade tähtsust. Kõne all oli 6. armee viimaste kaitseressursside mobiliseerimine. Sisepiiratud väekoondistel tuli iga hinna eest vastu pidada ja võidelda viimse võimaluseni. Sel eesmärgil tuli äärmiselt lühikese aja jooksul formeerida nn. «kindlusepataljonid». Väeosade komandöre kohustati arvele võtma oma tagalates kõik mehed, kes on võimelised relva kandma ja ilma kellela on võimalik toime tulla, viia nad jalaväeallüksustesse ja viivitamatult lahingusse paisata.

Kõigis diviisides ja üksikutes allüksustes hakati (kui mitmendat korda juba!) «tihtkammiga» halastamatult sugema lennuväeosi, lennuväeabiteenistuse pataljone, seniitpatareisid ja «torudeta» jäänud suurtükiväelasi, soomustransportöörideta jäänud motoriseeritud jalaväe laskeureid, «liigseid» sapööre, hobusemehi, staabikirjutajaid, intendante jne. Käskkiri tähendas tegelikult kogu tagalateenistuse täielikku likvideerimist. See kõneles küllalt selget keelt, et liikumisvõime kaotanud sisepiiratud armee peab püsima sissevõetud positsioonidel kuni viimse padruni ja viimse sõdurini.

Uusaasta ööl, paar tundi pärast südaööd, hakkas vaikne rinne äkki elama: ümberringi pääses valla hirmus mürin, ragin ja tärin. Jooksin muldonnist välja ja tardusin imestusest: õudne, ent samal ajal kõitev vaatepilt avanes mu silme ees. Venelased olid otsustanud omal kombel uut aastat tähistada ning kutsuda meid oma peo tunnistajajaks. Vastane avas tule kõigist «torudest» ümber kogu «koti» ja saatis seda põrgukontserti fantastilise tulevärgiga. Trasseerivad kuulid ja mürsud katsid kogu taeva meie peade kohal hiigelkupliga, moodustades seega täpse kujutuse sisepiiratud «kotist». Nii demonstreerisid

venelased ilmekalt oma rõhuvat üleolekut, ning oma saabuvat triumfi ette nautides näitasid nad meile vangla «müüre», mille tagant me enam välja ei pääse. Nägime lausa oma silmaga tohutu ümarguse puuri taevasse ulatuvaid tuletrelle, mis meid vangis hoidsid ja mille taga pidi hukkuma kogu meie armee.

Uusaasta päeval luges korpuse komandör oma staabi-ohvitseride kitsas ringis ette Hitleri isikliku radiogrammi 6. armee juhatajale. Radiogramm oli määratud vaid juhtkonnale, seda ei lubatud allapoole edasi saata ega arutada. Sõna-sõnalt ma seda enam ei mäleta, kuid mul on siiski meeles, et lahingut, mida me pidasime, nimetati seal üheks kõige kuulsamaks kangelasteoks Saksa relvade ajaloo. See fraas vapustas ja rabas meid tookord väga. Jäi mulje, et seal, üleval, on meid juba arvelt maha kantud, ja et meie ainsaks ülesandeks on nüüd jäänud kuni lõpuni «ajaloolist missiooni täita», s. t. hukkuda. Lubatud peatset vabastamist võisime nüüd pidada tühjaks lobaks, et mitte öelda teadlikuks petmiseks. Kuid eesliinil asuvaid väeosi informeeriti lootustandvast uusaasta radiogrammist, mis oli «kotti» saabunud kõrgema ülemjuhataja allkirjaga ja milles viimane veel kord kinnitas oma pühalikku töotust «teha kõik, et vabastada 6. armee piiramisrõngast».

ME LÜKKAME TAGASI VENELASTE ETTEPANEKU JA KEELDUME KAPITULEERUMAST

Uus aasta algas paukuva pakasega, mis veelgi süvendas sissepiiratute vaeva ja viletsust. Päevane leivaportsjon kahandati 50 grammile. Käredad külmad, näljapiinad, epideemiad ja vastase surmakülvav tuli olid ilmselt omavahel võitlusliidu sõlminud. Verine kõhutõbi ja tüüfus olid «kotti» alaliselt elama asunud, täid puresid meid, surm hulkus kõikjal. Tema staabikorteriks olid saanud arvukad sidumispunktid ja välihaiglad, need viimased ankrupai-
gad surmalemääratuile, kus valitses oigamine ja hammaste kiristamine. Haavatute ja haigete arv kasvas ähvardavalt. Ka eesliinil tundis surm ennast nagu kodus. «Kotis» peetud lahingute 50 päeva jooksul oli ta pidanud rikkalikku lõikust — sissepiiratud armee sulas kokku. Kaotasime nende päevadega umbes kolmandiku oma

isiklikust koosseisust. Enne venelaste läbimurret, sissepiiramise eel, oli meie armee üle 300 000 mehe; nüüd oli neist alles 200 000 ümber. Iseendast polnud seda vähe. Kuid lähemalt uurides oli selle arvu taga üksnes väheseid terveid, täisväärtuslikke sõdureid. Paljud, väga paljud neist piinatud inimestest võitlesid viimast jõudu kokku võttes, viimast lootust hellitades, kuid neile oli vajutatud juba surma pitsi.

Kindral Hube, naaber-tankikorpuse komandör, lendas sel ajal peakorterisse ja kandis isiklikult Hitlerile ette sissepiiratud armee meeleheitlikust olukorrast, eelkõige katastroofist meie õhu kaudu toimuva varustamise alal. Vana tankist oli meil üks vapramaid, avameelsemaid ja otsekoheksmaid mehi. «Tema juba kokkuma ei löö ega karda kõrgematele ülemustele tõtt näkku öelda! Kui vaja, võib ta isegi rusikaga vastu lauda põrutada! Kes teab — võib-olla õnnestub tal peakorteris saavutada seda, et võetakse tarvitusele kiired abinõud meie armee päästmiseks. «Lõppude lõpuks peab ju ometi midagi tehtama,» nii kõneldi meil noil päevii. Kannatamatuse ja taas virgunud nõrga lootusega ootasime Hube tagasijõudmist «kotti». Viimaks ta lendaski tagasi ja peagi hakati rääkima kõigis meie staapides tema visiidi kurbadest tagajärgedest. Ta ei toonud kaasa midagi, absoluutselt mitte midagi. Lootusekiir kustus. Tõsi küll — Hubele lubati, et õhu kaudu toimuvat varustamist tõhustatakse. Kuid see oli nõrgaks lohutuseks, sest jõuludest peale oli meie varustamine kohutavalt napiks muutunud: iga päev jõudis «kotti» nüüd kõigest 30—40 lennukit. See-eest jäime lausa tummaks, kui kuulsime, et enne kevadet ei maksa loota mingit operatsiooni, mis vabastaks meid piiramisrõngast. Järelilikult ei jäänud meile üle midagi muud, kui vastu pidada ja õudset lõppu oodata. Kas tõesti polnud enam mingit väljapääsu? Üsnagi otsekoheks vastuseks sellele küsimusele olid äsja füüreri peakorterist tagasi jõudnud kindral Hube enese sõnad ja teod. Tankikindral hakkas rääkima sellest, et tuleb püstitada «viimne bastion». Hube käskis kaevata temale eesliinil ühe talle alluva korpuse väeosa lõigus isikliku kaeviku ning kuulutas, et hakkab selles võitlema külg-külje kõrval oma sõduritega ja teeb seda seni, kuni kõik on käsitsivõitluses langenud. Muide, mis puutub temasse endasse, siis nii kaugele asi ei jõudnud. Peagi viidi Hube peakorteri käsul jälle «kotist» välja,

seekord lõplikult. Tagalas sai ta rea uusi vastutavaid ülesandeid; muuseas tehti temale kohustuseks reorganiseerida sissepiiratud 6. armee õhu kaudu varustamine.

Jõudis kätte jaanuari teine nädal. Neil päevil toimusid uued ootamatud sündmused, mis löid meid kõiki rööpast välja. Ühel ilusal päeval leidsin oma laualt (kus vedeles virnadena «luureandmeid», kaarte, ettekandeid, trofeedokumente, vastase propagandistlikke üleskutseid) trükitud lendlehe, mis oli koostatud heas saksa keeles. See viiski meid tasakaalust välja. Eesliinil korjati neid lendlehti tol päeval sadade kaupa. Tuul kandis neid mööda lumist steppi laiali; lendlehed hõljusid lumehangede kohal, jäid siin-seal takerduma kolletanud mulluste taimevarte külge. Ilmselt olid Nõukogude kerged lennukid («õmblusmasinad», nagu meie neid kutsusime, mis tavaliselt tüütavalt meie peade kohal põrisesid ja vaid väikesi «rahurikkuvaid» fugasspomme alla heitsid) möödunud ööl tuhandeid lendlehti meie positsioonidele pildunud.

See oli kapituleerumissetpanek, mille Nõukogude Kõrgem Ülemjuhatus oli läkitanud meie sissepiiratud armeele. Dokumendi autorid pöördusid armee juhataja Pauluse (viimane oli selleks ajaks kindralooberstiks ülendatud) ning kõigi Saksa ohvitseride ja sõdurite poole, kes võitlesid Stalingradi all. Läkitusele olid alla kirjutanud Punaarmee Kõrgema Ülemjuhatuses esindaja Volga kaldal suurtükiväe-kindralpolkovnik Voronov ja Doni rinde juhataja kindralleitnant Rokossovski, kellele järelikult olid allutatud nüüd kõik meid piiravad vastase väekoondised. Kapituleerumissetpanek algas lühikese, konkreetse ja, tuleb tunnistada, täiesti õige analüüsiga meie olukorrast. Seejuures rõhutati eriti, et meie nälja, külma ja haiguste käes kannatavate väeosade varustamine on täieliku katastroofi osaliseks saanud, et meil pole talvevarustust ja et me viibime absoluutselt ebasanitaarsetes tingimustes. Edasi kirjutati sellest, et reaalseid võimalusi piiramisrõngast välja murda meil ei ole ja et edasine vastupanu taolises lootusetus olukorras on mõttetu. Lähtudes sellest tegi Punaarmee Kõrgem Ülemjuhatus meile edasise mõttetu verevalamise vältimiseks ettepaneku kapituleeruda teatud kindlatel tingimustel. Need tingimused seisid peamiselt nõudmises lõpetada vastupanu ja anda ennast Nõukogude väejuhatuse võimusesse, loovutada talle kogu relvastus, lahingumoon ja muu sõjaline

vara. Kapituleerumise puhul lubati kõigile sõduritele ja ohvitseridele garanteerida elu, isiklik julgeolek ning varustada neid viivitamatult normaalse toiduga; haavatautele ja haigetele lubati anda kohest arstiabi. Nende tingimuste vastuvõtmiseks määrati kindel tähtaeg — 9. jaanuar 1943 kell 10 Moskva aja järgi. Samuti oli täpselt kindlaks määratud punkt piiramisrõnga põhjalõigus, kus meie valge lipuga varustatud parlamentäär pidi Nõukogude väejuhatuse esindajatele üle andma kirjaliku vastuse. Dokumendi lõpus tegid üleskutse autorid sissepiiratud Saksa armee juhatajale teatavaks, et selle ettepaneku tagasilükkamise korral on Punaarmee maa- ja õhujõud sunnitud alustama operatsiooni «koti» hävitamiseks ja et vastutus langeb temale, kindralooberst Paulusele.

Kõnelematagi oli selge, et venelaste ettepanek tekitas meie hulgas täieliku segaduse. Mõistagi oli küsimus liigagi «libe» ning sel teemal kõneldi meil vaid äärmise ettevaatusega. Kuid kitsas ringis, omavahel olles, väljendusid mõned meist küllaltki avameelselt, ning Hitleri peakorterit käske ja üritusi kritiseeriti veelgi otsekohesemalt.

Mis meist saab, kui me relvad maha paneme? Venelasi me üldse ei uskunud ja suhtusime nende lubadustesse äärmise eelarvamusega. Ja kas nad üldse on võimelised kindlustama toiduainete ja arstiabiga nii suurt vangide hulka? Kas pole õigem eeldada, et pärast meie kapituleerumist annavad venelased voli vihkamisele ja kättemaksuihale — tunnete, mida Punaarmees teadlikult õhutati, nagu tunnistasid paljud trofeedokumendid ja eeskätt Ilja Ehrenburgi koostatud lendlehed? Minu paberite hulgas oli juba terve kollektioon tema kõige värskemaid lendlehti, milles alatasa kõneldi sellest, et «fašistlike kiskjaid ja koletisi tuleb hävitada nagu marutõbiseid koeri.» Kas peavad venelased oma sõna ega hakka vangidega arveid õiendama, nottides kõigepealt maha kõik ohvitserid? Paremalt juhul ootas meid kõiki ilmselt sunnitöö Siberis. Halastamatu ja ebainimlik sõda toimus ju Idas, ning seepärast võisime kapituleerumise puhul oodata kõige halvemat, seda enam, et enneolematult äge Stalingradi lahing pidi meie vastase paratamatult veelgi rohkem raevu ajama.¹

---

¹ Siin Wieder moonutab fakte. Punaarmee propaganda ja agi-

Mõningad punktid venelaste ettepanekus panid meid tahtmatult muigama. Nii näiteks garanteeriti pühalikult kõigile kapituleerunud sõduritele niihästi elu ja julgeolek kui ka õigus pöörduda pärast sõja lõppu tagasi Saksa- maale «või mistahes teise riiki igaühe isiklikul valikul». Kapituleerunud sakslastele lubati alles jätta nende munder, kõik eraldusmärgid, medalid ja ordenid, väärtasjad, ning ohvitseridele külmrelvad — «mõõgad», nagu läkituse saksakeelses tekstis täpselt oli tähendatud.

Kuni meie armee lõpliku kapituleerumiseni esitasime endile kõiki neid küsimusi, mille tingisid hirm, kahtlustused ja umbusk. Kuid samas küsisime ka ikka jälle: kas me pole ehk liiga omaenda propaganda mõju all, kui arvame, et kapituleerumise puhul ootab meid vaid kõige halvem? Võib-olla kingivad venelased vangidele siiski elu ja isegi kohtlevad neid enam-vähem talutavalt? Eks kõnelnud ju niisuguste oletuste kasuks nii mõnigi asja-olu — mõni aeg enne seda olime juba kuulnud küllaltki huvitavaid üksikasju meie sõduritelt, kes olid viibinud venelaste juures sõjavangis ja keda vastane oli propa- ganda eesmärgil meie juurde «kotti» tagasi saatnud, olles neid eelnevalt leivast ja pekist koosneva teemoonaga varustanud. Pealegi olid paljud andmed vastase kohta, mida anti meile ülevalt poolt, õudsete üksikasjadega ilm- selt «üle soolatud» selleks, et suruda sõdurites juba eos maha mõte kapituleeruda või venelaste juurde üle joosta.

Võib-olla avas venelaste ettepanek, lõpetada vastu-panu, ainukese väljapääsu meie lootusetust olukorrast? Lõppude lõpuks, mis on selles häbistavat, kui hukkuv armee, kes on ilma jäänud toidu- ja laskemoonast, paneb pärast pikka ja vaprat võitlust relvad maha? Isegi vana Blücher kapituleerus kord samasugustes tingimustes ega näinud selles enesele midagi häbistavat.¹

Teiselt poolt oli mulle täpselt teada, et meie vastu-panu sidus veel «koti» külge mitmeid täisväärtuslikke venelaste armeesid, nende hulgas ka löögi- ja suuri suur- tükiväekoondisi. Meie kapituleerumise puhul saaks Nõu-

---

tatsioon kasvatas tõepoolest võitlejates viha vaenlase vastu, kuid ei lubanud kunagi sõjavange hävitada või neile «kätte maksta». (V. K. P.)

¹ Blücher, Gebhard (1742—1819) — Preisi kindral Napoleoni sõdade ajal; 7. nov. 1806 kapituleerus Napoleonile koos 14 000-mehe- lise armeega. (V. K. P.)

kogude väejuhatuse võimaluse paisata viivitamatult need väekoondised lahingusse teistes rindelõikudes armeegrupi «Don» vastu, kelle olukord oli niigi küllalt tõsine. Kas oli niisuguses olukorras üldse lubatav kapituleerumisele mõelda? Oli see kooskõlas meie sõjamehe auga? Kahtlemata ei jõuagi me kaua vastu panna. Kuid võib-olla sel juhul, kui meie armee veel mõne aja vastu paneb, täidame tähtsa strateegilise ülesande, mida me ei suuda mõista, sest et meil on liiga ähmane ettekujutus olukorrast rindel? Eks jõudnud ju meieni kuuldused Saksa armee Kaukaasiast taandumise kohta. Võib-olla nõuavad strateegiline ja operatiivne olukord ning mõned muud kõrge- mat laadi kaalutlused kategooriliselt, et me jätkaksime lootusetut võitlust? Kapitulatsioon päästaks meid peaaegu vältimatust hukkumisest selles viimases lootusetus lahingus, kuid kas see samm oleks õigustatud? Kas see poleks vastuolus meie sõjaliste traditsioonidega, nende igaveseks kehtestatud au- ja kohusetunde mõistetega? Neil päevil jälitasid mind alatasa mõtted kõigest mainitud saatanlikest sõjaprobleemidest. Võib kujutleda, kuidas need vaevasid inimesi, kelle õlgadel lasus ränga koormana vastutus meie saatuse eest.

Oma piinavates mõtetes ei leidnud ma väljapääsu neist vastuoludest, kuid järk-järgult sai mulle selgeks järgmine asjaolu: kõik minu arusaamad humaansusest ja moraalist protesteerisid selle vastu, et ennekuulmatuid kannatusi talunud inimesed tuuakse ohvriks puhtsõjalistele ja strateegilistele kaalutlustele. Niisuguse seisukoha õigsust kinnitasid eriti veel minu hiljutised tähelepanekud ja viimaste päevade sündmused, millest mul tuli osa võtta. Seda kinnitasid samuti meie korpusest väljaläinud ettekanded. Ka piiramisrõnga teistes lõikudes polnud olukord parem; olin veendunud, et kogu 6. armee meeletu olukorrast täieliku pildi saamiseks piisaks meie ettekannete paljundamisest vastavas eksemplaride arvus. Tohutud inimohvrid, hüvitamatu trauma, mis oli antud sissepiiratud sõjameeste inimväärikusele, — seda kõike polnud võimalik õigustada mingisuguste sõjastrateegiliste kaalutlustega; antud olukorras olid need ebakõlbelised, amoraalsed. Hingepõhjas lootsin, et meie väejuhatuse püüab aega võita, astub venelastega läbirääkimistesse, mille käigus püüab saada veelgi kindlamaid tagatiseid meie haigete ja haavatute abistamiseks, või vähe-

malt püüab välja kaubelda paremaid kapitulatsioonitingimusi.

Kuid armee juhatus tegi lõpu kõigile kõhklustele ja andis meile teada oma seisukoha selles küsimuses. Õige pea anti armee staabist alla terve rida käskkirju, ettekirjutusi ja selgitusi. Nagu selgus, ei saanud kapituleerumisest juttugi olla. Armee juhataja informeeris peakorterit venelaste ultimaatumist ning palus seejuures enesele tegevusvabadust. Vastus ei lasknud ennast kaua oodata: Hitler isiklikult keelas meie armeel kapituleeruda. 9. jaanuaril lükkas Paulus kirjalikult Nõukogude väejuhatuse ettepaneku tagasi. Meil keelati anda edaspidi väeosadele mistahes informatsiooni selles küsimuses, välja arvatud käsk avada ilma hoiatamata tuli venelaste parlamentääriride pihta, kui need peaksid lähenema meie positsioonidele. Nimelt see viimane armee staabi korraldus, mis meie raadio kaudu tehti, ei jätnud enam mingit kahtlust meie väejuhatuse kavatsuste suhtes. Meil staabis kutsus see esile üldise rahulolematuse, sest see oli meie arvates vastuolus üldkehtivate rahvusvahelise õiguse normidega. Ent mitte keegi ei sõandanud oma nõrdimust avalikult väljendada ja seda korraldust valjul häälel kritiseerida.

Niisiis lükati venelaste ettepanek kapituleerumise kohta tagasi; kuigi see võeti ametlikult teadmiseks, oli äraütlemine ometi kõige väljakutsuvam: mainiti, et kapitulatsioon ei sobi kokku meie sõjamehe auga ning on meile absoluutselt vastuvõetamatu. Väejuhatuse ei mõtelnudki venelastega läbirääkimistesse astuda. Armee spetsiaalses käskkirjas, mis varsti pärast seda avaldati, kutsuti sõdureid üles hoiduma vaenlase propaganda kavalusest, mis püüab õõnestada meie võitlusvaimu, ning edasi võidelda, uskudes vankumatult lubatud päästmisesse.

Sellega seoses meenusid mulle jälle Hitleri ülespuhutud sõnad saksa sõduri võitmatusest, kellele pole miski võimatu. Või veel! Isegi mõte kapitulatsioonist polnud sobitatav füüreri kui kõrgema ülemjuhataja prestiižiga. Oli ju füürer vähe aega enne seda, kui me piiramisrõngasse sattusime, Münchenis peetud kõnes pühalikult tõotanud (nüüd kõlas see töötus lausa mõnitusena): «Julgen teile kinnitada — ja ma kordan seda jälle, olles täiesti teadlik oma vastutusest jumala ja ajaloo ees —, et meie ei lahku, mitte iialgi ei lahku Stalingradist!» Nüüd oli meie saatus täiel määral sõna otseses mõttes Doni stepi

aheldatud. Siin pidi otsustatama meie elu või surm. Meil seisis veel ees päevi ja nädalaid tulvil õudusi, ning häiriv paratamatu kohutava lõpu eelaimus lasus neil külma-
del jaanuaripäevadel tinakoormana meie südametel.

«KATEL» LÜÜAKSE PURUKS

1943. aasta 10. jaanuari hommikul, täpselt ööpäev pärast ultimaatumi tähtaja lõppemist, asusid venelased «katla» likvideerimisele, avades kõigepealt marulise suur-
tükitle. Pikki tunde ei vaikinud kanonaadimüra ning raskete plahvatuste ragin. Maapind värises ja meie muld-
onn lausa vappus. Enne kui meie side täielikult rivist välja viidi, saime mõningaid teateid naaberväekoondis-
test, kes andsid meile kujunenud olukorrast esimese, kõige üldisema ettekujutuse. Vastane tegi võimsat suurtükitle ettevalmistust «koti» kogu läänelõigus — Rossoška jõe-
oru idaservast, kus meie korpuse vintsutatud diviisid vii-
mast jõudu pingutades kaitsel asusid, kuni naaber-tanki-
korpuse positsioonideni, mis hõlmasid nn. «Marinovka
nina», kus meie rinne väljavenitatud sopina läände ulat-
tus. Pikne tabas ka meie korpusest lõuna pool asuvat lõiku.
80-ne kilomeetri pikkusel rindelõigul triikis Nõukogude
suurtükivägi meie positsioone jubeda tulerulliga, rajades
enesele teed Stalingradi. Meie korpust võis võrrelda
remondibrigaadiga, kes asjatult püüab koos hoida lõp-
likult pehkinud tammi, mis laguneb määratsevas stiihias.
Venelaste otsustav pealetung oli vastuseks nende ulti-
maatumi tagasilükkamisele.

Esimene ärevus meie staabis asendus nukra saatusele
alistumisega seda enam, et me naganii polnud võimelised
vägesid juhtima, kuni katkenud sideliinid polnud taasta-
tud. Neil päevil saadeti mind korduvalt meie üksikute
väeosade paiknemisrajoonidesse, et edasi anda käsked ja
koguda kohapeal andmeid olukorra kohta. Puhkasin teel,
kui sõitsin ääretus valendavas stepis, mille jäisel soomu-
sel mustendasid siin-seal juhuslikult siia lennanud mürs-
kude ja miinide plahvatuslehtred. See-eest sukeldusin ees-
liinil, rindeüksuste staapides, jälle ülepeakaela ärevuse
pingelisse atmosfääri, askeldustesse, tohuvabohusse ja
lootusetusesse. Siin-seal oli olukord absoluutselt segane
ning mul ei õnnestunudki selles orienteeruda. Reas koh-

tades olid venelased rindejoonest juba läbi tunginud ja meie murdsime pead selle kallal, kuidas neid «auke» kinni toppida, kust võtta mehi, tehnikat, laskemoona ja varustust, millest kõikjal puudust tunti. Kõige järgi otsustades oli katastroof seekord vältimatu.

Selles lootusetuse ja meeleheite meres langesid ülevalt nagu kivid alla armee staabi üleskutsed: «Vastu pidada! Oma positsioone kaitsta! Olukorda parandada! Mitte sammugi tagasi! Võidelda viimse padrunini!» Maa-vägede ülemjuhatuselt ja otseselt Hitleri peakorterist, kes «juhtisid» meid kaardi järgi 2000 kilomeetri kauguselt rohelise laua tagant, tuli käsk: mitte mingil juhul omavoliliselt positsioone maha jätta, ja meie armee juhatus, kes oli sunnitud aru andma rindejoone konfiguratsiooni iga muudatuse puhul, mida väljakujunenud olukord tingis, kuulas sõna. Sellele käsule alluti ka meie rindeväeosades ja -koondistes: korpustes, diviisides ja rügementides. Alluti, pahatihti seda käsku küll teravalt kritiseerides, selle otstarbekuses avalikult kaheldes või endamisi kõheldes, kirudes või käega lüües — ent siiski alluti. Oma ohvitseride järgi joondudes allusid ka sõdurid, külmudes ja surses kaevikutes keset täistuisanud steppi, alludes, kuni lõpuni oma kohust täites või ükskõikselt oodates surma kui ainukest lunastust — kuid nad siiski allusid.

Üle kolme päeva pidasime eesliinil oma endistel positsioonidel veriseid kaitselahinguid, mis läksid meile maksma mitukümmend tuhat inimelu. Pärast seda varises «katla» läänesein kokku ja purunes kildudeks. Taastada polnud seda enam võimalik. Kuid enne taganemist, mis kujunes kiiresti korratuks põgenemiseks, võitlesid sõdurid mehise meeleheitega, mida suurendas kindlasti ka nende enesealahoju instinkt. Väejuhatus polnud neil päevil autasudega kitsi: ordeneid ja erakorralisi ülendamisi sadas nagu küllusesarvest ärapiinatud, surmale määratud inimestele. Kuid mille nimel?

Armee lagunes kasvava kiirusega — ta ei kujutanud endast enam sõjalist jõudu, vaid oli lihtsalt veel kurnatud inimeste mass, kellele iga uus päev tõi kaasa veelgi kohutavamaid piinu. Ja ma esitasin enesele ikka ja jälle küsimuse: mille nimel tuuakse neid vereohvreid, mille eest me maksame nii kallist hinda, saates oma inimesi kindlasse surma? Kas ei tehta seda lõppude lõpuks üksnes

ülemjuhatus ja hitlerliku poliitilise juhtkonna prestiiži pärast, kes, asudes lahinguväljast tuhandete kilomeetrite kaugusel, on kerge südamega valmis maksma selle eest sadade tuhandete inimestega? See küsimus ei andnud mulle rahu kuni kurva lõpuni.

Lääne pool tabas õnnetus samal ajal ka meie naabreid. «Marinovka nina», mida kaitses võrdlemisi kindlatel positsioonidel asunud motoriseeritud diviis, polnud enam võimalik käes hoida. Esialgu pidid siia koonduma need väeosad, kes olid ette nähtud rõnga läbimurdmiseks seestpoolt ning detsembris meile lähenenud Mansteini vägedega ühinemiseks. Tol korral oli «Marinovka nina» määratud läbimurde platsdarmiks. Kuid pärast nende plaanide kokkuvarisemist ei õgvendanud väejuhatus siin rindejoot, mis oleks olnud kõige otstarbekamaks otsuseks. Nüüd aga ähvardasid edasirühkivad venelaste löögikiilud päevast päeva lihtsalt «Marinovka nina» ära lõigata. Nüüd viimaks andis armee staap ühe oma vähestest käskudest positsioonide mahajätmise kohta (taolisi käsk võib sõrmedel üles lugeda!). Venelased liikusid aga meie kiiresti taanduvate väeosade kannul (viimased jätsid maha suurema osa oma lahingutehnikast ja varustusest) ja murdsid «kotti» sisse. Pärast seda hakkas meie rinne kogu läänelõigus tagasi veerema. Üksteise järel langesid venelaste kätte meie ülitähtsad tugipunktid: Kravtsovo, Tsõbenko, Dmitrievka ja Karpovka. Tamm lagunes lõplikult. Venelased tormasid «kotti» ja ükski jõud ei suutnud neid enam pikemat aega pidada.

Taandumine selles lõigus muutus lõpuks korratuks pagemiseks. Taganejate vool ujutas lainena üle ka terve rea naaberdiviiside allüksusi ja lahingugruppe. Selles voolus lahustusid ja lakkasid olemast terved väekoondised. Niisugune saatus tabas ka meie vasakut naabrit, tervet diviisi, kes kaua aega enne seda oli operatiivselt meie korpusele allutatud ning kes nüüd lõpuni ära põles nagu süsi kaminas. «Kotis» olid sellele diviisile osaks langenud rasked katsumused juba algusest peale. Kui venelased 19. novembril murdsid läbi meie külgsuuna Doni ääres Kletska rajoonis, pistis diviis paaniliselt põgenema. Hiljem, kui Nõukogude väed tagusid visalt «koti» või «katla» loodesena, oli diviis pidanud raskeid kaitselahinguid. Kazatševo Kurgani rajoonis kandsid tema üksused ränki kaotusi. Pole midagi imestada, et vastase

propaganda valis just selle poolpurustatud diviisi oma alaliseks märklauaks. Tema positsioonidele sadas nagu vihma lendlehti, milles venelased kõigiti teotasid õnnetut väekoondist: meie kaartidel tähistati selle diviisi lõiku tähtedega V. D. — tema komandöri nimetähtede järgi. Seda kasutasid vene propagandistid ära üha uute saksakeelsete epiteetide väljamõtlemiseks sellele diviisile — lendlehtedes nimetati seda küll «versoffene» (täisjoonud), küll «verbrecherische» (kuritegelik) ja «verlorene» (kadumaläinud). Ja nüüd lakkas see väekoondis olemast. Varsti pärast seda sattusin juhuslikult ühte tühja blindaaži, kus asus selle diviisi komandör, kindral ilma armeeta. Hämmeldunult ja rõhutult kõndis ta nurgast nurka, oodates nähtavasti mingit uut kohalemääramist.

Naaber-tankikorpuse lõigust veeres häda peagi ka meie kaela. Kazatševo Kurgani rajoonis vallutasid venelased veel mitu kõrgendikku ja avasid endale tee Rossoška orgu. Olime sunnitud alustama taandumist kogu korpuse rindelõigult, püüdes oma väeosi ümber grupeerida. Kuid taandumine muutus põgenemiseks — eeskätt vasakul tiival, kus vastase surve oli eriti tugev. Siin-seal puhkes paanika.

Valitses käre pakane, termomeetrisammas langes allapoole 30 kraadi.¹ Mõllas tuisk. Meie väeosad — viletsad rügemendiriismed, mis juba ammugi lahingugruppideks olid kujundatud — taganesid korratult stepi lumekõrbes. Nende kannul venisid pikad mahajäänute, kergelt haavatute ja külmunute kolonnid. Suutmata taluda ebainimlikku pingutust, nälga ja pakast, hukkusid neil päevil paljud, keda venelaste mürsud olid veel säästnud. Meie tee oli laipadest üle külvatud, mida tuisk nagu kaastundest peagi lume alla mattis.

Nüüd taganesime juba ilma käsku ootamata. Rinne veeres tagasi, hoolimata käsust lõpuni vastu pidada, kaitsta maavägede ülemjuhatusel poolt kindlaksmääratud joont. Positsioonidelt väljalöödud 6. armee väeosad taganesid paaniliselt, jättes maha suure osa veel korras olnud raskerelvi ja sõjavarustust. Meie jõud olid lõplikult ammendatud.

Kuid sellest hoolimata õnnestus meil ikkagi veel kord

---

¹ Tegelikult oli külma kuni 22 kraadi Celsiuse järgi. (V. K. P.)

luua midagi kaitsevööndi taolist ja lühikest aega enda käes hoida Pitomniki lennuvälja; see jäeti esialgu ajutiselt maha paanika tõttu, mis oli vallanud intendantuuri ja voore. Pitomniki varustusbaasi, mis asetses esialgse «koti» keskel, oli tõepoolest tarvis iga hinna eest kaitsta. Kuid pärast seda kui kõik endised piiramisrõnga lääne- ja loodelõigu tugipunktid, alates Bolšoi Rossoškast kuni Baburkino ja Novo-Aleksejevskani, olid venelaste kätte läinud, oli juba võimatu aerodroomi pikemat aega käes hoida. Kähku veetud uued kaitsevööndid («katla» seinad löödud tohutu mõlgi piirjoon) eksisteerisid pigem staabi kaartidel kui meie kurjakuulutavas tegelikkuses. Nende sügavus oli tühine ning pidevat kaitseliini nad tegelikult endast ei kujutanud.

Nendele asunud allüksused olid eelnenud lahingutes verest tühjaks jooksnud ning sulasid sõna tõsisel mõttes kokku lausa meie silme ees, sest surm niitis jõuetuid nälginud inimesi, kes olid ilma jäetud kõige hädavajalikumast. Kuski ei jätkunud korras olevat raskerelvastust ja laskemoona; pealegi oli nendes ebainimlikes tingimustes, milles meie sõdurid viibisid, enam-vähem efektiivne ja sõjalisest seisukohast õigustatud vastupanu üldse mõeldamatu. Väeosad olid kaotanud nii füüsilise kui ka moraalse võitlusvõime.

Nii kaotati jaanuari keskel Pitomniki lennuväli, kus veel alles hiljuti oli tuksunud 6. armee süda, ja «katla» territoorium kahanes ligi poole võrra. Sellega oli meie saatuse vääramatult otsustatud. Armeed juhatus, kelle käsutuses olid vaid tegelikult võitlusvõimetud väeosad, püüdis veel kord organiseerida vastupanu ringautotee joonel, mis kulges läbi Voroņonovo. Kuid purustatud armeeriismed, keda oli haaranud progresseeruv lagunemine, ei suutnud enam sellele joonele püsima jääda. Ujutades üle kogu meile allesjäänud maa-ala, mis vähenes mitte päevade, vaid tundidega, veeresid nad pidurdamatult edasi Stalin-gradi varemtemere poole, mis ulatus mööda Volga kaldaid paljude kilomeetrite kaugusele.¹

---

¹ 10. jaanuariks oli piiramisrõnga rindejoone pikkus 170 km ja vastase käes olnud pindala 1400 km², 18. jaanuariks lühenes «koti» sügavus läänest itta 33 kilomeetrile ja kõige kitsamas kohas kõigest 20 kilomeetrile. «Koti» ulatus põhjast lõunasse oli 30 km, piiramisrõnga pindala vähenes 800 ruutkilomeetri võrra ja oli nüüd kõigest 600 ruutkilomeetrit. (V. K. P.)

TRAGÖÖDIA LÄHENEB HARIPUNKTILE

Doni ja Volga vahelises stepis Stalingradi all, selles ääretus lumekõrbes, toimus 1943. aasta jaanuari teisel poolel hiigelmastaabiline tragöödia. Selles otsustati 200 000 inimese saatus, kes juba ammu olid silma vaadanud paratamatule surmale kogu tema mitmepalgelisuses.

Must leinavari langes ka lugematutele saksa perekondadele, kes olid selle ajani elanud ähmases ärevuses ja lakkamatus mures, teades või aimates oma hukkamisele määratud isade ja poegade kohutavat saatust. Niisugused perekonnad elasid eranditult kõigis Saksamaa landides ja maakondades.

«Kotis» kuulasime mõnikord raadiosaateid Saksamaalt. Veermahti ülemjuhatus teadaanded, mis olid esialgu tulvil paatost, ilustasid tõelist olukorda või piirdusid poolikute vihjetega, muutusid järjest avameelsemaks ja halastamatumaks. Aeg-ajalt lämmatas segav ragin saate ning sellesse murdis sisse nagu teisest maailmast Moskva diktori hääl, kes kõneles «hiigelhauast» Stalingradi all ja «6. armee hukkamisest».

Meie peatses hävingus polnud tõepoolest enam mingit kahtlust. Algusest peale keelati meil igasugune katse oma jõududega «kotist» välja murda. Piiramisrõngast läbimurde operatsioon väljastpoolt, mis pidi meie lootuste kohaselt pääsu tooma, nurjus täielikult. Armee juhataja lükkas tagasi venelaste ettepaneku kapituleeruda ega saanud tegevusvabadust, mida ta asjatult taotles. Omaenda initsiatiivil ei võtnud ta ette midagi, et päästa temale usaldatud armeed, võttes õigeaegselt enese peale täieliku vastutuse. Nüüd, pärast seda, kui vastane oli asunud otsustavale pealetungile ja meie väed olid juba haaratud lagunemisprotsessist, polnud viimasest meeleheitlikust väljamurdekatses enam mõeldagi. Abi väljastpoolt polnud samuti loota.

Nälg, pakane, ülepingutused ja kõikvõimalikud tõved, mis tabasid kuude kaupa nälginud sõdureid, röövisid pidevalt rohkem inimesi kui vastase tuli. Kui meie armee hakkas rasketes tingimustes päev päeva järel taganema, muutus olukord täiesti katastroofiliseks. Meil ei jätkunud enam relvastust ja toidumoonu, meestel polnud enam kuskil võimalik end soojendada ja puhata ning viimane

lootusekiir, mis oleks võinud hinge lohutada, oli ammugi kustunud. Ühe sõnaga, meil polnud midagi niisugust, mida sõdur sõdimiseks vajab. Pärast venelaste ultimatumit tagasilükkamist taganesid meie väeosad end visalt kaitstes ning veeresid korratult tagasi veel terve pika, meie meelest lõputu nädala, hoides enda ümber vastase ülekaalukaid jõude. Nüüd, 16. jaanuaril 1943, jäädes ilma oma ainukesest eluliselt tähtsast tagalabaasist, Pitomniki lennuväljast, ei suutnud armee enam eksisteerida. Oli tarvis viivitamatult relvad maha panna. Öhu kaudu varustamine oli sel momendil ajutiselt katkestatud — neil päevil ei saanud me üldse ei lahingumoonaga ega toiduaineid ning meilt võeti võimalus haigete ja haavataute evakueerimiseks. Väikese võimsusega abiaerodroom Gumrakis oma kitsa ja lühikese stardirajaga oli ka iga hetk Nõukogude suurtükiväe sfääri sattumas. Iga uus päev vastupanu maksis meile nüüd palju tuhandeid inimesi. Ei tohtinud kaotada enam minutitki ja me kõik mõistsime, et nii enam jätkata ei saa. Midagi pidi juhtuma. Nagu minu arvukad teenistuskaaslased ja seltsimehed, kes jagasid minuga meie ühist õnnetust, lootsin ma seda hinge põhjas. Kuid midagi ei juhtunud ja saatus andis meile oma viimase surmahoobi.

«Vastu pidada» tähendas niisugustes tingimustes üksnes niigi piinava agoonia venitamist. Kas tõepoolest seisis meie purustatud armee ees veel mõni strateegiline ülesanne, mis võis olla nende ülemääraste ohvrite moraalseks õigustuseks? Iga päevaga sai edasise vastupanu mõttetus üha silmanähtavamaks. Tõsi küll — maavägede ülemjuhatus ja Hitleri peakorterile oli jäänud veel üks argument, millele nad nüüd viitasid, selgitades meile oma seisukohta. See argument mõjutas kõige järgi otsustades ka meie armee juhataja viimaseid otsusi. Argument seisis selles, et meie vastupanu kuni viimase padrunini, täpsemalt öeldes meie enesetapmine, oleks võimaldanud luua ja stabiliseerida uut rindejoont.¹ Meil «katlas» polnud selget ettekujutust olukorrast, mis oli välja kujunenud seks ajaks Idarinde lõunaosas. Meist kõrgemal seisvates staapides oli muidugi teada armeegrupi «Don» raske olukord ja oht, mis ähvardas lõunas asuvaid Kau-

---

¹ Sellesse küsimusse toob selgust vastav lõik Nõukogude Liidu marssali A. I. Jerjomenko eessõnas.

kaasiast taanduvaid Saksa vägesid. Ühtlasi oli ka selge, et meie edasine vastupanu (ja järelikult vältimatu hukumine) saavad vaevalt mõjutada sündmuste arengut, eriti pärast seda, kui meie «koti» territoorium hakkas iga päevaga kahanema. Sellest hetkest peale said venelased Stalingradi all võimaluse vabastada üha uusi ja uusi jõude ning paisata neid teistesse rindelõikudesse. Alates jaanuari keskpaigast nad kahtlemata ka nõnda toimisid. Tuleb eeldada, et vastane oleks võinud ilma suurema vaevata võrdlemisi ruttu «kotile» lõpu peale teha ühe otsustava löögiga, kui ta poleks võtnud sellelt rindelõigult ära mitmed oma löögiväekoondised, kes tegutsesid meie vastu pealetungi esimestel päevadel, ja osa raskest suurtükiväest. Kuid venelastel polnud tingimata vaja valida niisugust plaani, mis oli seotud suurte ohvritega. Aeg töötas nagunii nende kasuks. Nõukogude väed surusid maha meeleheitliku vastupanu, lõmastasid meie väeosad ja jätkasid teed «katla» sisemusse. Nüüd venelased enam ei kiirustanud: igast küljest sisse piiratud vintsutatud lõotutav kiskja polnud neile enam kardetav. Venelased surusid juba ammugi meile peale oma tahet. Nad oleksid võinud meid lõpuni maha nottida mistahes hetkel.

Seda, mis toimus Volgal, polnud enam võimalik kanda sõjas paratamatute ränkade kuid õigustatud ohvrite kategooriasse. 200 000 mehelise armee kolgata oli kaugelt kohutavam kõigist õnnetustest ja lüüasaamistest Saksa sõjaajaloos, nende hulgas ka Verduni katastroofist, eeskätt seepärast, et siin oli tegemist kadumisele määratud tohutu massi, juba vastupanuvõimetute inimeste aeglase suremisega. Siin määrati hukkamisele osa saksa rahvast ning see häving seadis ohtu kogu meie rahva eksistentsi. See kaotus andis samuti tohutu moraalse löögi kogu rahvale. Kas tõesti strateegilise tasakaalu, pealegi võib-olla ajutise, ebapüsiva ja petliku tasakaalu taastamisega võis õigustada kõiki neid määratud kannatusi ja ohvreid, seda venitatud massilist agooniat ja täielikku põlgust inimelude ja inimväärikuse vastu?

Nüüd, pärast Pitomniki kaotamist minetas meie edasine vastupanu absoluutselt igasuguse mõtte ning oli pealegi tõeliselt ebaaus ja ebainimlik.

Seda tunnistas kas või seegi fakt, et alates jaanuari keskpaigast hakkas haavatute ja haigete hulk koletu kiirusega kasvama ning tingimused, milles nad vaevlesid,

olid täiesti talumatud. Hukkuva armee tragöödia sünnitas tuhandeid isiklikke tragöödiad, mis toimusid õudse «katla» põhjas — arvukates sanitaarpataljonides, evakuaatsioonipunktides ja välihaiglates, mis peagi muutusid pärapõrguks, kui venelased hakkasid «katelt» kildudeks raiuma.

Loodud sanitaripunktid ei suutnud peagi enam vastu võtta järjest kasvavat haigete, haavatute ja surijate voolu. Kõikjal oli puudus arstimitest, sidumismaterjalist, telkidest, talvemundritest, tehnilisest varustusest, puudest, vedelkütusest, veoautodest ja väliköökidest. Kuna armee staap keelas jätta haavatuid vastase kätte, tuli otsekohe pärast «koti» lääne- ja põhjalõikude kokkuvarisemist kiire korras evakueerida seal asunud sidumispunktid, kuhu oli kogunenud juba mitmeid sadu raskelt haavatuid. Kõik, kes võisid veel ise liikuda, asusid komberdades, suuri vaevu jalgu järele vedades teele, aetuna hirmust venelaste ees ja tiivustatuna lootusest leida kuskil peavarju ja pääsu kas või nurgakestki, et vabaneda pakase käes piinlemisest. Karpovkast, Dmitrijevkast, Novo-Aleksejevkast, Baburkinast ja Bolšoja Rossoškast — asustatud punktides, mille nimetused veel seniajani kajavad 6. armee ellujäänud sõdurite kõrvus millegi kurjakuulutavana — venisid lõpmatute ridadena suuremalt osalt lahtised autod, mis olid viimase võimaluseni kurba koorimat täis tuubitud — külmuvaid ja oigavaid haavatuid, haigeid ja surijaid. Uhtepuhku jäid masinad teel toppama, sattusid buraani ajal lumehange või lõppes bensiin. Need meelega ja häda rongkäigud venisid ikka ühe ja selle sama sihtpunkti poole — Gumraki armee välilaatsaretti, mille üks osa paiknes vaksali varemetes, teine oli aga tuubitud kuidagi kaubavagunitesse. Niisugused välilaatsaretid olid laiali paisatud kõikjale ümber Stalingradi. Kõige suuremad neist paiknesid linnas endas.

Kõik need olid muutunud õuduse asupaikadeks: haavatuid ja poolkülmunud, düsenteeria- ja tüüfusehaigeid, kurnatud ja jõuetuid inimesi niitis halastamatu surm. Arvukad kaevatud augud operatsioonipunktide juures olid kuhjaga täis amputeeritud külmunud jäsemeid. Suurest surevusest hoolimata ei jätkunud õnnetutele ruume, toiduaineid ja rõivaid. Arstid, kes olid juba täiesti nõrkemas ning olid ammutanud kõik oma võimalused, tegelesid peamiselt vaid nendega, keda oli veel lootus päästa —

ülejäanud aga jäeti saatuse hoolde vältimatut surma ootama. Raskelt haavatute evakueerimisel toimusid «kotist» väljalendavate lennukite juures südantlõhestavad meelete ja paanikastseenid. Haavatute ja haigete hulk, kellele polnud enam võimalik arstiabi anda, hakkas iga päevaga järsult kasvama. Jaanuari lõpuks oli neid juba üle 50 000.¹

Kas ei andnud kujunenud olukord küllaldast alust selleks, et humaansetest kaalutlustest lähtudes lõpetaks hukkuv 6. armee mõttetu võitluse. See küsimus hakkas mind lausa piinama eriti siis, kui jaanuari kolmandal nädalal ilmus meie juurde tagasi üks meie staabi ohvitseridest, kes lühikest aega enne seda oli raske kõhuhai-gusega Gumraki välilaatsaretti saadetud. See oli osakonnaülema vanem abi, kaadrihauptmann, kes pidi tingimata olema juba harjunud igasuguste sõjaraskustega. Kuid seal, Gumrakis, tolles põrgus, ei suutnud ta kauem vastu pidada. Täieliku meelete ja lootusetuse olukor-ras poolsurnud inimene lihtsalt põgenes sealt ja tuli meie juurde tagasi, et suikuda viimasele unele oma seltsi-meeste ringis. Tema jutte Gumraki ja surmariigi kohta, kust ta nüüdsama oli pagenud, oleksin ma vaevalt uskunud, kui poleks ise näinud õnnetu hauptmanni õudusest moonutatud kahvatut laibanägu ja ekslevat pilku.

Absoluutseks piinaks muutunud jaanuari teine pool jälitas sõdureid pidevalt kuni kibeda lõpuni. Pärast kaheksa nädalat kestnud sõnulseletamatuid kannatusi ja viletsust talus sissepiiratud armee täieliku lootusetuse ja surmaootuse põrgupiina. Joostes võidu vikatimehega, kes meile ilma mingi vaevata kogu aeg järele jõudis ning hulkade kaupa meie ridadest oma ohvreid välja rebis, valgus armee järjest ahenevale pärapõrgu kitsale maa-ribale. Selle surmateekonna peamisteks etappideks olid Pitomnik, Gumrak, Stalingradski asula ja lõpuks Stalini-gradi linn ise. Teel, mis viis Volga kaldal asuvate tohute varemtehunnikute juurde ja mida mööda armee taganes, toimusid ühtepuhku kohutavad kujuteldamatu tragöödia stseenid. Ikka ja jälle sadasid käsud: võidelda,

---

¹ See otsese pealtnägija tunnistus kummutab kõige paremini kuri-tahtliku propaganda, mida tehakse Saksa Föderatiivses Vabariigis ja mis püüab väita, nagu oleks peamine hulk Volgal vangilangenud Saksa sõduritest ja ohvitseridest hukkunud Nõukogudemaal sõjavangis viibides. (V. K. P.)

vastu panna, viimse võimaluseni paigal püsida, siis aga vastasest lahti rebida, taanduda, joosta ja jälle kaitsele asuda, lumme kaevuda, sonkida kivikõva külmunud kamarat. Kaotused kasvasid nagu lumelaviin, siin-seal algas paanika, siis põgenemine, toimus lõppematu asjatu võitlus nälja ja pakasega. Meil polnud kindlustatud positsioone, varjendeid, traattõkkeid või muid kaitsetakistusi, polnud puid, et sooja saada. Ajutist varjupaika võis leida vaid siin-seal kitsastes stepinõgudes, mis olid alati ääreni täis staape, voore või tagalaüksusi. Lage lumega kaetud stepp oli selle kohutava tragöödia tuimaks tunnistajaks.

Staapides valitsesid närvilisus, peataolek, meelegeid ja palavlikuline segadus. Vägede juhtimine jätkus vaid formaalselt. Kõrgemalseisvatest staapidest sadas nagu küllusesarvest käske, korraldusi, järelepärimisi, hoiatusi, ähvardusi. Väeosades hakkasid üha valjemini kajama kriitilised hüüded, kasvas nõrdimus, inimesi valdas kahtlus. Kuid juhtimismasin jätkas funktsioneerimist. Staabid andsid korraldusi uute improviseeritud kaitseliinide loomiseks, vägede ümbergrupeerimiseks, võitlusvõimeliste tagalameeste, kergelt haavatute ja külmetunute eesliinile saatmiseks, stepis ekslevate sadade üksustest mahajäänud sõdurite kokku kogumiseks. Viimaseid meelitati suitsvate väliköökidega, kus viletsa supilurri, vintske hobuselihatüki ja kahesajagrammilise leivatükikese abil nad jälle said «võimelisteks» lahingust osa võtma.

Veelgi hellitas mõni üksik lootust Hitleri poolt kindla sõnaga lubatud päästmisse. Kuid sissepiiratud armee põhimass ootas nürimeelse kuulekusega oma hukku. Keset üldist piina ja surma jälgisime abitult, kuidas meile lähenes julm vältimatu katastroof. Sellest õudsest inimeste tragöödiast, mis oma haripunktile lähenes, andis veermahti ülemjuhatus teadaanne lõpuks informatsiooni ka saksa rahvale, tehes seda kõrgelennuliste ja ülespuhutud sõnadega: «Stalingradis kroonib ennast 6. armee kangelaslikult ja ennastsalgavalt ülekaalukate venelaste jõudude vastu võideldes surematu kuulsusega.»

LÄBIELAMUSED JA KOHTUMISED PÖGENEMISE AJAL

Jaanuari kolmanda nädala lõpul jätkas meie staap taganemist. Me peatusime hästi sisustatud puitblindaažides Gumraki reservaerodroomi juures, mis olid kunagi venelaste poolt maa alla ehitatud ja kus kuni viimase ajani oli paiknenud meie armee staap. Taganevate transportivahendite ja väeosade korratute troppide kohal tiirutasid kogu aeg Nõukogude lennukid. Neil oli siin tähelepanu pälvivaid märke enam kui küllalt. Kindlusetunne maa-alustes varjendites, mis pakkusid kaitset õhurünnakute eest, avaldas meile soodsat mõju. Otsustasin kirjutada omakstele hüvastijätukirja.

Viimase sõnumi naiselt olin saanud detsembri lõpul. Uut postisaadetist kodunt polnud enam ammuugi loota. Paljud minu kamraadid jätsid juba mõttes eluga hüvasti; paljud kõnelesid avalikult enesetapmisest. Juba oli seljataha jäänud see kurb tund, millal kirjutati ja usaldati ebakindla posti hoolde viimased hüvastijätusõnad. Mitmed olid andnud lennukitel ärasaadetavate haavatute kätte oma väärtasjad ja laulatussõrmused palvega, et need omakstele edasi toimetataks. Mina ise olin seni vaid kavatsenud nappide vihjetega oma koduseid lähenevast katastroofist tulenevate tagajärgede suhtes ettevaatlikult hoiatada. Nüüd aga tundsin siiski tarvidust saata neile viimne tänu ja tervitus. Mu kõrvus nagu helisesid jälle sõnad: «Jällenagemiseni, kallis!», mida mu naine anuva ja paluva häälega lausus möödunud aasta kevadööl läbi telefoni paljude sadade kilomeetrite kaugusel Kiievisse, enne seda, kui mind neelasid Dneprist ida pool laiuvad ääretud Vene stepialad. Nüüd siis peab varsti kõik lõppema, ning eelseisval meie teisel pulmapäeval närivad piinav teadmatus ja nukrus südant, mis täna veel ara lootusega tuksub.

Samal ajal kui muldonni seinte taga surm inimesi niitis ja pommid lõhkesid, valdas mind äkki, ei tea mispärast, imeline lohutav lootus. See kergendas minu ülesannet ning minu kurbade sõnade tagant hakkas paistma midagi helge veendumuse taolist, et pärast pikka kurba piinarikast lahusolekut saabub ehk taas jällenagemise ja õnne tund.

Kuid sealsamas hakkas lootusetu nukrusetunne uuesti mu südant pitsitama; viibisin ju kodunt kaugel just sel

ajal, millal mu perekond võib-olla vajas mind rohkem kui kunagi enne. Kas jõuavad minu hüvastijätusõnad nendeni — see mõte piinas mind.

Kui ma kirja ümbriku pistsin, valdas mind äärmise lootusetuse meeleolu. Mul oli niisugune tunne nagu vaataksin kannatuste ja meeleheite põhjatusse kuristikku, millesse vajub kogu saksa rahvas. Katastroof Volgal näitas, et kogu Saksamaa kohale oli kerkinud kohutav pimedus. Põgenemise ajal pidime läbi elama veel ühe lühikese hingetõmbeaja. Jõudsime pikka kitsasse nõkku Gorodištše rajoonis. Seal paigutati meid ühe diviisi staabi puitblindaažidesse; see Reinil formeeritud väekoondis oli varem korduvalt võidelnud meie korpuse koosseisus.

«Koti» kirdelõigus olid venelased seni käitunud küllaltki rahulikult. See võimaldas meil sealt ära tõmmata suurema osa vanadel positsioonidel asunud diviiside allüksustest ning paisata need lahingutesse appi loode- ja läänelõikude kaitsjaile. Neil väeosadel, kes jäid kirdelõiku, oli võrdlemisi hea olukord. Juba mitmendat kuud istusid nad oma vanades, hästi kaitstud soojades ja mugavates muldonnides. Neil oli seal isegi mööblit ja muud kraami, mis oli sügisel linnast kohale veetud. Samal ajal kui teised väeosad olid ära söönud oma viimased tagavarad, oldi siin jõutud veel enne piiramisrõngasse jäämist varustada end toiduainetega. Nii juhtus, et mõningad väeosad meie «kotis» olid jäänud äkki kaela sadanud õnnetustest peaaegu puutumata. Nüüd aga tabas viletsus ohjeldamatu laviinina ka neid.

Reini diviis, mille staapi meid paigutati, oli samuti kõrvale jäänud 6. armeed tabanud katastroofilistest sündmustest. Kuid ka siin möllas nälg nagu teisteski väeosades. Ma lausa kohkusin õudusest, kui kohtasin tuttavat luureosakonna ülemat, reservohvitseri, endist Vestfaali landi prokurööri, kes otsekohe viis mind oma mugavasti sisustatud blindaaži. See pikakasvuline tugev mees oli tundmatuseni kõssi tõmbunud ja tema pessimistlikud väljendused kõnelesid selget keelt, et ta ei hellita enam mingeid illusioone ähvardavalt läheneva paratamatu katastroofi suhtes. Tõsi küll, esialgu ei puudutanud see veel kõiki, vähemalt neid väeosasid, kes asusid kaitsel piki Volga kallast. Seal kujutleti veel meie situatsiooni küllaltki optimistlikult ja loodeti midagi. Isegi selles

staabis, kuhu me olime sattunud, suhtuti meie juttudesse mõnelgi juhul teatava umbusuga. Arvati, et me liialdame. Kuid me tõime endaga kaasa õuduse ja paanika õhk-konna, millest oli juba võimatu hoiduda.

Kui me oma kolonniga kutsumatute külalistena tor-
masime nõkku, kus paiknes staap, algas seal segadus. Autode massi oli raske maskeerida. Selles rindelõigus äkki alanud elav liikumine pidi tingimata vastase lennu-
väe meile kaela meelitama. Ja tõepoolest — peagi alga-
sid pommitamised. Koos meiega oli Reini diviisi staapi
saabunud õnnetus ja sealgi taibati varsti, et nüüd on ka
nemad tõmmatud üldise segaduse ja paanilise põgene-
mise keerisesse. Muide, juba enne seda olid siin võimust
võtnud ebakindlus ja hirm. Meie ilmumine erutas inimesi
veelgi enam ja tekitas rusuva mulje.

Kindral, selle diviisi komandör, oli šoki seisundis ega
suutnud enam oma kohustusi täita. Ta lootis, et ta
viiakse «kotist» välja lennukil koos haigete ja raskelt
haavatutega. Kuid tema plaan lõhkes nagu seebimull.
Nüüd pidi kindral mõru karika tühjendama koos oma
sõduritega. Kuivõrd diviisi etteotsa oli määratud noorem
kindral, siis jäi vana komandör täiesti tegevusetu, sun-
nitud jõudeolekusse, ja see asjaolu põhjustaski ilmselt,
et temast sai hingepiinade ohver. Mulle tundus, et tema
näol oli tegemist hämmelduse ja hirmu kehastusega
kindrali mundris. Kindral hulkus piki nõgu ühest blindaažist teise, et kõnelda kujunenud olukorrast ja teada
saada uudiseid. Piinatuna ja kokkununa otsis ta lohu-
tust isegi minult, kuigi ma olin temast madalama aukraa-
diga. Ilmselt lootis kindral, et mina kõrgemalseisva
staabi esindajana võin teatada talle mingeid usaldus-
väärseid ja võib-olla isegi rahustavaid sõnumeid. «Millal
venelased siia jõuavad? Kuidas nad vange kohtlevad?
Mida nad teevad ohvitseridega?» päris kindral. Veel alles
äsja diviisi juhtides oli ta kandnud oma turjal vastutust
paljude tuhandete inimeste saatuse eest, nüüd aga väri-
ses seesama kindral nagu kõige tavalisem inimene oma-
enda elu pärast. Kas ei peitunud tema küsimuste taga
seesama salajane hirm, mis suuremal või vähemal mää-
ral meid kõiki seesmiselt oli vallanud?

Luureosakonna blindaažis veetsime paar meelde-
jäävat õhtut. Meie seltskonda täiendasid seejuures
luteriusu vaimulik, katoliku ordu esindaja ja üks filoso-

feerima kalduv diviisi staabi operatiivosakonna ohvitser. Arutasime igakülgsest oma olukorda, kirusime kibestunult ja otsekoheiselt kujunenud situatsiooni ning hakkasime siis kõnelema üldisest olukorrast. Katastroof, mis ähvardas meid kõiki neelata, tundus meile mitmes suhtes loomuliku finišina sellel pikal eksituste teel, millel olime liikunud tärnanud kahtlustuste kiuste. Meie vaimusilme ette kerkisid meie hädade vaimsed lätted ja tõelise sõdurivaimu kriisi allikad, mis siin, Stalingradis, hoolimata üksikute sõdurite ning ohvitseride isiklikust mehisusest ja ennastsalgavusest olid kasvanud hingetuks kasarmutuimuseks, mida süvendasid veel väärkujutlused kohusetundest ning mehaaniline aumõiste. Milliste kõrgete kaalutlustega võis õigustada meie sõdurivoorust ning milliste kõlbeliste eesmärkide nimel seda kasutati? Me kõnelesime sellesinatse maailma igavestest tõelistest väärtustest ja inimväärikuse austamisest, mida kõige järgi otsustades juba ammugi millekski ei peetud.

Jõudsimme arusaamisele, et lähenev sõjaline katastroof kujutab endast samuti ka poliitilist õnnetust, iseteadlike ettekujutuste ning hoolimatu tegutsemise tagajärge, mis juba ammugi on õõnestanud saksa rahva vaimse ja kultuurse elu terveid aluseid. Kas see võim, mida me kodanikena ja sõduritena teenisime, arvestas kõlblusnorme ning -seadusi? Kas see võim polnud teinud vägivalda oma jumalaks, kas ta polnud lammutanud kõik tugisambad, et inimesed ei saaks enam eraldada õiglust ebaõiglusest? Meenutasime kirjanik Ernst Wiecherti leegitsevat üleskutset, kes hoiatas meie rahvast languse eest, tuletas meile meelde gladiaatorikuulsust ning ringis viibiva poksija mõttelaadi. Inimvaenulik jõukultus, mis oli alustanud hävitavat võitlust antiikmaailma, humanismi ja kristluse loovate aluste vastu, rebis meie saksa rahvast üha kaugemale ülevate üleeuroopalike ideaalide maailmast, lämmatas temas tõe, headuse ning õigluse arusaamad. Kuid just nimelt need üldised tsivilisatsiooni ja loova aluse saavutused olid olnud teguriteks, mis juba iidsest ajast olid ohjeldanud ning neutraliseerinud kõiki germaani-saksa iseloomus peituvaid ohtlikke instinkte ja dünaamilist jõudu. Natsismi süü läbi pääsesid need saatuslikud jõud neile omase ohjeldamatusega võimule. Kas polnud meiegi kõik liitunud selle väära vägivaldamarsiga, hoolimata oma võib-olla kõige parematest ajenditest ja

kavatsustest? Kas polnud veermaht tööriistaks natside vägivallapoliitika käes ning kas ta polnud osa võtnud rahvusvaheliste lepingute hülgamisest, võõraste piiride rikkumisest ja teistele rahvastele kuulunud territooriumide anastamisest? Kõik meie, kes me kandsime sõdurimundrit, olime tõmmatud sündmuste keerisesse, millesse me ei püüdnud ega tahtnud tungida. Me ei saanud olla veendunud selles, et meie viibimine siin, Stalingradis, teenib õilsa õiglase võitluse huve, meie elulisi huve. Südamevaluga nägime, kui häbiväärselt kuritarvitatakse sõduri voorusi — vaprust, ennastsalgavust, truudust ja kohusetunnet. See süvendas veelgi julma tegelikkuse traagikat ja meil tuli tasuda paljude kuritegude eest, mida me ise polnud soovinud.

Meie vestluskaaslased, vaimulikud, lugesid meile katkendeid pühakirjast. Nad kõnelesid jumalikust õiglusest, mis lõppude lõpuks annab mõtte meid tabanud saatusele. Kas me leiame endis küllaldast jõudu, et tunnistada meiega toimuva täpset mõtet ja rahulikult oma mõru karikas tühjendada. Surma palge ees paistis meile kõik oma tõelises valguses. Selles olukorras pöördus piibel meie poole niisuguse läbitungivuse ja selgusega, mida me veel kunagi polnud tundnud ega tajunud. Istusime, surusime end üksteise vastu nagu inimesed, keda seob ühine saatus, kelle peade kohal ripub ühine oht. Moodustasime väikese usukoguduse, kes püüdis koos leida tõelist lohutust ja vaimset tuge.

Kuni viimase ajani olid minu alatisteks sõjakaaslasteks arvukad raamatud. Need sisaldasid palju tarkusi. Kõige üllamate inimlike ideaalide väljendajatega tumalt vesteldes ammutasin tihti jõudu, lohutust ja vaimuvabaduse tunnet keset rõhuvat ja nüristavat karmide päevade tegelikkust. Minu lemmikraamatute hulgas, mida ma Idarindele olin kaasa võtnud ja mis olid mulle kallid nagu igapäevane leib, oli Marcus Aureliuse pihtimuste raamat. Nägusas nahkköites raamat oli välja antud juba 1675. aastal — järelikult Louis XIV ajal. See oli Rooma keisritroonil istunud targa stoiku teose prantsuskeelne tõlge. Raamatu sisekaanel ilutses kõrgeleennuline pühendus Rootsi kuningannale Kristiinale, samuti märkus, et see köide kuulus ühele Prantsuse Suure Revolutsiooni ja Napoleoni kindralile. Kui palju inimsaatusi oli see raamat hingestanud peaaegu üheksa generatsiooni

jooksul! Ja kui paljudele ammu kadunud tundmatutele inimestele oli see teos kinkinud rahu ning hingelise tasa-kaalu eluraskustes ja -vapustustes! Ammutasin sellest raamatust sageli rõõmu ja lohutust. Ta abistas mind sõjas, oli omalaadseks soomuseks, mis kaitses mind mürginoolte eest; viimased haavasid mind pahatihti karmis tegelikkuses. Nüüd aga kaotas ka see raamat nagu teisedki teosed oma mõju. Ükski maailma tarkus ega maine lohutus, mis olid sellesse raamatusse kätketud, ei suutnud enam aidata. See tarkus ei jõudnud südame salasoppidesse ega saanud enam olla toeks, kui ma viibisin kohutava vapustuse ja abituse olekus.

Staaptides ja rindeüksustes sattusid ohvitserid ning sõdurid meeleheitesse kogu seni kujutletud maailma kokkuvarisemise ja vältimatult läheneva katastroofi ees ning lõpetasid oma elu enesetapmisega. Inimesed mõistsid, et nad peavad hukkuma. Mõned aga varjasid oma hirmu ja sisemist tühjust, püüdes kramplikult rõhutada sõduri kohusetruudust või isegi uljust. Kui juba hukkuda, siis tuleb vähemalt kuni lõpuni võidelda, püüda müüa oma nahka võimalikult kallima hinna eest ja saata teise maailma võimalikult rohkem venelasi!

Meie jõudsime ühisele arvamisele, et religioosete ja kõlbeliste kaalutluste järgi on enesetapmine lubamatu. Kui me juba oleme kord sel tillukesel maalapil, mille eest me vastutame, võimetud oma hukkamisele aktiivselt vastu astuma, millele väejuhatas on meid määranud, siis jääme vähemalt (või püüame jääda) isegi sõdurimundrites kuni lõpuni inimesteks. Püüame vastu seista meeleheitele ning väärikalt vastu minna isegi kõige rängematele piinadele. Püüame mõjutada ka teisi ühise saatusega seotud inimesi, hoides neid eemale enesetapmisest. Olime õnnetud, nõrgad, oma eksimustes ja pattudes rüvetatud ning ootasime hetke, mil meil tuleb kibe kannatustekarikas põhjani juua.

MEIE KORPUSE PURUSTAMINE JA JUHATAJA HÜVASTIJÄTT

Meie armeekorpuse olukord oli muutunud täiesti katastroofiliseks. Meil ei olnud enam usaldusväärseid andmeid rindejoone kohta, me ei teadnud oma väeosade

arvulist suurust. Side oli kõikjal katkenud, olukord aga muutus iga tunniga. Staabiohvitserid püüdsid veel asjatult olukorda kaardile kanda, et olla võimelised ka edaspidi vägesid juhtima. Kuid kas oli sellel nüüd enam mingit mõtet? Praktiliselt oli täiesti võimatu teada saada, mis toimub meile alluvates diviisides. Samuti oli võimatu neile toetust hankida. Käsud ja korraldused ei jõudnud enam kunagi sündmustega sammu pidada. Staabi kaardid ei kajastanud enam tegelikku olukorda, sest see, mis sinna oli kantud, ei vastanud praktiliselt enam tege-
likkusele. Kuid need andmed tunnistasid nüüd veel väga ilmekalt ainult üht: lagunemine progresseerub ja läheb meie korpuse lõplik purustamine.

Meie luureosakond jäi tegevusetu. Vastavalt käsule tegelesime ringkaitse ettevalmistamisega, kavatsedes kaitsta oma staapi ja hukkuda relv käes. Venelased hakkasid meid juba suurtükitlega purustama. Mõtlesime, et peagi murravad nad siia ja teevad meile lõpu. Lootsime vaid, et meil, ohvitseridel, keda seob kauaaegne ühine teenistus, õnnestub langeda koos. Ka meie korpuse komandör oli sellega päri. Ta otsustas veel kord korpuse staabi vanemad ohvitserid kokku koguda ja veeta nende kitsas ringis viimne hüvastijätutund. Sain koos mõnede teiste ohvitseridega käsu ilmuda õhtul kindrali blindaaži.

Samal ajal toimus veel üks õudne vahejuhtum: äkki oli kadunud meie kortermeister, küllaltki noor kindralstaabi ohvitser. Autojuht, kes oli ta Gumraki aerodroomile viinud, oli teda asjatult masinas oodanud. Ooberstleitnant oli jäljetult kadunud. Mees oli omal käel välja läinud riskile ning otsustanud kellelegi teatamata pääseda «kotist», sellest õuduse ja surma tsoonist. Deserteerumisele ajasid teda vististi meelekindlusetus, argus, meeletu lootus, et «kotis» valitsevas segaduses tal ehk õnnestub siit välja lennata ja pääseda. Kindral andis salaside kaudu kõikjale edasi korralduse põgenik üles otsida. Kuid desertöör ilmus ise armeegrupi staapi ette kandma, et ta olevat piiramisrõngast välja lennanud korpuse komandörilt saadud ametliku ülesandega ning et tal olevat asjatoimetusi väeosas, mis tegeleb armee õhu kaudu varustamisega. Kindral sattus raevu. Ta esitas nõudmise, et põgenik toimetataks «kotti» tagasi, kus ta meie kõigi silme ees maha lastakse. Olime sügavasti

rõhutatud ja õudusest haaratud seda vastikut stseeni oodates, millest me siiski kergendust tundes pääsesime. Meie kortermeister lasti maha väljaspool «kotti», selles paigas, kus ta saatuslikule nõrkusele järele andes lootis leida väravat ellu ja vabadusse.

Hüvastijätutund korpuse komandöri juures sarnanes peiedele. Meie kõigi peade kohal rippus läheneva katastroofi vari. Oma lühikeses sõnavõtus viitas kindral meie meeleheitlikule olukorrale, konstateeris korpuse vältimatut kokkuvarisemist ning tänas meid teenistuse eest enne paratamatut hukkumist. Enne seda oli korpuse komandör käinud armee juhataja juures. See, mida talle seal teatati, ei jätnud kahtlust, et armee on hukkumisele määratud. Kuulsime, et armee juhataja viimane katse saada efektiivset abi väljastpoolt, oli lõplikult nurjunud. Asjatuks olid jäänud kõik palved, et meie juurde paisataks lennukitel mõned värsked pataljonid, ning meie energiline nõudmine, et meie juurde suunataks rohkem lennukeid. Armee staabi nõrdimus selle üle, et Luftwaffe ülemjuhatus polnud täitnud oma lubadust, tõusis haripunkti. Tundsime, et meid on reedetud ja saatuse hoolde jäetud.

Kindralooberst Paulus oli uue aasta eel saatnud tagalasse erakordsete volitustega ohvitseri — armee staabi ooberkortermeistri, kes teadis väga hästi kogu olukorda, milles sissepiiratud grupeering vires. Talle tehti ülesandeks nõuda kategooriliselt, et armeegrupi staap tõhusaks meie õhu kaudu varustamist. Analoogilise ülesandega lendas sinna meie piiramisrõngasse jäänud seniitdiviisi komandör. Viimase saadikuna lähetati «kotist» jaanuari keskpaigas vahetult Hitleri peakorterrisse 6. armee staabi operatiivosakonna ülema vanem abi. Muuhulgas tehti talle ülesandeks tuua kaasa mõistlik vastus, kas me võime loota efektiivset abi ja esitada — nagu siis väljendati — ultimatiivseid nõudmisi armee päästmiseks. Sellest missioonist olime juba varem kuulnud. Meile imponeeris asjaolu, et see ülesanne oli usaldatud hästi tuntud noorele energilisele hauptmannile, «rüütlisti» kavalerile. Tõsi küll, erilisi lootusi see esile ei kutsunud, kuid me võisime vähemalt kindlad olla, et see mees jutustab julgelt ja avameelselt kõrgemale ülemjuhatajale meie meeleoludest. Meilegi oli tähtis, et Saksamaal teataks tõde Stalingradi kohta. Meie armee saadikud «kotti» tagasi ei pöördunud. Varustamine õhu

kaudu muutus järjest katastroofilisemaks ja selles polnud midagi imestada! Saksa Idarinne oli meist juba ligi 300 kilomeetri kaugusele veerenud. Salski, Novotšerkasski, Rostovi ja Taganrogi lennuväljad, mida võis kasutada 6. armee varustamiseks, asetsesid meist 320—420 kilomeetri kaugusel. Hävitajatest katteta oli võimalik organiseerida peamiselt vaid öiseid lende, ja seega saime me parimal juhul kõige enam 50—70 tonni varustust ööpäevas. Iga päev võis viimanegi abiaerodroom venelaste kätte langeda.

Meie armee juhataja uus palve anda talle tegevusvabadus ja lubada kapituleeruda lükati Hitleri poolt veel kord tagasi. Nõupidamine kindraloberst Pauluse juures, kus analüüsiti olukorda ning kõneldi 6. armee situatsioonist ja viimastest võimalustest, jättis rusuva mulje. Meie korpuse komandör teatas otsekoheselt, et meid ähvardab katastroof. Ta rõhutas ägeda ja mahasurutud tigidusega, et me polnud oma süü tõttu sattunud saatanlikult meeleheitlikku olukorda, millest nüüd ei saanud enam väljapääsu olla. Kuid ta andis selgesti mõista, et meid seob meie sõdurikohus. Saadud käsku täites hakkame õlg-õla kõrval vintpüssid käes võitlema kuni viimse padrunini. Tema sõnadest ilmses, et ta on kindlalt otsustanud toimida uppuva laeva kapteni eeskujul ega kavatse oma väeosade hukkamist üle elada. Ta andis meile sõnaselgelt mõista, et sõduriau püha kohus nõuab meilt kõrvalekaldumatult viimse ohvri toomist.

Niisugune positsioon, mis oli vastuolus minu isiklike salajaste veendumustega, tundus mulle mõistetavana ja loogilisena, kui asi puutus meie kindralisse, kellel oli seljataga peaaegu pool sajandit sõjaväetenistust. Silmitsesin tema tahtejõulist kortsudega kaetud nägu, tema ordineid ja teenetemärke, ning mulle tundus, et ta vaatab mõttes tagasi oma pikale ja rahutule sõdurikarjäärile, mis pidi nüüd nii järsult ja kurvalt lõppema. Oma 65 eluaastaga oli meie kindral vist küll kõige vanem rinde korpusekomandör, kusjuures tal oli ilmselt läbi lõigatud tee teenistusredelil kõrgemale tõusmiseks, kuigi ta oli omal ajal juhatanud armeed Prantsusmaal. Ta oli olnud ka Reichi sõjakohtu eesistuja ning ilmselt olid tema liig avameelsed kõned ja jõulised väljendused, mis tulenesid temale omasest tervest inimhõimusest, teinud ta ülemuste silmis ebapopulaarseks. Korpuse komandöri.

blindaažis olid välja pandud mälestusesemed ja kingitused, mida me olime oma ülemusele teinud sügisel, kui ta pühitses oma praegusel ametikohal püsimise viiendat aastapäeva.

Hauptmannina oli ta läbi elanud keisririigi kokkuvõrsemise ja Esimese maailmasõja katastroofi. Tema jutustustest ja anekdootidest, mida ta armastas puistata, olime kuulnud mõningaid üksikasju tema edasistest karjäärist ning läbielatud rasketest päevadest. Ent see, mis toimus nüüd, polnud millegagi võrreldav õudus. Kindral ei hakanud juurdlema meie katastroofi sügavamaid põhjusi, kuigi ta oli ilmselt veendunud, et kõige kõrgemad juhid olid saatuslikul kombel diskrediteerinud seda üritust, mida ta ustavalt oli teeninud mitmeid aastakümneid. Nüüd, kui olime lahingu lootusetult kaotanud (nagu ta mõista andis), ei jäänud meil midagi muud üle, kui alluda käsule, milleks meid oli õpetatud, mida meilt tuhandeid kordi nõuti ja mida me alati vastuvaidlematult täitsime. Muidugi oli tal endal raske juhtunuga leppida. Liiga palju sellest, mida kõrgem ülemjuhatus viimasel ajal tegi, oli vastuolus tema vana sõjamehe instinktiga. Teda valdas vaevu ohjeldatava raev, kui ta jutustas meile kindral Heimi saatusest, keda ta isiklikult väga kõrgelt hindas. Stalingradi lahingu algul sai see kindral, kelle käsutusse oli antud puudulikult varustatud, lahinguoperatsioonideks veel ettevalmistamata ja tule-ristseid saamata tankikorpus, käsu likvideerida Doni käärus tekkinud katastroofiline olukord. Tol korral polnud mingit võimalust seda käsku täita. Ja nii algasid tema õnnetused. Kindral Heim tehti patuoinaks, degradeeriti Hitleri poolt reameheks, kihutati häbiga veermahtist minema ja heideti vanglasse. Teiste hoiatamiseks anti sel puhul välja spetsiaalne käskkiri, mida tutvustati kõigile kõrgematele ohvitseridele. Meie komandör kõneles sellest varjamata kibedusega. Kuid muu suhtes ei poetanud ta ainukestki sõna avalikuks kriitikaks või etteheiteks.

Ent ikkagi oli kindral märgatavalt muutunud. Tõsi küll, tema silmad sädelesid veel tihedate kulmupuhmaste all pahameelest ja raevust, kui jutt läks deserteerinud kortermeistrile, kuna asjaolu, et niisuguse teo oli sooritanud tema staabi ohvitser, oleks kindrali peaaegu rööpast välja löönud. Kuid temale omane jäme karmus ja

terav, kohati isegi mürgine väljendusmaneer oli teda tol õhtul nagu maha jätnud. Tundus, et kindralis oli midagi murdunud ja et tavaliselt mahasurutud inimlikud tunded olid valla pääsenud. Ta esines meie seltskonnas seltsiva ja pehme inimesena ning meie vestlus kaldus nukrale minevikumeenutamisele. Mulle jäi mulje, nagu oleks kindrali südame salasopis tärganud sügav kaastunne armee suhtes, kes oli võtnud enesele endaohverdamise piinad.

Tol hüvastijātu leinaõhtul (see oli, nagu ma mäletan, 24. jaanuaril) nägin kindralit viimast korda enne lõplikku katastroofi. Juba kaks päeva hiljem lõikasid venelaste tankid sissepiiratud grupeeringu läbi ja purustasid seejuures ka meie korpuse staabi. Oma endist komandöri nägin pärast seda veel kord vilksamisi vangipõlves, sest ta ei läinud põhja koos uppuva laevaga ja kõrgemalt antud saatuslikku käsku kõrvalekaldumatult täites oli ta jõudnud isegi saada kindraloobersti aukraadi, elades kauem oma sõduritest, keda kuni kõige viimase tunnini kindlasse surma kihutati. Temale oli määratud nõrkusele järele anda, tunda saada kannatuste põhjatut sügavikku, enne kui parandamatu tõbi ta hauda viis.

SUREV ARMEE SÖÖSTAB STALINGRADI VAREMETESSE

Samal ajal, kui meie staap püüdis Gorodištše all nõos hakkama saada lõplikult lagunenu korpuse juhtimisega ja valmistus käsitsivõitluseks, venisid purustatud väekoondiste riismed lõputu roduna mööda taganemisteed üle Gumraki aerodroomi Stalingradi põhja- ja läänesevadele.

Mind sundis selle röömutu vooriga ühinema raske ülesanne, mille ma võtsin vastu nõnda nagu oleks mind saadetud kindlasse surma. Ma pidin luurama segast olukorda aerodroomi põhjaserval, kus vastane tugevasti ründas, ja samuti olukorda meile alluvas Viini diviisis, kes võitles veel kuskil selles ümbruses. Side diviisiga oli katkenud, kusjuures viimastes sealt saadud ettekannetes mainiti venelaste tankide visadest rünnakutest, mis olid esile kutsunud kohutava segaduse ja tohuvabohu.

Selle ülesande andis mulle staabiülem koos opera-

tiivosakonna ülemaga; mõlemad vangutasid murelikult pead kaardile kantud vaenlase rünnakunooli uurides, mis olid rindejoone läbi murdnud, ja kõikjal kirendavaid küsimärke uudistades. Nagu ma üllatudes märkasin, olid mõlemad ohvitserid ülendust saanud. Sellest sündmusest, mis tavaliselt oli tähtsaks momendiks staabi elus, polnud keegi midagi teatanud. Minu õnnitlused manasid nende näole vaid kibeda muige.

Karmis pakases ja purgaas sõitsin koos ühe välisandarmeeria veltveebliga mootorrattal üle kohutava lahinguvälja. Peagi jõudsime põrguteele. Halli vööndina eraldus see lumisest stepist ja oli tõeline kolgata. Kõikjal vedelesid lumega kaetud hobuste raiped, autode kägardatud kered, laskemoonakastid, gaasitorbikud, pakk-kastid, purustatud suurtükid. Öuduse tsoonis, kus asetses lahingutes moonutatud Gumraki asula, kõrgusid viirastuslikud surnud korstnad, mahavarisenud seinad ja majade jäänused. Raudteel seisid pikkade laiade rida-dena vagunid, mis nagu kõik keldrid, augud ja muld-onnid ümberringi olid tulvil haavatuid, haigeid ja suri-jaid. See oli häda, piina ja meelegeite kontsentratsioon. Ja kõige selle kurjakuulutava legendiku üle tormas maru-line suurtüki- ja miinipildujatuli, värvides tuima lume-legendiku räpaselt mustaks.

Aerodroomi serval ja kaugemal põhja pool, kus kasvas lahingumüra, olid taganevad väed kogunenud kaootilisse hunnikusse. Kõikemattev laine lagunemise ja hävingu meres kandis ülivõimsalt, kuigi aeglaselt, tagasi üksikuid sõdureid, gruppe ja terveid kolonne. Oma väeosadest eksinud inimesed, näljased, külmunud, haiged, samuti ka võitlusvõimelised sõdurid nägid endi ees nüüd vaid üht sihtpunkti — Stalingradi. Ja nagu uppuja haarab õlekõrrest, roomasid kõik sinna. Neile näis, et varemete seinte vahel ja keldrites õnnestub ehk veel leida sooja, toitu, rahu ja und. Ja nii venisid nad sinna, need purustatud allüksuste riismed, voorid ja tagalamehed. Veokite ette rakendatud haavatud, haiged, külmavõetud sõdurid liikusid väga aeglaselt. Teel komberdasid armetud, kurnatud kogud, sinelitesse, telkmantlitesse ja kaltsudesse mähitud sõdurid. Kepile toetudes suutsid nad külmavõetud jalgadel (need olid õlgedesse ja tekiriismesse mähitud) suuri vaevu edasi tuigerdada.

Nii nägid välja läbi lumetormi venivad riismed sel-

lest kunagi nii võimsast armeest, kes suvel võidukindlana Volga kaldale oli tunginud. Mehed kõigist Saksa- maa nurkadest, kes olid määratud hukkuma võõral lagedikul ja kes tummalt talusid nende turjale langenud piinakoormat, lonkisid longus päi korratu kurva roduna läbi halastamatu idamaa talve. Jah, need olid samad sõdurid, kes alles hiljuti enesekindlate võitjatena olid sammunud läbi paljude Euroopa maade. Nüüd jälitas neid vastane ja kõikjal varitses surm. Siin tabas neid sama saatus, mis 130 aasta eest oli tabanud teist hiigelarmeed, kellelt samuti oli nõutud võimatut. Lumine udu varjas mu eest mõningaid detaile sellest jubedast pildist, jätkates väsimatult tohutusuure valge vaiba kudemist, mis kattis aeglaselt Stalingradi stepi hiigelhaua.

Vastu ootusi õnnestus mul kiiresti oma ülesanne täita. Põgeneva Viini diviisi väeosad sattusid otse minu peale. Peagi leidsin ka diviisi staabi. Gumraki aerodroomilt, kus parajasti seniitkahureid maa peal asuvate märkide tulistamiseks positsioonidele paigutati, õnnestus mul oma korpusele telefoni teel edasi anda andmed olukorrast, mis võimaldasid teataval määral täita lünki staabiülemal kaardil ning saada selget, kuid veelgi ähvardamat pilti lähenevast krahhist.

Enam polnud võimalik Gumraki aerodroomi käes hoida. Tundus, et üldine paaniline põgenemine Stalingradi oli loonud dünaamilise toru, mis imes endasse kõik elava, ja sellele voolule ei suutnud vastu panna ükski väeosa.

Kuigi me võtsime tarvitusele kõik abinõud ringkaitse organiseerimiseks, saime äkki ootamatu käsu liikuda Stalingradi. Kaasa lubati võtta üksnes kõige hädavajalikumad asjad. Enne lahkumist tuli hävitada kõik meie luureosakonna materjalid, paberid ja salajased dokumendid. Raske südamega sooritasime kurva talituse: põletasime kõik meie töömaterjalid ja dokumentide kaustad, mida tehakse vaid juhtumil, mil olukord muutub lootusetuks ja mis praktiliselt ei tähenda staabile midagi muud, kui tema eksistentsi ametlikku lõpetamist. Heitsin tulle ka kõikvõimalikud isiklikud arhiivid, mille hulgas oli ka mahukas sõja-ajalooline töö, mille olin kirjutanud Prantsusmaal pärast Lääne-kampaania lõppemist, enne seda, kui ma sidusin oma saatuse meie esialgse Sileesia armeekorpusega, mis oli juba ammu lahingutes Saksa

Idarinde kõigis lõikudes verest tühjaks jooksnud. Tulle lendasid ka isiklikud märkmed, mida tahtsin säilitada mälestusena kahtlemata kurbadest, kuid igasuguseist sõjalise katastroofi aja muljeist ja elamusist rikastest päevadest. Nüüd tundus see kõik nagu paljudi muud, mis ära põletati, tarbetu prahina. Ometi polnud mul kerge lahkuda mõningatest asjadest, sest et kogu mu pagasi hulgas laiali paigutatud lemmikraamatute ja väikeste suveniiride seas oli esemeid, mis kuni viimase hetkeni aitasid mul kaugel Idarindel säilitada enese ümber raasukest kodusest atmosfäärist, tunda enda kõrval nagu tükikest kodumaad. Nüüd olid mulle peale relva vajalikud vaid ranits, pesukott ja kaarditasku.

Õo veetsime teel sõba silmale saamata. Autos külmast värisedes, ent ikkagi mingisugust katust pea kohal tundes, mõtlesin veel kord toimuva üle järele. Mind jälitasid visalt õudsed lagunemise ja hukkumise pildid. Äsjase sõidu muljete all, mida kogusin kohutaval lahinguväljal, elustusid mu peas tahtmatult südant tarduma panevad Napoleoni 1812. aasta sõjakäigust osavõtnute mälestused. Seda, mida ma kunagi sisemiselt võpatades lugesin Seguri ja Caulaincourti memuaaridest, tuli meil nüüd endil läbi teha. Sünged eelaimdused, mis ahistasid mu südant mälestusväärsel valgel ööl 1941. aasta suvel, kui algas saatuslik sõjakäik Venemaale, ja mis hiljemgi korduvalt mind rõhusid kurjakuulutavaid Venemaa avarusi vaadeldes, olid nüüd kõige õudsemal kombel tegelikkuseks muutunud.

Juba sõja esimestel kuudel Idas jälitasid mind luupainajana mõtted «Suure armee» hukkumisest 1812. aastal. Tookord tungisime edasi peaaegu täpselt sama teed, mida mööda olid liikunud Moskva peale Napoleoni väed. Berezina jõe forsseeris meie diviis sellesamas paigas, kus kunagi Napoleoni armee oli meeletult võidelnud teda jälitanud vaenlasega. Seal, Studenka külakese juures, Borissovi linna lähedal, leidsid meie sapöörid soost prantslaste sillaehituse jäänuseid ning samuti Napoleoni kotkakujutusega standardi. Sideohvitserina pidin tookord kogu aeg liikuma diviisi ja armeekorpuse vahet, hulkusin tihti eikellegimaal ning jäin mitmel korral üksi oma autojuhiga, sattudes paikadesse, kuhu polnud veel astunud Saksa sõduri jalg. Niisugustes olukordades tajusin alati erilise teravusega kurjakuulutavat, meid lahutavat ida-

avaruste määratud sügavust, kus hädaoht meid kõikjal varitses. Ajaloolistest mälestustest üleskihutatuna (need said üha uut kinnitust, kui me liikusime edasi üle Bere-zina, läbi Smolenski Borodino poole) ja tundes südame põhjas sügavat rahutust, ei suutnud ma tookord vastu panna soovile kirjutada ulatuslik uurimus Napoleoni katastroofi kohta. Oma töö rajasin mõnele käepäras-levatele ajaloolistele materjalidele 1812. aastast, «Suure armee» hukkumist kirjeldades püüdsin nihutada esiplaanile eeskätt puhtinimlikke momente, mida tol ajal üldse (eriti ruumiavaruse ja ilmastikutingimuste teguri saatusliku alahindamise tagajärjel) äärmiselt vähe arvestati. 1941. aasta juulis jäi meie võidukas pealetung Smolenski ümbruses pärast meie ootamatut masseeritud rünnakut takerduma, meie diviisid pörkusid bolševike ägedale vastupanule ning peagi lämbusid verre rasketes kaitselahingutes.¹ Just siis andsin oma traktaadi lugeda meie staabi ohvitseridele. See avaldas neile ilmselt muljet. Kindral ise kutsus mind enda juurde. Ta tänas mind tehtud töö eest, kuid keelas mul selle käsikirja paljundamise ja selle sisu tutvustamise meile alluvatele väeosa-dele. Ainult üks staabiohvitser, major, üks neist optimistlikult meelestatud ja võidus kindlatest sõjaväelastest, kes olid ihu ja hingega valitsevale režiimile andunud, väljendas rahulolematust seepärast, et ma polnud teinud oma uurimuses järeldusi ega tõmmanud paralleele praeguse situatsiooniga, kuna see oleks tema arvates andnud minu pessimistlikule tööle rahustava ja meile meelepärase lõpu. Tema oli absoluutselt veendunud, et 1812. aasta vead ei saa korduda, kuna kaasaegse motoriseerituse ja kaugele edasi jõudnud tehnika tase, kindlalt funktsioneeriv varustussüsteem ning kõrgema juhtimise geniaalsus on garantiiks selle vastu.

Sedalaadi mälestused elustusid minus jälle tollel taganemise ööl, kui me liikusime koos Stalingradi veerevate 6. armee riisemetega vastu oma õudsele lõpule. 1812. aasta sündmused näisid tõesti korduvat. Kurjakuulútav Venemaa avarus oli järjekordselt neelanud sadu tuhan-

---

¹ Wieder maksab lõivu Lääne-Saksamaa ajaloovõltsijate väärseisukohale, nagu oleks veermaht lüüa saanud raskete geograafiliste ja kliimatiliste tingimuste tõttu, mis valitsesid idarindel. (V. K. P.)

deid inimesi. Napoleoni traagilistest kogemustest hoolimata ignoreeriti jällegi koletus mastaabis elementaarseid tegureid — geograafilisi ja meteoroloogilisi tingimusi. Kaasaegne ebausku, nagu oleks masinate ja mootorite abil võimalik sooritada võimatut ja võita ohte, mida varjavad endas ääretud avarused, aitas samuti meie katastroofile kaasa. Ja selle sõjapidamise mehaaniliste vahendite ülehindamisega kaasnes ka inimese jõu ja võimete piiri ülehindamine.

See veendumus tugevnes minus veelgi, kui jälgisin õudseid stseene taganemise teel. Kõikjal lahinguväljal vedelesid purustatud masinad ja mootorid — tohutu armeemehhanismi osad. Veel funktsioneerivate autode kolonnid korkisid peagi tee lootusetult kinni. Varsti pidid nad jääma saagiks lähenevatele venelaste tankidele. Rõhukas enamuses kurnatud, apaatsed ja jõuetud sõdurid olid purustamatute ahelatega selle mehhanismi külge needitud. Hingetute mehhanismide asendatavate masinaosadena andsid need lihast ja verest olevused kuni lõpuni materjali sõja hakklihamasinale, mis neid halastamatult läbi jahvatas.

Koos aeglaselt ujuva taganejate vooluga liikusime piki avarat ala, mis oli hallide puuristide lugematute ridadega üle külvatud. Vaatepilt, mida pakkus möödunud suvel ja sügisel hukkunud Saksa sõdurite surnuaed oma koletu hulga haudadega Stalingradi eeslinna külje all, mõjus meile kui sünge tumm jutlus, mis tungis sügavale hinge põhja.

Peagi jäi lõputu pikaks veninud autokolonn toppama. Mõnedel nobedatel maastikumasinatel ja transportööridel õnnestus välja rabeleda ja söösta edasi koos osaga meie staabist, kuhu kuulus meie korpuse komandör oma kõige lähedasema saatjaskonnaga. Mööda kolonni levis kiiresti paanikatekitav teade, et meile lähenevad vene tankid. Isegi meie paksude seintega staabiautobussis, millesse olime paanikas laadinud oma liikuva vara riismed ja tulirelvad, oli juba kuulda lakkamatu ja üha kasvav lähenevate tankide ähvardav mürin ja metallilõgin. Piki meie õudusest tardunud kolonni lähenes teele hallvalgete T-34 tüüpi tankide ahelik, mida meil paaniliselt kardeti. Kuid Nõukogude tankide kahurid ja kuulipildujad ei tulistanud. Ilmselt ei oodanud tankistid vastupanu ja olid nähtavasti tulnud siia rikkalikku saaki saama. Luugid olid avatud

ning esimesel tankil istus valge poolkasukaga Nõukogude sõdur, võib-olla komissar. Ta viipas meile käega ja hüüdis vigases saksa keeles: «Deutšer Soldaat, komm, komm! Gitler kaputt!»

Äkki sai see venelane kuulist surmavalt haavata, kukkus silmili ja langes maha, tanki alla. Kuskilt heideti esimese tanki pihta pudel kergestisüttiva vedelikuga, mida sõdurikeeles «Molotovi kokteiliks» hüüti. Tank süttis põlema. See töötas meile saatuslikuks saada. Luugid tõmmati paukudes kinni, tankid tõmbusid roomikute raginal pisut tagasi, et avada meie kolonni pihta marutuli. Kahurite teravad haugatused, kuulipildujate ragin ja automaadivalangute vingumine kõlas põrgumuusikana meie kõrvus samal ajal, kui me püüdsime varju leida lohkudes ja mürsulehtrites keset teeäärset võsa ning ootasime värisedes, millal teraskoletised meid lõmastavad.

Kuid algas öö, mis tõi meile veel kord pääsu. Pimeduses kuulsime haavatute appihüüdeid ja oigeid, siin-seal kerkisid taeva poole viirastuslikud tulekeeled, valgustades meie kõigi poolt mahajäetud autokolonni hiigelmadu. Pimeduse katte all jätkasime hõrenenud ridades oma teekonda jalgsi. Surm kõndis jälle meie kõrval. Kuid vaatamata igast küljest ähvardavale ohule halastas ta meie peale ka seekord.

Paljude verstade pikkune marss jätkus lumises stepis. Öösel, nagu seda tihti tugeva pakasega esineb, kiirgasid jääste kristallide müriaadid, stepis märatses Volgalt puhuv läbilõikav tuul. Päeval terendas pilvitus kahvatusinises talvetaevas külm ja jõuetu päike ning tiirutasid venelaste lennukid. Nende helkivatel tiibadel paistsid selgesti viisnurksed punatähed. Äkki sööstis üks lennukite grupp allapoole ja ründas meie väikest abitut kolonni. Nagu jänesed ajujahi risttule all jooksimine üle tasase lumevälja ja kaevusime peksvate südametega sügavasse lumme. Veel üks rünnak ja jälle vingusid meie ümber kuulid.

Haavatuid kaasas kandes liikus grupp edasi. Kurnatuina ja lööduina jõudsimine viimaks Stalingradi põhjasaerva varemete vahele. Milliseid ränki katsumusi oli saatusel veel meie jaoks varutud? Surm, kellega ma olin viimastel päevadel lähedamalt kui kunagi varem silm silma vastu seisnud, oli endiselt minu vastu armuline. Kuid juba mitu nädalat tema kõrval sammunud tema ustav abimees — nälg — piinas mind ja tõukas pikka-

mööda hukatuse poole. Kolmas kaasosaline selles mõrtsukate kambas — pakane — hakkas seks ajaks samuti mind kiusama, mida tunnistasid pidevad torkivad valud jäsemetes. Meie ohvitseridegrupp, osake purustatud staabist, leidis lõpuks peavarju pimedas röpse keldris võlvide all; sõdurid paigutati naabruses asetsevate varemete varju. See paik pidi saama meie vintsutavate rännakute lõplikuks sihtkohaks ja meie viimaseks ulaluseks.

AGOONIA VENIB

Jaauari viimase nädala algul suurendasid venelased survet «katla» (mis oli nüüd väga ahtakeseks litsitud) lääne- ja loodeküljel ning asusid uuele pealetungile edela-suunas Pestšanka ja Voroponovo rajoonis. Nende tankide teraskolonnid lõmastasid relvi ja inimesi, kes õigel ajal tuld ei katkestanud ega alla andnud. Kuid ka nüüd osutasid nõrkevad Saksa väeosad paiguti meeleheitlikku vastupanu ning Voroponovo all õnnestus neil isegi ajutiselt vastast veel kord tagasi lüüa. Kuid miski ei suutnud nüüd enam kiiresti lähenevat saatuslikku lõppu vältida. Tatari vallilt anti Volga suunas tankikiiluga hoogne löök, mis lõikas läbi purustatud väekoondiste ja taganevate autokolonnide riismed ning lahutas meie «koti» põhja- ja lõunapoolseks osaks. See juhtus 26. jaanuaril. Ma ise nägin pealt seda läbimurret ja sellega seoses tekkinud üldist kaost. Nüüd hakkasid venelased täiesti rahulikult lõuna ja põhja suunas tükikeste kaupa hävitama juba lõõdud, kuid vastupanu jätkavate haigete ja surevate inimeste «kotti», mis ulatus piki Volga kallast veel 20 kilomeetrini. Juba paar päeva pärast tankikiilu läbimurret läänest Volga suunas lõikasid Nõukogude väed «koti» lõunapoolse grupeeringu veel kord pooleks ning likvideerisid 6. armee paljud tähtsad kommunikatsioonid.

Mingisuguste ametlike käskudega ei püütud enam lõpetada alanud kaost, lagunemist ja massilist hukkamist. Enne seda, kui Saksa väed paanikas Stalingradi valgusid, arutati staapides armee juhatuse initsiatiivil veel kord tõsiselt meeleheitlikku plaani piiramisrõngast välja murda. Ilmselt kavatses nii mõnigi ülemus pärast raskeid vigu tegutseda oma isiklikul riisikol. Piiramisrõngast taheti veel võitlusvõimeliste väeosadega kõigis

suundades läbi murda. Läbimurde eesmärgiks pidi olema ühinemine Saksa rinde lõuna- ja läänelõikudega. Kui seda poleks korda läinud saavutada, siis, nagu ilmselt eeldati, oleks ometi tekitatud segadust vastase rinde tagalas. Kuid see oli enesepurustamise ja -hävitamise meeletu plaan, mis ei arvestanud piiramisrõnga paljusid kurbi asjaolusid ja mis vägede katastroofilise olukorra juures tundus isegi mõnitusena. See plaan jättis absoluutselt kõrvale selle tohutu suure hulga haigeid ja haavatuid, keda tuli antud juhul hüljata. Seepärast lükkasid kõik armeekorpused selle plaani nõrdimusega tagasi.

Tõsi küll, armee juhatus pöördus seoses katastroofilise olukorraga veel kord maavägede ülemjuhatusesse ja palus viivitamatult luba kapituleerumiseks, mis võis vältida täielikku lagunemist ja selle kõige hukatuslikumaid tagajärgi. Vastuseks oli Hitleri kategooriline «ei». Armee juhataja allus seegi kord peakorterile käskudele ja korraldustele, kuigi võis juba ammu veenduda, et veermahti ülemjuhatus otsustavad abinõud ja Hitleri poolt lubatud kiire efektiivne abi olid vaid kõige häbematum pettus. Võimalik ka, et Paulus oli raadio teel saanud informatsiooni tõttu veendunud, et tema armee tuleb operatiivsetel kaalutlustel ohvriks tuua Kaukaasia rindelt taanduvate väekoondiste huvides või kõikjal vankuma löönud teiste armeegruppide rindete olukorra kergendamiseks. «Keelan kapituleerumise!» teatas Hitler 25. jaanuaril sissepiiratud grupeeringu juhatusse raadio teel. «Armee peab püsima oma positsioonidel kuni viimse meheni ja viimse padrunini!» Need käsud, milles kõneldi «unustamatust panusest kaitserinde loomisse» ja hiljem anuva paatosega «Läänemaailma päästmisest», jäid 6. armee juhatajale seaduseks. Ilmselt etendas vastuvaidlematu käsule allumise ning füürerile orjaliku kuuluse printsiip tähtsamat osa kui mistahes operatiivsed kaalutlused, kartused ja kahtlused. Järelikult ei saanud juttugi olla võitluse katkestamisest humaansetel kaalutlustel. Kindraloberst Paulus ja tema staabiülem, kelle fanatism ja kangekaelsus olid staapides hästi tuntud, jäid visalt oma saatusliku otsuse juurde. Omalt poolt jäid paljud kindralid ja staabid hukutavate käskude täitjateks. Kõige uskumatumates tingimustes jätkasid mehed võitlust, kannatamist ja suremist. Armee piinav ja õudne agoonia venis pärast «koti» tükeldamist veel terve nädala.

Meie olukorra täielikku perspektiivitust demonstree-
risid eriti ilmekalt kaks sündmust — meie «koti» tükel-
damine ja õhu kaudu regulaarse varustamise lakkamine.
Meie vana staabigrupp, kust me saime moraalset toetust
tänu selles valitsenud seltsimehelikule vaimule, polnud
ainuke, kes oli tükkideks rebitud. Vene tankikiil läbi
Stalingradi lõi lootusetult segi ja laiali kõik meie väe-
osad ja staabid, likvideeris side ja kiirendas üldist lagu-
nemisprotsessi. Armeed juhtimine lakkas funktsioneerima,
üksuste koostöö muutus võimatuks ja suurem osa
armee mehhanismist oli paralüeeritud.

24. jaanuaril tõusis viimane transpordilennuk haava-
tuid täistuubituna õhku abiaerodroomilt Stalingradski
asulast, mis oli kuu keskpaigas, pärast Pitomniki lennu-
välja kaotamist, kiiresti rajatud vaevalt jalul püsivate
tagalateenistuse sõdurite ennastsalgava jõupingutuse tule-
musena. Üldkokkuvõttes olid meie lendurid «koti»-lahin-
gute algusest peale piiramisrõngast välja toimetanud ligi
40 000 haavatut ja spetsialisti. Ja siin, Stalingradskis
(nagu varem Pitomniki lennuväljalt viimastena startinud
lennukite juures), toimusid stardirajal südantlõhestavad
paanilised stseenid, kui venelased olid juba tulemas ja
meeleheitse sattunud inimesed ründasid stardivalmis
masinaid, klammerdusid lennukite šassiide ja kerede
külge, tundes meeletut iha ja lootust surma küüsisist pää-
seda.

Õhu kaudu varustamine oli juba ammugi paralüsee-
ritud. Lakanud oli igasugune lennukitel tsentraliseeritud
kohaletoimetatud toiduainete ja muu kraami jagamine.
Kuna oli absoluutselt mõeldamatu uute lennukite vastu-
võtt, siis heideti viimasel ajal projektoritest valgustatud
aerodroomile öösiti vaid konteinereid toiduainetega. Kuid
transpordilennukite reisid olid seotud ülimate raskustega,
kuivõrd lendurid pidid sooritama 300 kilomeetri pikkuse
riskantse lennu vaenlase territooriumi kohal, mehiselt
ületama venelaste seniitkahurite tiheda tõkkesuuna, ning
peale selle olenes sihtpunkti leidmine ilmastikutingimus-
test ja vastase tegevusest. Väsimatute ja vaprate trans-
pordilennuväe pilootide ennastsalgav abi oli kokkuvõttes
ometi asjatu. Pealegi hõivati lennukitelt allaheidetud kon-
teinerid samas kohe juhuslike allüksuste poolt. Kasvanud
lagunemise ja läheneva katastroofi tingimustes oli iga-
ühele oma sark kõige lähemal.

Venelased lähenesid igast küljest Stalingradi servadele. Hävituse raudne rõngas tõmbus üha tihedamini selle paiga ümber kokku, kus surmale määratud armee kohutav kurbmäng pidi lõppema. See jubeda tragöödia viimane vaatus oli õudne ja viirastuslik. Tegevuspaigaks oli ääretu varemeteri — Stalingrad, mis ulatus 20 kilomeetri pikkusele Volga parema kalda lõigule, süngé tuhande verehaavaga surnud linn. Juba pool aastat olid häving ja surm siin oma orgiat pidanud, jätmata järele mitte midagi peale majade lõhestatud karkasside, paljaste seinte, taeva poole kerkivate vabrikukorstnate ääretute rusuhunnikute kohal, põlenud tehaste, vormitute tsemenditükkide, purustatud asfaldi, kõverdunud trammirööbaste, kägardatud vagunite, muserdatud metalli, nuditud puudejäänustega kunagistel väljakutel, kus olid veel säilinud mõned nõukogude skulptuuride riismed, tulekahjujälgede ja tuha. Ja selle jubeda majaskelettide kivi-kõrbe all laius viirastuslik sügavate keldrite, kaevikuté, urgude ja tranšeede maa-alune riik. Sinna oli pugenuid elu, kelle kohal rippus kõikjale jõudva surma süngé vari. See oli paljude kümnete tuhandete õnnetute, mahajäetud abitute inimeste õudsete kannatuste ja hukkumise paik. Iga auk, iga kelder, iga urg, iga varjend oli viimse võimaluseni tulvil.

Ja kogu Stalingradi varemetevälja kohal märatses peaaegu lakkamatu suurtüki- ja miinipildujatuli, mis nagu üha korduvad õhurünnakudki nõudis järjest uusi ohvreid linna keskel konutavate sureva armee sõdurite hulgast, kes jaanuari viimasel nädalal õppisid siin tundma, mida tähendab maapealne põrgu.

Haavatute ja haigete hulk kasvas hirmuäratavas tempos. Kui venelased tungisid Gumraki rajooni ja üldine paaniline põgenemine Stalingradi suunas saavutas oma kõrgpunkti, oli 6. armee juhatus ikkagi sunnitud tühistama oma endise käsu ja lubama lõpuks taganemisel haavatuid maha jätta — tõsi küll, ilma arstide ja sanitarideta, mis oli kohutavalt julm õnnetute suhtes. Kuid haavatute kogumispunktid, sanitarväeosad ja laatsaretid linnas olid niigi täis tuubitud. Nüüd ei suutnud nad enam kõiki abivajajaid ära paigutada. Peaaegu tubli pool veel ellu jäänud meestest, see tähendab üle 50 000 inimese, olid haiged või haavatud, ning tuhanded sõdurid jäid ilma hoolitsuse ja abita, kuna ei jätkunud sidumismaterjali,

arstideid, morfiumi ja ruume. Asjatult anusid arvutud surijad, et neile antaks mingisugust vahendit, mis tui-
mendaks valu või teeks viimaks lõpu nende kannatustele.
Arstid, sanitarid ja matusekomandod ei tulnud oma üles-
annetega enam toime.

Haavatud ja surijad lamasid tuhandetena kõikjal, oigasid, nuuksusid, külmetasid, sonisid, palusid. Kuid enamus neist leppis alistunult neid tabanud kannatustega ja langesid apaatiasse. Nad lamasid tihedalt üksteise kõrval purustatud hoonete keldrites, vaksali juures, Langenud Võitlejate väljaku ümber, elevaatoris, teatri keldris, endises linna komandantuuris ja loendamatutes teistes maa-alustes varjendites ja urgudes tohtus varemeteres, mida nimetati Stalingradiks. Kurnatuna ei suutnud nad enam vastu panna isegi kergetele haigestumistele, kõnelemata juba tähnilisest soetõvest, düsenteeriast, kollatõvest ja teistest haigustest, mis armeed niitsid. Kivikõvaks külmunud maapind ei tahtnud lugematuid laipu vastu võtta. Laibad puistati lihtsalt lumega üle või laoti kuskile nurga taha riita. Keegi neid enam ei registreerinud ega tundnud huvi nende isiklike numbrižetoonide vastu.¹ Kohutav lõpp tabas saatuse hoolde jäetud haigeid ja liikumatult lebavaid haavatuid, kes viibisid varemeis, mis pommi- ja mürsurahe all kokku varisesid või põlema süttisid. Suurtükitle all süttis põlema mitmekordne Stalingradi keskrajooni komandanturi hoone, mis oli muudetud laatsaretiks ja mis oli tulvil haigetest ja haavatuist. Pärast kirjeldamatut paanikat ja meelegeid, mis valdas seal asunud inimesi, lämmatas tohtu tulemeri peagi selle õuduse varjupaiga.²

Pole midagi imestada, et pärast peaaegu 70 päeva kestnud raskeid lahinguid, mis olid tulvil uskumatuid piinu ja viletsust, hakkas sissepiiratud vägedes füüsiline ja moraalne allakäik kõikjal väljenduma niisugustes kurbades nähtustes, mis seni olid olnud meile tundmatud. Maa-aluseis varjendeis varjasid end siin-seal haigete ja haavatute keskel terved ja võitlusvõimelised sõdurid. Sagenesid ebaseltsimeheliku käitumise juhtumid, toidu

---

¹ Vt. järgmine märkus.

² Need Wiederi tunnistused kummutavad Saksa Föderatiivses Vabariigis levitatud väited, nagu oleksid teadmata kadunuks jäänud Saksa sõdurid hukkunud Nõukogudemaal sõjavangis viibides. (V. K. P.)

vargused, komandöridele vastuhakkamine kuni avaliku mässuni. Varemete maa-aluses labürindis hulkusid erinevatest diviisidest omavoliliselt lahkunud sõdurid, marodöörid ja «varustajad», kes omaenda riisikol olid asunud söödava hankimisele ja kes püüdsid eesliinilt kõrvale hoida. Nad teadsid väga hästi, et lennukitelt allaheidetavad toidukonteinerid ei lange üksnes selleks spetsiaalselt ette nähtud väljakutele. Majade varemets ja pimedates õuedes, üle risu ja kiviprahi tallatud radadel ja tranšeedes võis nii mõnigi kord leida ning hankida midagi söögipoolist, sest et sageli sadas ülalt peale vinguvate miinide ka vorstirõngaid, tselluloidpakendis leivapätse ja šokolaaditahvleid, mida niisama lihtsalt lennukitelt alla loobiti. Elementaarne enesealhoiuinstinkt ei andnud enam mahti mõelda selle üle, mis on õiglane ja mis ülekohtune. Samuti nagu oli kadunud erinevus eesliini ja tagala vahel, ei hoolitud enam ka aukraadidest ega ametikohtadest.

Viimasel ajal kehtestati Stalingradis erakorralised sõjavälja seadused, mis nägid ette iga üleastumise eest kõige raskema karistuse. Marodöörid tuli maha lasta 24 tunni jooksul. Organiseeriti ohvitseridest patrullid ning kaelasrippuvate metallplaatidega varustatud välisandarmitele anti käsk rakendada kõige halastamatumaid abinõusid. Tagajärg oli see, et mitmed sajad saksa sõdurid, kes ei suutnud neile kaelasadanud hädade koorma all vastu pidada, hukkusid sakslaste eneste kuulide läbi.

Ent ometi ei saanud rääkida keegi vägede demoraliseerimisest selle sõna tõelises mõttes. Liiga suured olid kõikjal valitsevad kannatused ja sellega seotud täielik apaatia. Samal põhjusel ei saa rääkida ka ennastsalgavusest lahingus ja kangelaslikust vastupanust. Muidugi sooritati siin-seal üksikuid kangelastegusid ning esines isikliku lahinguinitsiatiivi ja eneseohverdamise avaldusi. Kuid kokkuvõttes valitses kuni kõige kibedama lõpuni nüri alistumine paratamatule saatusele. Tegemist oli pigem tumma oma saatusega leppimise kangelaslikkusega, kannatuste ja piinade kangelaslikkusega. Seejuures oli vaevalt juhuseid, et keegi suri ehtsat sõdurisurma, ohverdades end teadlikult teiste päästmiseks. Õigem oleks võib-olla kõnelda viimasest meelegeitlikust enesekaitsest, mille kutsus esile enesealhoiuinstinkt, või ammugi juba

jõuetuks muutunud kurnatud ja piinatud inimeste aeglastest kustumisest.

Ja see näljast mahaniidetud, külmast ära piinatud inimeste mass, millele surm oli juba oma pitseri vajutanud, jätkas mõttetut vastupanu. Juhtivad staabid püstitasid endist viisi lahinguülesandeid, käskisid ette võtta vasturünnakuid, keelasid kõige karmimalt osalisi kapituleerumisi või teisi omavolilisi akte, mida üksikud allüksused kavatsesid. Ei unustatud ka rindeosade täiendamist. See kurb ülesanne usaldati «kangelaste kogumise komandole», kes kõikjal kammis keldreid, varjendeid ja mulla alla uuristatud urgusid, et õngitseda sealt välja kõiki neid, kes olid veel suutelised relva kandma. Ja inimesed, keda tiriti välja haisvatest suitsustest maa-alustest varjenditest ning urgudest, ei erinenud millegagi neist kurnatud haledatest kogudest, kes vaarusid väeosadest eksinute kogumispunktides, või kõikjal tuhnivatest pesemata, habemesse kasvanud, aukuvajunud põskedega sõduritest, kel polnud mingit talvevarustust, kes olid nõrkemas ja komistasid alatasa oma poolkülmunud jalgadel. Niisugused olid need patuga pooleks kogutud täienduse mehed, keda turgutati väliköökides vedela supilakke ja lahja hobuselihaga ning saadeti siis eesliinile, et pikendada vastupanu kuni viimase padrunini! Need polnud enam sõdurid, vaid armetud inimvared, keda jälle kihutati vaenlase vastu, et käes hoida «Stalingradi kindlust», ja keda kõhklematult ohverdati, et lõplikku katastroofi veel pisut edasi lükata. Kui mõned rindeohvitserid kaastundest piinatud, võitlusvõime kaotanud meeste vastu hoidusid mõningate käskude täitmisest, siis üldiselt polnud näha lõppu sellele massilisele tapatalgule, sest armee juhataja käsk vastu panna kuni viimse sõdurini oli ikka veel jõus. Ebainimlik ja halastamatu ohverdamine jätkus.

ME KUULAME PEALT OMAENESE MATUSEKÖNET

Stalingradi hiigelhauas olid kõik varjendid, urud, keldrid ja võlvialused inimesi täis kiilutud. Meie keldril oli allalastav uks, mis kaitses meid külma eest. Esialgu püsisid ümbruskonnas veel mõned kuidagi säilinud majad. See oli Stalingradi põhjapoolne eeslinn — Spartakovka. Lähe-

dal, traktoritehase varemets istus «koti» põhjasopi ülejäänud grupeeringust isoleeritud kindral Strecker. Koos oma grenaderidega oli ta otsustanud kuni lõpuni vastu panna. Meie väike korpuse staabist äralõigatud grupp oli jäänud tegevusetu ja allutati seepärast otseselt Streckeri staabile. Meile tehti ülesandeks kindlustada eksinud sõdurite keskse kogumispunkti tööd «koti» põhjas. Seda tööd juhtis meie korpuse väga energiline adjutant, elatanud ooberst, kes oli pärit traditsioonilisest Preisi ohvitseri suguvõsast. Tema palavikuline tegevus oma uuel alal polnud tingitud üksnes kohusetundest, vaid ka vajadusest end kuidagi ümbritsevast tegelikkusest lahti rebida.

Mulle antud ülesandeid täites liikusin erinevates lahingupaikades. Hulkusin õudsete varemets vahel, mille nägemine mulle juba hirmu peale ajas. Nähtud vaatepildid jälitasid mind veel kaua ega andnud rahu keldri süngete võlvide all, kus väike raudahi meile õnnist soojust kinkis. Seal toimusid ka meie tagasihoidlikud söömaajad, kus me pühalikult ja aeglaselt väikeste tükkide kaupa oma igapäevast hobuseliha ja viitkümne grammi leiba mälusime. Seltsimehelikkuse vaim leevendas meie elu, aidates taluda raskusi, millele me üksinduses vaevalt oleksime suutnud vastu panna. Meie, purustatud staabi ohvitserid, mõistsime situatsiooni veelgi paremini ning see süvendas meis lootusetuse ja üksilduse tunnet.

Minu ülesannete hulka kuulus olukorra kohta kõikvõimaliku informatsiooni hankimine. Seepärast pidasin tihedat kontakti Švaabi diviisi staabiga; see väekoondis oli varem kuulunud meie korpuse koosseisu, nüüd aga paiknes ta meie lähedal keldrite labürindis. Küllastasin seal oma vanu tuttavaid luureosakonnast. Neil oli õnnestunud põgenemisel päästa väike raadiojaam, mis meile nüüd marjaks ära kulus.

30. jaanuari hommikul valitses luureosakonna blindaažis nagu tavaliselt matusemeeleolu. Osakonna ülem, juba ammugi pessimismi vajunud hauptmann, oli tavalisest süngem. Tema suurekasvuline abi, näljast tugevasti nõrgenenud ja märgatavalt vananenud, näris nagu alati viljateri, mida ta suure hoolega spetsiaalses pakikeses hoidis. Ka teised staabiohvitserid olid siia kogunenud. Tulime kõik kuulama Göringi kõnet, millele me, tõsi küll, enam mingit lootust ei pannud, sest loota polnud enam

midagi. Kas saab Saksamaa täna kuulda kogu kohutavat tõde sakslaste katastroofist Volga ääres? Võib-olla kingib see kõne meile natukegi lohutust, ja me võime seda oma seltsimeestele edasi anda!

Eeter tõi meieni bravuurse marsimuusika, mis oli prelüüdiks Berliinis lennuväeministeriumis toimuvale «Kolmanda Riigi» kümnendale aastapäevale pühendatud pidulikule istungile. Stalingradi varemete vahel sattus see pidulik muusika teravasse dissonantsi meie matusemeeloluga. Peagi kostis Göringi hääl. Oma pikas kõnes, mida ühtepuhku lämmatasid meie ümber langevate pommide ja mürskude plahvatused, millest varjendi seinad lausa vappusid, ülistas *Reichsmarschall* «füürerit ja tema titaanset tegevust, uue graniitkõva maailmavaate jõudu; eriti visades võitlustes Idas võimaldas too jõud saavutada seda, mis tundus esialgu võimatu». Seejärel kõneles ta vastasest ja Volga kindluse juures toimuva lahingu hiigelmastaabist, kus venelased, hoolimata sellest, et nende jõud on juba ammugi lõpukorral, teevad viimaseid meeletikke pingutusi. Tõsi küll, vastasel on veel õnnestunud koguda viimseid reserve alaealiste ja jõuetute raukade hulgast, paisates neid rindepataljonidesse. Neid nälginud, külma käes lõdisevaid inimesi sunnitakse käsku täitma vaid nuudi ja püstoli abil ning lahingusse kihutavad neid komissarid kuulipildujate varal. «Seda metsikute bolševike hordide fanaatilist survet,» nagu Göring jätkas, peetakse Volgal kinni kogu Saksa ajaloo kangelasliku võitluse suurimas lahingus, millest võtavad osa nagu üks mees kõik — alates sõdurist ja lõpetades kindraliga. Göring võrdles 6. armee sõdurite enneolematut kangelaslikkust ja vaprust Nibelungide kustumatu vägiteoga, kes oma leegitsevas lossis leevendasid piinavat janu omaenda verega ja pidasid vastu kuni surmani. Isegi tuhande aasta pärast räägib iga sakslane püha värina ja hardusega sellest lahingust, mäletades, et just nõnda, kõigi võimatute raskuste kiuste, sepistati Saksa võit. Viimase võimaluseni üleskrüvitud väriseva häälega meenus oraator viimaste gootide kangelaslikku eeskuju ning lõpuks spartalaste kuulsat vägitegu Termopüla mäekurus, kes ei löönud väriseva ega taganenud, kuni langesid viimse meheni. Täpselt samuti on lugu Stalingradiga. Nagu kuningas Leonidas ja tema kaaslased, kes kaitsesid Kreeka mäekuru, ohverdavad saksa kangelased Volgal

ennast Saksamaa nimel nagu seda käsivad au ja sõjapidamise seadused.

Sellele ülespuhutud ja läbini võltsile hüsteerilisse ekstaasi lämbuvale kõnele reageerisid sügavasti pettunud ja nõrдинud ohvitserid üha kasvava vaenulikkusega. Nende pilkudest, žestidest ja sõnadest peegeldus ilmekalt pulbitsema löönud raev. Need, kes võib-olla olid kuni viimase hetkeni lootnud lubatud päästmist, tajusid nüüd kasvava õudusega, et kodumaal, kus omaksed ikka veel lootsid neid kunagi näha, oli 6. armee lõplikult arvelt maha kantud. Meie kõik mõistsime, et olime nüüd ise pealt kuulunud omaenese matusekõnet.

Nähtavasti taheti meilt kingituseks «Kolmanda Riigi» kümnendale aastapäevale uut kangelaseepost. Kahtlemata kavatses mõni tegelane teenida lihtsalt poliitilist kapitali meie katastroofilise sõjalise lüüasaamise arvel, milles olid süüdi kõrgem ülemjuhatus ja eriti Göring ise oma täitmatute, kergemeelsete ja kiitlevate lubadustega varustada meid õhu kaudu. Jätk katse suitsetada viirukit 6. armee piinarikkale hukkamisele ning luua kangelaskuse oreool selle ümber, mis oli kõigi inimlike seaduste mõnitamine, täitis mind raevu ja vastikustundega. Selle kõne ajal kerkisid mu silme ette täielikus alastiolekus pildid üldisest lagunemisest, kaosest ja paljude kümnete tuhandete kirjeldamatut piina tundvate inimeste agoniast. Kui mind poleks ümbritsenud jube tegelikkus, oleks see kõik tundunud mulle painava unenäona. Kas polnud Göringi sõnad noalöögiks meie koduste ja omaksete südamesse, kes nüüd kaotasid igasuguse lootuse meie pääsemisse? Niisiis, kodus oldi meid juba ametlikult maha maetud!

Meie 6. armee ümber loodi heroiline legend ja meid tehti müütilisteks kangelasteks; sellel oli oma kindel eesmärk: varjata kohutavat tõde. See, mis esialgu kujutas enesest Saksa sõduri kangelastegu Volgal, oli juba amugi muutunud vastutustundetuks massiliseks tapatalguks, mida kõrgema ülemjuhatus käsul jätkati kuni kibeda lõpuni. Pateetiline sõnakõlksutamise püüdis ilmselt tähelepanu eemale juhtida kuritegelikult-diletantlikult juhitava sõja tagajärgedelt ning takistada seda, et tekiks küsimus: kes on süüdi selles massimõrvas?

Olime arvelt maha kantud ja elusalt hauda aetud! Nii-suguse rusuva mulje jättis Göringi lausa mõnitav kõne

meile, kes me vaevlesime Stalingradi põrgupiinades. See kõne oli nagu viimane küüniline haugatus ja käsk järgneda kuni lõpuni spartalaste eeskujule.

Kui ma miiniplahvatuste saatel oma keldrisse tagasi pöördusin, meenusid mulle jälle Hitleri kõned, mida ta oli pidanud möödunud sügisel, ning mulle sai selgeks, mis põhjusel keelati 6. armeele kategooriliselt igasugune katse välja murda ja taanduda ega lubatud mõeldagi tegevusvabadusest ja kapituleerumisest. Poliitilise ja sõjalise prestiiži säilitamine nõudis meie hukkumist! Siit tulenesidki mõttetus kätud lõpuni vastu panna. Just seda nõudiski Hitleri peakorter pärast seda, kui igasugune efektiivne abi meile oli muutunud võimatuks ning kadunud eeldused igasugusest varustamisest ilma jäänud 6. armee võitluse väärikaks jätkamiseks. *Reichsmarschalli* läbilõikav hääl kajas veel kaua mu kõrvus. Vastikustundega analüüsisin mõttes tema üleskutset järgneda Sparta kangelaste eeskujule Termopüla mäekurus ning teisi koleteid võrdlusi, millest ta kõne oli tulvil. Tunnetasin instinktiivselt, et heroilise raamiga püütakse ümbritseda kuritegu, maskeerides seda sõnadega rahvusliku au ülistamiseks. Kas on oma usus ja truuduses petetud inimestel kunagi tulnud nii kohutavalt omaenda nahal kogeda sellist koletit vastuolu ülespuhutud fraaside ning jubeda tegelikkuse vahel nagu seda pidime tajuma meie? Neil päevil valdas mind kirglik soov, et kodumaale pääseks tagasi võimalikult rohkem ellujäänud lahingust osavõtjaid, kes võiksid jutustada Stalingradist kogu tõe ja takistada kohatute sõduri- või rahvuslike legendide tekimist.

Eriti piinavalt rõhus mind teadmine, et kõik juhtivad instantsid ja sissepiiratud grupeeringu staabid täitsid tegelikult vaid üht ülesannet — kindlustada massilise tapatalgu ajal kangelaslikku poosi ja tragöödia efektset lõppu.

KUULSUSETU LÕPP

1. veebruaril saime teada, et 6. armee juhataja Paulus oli koos oma staabi ja «kotis» asunud kahe lõunapoolse Saksa grupeeriinguga kapituleerunud ja enese vangid andnud. Viimasel hetkel oli ta saanud kindralfeldmarssali

auastme. See ülendamine lõpliku katastroofi tunnil sisaldas midagi groteskset ja oli samal ajal ka tänuavalduseks ning hüvastijätuks ülevaltpoolt. Kuid seda kangelaslikku eeskujut, mida Hitleri peakorteris temalt oodati, õnnetu feldmarssal enam ei andnud.

Saksa ajalehtede ja raadio teadaanded olid unisoonis Göringi kõnega ja püüdsid pärast seda jätta muljet, nagu oleks feldmarssal sel hetkel, kui venelased tema varjendisse tungisid, omaenda käega põletanud kõik salajased dokumendid, ja kindralid kuni viimase momendini olnud kuulipildujate taga ning tulistamist jätkanud, kuni vaenlased neile rüsnal peale langesid. Taolisi pilte püüti näidata saksa rahvale ka illustreeritud ajakirjades, kus kujutati võltsitud stseene. Kuid tegelikult oli olukord teistsugune. Me arvutasime välja, et «koti» lõuna- ja keskosas andsid end koos oma staapidega vangi üle 15 kindrali. Peagi avaldas Moskva raadio täpsemad arvud ja tõi ära nimed. Fakti, et paljud neist kindralitest ja vanematest ohvitseridest läksid sõjavangi isegi hoolikalt pakitud suurte kohvritega, sain kuulda alles hiljem.

Feldmarssali tõlk, Baltikumist pärit hauptmanni auastmes sonderführer jutustas mulle üksikasju armee staabi kapituleerumisest. Kapituleerumine oli toimunud pärast eelneva kontakti loomist Nõukogude eelväeosadega kaubamaja keldris Krasnaja Plošadil. Ülirammetunud armee juhataja oli jätnud kogu initsiatiivi oma staabiülemale. Ja kindral Schmidt, keda kuni viimase momendini peeti vastupanu hingeks, tegi nüüd kõik, et vältida lahingutegevuse jätkamist omaenda komandopunktis ja kõige kiiremas korras asuda rangelt keelatud kapituleerumisele. Läbirääkimised olid äärmiselt lühidad ja keegi millelegi alla ei kirjutanud. Armee staap lihtsalt lõpetas vastupanu ja andis end võitja kätte, muretsemata veel säilinud lahingugruppide edasise saatuse pärast. Feldmarssal oli lõpuks väljendanud soovi, et venelased peaksid teda erisikuks.¹ Sellega loobus ta ametlikust osast, mida ta seni oli etendanud kõrgema ülemjuhatuse sõjalis-poliitilistes huvides, ning loobus seesmiselt murtuna väejuhiametist. Ta viidi ära kinnises autos ning ta ei saanud rohkem näha ohvriks toodud armee taeva poole kisendavat vilest.

---

¹ See väide ei vasta tegelikkusele. (V. K. P.)

Juba mõni päev enne seda oli 6. armee juhtkond praktiliselt katkestanud vägede juhtimise. Uhes viimases meieni jõudnud käskkirjas oli veel öeldud, et tuleb tingimata kaitsta iga jalatäit maad ja säilitada positsioonid. Nüüd aga oli seal, «koti» lõunalõigus Hitleri käsu vastaselt ja kõiki seniseid korraldusi ignoreerides võitlus lõpetatud, kuna aga meie lõigus jätkus ikka veel mõttetu verevalamine.

Teade sellest kapitulatsioonist äratas minus kunagisi salakartusi, kahtlust ja hirmu, mis mind viimastel nädalatel lakkamatult piinasid. Hingepõhjas hakkasin üha enam mässama mõningate armees valitsevate arusaamade vastu, mis puudutasid käsutäitmist, au ja distsipliini ja mis kuni viimase ajani kajastusid meie armee juhatuse tegevuses. Nõrdimustunne ja haiglane teadmine, et ma oma isikliku tegevusega ei saa olukorras midagi parata, muutusid nüüd juba peaaegu talumatuks. Võib-olla oli siin tegemist üksnes minu egoistliku isiksuse tõrkuma hakanud enesealalhoiu instinktiga? Või oli see lihtsalt sõdurikohuse reetmine minu poolt, meelekindlusetus ja argus hetkel, kui asi oli võtnud saatanlikult tõsise pöörde? Ja nii elustusid minus jälle närivad tunded ja mõtted, mille ajendil ma sõja algul küsisin endalt: milleks ja kelle jaoks sa pead need ohvrid tooma? Analoogiline küsimus, mis tegelikult mind kogu aja jälitas, kerkis nüüd minu ette kogu oma hiigelsuuruses: mille nimel võitles kogu armee? kas me võitlesime siin, Stalingradis, ja kõikjal mujal õilsaid, ülevaid ja pühasid ülesandeid lahendades, moraalselt õigustatud eesmärke taotledes, mille saavutamiseks tuli ilmutada ennastsalgavust ning ohverdada elusid? Kas võisid sõduri au ja käsutäitmise kohus nõuda meilt nagu midagi iseendast mõistetavat taolisi üliinimlikke jõupingutusi kaotatud ürituse kaitsmisel, paisata armee sõnulseletamatuisse kannatustesse ja halastamatusse surma? Kas see ülemäärane ohver võis tõepoolest otsustada sõja tulemust ning kas see võis tuua kasu Sakšamaale ja meie rahvale? Kas ei kujutanud see endast liiga kallihinnalist ohvrit nende operatiivkavatsuste teostamise nimel, mida taotles meie kõrgem juhtkond? Minus juba ammugi küpsenud kartused muutusid nüüd kohutavaks veendumuseks: see, mis toimus siin, Stalingradis, oli traagiliselt mõttetu ohverdamine ja raskesti kujuteldav reetmine vaprate, ennastsalgavate sõdu-

rite suhtes. Need, kes kandsid vastutust selle katastroofi eest, olid kõige häbematumal kombel kuritarvitanud meie usaldust. Meid oli petetud, eksitusse viidud ja kuulsustesse hukatusse saadetud. Sõdurid surid kõiges pettununa, tundes, et neid on reedetud. Minu südames kasvas piinav teadmine, et kõik see, mis toimus ümberringi, oli olnud asjatu ja mõttetu.

Hakkasin mõistma üldse igasuguse sõja saatuslikku mõttetust. Selgemini kui kunagi varem kujutlesin nüüd hädade ja pisarate kuristikku, millesse olid tõugatud ka paljud teised Euroopa rahvad ja maad, kellele Saksa sõdur ja Saksa relvad olid toonud lõpmatuid õnnetusi. Kas polnud meie, hiljutised võitjad, liiga kergesti sulgenud oma silmad ja südamed ning unustanud, et kõikjal ja alati on mängus elavad inimesed, nende väärikus ja inimlik õnn? Küllap vist vaid vähesed meie hulgast mõtlesid sellele, et kannatused ja surm, mida tõi enesega kaasa meie kurb sõjategevus, tabavad kord ka meid endid. Me kandsime oma totaalse sõja kõigisse Euroopa nurkadesse, tungisime hukutaval kombel teiste rahvaste saatusesse. Seejuures tundsin liiga vähe huvi toimuva põhjuste, vajalikkuse ja õigluse vastu, ning mõtlesime vähe sellele kohutavale poliitilisele vastutusele, mille me sellega oma turjale võtsime. Me külvasime häda ja surma ning nüüd olid need halastamatult meie eneste vastu pöördunud. Doni ja Volga vaheline stepp imes endasse tervete ojadena hindamatut inimverd. Siin leidsid oma haa sajad tuhanded inimesed: sakslased, rumeenlased, itaallased, venelased ja teiste nõukogude rahvaste esindajad. Ka venelased kandsid kahtlemata tohutuid vereohvreid selles julmas Stalingradi lahingus. Kuid nad kaitsesid oma kodumaad võõramaiste vallutajate vastu ja teadsid, mille eest nad oma elu ohverdasid. Erilist kaastunnet pälvivad mitmed tuhanded meie poolt vangiviõtetud punaarmeeelased, kes viibisid Voroponovo laagris okastraadi taga, kannatasid nälga ja viletsust ning olid sunnitud hukkuma koos meiega. Rasked mõtted, mis mind lakkamatult jälitasid ja piinasid, tõid mind arusaamisele, kuivõrd olid nürinenud meie tunded, kui me võisime leppida kõikjal piiritu inimväärikuse ja inimelu põlgamisega ning vägivallaga inimeste kallal. Kuid samal ajal kasvas minus õudus ja vastikustunne tolle jõleda Mooloki, sõja vastu, mis oli juba algusest peale ületama-

tus vastuolus kõigi meie kõlbeliste ja religioossete alustega.

Meie 6. armee hukkumisele eelnenud päevil lisandusid kirjeldamatutele füüsilistele kannatustele seega ka veel sügav hingepiin, mis vaevas abitute hukkumisele määratud inimeste südameid, samuti ka terav hingeline konflikt, mille sünnitas südametunnistuse hääl, ja mitte üksnes selle suhtes, mis puutus käsutäitmise kohusesse. Kõikjal, kus ma viibisin ja kuhu pilgu heitsin, nägin üht ja sedasama pilti. Ka see, mida ma hiljem kuulsin, kinnitas veelgi enam väljakujunenud muljet. Need, kes selgesti ei kujutlenud katastroofi lätteid ja põhjusi, aimasid neid oma sünges meeleheites. Nüüd olid juba paljud ohvitserid ja komandörid äärmiselt vihased füüreri peakorterist läkitatud ja armee juhatuse poolt allapoole edasi antud mõttetute käskude peale. Sellega ütlesid nad end lahti juba ammugi sissejuurdunud sõjamehe au ja distsipliini mõistetest, millest armee juhtkond kuni lõpuni kramplikult kinni pidas. Vastuvaidlematus käsutäitmises, millest siin, Stalingradis, saatuslikul kombel kinni peeti, ei näinud nad enam sõduri vaimu avaldust, vaid lihtsalt vastutustundetust. Niivõrd ebatavalisi viletsaid tingimusi, milles me viibisime, ei võidudki lõppude lõpuks mõista meist 2000 kilomeetri kaugusel asetsevas Hitleri peakorteris, kuigi sinna saadeti (igatahes kuni 20. jaanuarini) regulaarselt informatsiooni ühelt selleks spetsiaalselt sissepiiratud grupeeringu juurde lähetatud kindralstaabi ohvitserilt. Niisuguses olukorras peitus puhtsõdurliku sõnakuulekuse printsiiabis oht, et vastavate otsuste tegemisel ei ole enam mingit kaalu isiklikel vaadetel ja arusaamadatel kõlbluse suhtes ning võib-olla ka südametunnistuse suhtes. Igal juhul tõrjuti selle juures täiesti kõrvale inimlik kohusetunne.

Käsku, kuni viimse meheni ja viimse padrunini vastu panna ei tühistatudki. Ametlikult keelduti kuni lõpuni andmast tegevusvabadust üksikutele sõjaväelastele või tervetele gruppidele, ja individuaalseid väljamurdekatseid võeti deserteerumisena. Poliitilis-moraalsest küljest oli aga märkimisväärt, et hoolimata kõrgemalt poolt antud käskudest, hakkas mõte omal riisikol tegutsemise võimalustest üha enam levima. Meile oli teada, et kõikjal, kuni armee staabini välja, arutati läbimurdeplaane ja valmistuti selleks kõige tõsisemalt. Viimasel ajal hakati siin-

seal isegi üritama nende plaanide elluviimist, mis oli juba avalik käsu ignoreerimine. Kehtivatele käskudele vastukaaluks võttis võimust seisukoht, et täiesti lootusetus olukorras on loomulikult lubatud üritada vaenlase rindest läbi murda. Mida enam lähenes lõpp, seda enam hakati paljudes staapides ja üksustes pidama iseseisvat otsustamist ja tegutsemist enesestki mõistetavaiks asjadeks. Mitmed grupid pakkisid kiires korras oma rännakurantsad ning söötsid meeletusse avantüüri, mis võis lõppeda neile üksnes vältimatu hukkamisega.

Kuivõrd enam ei olnud tsentraliseeritud käske, siis tegutsesid paljud vastutustunde säilitanud allüksuste komandörid omaenda äranägemise järgi, et teha lõpp mõttetule verevalamisele. Stalingradi servadel (kõigepealt lõunapool) lõpetasid väikesed ja keskmised grupid omaenda initsiatiivil vastupanu ja lihtsalt kapituleerusid. Leidis isegi üks terve diviis (muidugi seks ajaks oli see armetuks väikeseks káputäieks kokku sulanud), kes oma kindraliga eesotsas ennast täies rivikorras vangi andis. Teistes lõikudes valitsenud kaoses ühed kapituleerusid, teised aga jätkasid tulistamist.

Paljud meelegeittele aetud 6. armee sõdurid ja ohvitserid otsisid viimastel päevadel pääsu enesetapmises või end vastase kuulide ette seades. Kuulsime kahest kindralist, kelle käitumine meid vapustas. Üks neist, Dresdeni diviisi komandör, laskis enese maha pärast seda, kui oli hüvasti jätnud oma pojaga, noore leitnandiga. Teine, Alam-Saksi diviisi komandör (selle diviisi embleemiks oli neljajaruline ristikehinaaleht ning seda väekoondist peeti seepärast «õnnelikuks») tuli vintpüssiga eelservale ja langes, sest ei tahtnud oma väeosade hukkamist üle elada.

Allüksustes eksisteerisid ja levisid kõige vastuolulisemad vaated selles suhtes, mis on lubatav ja mis mitte. Ühed rääkisid, et enesetappmine on samasugune sõdurikohuse rikkumine kui kapituleerumine ja vangi andmine. Teised aga kinnitasid, et pärast niisugust vaprat lahingut ja niisuguses lootusetus olukorras, millesse me olime teiste süü läbi sattunud, ei saa taolist käitumist sugugi mitte hukka mõista.

Ühed jätkasid võitlust, püüdes kramplikult täita oma sõdurikohust, toetasid halastamatult käsu täitmist ja distsipliini, teised aga lõpetasid oma elu meelegeites enese-

tapmisega, hakkasid ülemustele vastu, kapituleerusid, ning sakslased tulistasid sakslasi, kes tahtsid end vangid anda. Kuid enamus ei tegutsenud, vaid viibis tuima fatalismi olukorras, konutas alandlikult saatusele alistudes ja suri. Tõeline sõdurivaim oma voorustega oli juba ammugi tundmatuseni moonutatud. Mehisus ja kangelaslikkus olid nüüd üldiselt öeldes üksnes meelegeite žestideks. Kuni viimase momendini oodati igatsusega lunastavat otsust, mis oleks ülaltpoolt antud käsuga väärikselt sellele talumatule olukorrale lõpu teinud.

Kapituleerudes 31. jaanuari varahommikul oli meie armee juhataja juba ammu enne seda sündmust juhtimise oma käest ära andnud. Võitlus oli lõpetatud üksnes temale, tema staabile ja kõige lähedasemale kaaskonnale. Andmata oma armeele viimast käskkirja, lausumata ühtki hüvastijätku või tänusõna vägedele, kes olid ebainimliku visadusega läbi teinud kõik lahingud ja viletsused, lahkus verivärske feldmarssal lavalt ja siirdus sõjavangi. See oli kuulsusetu lõpp!

Õnneks ei teadnud me tookord midagi radiogrammist, mille meie armee juhataja oli oma vägede nimel pisut enne lõppu isiklikult Hitleri aadressile saatnud seoses natsionaalsotsialistliku režiimi võimuletuleku 10. aastapäevaga. See õnnitlustelegramm, milles kõneldi «Staligradi kohal lehvivast haakristilipust» ja sellest, et kapituleerumisest keeldumine on eeskujuks kaasmaalastele kodus ja tulevastele põlvedele, oli ilmselt mõeldud selleks, et anda poliitilisele ning sõjalisele juhtkonnale materjali propagandaks ja müütide loomiseks. Kui oleksime sellest telegrammist kuulda saanud, siis me poleks oma seltsimeeste ringis mõistnud seda kramplikku žesti, mille sünnitas arvatavasti täielik meelegeite. Veelgi enam, me oleksime niisuguse sammu põlastusega tagasi lükanud. Ja kui palju teisi 6. armee sõdureid oleks meiega neis tunnetes solidaarsed olnud!

Millal ja millistes tingimustes me lõpetame oma tee? See oli arglik küsimus, mis painas meid «koti» põhjaosas viibinud sõjamehi. Ja vastus ei võinud ennast enam kaua oodata lasta. Miks feldmarssal ei kapituleerunud koos oma armeega ja miks ta ei tahtnud organiseeritud vangivangimise teel teha lõppu mõttetule vastupanule? Ilmselt oleks siiski olnud võimalik vastavaid abinõusid õigeaegselt ette valmistada. Ja miks ta enne lõppu ei tühistanud

vähemalt käsku viimase padrunini vastupaneku kohta ega andnud tegevusvabadust teistele, kui ta ise oma staabiga sõja-areenilt lahkus? Nüüd paiskavad venelased meie vastu oma vabanenud jõud ja püüavad ilmselt välja valada meie peale oma viha, mille meie vastupanu esile kutsus. Tundsime endid üksikute ja mahajäetutena, kes on hüljatud kodumaa ning oma armee poolt elu ja surma piiril. Nüüd püüdsime tuimas ootuses värisedes tulevikku vaadata.

PILK KURISTIKKU

Piinavas tegevusetuses ja meeleheites surusime end keldrivõlvide all tihedasti üksteise ligi ning ootasime surma. Juba enne võitjate saabumist võis mõni mürsk või lennukipomm meile iga hetk lõpu peale teha. Venelased grupeerisid otsekohe pärast «koti» lõunaosa likvideerimist oma suurtükiväe ümber ning avasid metsiku järjekindlusega tapva tule meie asukoha pihta Staligradi põhjaserval. Viimane vastupanupesa, mida kaitseksid umbes kuue purustatud diviisi jäänused ning nendega liitunud hajutatud grupid teistest väeosadest (kes olid jäetud armee kapituleerunud juhatuse poolt saatuse hoolde) pidi nüüd võtma enda peale vaenlase lennuväe, suurtükkide ja miinipildujate kogu võimsa löögi. Ümberingi lõhkesid vahetpidamata mürsud, mis panid vappuma meie varjendi võlvid, ning paksud liiva- ja tolmupilved varisesid kaela surmahirmu tundvatele inimestele. Aeg venis talumatult. Tundus isegi, et ta oli seisma jäänud või, mis veelgi õigem, vajus aeglaselt põhjatusse kannatustemerre.

Et viimased lõputud tunnid «kotis» said mulle põrgupiinaks, selle põhjuseks polnud üksnes hirm läheneva lõpu ees ega mind vaevanud nälg ja valu külmunud jäsemetes. Peale täieliku füüsilise rammestuse olid mu närvid niivõrd pingul, et see teravdas mu tundeid, võimaldas mul pilku heita ääretu õnnetuse kuristikku, kogu meie pattulangemise õudsesse sügavikku. Surma lähedus rebis mu silme eest viimase sideme, ja äkki tajusin üllatava selgusega aastate jooksul saadud tähelepanekute, muljete, piinavate kahtluste ja läbielamuste mõtet. Nüüd, elu ja surma piiril, kerkis sõda, mis oli meie suhtes tei-

nud kõige kohutavama pöörde, minu ette kõige toimuva halastamatu paljastajana. Mulle sai absoluutselt selgeks meie sõja ebamoraalsus ja mõttetus nagu, muide, kogu meie saatuslik eksisamm üldse, mis loogiliselt tõi meid sellesse põrgusse. Ja ma tundsin end osavõtjana minu ümber määratsevast nõidade sibatist, milles ka mina olin süüdlane. See süütunne lasus ränga koormana mu hingel ja piinas südametunnistust.

Õudsed hävingustseenid ei andnud mulle rahu öö ega päeval; vaimusilme ette kerkides kujutasid nad endast verist hakklihamasinat. Kauged minevikupildid ja läbielamused, mis äkki taas mu mälus elustusid, olid minu meelest omavahel loogiliselt seotud nagu ühe ja selle sama saatusliku ahela lülid. Selles, mis juba ammu tekitas minus halbu aimusi, kartusi ja mis juba algusest peale mind pidevalt rahutuks tegi, nägin ma nüüd ootamatult sellesama peamise kurja hoiatavaid avaldusi, mis varem vaevalt tundus võimalikuna nii hukatuslikus maataabis. Göringi kõne 30. jaanuaril oma hüpertrofeeritud heroismipaatoosiga, ohtrate valede, kõlavate fraaside ja sisemise tühjusega, kainestab mu lõplikult ning mu silmalt nagu eemaldati kae. Kõik sündmused kuni meie tragöödiiani Volgal kerkisid nagu äkilisest välgusähvatuses valgustatuina mu ette kogu oma seoses, ja iga niisuguse kõne tagant hakkas paistma valede, vihkamise, vägivalla ning ülekohtu nurjatu maailm, vastik maailm, kus valitsemises ebainimlikkus, ilge maailm, mille teenriks oma eksistuses ja nõrkustes olin ka mina kui sõdur. Ja selles jubedas lahingus pidin minagi võtma enesele oma osa pattude lunastusest. Olime külvanud tuult, nüüd tuli lõigata tormi.

Mäletasin selgesti piinavaid kahtlusi, mis närisid mind, kui ma 1939. aasta septembrikuu esimestel päevadel pidin vastu tahtmist armeesse astuma. Siis polnud mul kübetki entusiasmi ega usku meie ürituse kaheldamatusse õiglusesse ja võidusse. Ja kui palju lahendamataid vastuolusid sisemiste veendumuste ning kohusetunde vahel tajusin ma sõja käigus isegi mulle usaldatud tagasihoidlikus tegevuslõigis. Mulle meenus sõjakäik Prantsusmaale ja saatuslik Pyrrhose võit. Paljud ohvitserid ja sõdurid koos miljonite sakslastega Saksamaal olid võidujoovastuses ning tundsid ennast viibivat võimsuse haripunktis. Mulle sattus kätte äsja ilmunud Rauschningi

raamat tema vestlustest Hitleriga, milles paljastatakse natside koletuid välispoliitilisi eesmärke. Natside jampslik idee kehtestada Euroopas «uus kord» avaldas mulle vapustavat muljet, seda enam, et mõni aeg hiljem Lääne okupatsioonipoliitika kulisside taha vaadates konstateerisin õudusega, et neid kavatsusi ja plaane, mille eest Rauschning hoiatas, hakati samm-sammult ellu viima.

See mulje süvenes minus veelgi Idas nähtu tulemusel. Ja veel kord meenutasin jubedat rõhutusetunnet ning halbu eelaimusi, mis jälitasid meid tollel äreval juuniööl, millal ohtlik avantürism ja kuri saatus tõukasid meid hukatusse lõpututel Vene avarustel. Kas ei tunnistanud just see «preventiivne sõda» Venemaa vastu ja jalge alla tallatud leping, kui ohtlikult heidab Saksamaa juhtkond hoolimatult kõrvale sügavasti juurdunud traditsioonilisi õiguse ja humaansuse mõisteid, mis juba iidsetest aegadest on püstitanud oma kindlad raamid poliitikale ja sõjapidamisele? Kuidas ärritasid meid tookord, sõja algul, kaks ebainimlikku käskkirja, mis kujutasid endast rahvusvahelise õiguse ja üldse tõeliselt korraliku Saksa sõduri traditsioonilise vaimu avalikku rüvetamist! Kõne all oli see moraalivastane käskkiri komissaride kohta, mis nõudis Punaarmee bolševistliku maailmavaate levitajate füüsilist hävitamist, ja see käskkiri seoses «Barbarossa» plaaniga, mis reglementeeris sõjaväljakohtute kompetentsi ning mille põhjal kaotati Saksa sõjaväelaste kriminaalne jälitamine Ida-alade tsiviilelanikkonna vastu sooritatud kuritegude puhul. Ja kuigi need käskkirjad võeti meie rindestaapides üksnes teadmiseks, ja seal, kus see oli võimalik, neid ignoreeriti,¹ siis kas polnud selleski juba küllalt süüd, kui need vaikides vastu võeti ja neid salliti nagu veel nii mõndagi muud? Ja mis toimus sõdivate vägede tagalas? Meieni jõudsid mitmed halvad kuulused ja me ise nägime vastikuid stseene. Kuulsin julmadest karistusoperatsioonidest, mille ohvriks langesid süüdlaste kõrval ka süütud inimesed, ja sõites läbi okupeeritud territooriumi nägin kord Minskis kümneid völlaseid, häbitavaid ebainimlikke stseene! Kas ei pidanud

---

¹ Kuidas Saksa staabid neid käskkirju «ignoreerisid», see on kogu maailmale hästi teada. Sajad tuhanded rahulikud Nõukogude kodanikud hävitati NSV Liidu ajutiselt okupeeritud territooriumil nii SS-meeste, sonderkomandode kui ka tavaliste veermahti allüksuste poolt nendemade staapide käsul, keda autor püüab siin rehabiliteerida. (V. K. P.)

see ääretu julmus meile varem või hiljem kättemaksu kaela tooma?

See tõsiasi, et halvad ekstsessid veermahtis ja tema esindajate tegevuses võtsid nii laia ulatuse, näitas ilmekalt, millise määrani olid neutraliseeritud need jõud ja lõhutud moraalsed alused, mis kunagi garanteerisid tõelise Saksa sõdurivaimu korrektsuse ja sisemise distsipliini. Olid ju kõrgemate ohvitseride hulgas veel säilinud need õilsad omadused, mis kunagi iseloomustasid vana kindralstaapi tema suurte traditsioonidega alates Clausewitzist ja Moltkest ning lõpetades Schlieffeni ja Beckiga: konservatiivsed kristlikud vaated, sügavasti juurdunud eetika ning laialdane eruditsioon, mis väljub professionaalsete teadmiste ja harjumuste raamidest. Arvukad kohtumised võimaldasid mul just staapides selles suhtes nii mõndagi tähele panna. Muidugi, paljusid ohvitseri pidasin ma eeskujulikeks, sõdurite ja inimeste lugupidamist väärivaiks. Need olid peamiselt vana kooli esindajad.¹ Nende hulka kuulus ka meie viimane staabiülem, kelle lahkumise puhul me nii väga kurvastasime. Lühikest aega enne 6. armee sissepiiramist kutsuti ta meilt ära, määrati diviisi komandöriks ja ülendati kindraliks. Pärast haavatasaamist viidi ta lennukil «kotist» välja.

Veermahti noorem põlvkond oli koguni teine. Siin oli oma ohtlikku mõju avaldanud liiga kiirelt toimunud ebaloomulik veermahti kasv, samuti ka poliitilise ja ideoloogilise kasvatuse toime. Mul tuli töötada koos paljude kindralstaabiteenistuse kandidaatidega, enamasti noorte hauptmannidega, kes said praktilisi kogemusi ja teoreetilise ettevalmistuse meie osakonnas. Füüsilises ja vaimses suhtes olid need hästi selekteeritud mehed: suurepäraseid kamraadid, vaprad ohvitserid, tulvil initsiatiivi ja ennastsalgavust. Kuid tõelist sisemist haridust, kindlaid moraalseid aluseid ja inimlikku küpsust oli nende küllaltki lihtsas loomuses napivõitu. Korduvalt märkasin suuri lünki nende elementaarsetes geograafia- ja ajalooalastes teadmistes. Nende peades pesitsenud kujutlused,

---

¹ Siin on Wieder Preisi sõjaväelaste idealiseerimise kütkes; viimased on alati silma paistnud oma kalgi suhtumisega tsiviilelanikesse. (Vt. Ф. Энгельс, Избранные военные произведения, Воениздат, М., 1957.)

eriti väljaspool Saksamaad asetseva maailma ning peamiselt meie vastase kohta, olid real juhtumel kohutavalt naiivsed. Ilma jäetuina tervest poliitilisest instinktist ja kasvatatuina vastuvaidlematu sõdurliku käsutäitmise vaimus, enesekindlaina, pimedalt oma usinuses edasi püüdes ning sõjaväelisel hierarhiaredelil kõrgemale tõustes kaldusid nad pahatihti kergemeelseesse optimismi. Kuid niisugune optimism, millest oli nakatatud enamus luureosakondi, kes tegelesid vastasleeri olukorra uurimisega, pidigi meid viima saatuslike tagajärgedeni.

Kõikjal (seejuures ei jäänud kõige kõrgemad instantsid ja kõrgete aukraadidega mehed kaugeltki mitte viimaste hulka!) panin tähele ühte ja sedasama: pahesid inimeste iseloomus — väiklust ja nõrkust, auahnust ja odavat kuulsusehimu. Polnud sugugi juhuslik, et kuni katastroofi viimase hetkeni ning isegi kuni vangilangemiseni, tol perioodil, kui kõikjal valitses põrgu, etendasid teenistusredelil edasijõudmise ja ülendamise probleemid nii suurt mulle arusaamatuks jäänud osa.

Kõrgemates staapides jäi enamik ohvitseri kuni kõige kibedama lõpuni samasuguseks. Koos oma kaastöötajatega püüdsid nad suure hoolega täita neile kui spetsialistidele antud ülesandeid. Viimse tunnini jätkasid nad nagu virtuoosid oma tööd, jätkasid «juhtimist» ning, nagu seda kõrgemalt poolt nõuti, juhtiva mehhanismi toetamist, küürutades oma kaartide kohal, millel olukorra abstraktne kujutus joonte ja arvude keeles vastas üha vähem (sageli aga üldse enam ei vastanud) alatasa muutuvale situatsioonile. Mõnedes lõikudes grupeeriti ümber purustatud väeosi ja relvastust, mida üldse enam ei eksisteerinud, ning staabiohvitserid jätkasid opereerimist arvudega, mille taga peitusid vaid skeemid ja milles polnud võitlusvõimeliste üksuste raasugi. Seal, kus oli veel säilinud vana kindralstaabi eetika, kus olid alles jäänud religioossed alused ja klassikalisse saksa idealismi juurdunud vaated kõlbelise otsustamise ja tegevusvabaduse suhtes, üksikute isikute vastutustunne, — seal avaldas see mõnigi kord soodsat mõju.

6. armee juhatuse kapituleerumine mõjus mulle eriti valusalt, sest see fakt näitas, kui suur oli järjest sügavamaks muutuv vastuolu rindeväeosade ja kõrgemate staapide vahel. Ühelt poolt ääretu viletsus ja kuulekas eneseohverdamine kuni elu andmiseni, teiselt poolt käsk allu-

vatele taluda neid viletsusi ja tuua ohvreid, kusjuures need, kes seda teistelt nõuavad, ei pea analoogilises olukorras enda poolt antud käskudest üldse kinni. Tajusin valuliselt seda vastuolu, sest et ma ise kuulusin ühe niisuguse staabi koosseisu, kes alles üpris hilja otsustas vabaneda oma ülemäära suurest moonavoorist ja tarbetuks muutunud kraamist ning kelle töötajad veel kaua kasutasid kõikvõimalikke mugavusi ja tervet rida eesõigusi.

Toimuva mõtte otsimine, mis mind nii sageli kogu sõja aeg vaevas, tärkas nüüd, läheneva lõpliku katastroofi eel, taas uue jõuga. Siin, Stalingradi all, hukutati julmalt ja mõttetult sadu tuhandeid õitsvaid inimesi. Milline tohutu hulk inimlikku õnne, lootusi, kavatsusi, talente, paljutöötavaid perspektiive läks hauda!

Vastutustundetu sõjaväelise juhtkonna kuritegelik meeletus, kes ebausklikult lootis tehnikale ning suhtus täieliku põlgusega inimesedesse, -väarikusse ja isiksustesse, löid meile põrgu maa peal. Mis võis niisuguse suhtumise puhul tähendada mingisugune indiviid? Viimane tundis ennast ainult tarviliku abimaterjalina purustuse gigantises demonlikus aparaadis. Sõda ilmutas siin kogu oma varjamatut julmust. Meie retk Volgale kerkis minu vaimusilme ette nagu millegagi võrreldamatu vägivallaakt inimese vastu ja inimese isiksuse väljasuremise sümbol. Ennast nägin ma gigantse ebainimliku mehhanismi osakesena, mis funktsioneerib kohutava täpsusega ning järjekindlusega kuni enesepurustamiseni ja hävimiseni.

ME LANGEME SÕJAVANGI

1. veebruaril olime veendunud, et meie viimane tund on lõplikult lõonud. Stalingradi põhjaserva muserdas lakkamatu maruline suurtüki- ja miinipildujatuli ning lõpuks langes viletsatele varemetejäänustele veel ka enneolematu jõuga õhurünnak. Kükitasime plahvatustest vappuvas varjendis, paksus tolmupilves oli raske hingata; kuulasime väljas märatsevat põrgumüra, mis tunnistas, et surm ja häving on oma tööd lõpetamas. Iga hetk võis saada meile viimaseks, kuid — oh imet! — me luud-kondid jäid terveks. Jäime ellu ja varsti pärast pommitamise lõppu

roomasime välja, et hingata täie rinnaga, õigemini ahmida puhast värsket talveõhku.

Õö kattis oma vaibaga kohevile pekstud maapinna. Ümberringi valitses otse jube vaikus. Meile väga tuttavaid varemetekvartaleid oli nüüd raske ära tunda, sedavõrd oli ümberringi kõik muutunud. Terved varemeterivid olid maapinnalt ära pühitud, tänavad mürsulehtritega kaetud, ning seal, kus enne olid laiunud paljas maapind ja varemed, kõrgusid nüüd prahi- ja tellisehunnikud. Mis oli saanud kõigist neist, kes varjasid end neis varemeis? Siin-seal lõomasid majade jäänused. Mu hing jäi kinni, kui ringi vaatasin; tulekeeled kerkisid just sealt, kus oli asetsenud laatsaret.

Alles mõne päeva eest olin toimetanud sinna noore itaallasest leitnandi, grupikomandöri, ja trobikond enesevalitsemise kaotanud itaallasi tänas mind selle eest tuliselt. Seejuures oli mul võimalus järjekordselt veenduda, milline õudne olukord valitses üleni täiskiilutud sidumispunktides ja laatsarettides. Meid ei lastud kuskile sisse, ja me hulkusime oma kurva kandamiga kaua ja asjatult ühest paigast teise, kuni viimaks üks arst halastas haavatule ja tegi seda, mis tundus võimatu. Need itaallased olid saadetud Doni jõe käärust suure autokolonniga Stalingradi, et toimetada sinna metsamaterjali, ning nad jäid «kotti». Selles jää ja vere põrgus tundsin ma eriti kaasa nende päikesepaistelise lõunamaa poegadele. Oma väeosast kaugele eemale paisatuina kannatasid nad veelgi suuremat piina; suuri vaevu suutsid nad ennast teistele arusaadavaks teha, ja keegi ei pidanud end vastutavaks itaallaste saatuse eest; selles põrgus mõtles igaüks kõigepealt enesele.

Jube vaikus valitses viirastuslikult muutunud maastikul. Seda ei häirinud enam lahingumüra, vaikus valitses ka meie varjendis. Otsustasime kujunenud olukorda arutada. Äkki tekkis meie grupis imelik, peaaegu haiglane elevus, kuigi enne seda olime vahetanud vaid lühikesi lauseid. Nooremad ohvitserid hakkasid kategooriliselt protestima. Tuli tegutseda — seda nõudis meilt vaikus enne tormi. Ei tohtinud enam jääda keldrisse, mis juba järgmise rünnaku puhul võis muutuda meie hauakambriks. Meis ärkas elujanu ja protest mõttetu edasise ootamise ja kannatuste vastu. Millist osa meie tunnetes, mõtetes ja tegudes võisid etendada ammugi juba unarusse

jäetud au-, kohusetunde, käsutäitmise, sõdurliku kangelaslikkuse mõisted? Ellu jääda, näha jälle oma kalleid ja lähedasi inimesi kodumaal, — see leegitsev soov dikteeris nüüd meie mõtteid ja tegusid. Kõikjal, kus ma viimastel päevadel olin viibinud, märkasin sedasama meeoleolu. Isegi vanad kaadriohvitserid ei võtnud selles kaoses enam tõsiselt käsku võidelda viimase padrunini ning surra lahingus.

Mõned päevad enne seda oli meie keldrist käsku ignoreerides lahkunud üks kaadrihauptmann, kes oli kandideerinud ametkohale kindralstaabis, ja me pidasime tema teguviisi täiesti loomulikuks. Pärast kestvat vaikset ettevalmistust tuli ta valgesse maskeerimisülikonda rõivas-tunult meiega hüvasti jätma ning lahkus ühe vene «vabatahtliku» saatel. Ta kavatses omaenda riisikol tungida läbi vaenlase rindejoone ja jõuda Saksa vägede paiknemisrajooni.

Tema järel lasksid jalga ka kaks teist meie kamraadi, noor välisandarmeeria hauptmann meie staabist ja sõnderföhrerist tõlk, keda ma hästi tundsin ja kõrgelt hindasin. Nende otsus oli küpsenud järk-järgult ning viimase tõuke sellele andis hirm vangilangemise ja jälituste ees, mida nad kartsid NKVD poolt. Ükski jõud ei suutnud neid enam oma kavatsustest loobuma sundida. Asjatult püüdsin neid veenda nende ürituse lootusetuses. See ei võinud ju piirduda üksnes vaenlase surmakülvavast piiramisrõngast läbimurdmisega. Peale selle tuli ju veel ilma küllaldase varustusega ja toiduta tugevas pakases läbida kolmsada kilomeetrit, kusjuures suurem osa teekonnast pidi kulgema lagedas lumises stepis. See oli lootusetu ettevõte, sest et näljast nõrgaks jäänud inimorganism ei suuda taluda mürdosagi taolistest viletsustest ja raskustest. Selles meelegeitlikus avantüüris ei suutnud ma näha vähematki pääsemislootust. Kuid tõlk, kes oli saadetud meile Venemaa sõjakäigu algul otse ülikoolipingist ja kellega ma olin juba ammugi harjunud oma salamõtteid usalduslikult jagama, polnud enam võimeline mõistuse häält kuulda võtma. Ta tahtis välja pääseda keldrist ja Stalingradi põrgust. Ta ei tahtnud enam tegevusetult oodata lähenevat surma ning eelistas ise end tema embusesse heita. Jätsime temaga igaveseks hüvasti.

Igaüks meist, ellujäänulist, tegeles oma mõtete, lootuste ja muredega. Keegi polnud võimeline kergendama

koormat, mis rõhus teisi, kuid ühtekuuluvusetunne läheneva katastroofi ees kergendas mõnevõrra nende tundide rusuvat raskust. Tänapäevalgi näen veel selgesti enda ees kahvatuid habetunud nägusid, millele oli vajutatud õuduse ja viletsuse pitser. Kõik me olime kasimatud, rāpased ja magamata. Kui kaua polnud me saanud endid lahti riietada! Meie seltskonnas polnud juba arimugi enam kuulda huumorit ega isegi vōllanalja.

Ka elurōõmus, alati lõbus reservhauptmann, kes enne sõjavākke mobiliseerimist oli ühe Kesk-Sileesia linna ooberbürgermeisteriks, hakkas üha enam enesesse tõmbuma, ilmselt oli ta toimuvast sügavasti vapustatud ja meelegeitese sattunud. Veendunud natsina oli ta valmis oma tõekspidamiste nimel elu andma. Nüüd otsustas ta lõpetada oma piina enesetapmisega. Venemaale sõjavangi minek, nagu ta tihti kordas, oli temale vastuvõtmatu. Oli ta ju enne Esimese maailmasõja lõppu Läänes sõjavangi langenud ning talunud seal hingelisi ja ihulisi piinu. Abwehri¹ ohvitserina kartis ta ilmse põhjendusega, et venelased kohtlevad teda eriti halvasti, ning otsustas kindlasti surma minna. Asjata püüdsin teda veenda. Isegi teda kodus ootava perekonna ja laste meenutamine, kelle fotosid ta tihti vaatas, ei suutnud sundida teda juba otsustatud teost loobuma. Kui aga viimasel hetkel tema püstol lahti ei läinud (esines tõrge), siis õnnestus meil lõpuks teda veenda, et see oli saatuse sõrm.

Meie hulgas viibis ka korpuse staabi komandant, reservhauptmann, endine Vestfaali senati president. Salajas ma kadestasin teda, sest ainult tema tegeles mingil määral mõtteka tööga ning oli end kuni viimase tunnini täie usinuse ja ennastsalgavusega oma kohustuse täitmisele pühendanud. Hauptmann hoolitses meie juurde jäänud sõdurite eest, kes paiknesid läheduses asuvates varemetes, ning samuti ka meie keldri väikese ohvitseridegrupi eest. Muidugi oli leib juba ammugi lõpukorral (viimastel päevadel anti seda igale inimesele kõigest 38 grammi), puutumata tagavara oli kaua aega tagasi ära söödud, kuid tal õnnestus ikkagi hankida meile pisut hobuseliha. Lõppu ette nähes jagasime omavahel ära väikese hulga varutud konserve, nii et igaüks sai pisut kehakinnitust enne viimasele ja vōimalik ka, et kõige

---

¹ Abwehr — hitlerlik vastuluure. (V. K. P.)

raskemale retkele asumist. Meis hakkas üha enam võimust võtma mõte kapituleeruda kõige esimesel võimalusel ja anda end venelaste kätte sõjavangi. Meie elatanud adjutant, kes pidas sidet traktoritehase varemets asuva kindral Streckeri staabiga, oli korduvalt niisugusele võimalusele vihjanud ja hakkas peagi sellest lausa avalikult rääkima.

Mõte sõjavangi andmisest ja sellega seotud vaevadest kaotas minu kujutlusis viimastel päevadel üha enam oma esialgsest hirmuäratavast mõjust. Niisugune otsus hakkas tunduma mulle kõige väiksema pahena. See oli tee piinadest vabanemiseks ja Stalingradi põrgust väljumiseks. Tulevik oli pimedusega varjatud. Kuid kes teab, võib-olla on mulle siiski antud kodumaale tagasi pääseda ja kohtuda omakstega. Neil kohutavail päevil pöördusin ühtepuhku oma mõtteis nende poole. Viimasel ajal valdas mind vaid üksainus soov: terveks ja ellu jääda ning vigastamata sõjavangi sattuda.

2. veebruari hommikul saabusid teated, et vene tankid lähenevad ning et toimub üldine Saksa vägede kapituleerumine. Meie kvartalis hakati rääkima, et enam ei maksa tulistamisele vastata. Meie väeosad ei osutanud aga niigi enam vastupanu. Nagu inimesed pühivad palja käega hilissügisel uniseid, poolsurnuid kärbseid, nii ajasid venelased kokku ja viisid ära kurnatud, lõpututes piinades vintsutatud ja oma saatusega apaatselt leppinud sõdureid. Need, kes suutsid veel vaevu jalul püsida, roomasid välja varemetest, varjendeist ja keldritest ning moodustasid teedel ülipikki nukraid rodusid. Nii ühines ka meie ellujäänud väike grupp peagi selle vormitu massiga.

Vangipõlve esimestel hetkedel tundsin kergendust, ma nagu vabanesin piinavast kauakestnud luupainajast. Meid kõiki oli rusunud ebamäärasuse tinaraske koorem ning me olime viibinud elu ja surma vahel. Kas polnud see tee, mida mööda me nüüd astusime, väljapääs meid piiranud õudusest? Ja kas ei terendanud silmapiiril, olgugi et lõpmata kaugel, ahvatlev lootusetuluke, mis tõotas vaba elu magusust? Kuid metamorfoos, mis oli toimunud äkki meiega ja meie ümber, sisaldas endas midagi jahmatamapanevat ning viis meid hämmeldusse.

Esialgne aheldatus andis aegamööda järele tundmatule maailmale lähenedes. Esimene asi, mis mulle silma

hakkas, oli võitjate välimus. Need olid terved, hea välimusega mehed. Neil kõigil olid talvemundrid ja hea relvastus. Seda võis lausa kadestada. Sõdurid olid varustatud automaatidega. Kõik kandsid lambanahkseid poolkasukaid või vattkuubi, vilte ja karusnahkseid kõrvikmütse. Soojalt rietatud, hästi toidetud ja suurepäraselt varustatud punaarmeelased oma laiade, enamasti õhetavate nägudega olid äärmiseks kontrastiks meie surmkahvatutele kasimatutele habemesse kasvanud külmast lõdisevatele haledatele kogudele. Jõuetuina ja kurnatuina olime rõivastatud igasugustesse kirjudesse mundritesse: kõikvõimalikkude lõigetega sinelitesse ja kasukatesse, tekki-
desse, suurrätikutesse, hall-rohelistesse «kiivrialustesse», villastesse nartsudesse, ja meie jalanõud olid vene talve tingimustes täiesti kõlbmatud. See ootamatu kohtumine ja terav kontrast näitasid mulle otsekohe, kui õudselts madalale me olime langenud ja kui vähe me olime surmavõitluseks ette valmistatud.

Nagu poolunes võtsin vastu koos kõigiga meile kaelasadanud uued muljed ja tunded. Nägin oma rinnale suunatud laskevalmis automaati ja punaväelast, kes mind kärsitult läbi kobas, võttis mult kõigepealt kella ja siis püstoli. Kuulsin Nõukogude kaardiväekapteni rahustavaid sõnu, kes tulvil uhkust garanteeris meile elu, julgeoleku ja isikliku vara puutumatuset ning väsinud vangidemassi lähemasse staapi juhtis. Kuid sellest kaitsest ei piisanud, et vabastada meid esimestest kibedatest alandustest, mis said meile osaks vihkamisest tulvil võitjate poolt. Nii-sugused tigidad hüüded nagu «fašist!», «frits!», «Gitler kaputt!» vaheldusid ähvardustega, sõimuga, ilmselt rõvedustega ja põlglike meile järelesülgamistega.

Vangipõlve esimesel unetul ööl langesid mulle halasamatult kaela uued hädad. Talumajast, mis oli tulvil minuga koos vangilangenud kamraadidest, viidi mind ülekuulamisele ja jäeti vahtkonnaruumi. Seal istusin sügavasti rusutuna üksi lõbusalt lärmavate punaväelaste keskel. Esialgu uudistasid nad mind umbusklikult, kuid peagi lakkasid nad minule tähelepanu osutamast ja ma jäin pea norus nurka istuma. Samal ajal, kui võitjad väljas tähistasid oma triumfi lõputu tulevargiga trofeedeks saadud Saksa rakettide abil, ei vaikinud meie vahtkonnaruumis peaaegu kogu öö läbi grammofon. Kõlasid tormilised tantsurütmid ja selle muusika saatel tantsis peh-

melt vastu laudpõrandat pekstes üllatava kiirusega terve rivi kohmakaid vilte. Need jätsid mulle küllaltki veidra mulje, need sõdurid, kelle hulgas oli ka mongoli nägusid.

Peale tantsupalade kõlasid vahetpidamata ka rahva- viisid, nōukogude laulud ja marsid. Kogu aeg kordusid ühed ja samad meloodiad, kord nukrad ja kaeblikud, kord varjatud kirge väljendades, siis jälle voli andes ohjeldamatult tormilistele tunnetele. Peaaegu kõik need palad olid minoorsed ja paljud neist väljendasid minule täiesti võõrast iseloomu, sisaldades eneses midagi hirmuäratavat. Teistes tingimustes oleks see kordumatu muusika mind võlunud, nüüd aga jättis see mulle rusuva ja rahu- tuks tegeva mulje.

Ümberringi valitsenud käre ja lõbusus oli teravaks kontrastiks minu hingelisele ja füüsilisele olukorrale. Oma kaaslaste ringist välja rebituna, iseenda ja oma tunnete hoolde jäetuna, piiratuna lõbusasti tantsivatest ja laulvatest võitjatest, kellega ma ei saanud kontakti luua, tundsin ennast äärmiselt mahajäetuna, abituna, lõputult rõhutuna, õnnetuna ja kaugest kodust eemalekistuna. Olin nüüd allutatud võõrale tahtele, halastamatult antud mulle tundmatute jõudude võimusesse. Sõltuda võitjate armulisusest, viibida alalise valve all, olla ümbritsetud traat- aiast ja ähvardavalt sihtivatest relvadest, olla sunnitud loobuma igasuguse välise vabaduse avaldustest — kõik see, mida nimetatakse vangipõlveks, tähendas mulle seni- nägematut alandust ja solvanguid. Kas ma suudan selles hingelaastavas karmis olukorras leida vajalikku kannatust, töötada eneses välja sisemist vastumürki, mis võib ainuüksi vältida ähvardavat ohtu sattuda meeheitesse ja hukkuda? Need mõtted keerlesid mu peas neil pikka- del, aeglaselt roomavatel tundidel. Piinava rahutusega mõtlesin oma perekonnale ja omastele, kellele kõikvõimas halastamatu saatus (ja seda mõistsid vist nüüd kõik äär- mise selgusega) oli läkitanud oma sünged sõnumitoojad.

STALINGRADI TRAGÖÖDIA POLNUD VEEL LÖPPENUD

2. veebruaril 1943 kapituleerusid 6. armee viimased väeosad Stalingradi «koti» põhjasopis. Neid juhatanud kindral Strecker oli küll lähenevat katastroofi ette näi-

nud, kuid polnud veel kordagi ülemjuhatusetegevuse vastu välja astunud. Just enne seda oli Strecker saanud Hitlerilt radiogrammi, milles saksa rahva nimel nõuti lõpuni vastupanemist. Selles radiogrammis toodi eeskujuks lõunapoolse «koti» tegevus ning kõneldi sakslaste uue kaitserinde loomisest, milleks aitab kaasa iga tund edasist vastupanu. Kõige järgi otsustades oli kindral valmis lõpuni käsule alistuma ja surmani võitlema. Tema käitumine reetis lootusetut meeleheidet ja väljapääsmatut olukorda. Alles siis, kui põhjapoolne «kott» mitmes kohas hakkas lahinguta laiali valguma, lõpetas ta temale alluvate komandöride kategoorilistele nõudmistele järele andes mõttetu verevalamise. Mõned radiogrammid, mis jõudsid veel armeegrupi staapi, ei andnud olukorrast õiget ettekujutust. Need olid vaid omalaadseteks kramplikeks vastukajadeks «heroilistele» loosungitele, mis läkitati surevale armeele väljastpoolt. Ent radiogramm (üks viimastest sissepiiratud grupeeringu elumärkidest), mille 6. armee riismed läkitasid maavägede ülemjuhatusetele, väljendas vist küll kõigi meie väekoondise sõdurite tundeid ja soove. Selle tekst kõlas järgnevalt: «Enneaegsed matusekõned pole soovitatavad.» See oli ohvrikstoodud vägede vastus nende hukkumist ülistanud *Reichsmarschalli* hauakõnele. Göringi viimases tervituses, mille ta Volgale saatis ja mis tookord meieni ei jõudnud, rõhutati, et 6. armee võib kirjutada oma kontosse «läänetsivilisatsiooni päästmise kustumatu kuulsuse».

76 päeva kestnud piiramislahing, üks kõige verisemaid heitlusi ajaloos, oli lõppenud. Kuid ellujäänute tragöödia jätkus. Seoses venelaste kapitulatsiooniettepanekute korduvate kategooriliste tagasilükkamistega ja 6. armee juhatuse ilmse kavatsusega kuni viimse meheni vastu panna, polnud Nõukogude väejuhatuse nähtavasti teinud tõsisemaid ettevalmistusi suurte vangihulkade vastuvõtuks. Kümnetele tuhandetele vintsutatud ning kurnatud inimestele — nii tervetele kui ka haigetele — tähendas see uut õudset katastroofi ja kindlat surma.

Samal ajal, kui armetud vangidekolonnid (kes olid enamasti teel mitu päeva söömata) lahinguväljalt ära viidi ning kui nad vaevu komberdades läbi lumekõrbe vastuvõtulaagrite poole liikusid, tegi veermahti ülemjuhatusete eriteade ülespuhutud väljendustega lõppkokkuvõtte

Stalingradi lahingust. See võltsitud teadaanne kõneles «ebasoodsatest tingimustest», maalis fantaasiapilte viimastes lahingutes kangelaslikkusest ning püüdis luua muljet, nagu oleksid kõik lahingust osavõtnud sakslased selles enneolematu kangelaseeposes ohverdanud enese natsionaalsotsialistliku Saksamaa nimel. Teadaandes oli muu hulgas mainitud: «Kahel korral tegi vastane ettepaneku, et meie väed kapituleeruks. Ja mõlemal korral lükati see ettepanek uhkelt tagasi. Stalingradi kõige kõrgematele varemetele heisatud haakristilipu all toimus viimane lahing. Kindralid, ohvitserid, allohvitserid ja sõdurid võitlesid õlg-õla kõrval kuni viimse padrunini. Nemad langesid selleks, et Saksamaa elaks! Nende kangelas-tegu jääb bolševistliku propaganda kiuste igavesti elama...»

Selle vale abil püüti varjata 6. armee sõdurite reetmist ning muuta Saksa relvade ajaloo suurim katastroof heroiliseks legendiks. Tegelikult andsid end venelaste kätte sõjavangi 91 000 hukkunuks kuulutatud armee sõdurit, nende hulgas 2500 Saksa ohvitseri, üks feldmarssal ja 23 kindralit.

3. veebruari õhtul paigutati mind koos minu õnnetuskaaslaste hulgast spetsiaalselt väljavalitud grupiga ootamatult veoautole. Masin pidi toimetama meid ühte kõrgemalseisvasse staapi. Oli käre pakane. Surusime end poolavatud presendi all tihedasti üksteise vastu, et sooja saada. Esimesed ülekuulamised, mis sisaldasid salakavalaid küsimusi ja ähvardusi, samuti ka meie grupi koosseis ei tõotanud midagi head. Meie hulgas olid peamiselt kindralstaabi ohvitserid, luureosakondade ohvitserid, sõjakohtunikud, sonderföhrerid ja tõlgid. Viimaste hulgas oli ka kindralfeldmarssali tõlk, kes oli armee staabi kapituleerumise ettevalmistamisest osa võtnud, ja luureosakonna ülem, 6. armee vastuluure ohvitser, kes peagi ootamatult meie grupist eraldati selleks, et paljudeks aastateks kaduda.

Meie tee kulges esialgu üle ääretu legendiku, kus oli toimunud meie poolt kaotatud lahing. Nii sain ma veel kord näha tasandikku, kus lõputud õudsed jäljed meenusid toimunud tragöödiat. Vaikus valitses nüüd neis arvukates nõgudes ja lumisel legendikul. Seda viirastuslikumalt mõjusid muserdatud ja kõverdatud relvade mäed, transportvahendite ja tehnika, surma tööriistade hunni-

kud. Nägin meie purustatud ja poolpõlenud autode kolonni; tundsin ära nende läbilastud keredel kümnete hävitatud diviiside taktikalised tunnusmärgid; nende tehnika oli kõikjale laiali pillatud ja vedeles kitsastes stepinõgudes.

Mõlemal pool teed kerkisid mu silme ette üha uued õudusepildid: kurvad jäljed kõnelesid sellest, et siit oli möödunud vangidekolonn. Seal vedelesid — nagu armu poolest lumega kaetud — nimetute Saksa sõdurite kangestunud laibad.

Juba hakkas pimenema, kui me sõitsime läbi lahingu peareeni — Stalingradi varemete. Hoonete kuumusest kägardunud karkassid jätsid jubeda mulje. Helendavad värvitoonid õhtuses pilvitus talvetaevas kustusid ja kõik meie ümber vajus pimedusse, mis varjas lõmastatud linna. Meie auto hakkas mööda järsku kallast allapoole laskuma, jõudis lumise jääkoorikuga kaetud võimsale Volgale ja pöördus põhjasuunda.

Tee kulges jõge mööda üles. Dubovka asulasse, kuhu meid veeti, oli ligi 50 kilomeetrit. Tee viis meid õuduse ja surma tsoonist välja rahulikku, sõjast puutumata jäänud tagalasse. Jäine soomus majesteetlikul jõel, mille nimi pidi igaveseks jääma meie kurva saatusega seotuks, oli meile asfaldiks. Meid haaras oma võimsasse embusse suurepärase talveöö. Taevas sädelesid tähemüriaadid ning ma polnud veel kunagi näinud seda nii imekaunina. Uskumatult lähedal sädelesid kiirgavate teemantidena ammu tuttavad, ent selles taevas ikkagi võõrad tähehogud. Need panid mu lausa hämmastuma, nii et unustasin oma mure ja rebisin end lahti tegelikkusest. Minu mõtted pöördusid tagasi minevikku.

Mu vaimusilme ette kerkis ammu unustatud pilt. Mulle tundus, et ma sõidan mööda võimsa vene jõe jääd ida avaruse lõputusse sügavikku. See oli peaaegu aasta tagasi. Olin saabunud Prantsusmaalt ja suundusin oma staabiga Harkovi 6. armee käsutusse. Ületasime Dnepri tohutu jääsilla kaudu. Seljataga kõrgus uhke Kiiev, aovalguses särasid järsu kalda kohal kerkiva kloostri arvukad suurepäraseid kuplid ja sibultornid. Tundus, nagu saadaks lääne maailm meile oma hüvastijätu-tervituse. Kui ma seepeale itta vaatasin, nägin monotoonset lumist avarust ja tundsin ääretute lagendikkude jäist hingust, tahtis veri mu soontes tarduda ning ma

küsisin eneselt mõttes: kas ma pöördun veel kunagi tagasi Dnepri teisele kaldale?

Need mälestused olid täiesti seadusepärased ning jälle valdasid mind segased tunded. Millisele kurvale saatu- sele viib mind vastu see teekond piki Volgat? On õnneks kõigile meile, maistele inimestele, et kõige kõrgema käsi varjab meie silme eest tiheda kattedega homse päeva ja et meile ei ole antud näha tulevikku.

Ent sellel veebruariööl ei muretsenud ma ainuüksi omaenda käekäigu pärast. Mind valdas rahutus, kui mõtlesin sellele kohutavale saatusele, mis, nagu ma nägin, pidi paratamatult saama kogu saksa rahva ja Saksamaa osaks. Mõtlesin lakkamatult Stalingradi tragöödiale. Sakslaste katastroofis Volgal nägin ma tulevaste sünd- muste ähvardavat ettekuulutajat.

Meenutasin Hitleri ülbeid kõnesid, kes 1942. aasta novembri algul kuulutas kogu maailmale, et Saksa sõdur seisab Volgal ega pöördu sealt enam kunagi tagasi. Ta ütles, et Stalingrad vallutatakse kindlasti, kuid see peab toimuma võimalikult väiksema vere hinnaga. Selle pea- vad vallutama eelmised väeosad, et vältida Verduni kor- dumist. Ja nüüd toodi prestiiži säilitamiseks Volgal ikkagi ohvriks terve armee. Mõttetu lahingu viimastel nädalatel taipasid ja tundsid seda paljud. Lõppude lõpuks kaotasid nad usu kõrgemasse ülemjuhatajasse ja riigipeasse. Päästev lahendus jäeti õigel ajal kasutamata, mille tagajärjel sai teine Verdun vältimatuks, ning see oli veelgi julmem ja verisem kui Esimeses maailma- sõjas.

Rohkem kui veerand miljoni inimese kohutav ohver- damine oli otseseks löögiks kogu saksa rahvale. See sündmus ulatas välja sõjategevuse raamidest. Nüüd tulid kõne alla hoopis kaugemale ulatavamad tegurid, ja mulle tundus, et Stalingradi haudadesse maeti koos langenu- tega ka humaansus. Üksnes moraalselt õigustatud poliitiline lahendus oleks võinud näidata väljapääsu tekkinud olukorrast ja vältida halvemat. Kuid ei leidunud silma- paistvat väejuhti, kes oleks sõandanud katki rebida puht- sõdurliku kuulekuse ahelad ja tõelisest vastutustundest juhindudes tegutsenud káske ignoreerides, iseseisvalt, nagu peab tegutsema inimene, kes allub üksnes kõlbeli- suse igavesele seadusele.

Volga kaldal toimunud kurbades sündmustes nägin

ma sõja pöördepunkti, ja seda mitte üksnes sõjalises suhtes. Kõiges läbielatus nägin ja tajusin ma nüüd ka midagi muud — see kuulutas ette lõplikku katastroofi, millele läks vastu Saksamaa. Mõttes kujutlesin teist Stalingradi, äsja läbielatud tragöödia kordumist, kuid kaugelt suuremas ja kohutavamast mastaabis. See oli hiiglaslik piiramislahing Saksamaa pinnal, milles kogu saksa rahvas pidi võitlema elu ja surma peale. Kas ei otsustata seal neidsamu küsimusi, mida viimastel kuudel pidi lahendama meie 6. armee? Kas on juba küpsenud saatuse poolt ohvriks määratud õnnetute inimeste teadvus, otsustusvõime ja jõud selleks, et püüda minna väljamurdele või kapituleeruda? Oli talumatult raske osavõtmatult jälgida seda, kuidas meie saatust ja käekäik järk-järgult tabab ka meie kodumaad. Ja ärevad tunded valdasid mind üha enam.

Rasketest mõtetest kiskus mind ikka ja jälle eemale imeilus vaatepilt, mida pakkus lugematutest säravatest tähtedest kaetud öine talvetaevas. See köitis maagilise jõuga mu pilgu. See, mis praegu tundus mulle laguneva maailma täieliku kokkuvarisemisena ja paratamatu katastroofina, sai äkki teised raamid. Sain jälle tagasi hingelise tasakaalu ja rahu. Kui enne seda tundus mulle, et kaos tahab mind neelata, siis nüüd valgus mu haigesse haavatud südamesse palsamina lohutav muretus. Selle rahustava tunde saatis maa peale taevast valgitsev suur igavene kord ja harmoonia, mida aitasid mul tunnetada merena vilkuvad tähed pea kohal. Imepäraseks ja mõistusele tabamatuks jäi see lohutus, mida tähed mu hinge kallasid. Mulle tundus, et minu isiklik saatust valgub osakesena kõigest maa peal toimuvast ühte suurde kõikehõlmava maailmaruumi liikumisse.

Suurele hulgale ellujäänutele, kes Stalingradi põrgust välja pääsesid, ei kestnud tragöödia epiloog kaua. Kümnete tuhandete kaupa hukkusid nad juba oma vangipõlve esimestel kuudel. Nälg ja viletsus, külm ja haigused olid teinud neist kindla surma kandidaadid juba enne sõjategevuse lõpetamist. Paljusid kuid kestnud massiline paastumine jätkas oma tööd inimeste hävitamise kallal ning tegi seda kaugelt suuremas ulatuses kui ainult lahinguvälja laatsarettides. Koos vangide kolonnidega sisenes surm ka paljudesse kogumislaagritesse, Beketovkasse, Krasnoarmeiskisse ja Frolovo värvate taha, kus

kõikjal hakkasid märatsema laastavad epideemiad.¹ Ja kellelgi ei lähe enam korda koostada Stalingradi loendamate ohvrite nimekirja, nimetada kõiki arve, mainida kõiki nimesid ja kirjeldada üksikute inimeste saatust.

Need, kes pärast pikki vangipõlveaastaid pääsesid taas vabadusse ja alustasid kodumaal uut elu, peavad eneselt alatasa küsima: kuidas minu isiklik olemasolu õigustab teiste hukkumist ja mil kombel ma võin austada ja täita oma langenud seltsimeeste viimast tahet. Kuid ka kogu Saksamaa peab mäletama oma lugematuid poegi, kes puhkavad kaugel Venemaa stepis. Nii täna kui ka homme peab Saksamaa tegema kõik selleks, et nende unustamatud ohvrid manitseksid tulevase põlvkondi.

Loendamatud kalmukünkad, mille all puhkavad saksalased Stalingradi stepis, on juba ammugi kadunud. Peagi pärast lahingut tehti need surnuaiad maatasa ning mõned muudeti jalgpalliväljakuteks. Lihtsate puuristide metsast ei ole enam midagi järele jäänud. Kuid seal, Volga kohal, kõrgub ikka veel nähtamatu hiigelrist. Ja selle vari langeb kogu saksa rahva peale ning koputab tungivalt ja hoiatavalt meie südametele!

---

¹ Raamatu teises osas annab autor õige hinnangu nendele abinõudele, mida Nõukogude väejuhatuse kasutusele võttis sõjavangidele abi osutamiseks (vt. lk. 190). (V. K. P.)

KAKSKÜMMEND AASTAT HILJEM

KRIITILISED MÖTISKLUSED

FRIEDRICH VON MANNEN
JA LÄPPING-LÄPPING

FELDMARSSAL VON MANSTEIN JA LAHING «KOTIS»

Selle peatüki põhiseisukohad avaldati 1956. aastal ajakirjas «Frankfurter Hefte» (11. aastakäik, 1956, nr. 5, lk. 307—327) pealkirjaga «Milline seadus käskis Saksa sõduritel surra Volga kaldal?». Käesolevas väljaandes on artikli tekst täielikult ümber töötatud, kusjuures autor kasutab uusi allikaid ja publikatsioone, arvestades seega viimaste ajalooalaste uurimuste tulemusi.

Jutustades «kaotatud võitudest» ja neid taga nuttes pühendab feldmarssal von Manstein oma sõjamemuaarides suure peatüki Stalingradi tragöödiale. 1955. aastal ilmunud feldmarssali mälestused kõitsid otsekohe üldist tähelepanu: esitatu tõepärasus ja mõttesügavus olid selle teose vooruseks, mis on kahtlemata üheks tähtsamaks allikaks Teise maailmasõja ajaloo uurijatele. Stalingradi lahingu historiograafia, mis oli juba tookord küllaltki mitmepalgeline ja laialdane, rikastus esmakordselt suure sõjalise autoriteedi tunnistustega, väejuhi pihtimustega, kelle nimi oli seotud lahinguga Volgal, eriti aga meeletliku katsega murda läbi lumiste Doni steppide Stalingradi all sissepiiratud 6. armee juurde. Järelikult sisaldas raamat sõjajärgses literatuuris esimese strateegilise analüüsi Volga lahingu kohta otseses seoses tolle perioodi teiste sõjaliste operatsioonidega. Autor ise iseloomustas oma analüüsi eesmärgi ja olemust järgmiselt: «Püüan veel kord, nagu seda nõudis minult tookordne situatsioon,

hinnata 6. armee tragöödiat, lähtudes sõjaväelise ülemuse seisukohast, kellele Stalingrad oli lõppkokkuvõttes vaid üheks, kuigi kahtlemata traagilisematest, kampaania saatuslikest etappidest. Seepärast mõistku (ja andestagu) lugeja, et ma ei püüa selle raamatu lehekülgedel taastada kunagi peetud lahingu üksikuid pilte. Ma ei vii teda endaga kaasa lumisesse Volga-äärseesse kõrbesse, ei stepijäärakutesse ega Stalingradi kvartalite varemetsesse, mis käisid arvutute lahingute verises tohuvabohus käest kätte, vaid hoopis kõrgematesse staapidesse, kust juhiti vägesid. Lahingutuli ei erguta seal tema kujutlusi, ta ei taju seal talvise stepi jäist hingust, kuid see-eest sukeldub ta ülepeakaela sellesse atmosfääri, kus arutati ja võeti vastu vastutusrikkaid otsuseid.¹

Mõistagi pälvib kõik, mida võib selle teema kohta öelda nii silmapaistev sõjaväelane nagu Manstein, iseendast hoolikat tähelepanu, seda enam, et see andekas väejuht võttis enda peale vastloodud armeegrupi «Don» juhatamise juba pärast seda, kui peakorterit operatiivsed vaelevarvestused olid viinud 6. armee Doni ja Volga vahel piiramisrõngasse ning jätnud löögi alla Saksa Idarinde kogu lõunatiiva. Tol momendil oli feldmarssal niivõrd enesekindel, et kohustus taastama endise olukorra Doni ja Volga jõgede vahel — teiste sõnadega: asus praktiliselt lootusetu ülesande kallale, sest niisuguse ülesande lahendamiseks polnud tal küllaldaselt jõudu ega strateegilisi reserve. Selle tulemusel kannab Manstein armeegrupi «Don» juhatajana (sellele grupile allutati ka õnnetu 6. armee) omajagu vastutust katastroofi eest, mis tabas meid varsti pärast seda Stalingradi all.

Oma mälestustes kinnitab feldmarssal, et ta püüab objektiivselt ja eelarvamusteta jutustada sellest, kuidas Stalingradi tragöödia toimus. Kuid eessõnas teeb ta ühe väga tähendusriikka mõõnduse: «Kuigi ma püüdsin jõudu mööda objektiivselt hinnata inimesi, nende tegevust ja otsuseid, on sündmustest vahetu osavõtja seisukoht alati subjektiivne.» See fraas kinnitab kaudselt igale ajaloolasele hästi tuntud kogemust: memuaare kirjutatakse lõpuks ikkagi eneseõigustamiseks. Niisugune on juba kord inimese loomus! Kas maksab siis üllatuda, et Manstein,

---

¹ Erich von Manstein, «Verlorene Siege», Bonn 1955, lk. 321.

kes on mitmes suhtes otsene asjaosaline Stalingradi tragöödias, pole võimeline lõpuni analüüsima saatuse salakavalaid keerdkäike ja meie andestamatuid vigu ning tunnistama, et käsule allumine viis meid poliitilisse pimedusse ja usk meie eneste strateegia üleolekusse tõi otsustaval tunnil kaasa hämmelduse ja meeolekindluse. Meil tuleb nüüd selgusele jõuda, millisel määral feldmarssali järeldused (nii objektiivsed kui ka subjektiivsed) abistavad ajaloolasel mõista Volga katastroofi kogu tähendust, eriti aga selgitada tol korral tekkinud keerukaid probleeme ja teha sellest vajalikke järeldusi. Rida tõsiseid teoseid Stalingradi kohta, mis ilmusid juba pärast 1955. aastat, ja eeskätt selle aja jooksul kirjastatud dokumentide kogumikud, samuti ka Volga kaldal ohvriks toodud armeede eesotsas seisnud kindralite tunnistused ja mälestused, sunnivad meid suhtuma kriitiliselt Mansteini poolt antud sündmuste trakteeningusse. Enne aga tuleb anda sõna feldmarssalile endale ning tutvuda lähemalt seisukohtadega, mida ta ahvatleva veenmisjõu ja loogikaga kaitseb oma «Kaotatud võitude» Stalingradi lahingule pühendatud peatüki kaheksakümnel leheküljel.

HITLERI PEAMISED VALEARVESTUSED JA KINDRAL PAULUSE VASTUVAIDLEMATU KUULEKUS

Ülistades esimeste ridadega Saksa sõdurite vaprust Volga lahingus, annab Manstein peatüki alguses sügava analüüsi ja hinnangu operatsioonidele, mille käigus sakslaste suvine pealetung 1942. aastal lõppes viimaks novembrikatastroofiga — 6. armee täieliku sissepiiramisega Stalingradi all. Samuti iseloomustab feldmarssal olukorda, mis oli välja kujunenud momendiks, mil ta võttis enesele armeegrupi «Don» juhatamise.

Hitleri ja maavägede ülemjuhatusel operatiivsete valearvestuste peamiseks põhjuseks oli Mansteini arvates asjaolu, et 1942. aasta suvine pealetung Lõuna-Venemaal taotles eeskätt sõjamajanduslikku eesmärki. Seepärast valiti pealöökidele kaks täiesti erinevat suunda — Stalingrad ja Kaukaasia, mis tingiski Saksa jõudude hajutamise. Mõlema armeegrupi vahele tekkis Lõunarindel

Kalmõki steppides haigutav tühimik, mis ulatus lõpuks 300 kilomeetrini. Seda lõiku kattis kõigest üksainus motoriseeritud diviis! Katse hoida võimalikult kauem enda käes niivõrd väljavenitatud rinnet, pidigi kaasa tooma saatuslikke tagajärgi, seda enam et Saksa väejuhatusel polnud küllaldasi jõude ega operatiivseid reserve. Kaks parimat Saksa löögiarmeed tõmmati veris-tesse kestvatesse lahingutesse Stalingradi lähistel ja linnas endas ning need jäidki sinna toppama oma äärmiselt ebakindlatele positsioonidele, sügavate, osalt lihtsalt lahtiste tiibadega, mille ainukesteks kaitsjateks olid halvasti varustatud, piiratud võitlusvõimega Rumeenia, Itaalia ja Ungari väeosad. Ülemjuhatus, nagu Manstein õigusega arvab, oleks pidanud tegema õigeaegselt vajalikud järeldused sellest, et sakslaste suvine pealetung ei saavutanud otsustavat edu. Oli andestamatu saatuslik viga jätta parimad löögiväekoondised Stalingradi «hijrelõksu» ilma kindlate ühenduste edeta, rahuldudes vaid näilise tiivakattega, nõrkade üksustega, millest polnud raske läbi murda. Juba enne vene talve tulekut oleks olnud vajalik tõmmata Saksa väed tagasi liiga kaugele itta kiiluvalt kõige ohtlikumalt rindelõigult. See tagasi- pöördumine manöövrirõõja juurde kogu rindel Kaukasuse mägedest kuni Doni keskjooksuni oleks muidugi mõista olnud seotud teatava riskiga, kuid üksnes sel teel oleksime me võinud säilitada initsiatiivi enda käes.¹

Kuivõrd midagi taolist ei toimunud, ei viivitanud vastane kasutamast temale avanenud võimalust, teostas laialdase pealetungioperatsiooni ja piiras Saksa väed sisse. Meie nagu ise ahvatlesime venelasi nii toimima. 6. armee hukkumise otseseks põhjuseks peab aga feldmarssal Manstein Hitleri fanaatilist kangekaelsust, kes ei lubanud kuni lõpuni Stalingradi maha jätta.

Tundes diktaatori iseloomu, polnud raske taibata, et Stalingradis pani ta kaardile oma prestiiži. Mansteini

---

¹ Retrospektiivsed nõuanded Hitlerile, mida jagab Manstein ja kordab Wieder, tõendavad veel kord, et sakslaste 1942. a. suvekampaania plaan oli avantüristlik. Kuid mitte ainult Hitler, vaid ka enamik veermahti kõrgematest kindralitest kinnitasid, et Punaarmee jõud on 1942. a. talveks lõplikult ammendatud. Seepärast ei teinudki ükski neist 1942. a. sügisel ettepanekut tõmmata Saksa vägesid Kaukaasiast ja Volgalt tagasi. (V. K. P.)

arvates tegi kindral Paulus tõsise psühholoogilise vea, kui ta püüdis paluda Hitlerilt luba asuda päästvale läbimurdele esimestel «kotilahingute» otsustavatel päevadel, millal vaenlase rõngas polnud veel kindel. Seda poleks üldse tarvis olnud teha! 6. armee juhataja, kes oli omal ajal olnud maavägede ülemjuhatusel kindralkortermeistriks ja jõudnud küllaldaselt määralt tundma õppida Hitleri iseloomu ja vaateid, oleks pidanud seepärast viivitamatult kasutama temale ainukest soodsat võimalust ning tooma armee Stalingradist välja, seades füüri sündinud fakti ette. Seda otsust oleks kergendanud ka asjaolu, et maavägede ülemjuhatus viivitas oma vastusega poolteist ööpäeva, enne kui keelas lõplikult «kotist» väljamurdmise. Manstein arvab, et Paulus ei sõandanud võtta enda peale täit vastutust peamiselt oma isikliku lojaalsuse tõttu Hitleri suhtes.¹

Enne kui feldmarssal võttis vastu armeegrupi «Don» juhatamise 27. novembril 1942, tegi ta (nagu ta ise oma sõnadega kinnitab) maavägede kindralstaabi ülemale teatavaks, et 6. armee on juba lasknud käest kõige soodsama momendi piiramisrõngast iseseisvalt väljumiseks ja et operatiivsest seisukohast lähtudes on Saksa grupeeringul nüüd otstarbekam oodata teiste väekoondiste kohalejõudmist, mis eraldatakse piiramisrõnga läbimurdmiseks väljastpoolt. Muidugi mõista oli äärmiselt riskantne jätta sissepiiratud armee Stalingradi, arvestades mootorikütuse ja lahingumoonat teravat nappust. Kuid Mansteini arvates tuli nüüd niisugusele riskile välja minna, tõsi küll — ühel põhitingimusel: organiseerida viivitamatult 6. armee küllaldane varustamine õhu kaudu. Seepärast ta ei nõudnudki uuesti Hitlerilt ultimatiivses vormis luba sissepiiratud armeele otsekohe läbimurdele asuda ega andnud omaenda initsiatiivil Paulusele vastavat käsku. Tema, Manstein, lähtus seejuures eeldusest, et sissepiiratud armee saatust on kõrgemale ülemjuhatusel antud momendil tähtsam kui olukord kõigil teistel rinnetel ja et peakorter teeb seepärast kõik võimaliku Stalingradi rõnga läbimurdmiseks väljastpoolt. Koostöös selle eesmärgi saavutamiseks eraldatud väekoondistega pidi 6. armee tema mõtte kohaselt jätma Stalingradi

---

¹ Erich von Manstein, «Verlorene Siege», Bonn 1955, lk. 369—377.

maha, omandama sellega taas manööverdamisvabaduse ning murdma enesele tee pääsemisele.¹

Kirjeldades dramaatilisi sündmusi, mis olid seotud tema katsetega vabastada 6. armee piiramisrõngast, peatub Manstein eriti üksikasjaliselt põhjustel, mis määrasid selle operatsiooni nurjumisele. Peasüüdlaseks oli siingi tema arvates Hitler, kes lükkas tagasi armeegrüpi «Don» põhilised operatiivsed nõudmised, mida oleks tulnud viivitamata rahuldada, trotsis tervet mõistust ja oli kangekaelselt 6. armee Stalingradi «kotist» väljaviimise vastu, juhindudes ainuüksi oma isikliku prestiiži kaalutlustest. Kuid Manstein süüdistab ka 6. armee juhatust, kes tema sõnade järgi polnud vastutusrikkal momendil vajalikul kõrgusel ega võtnud kuulda feldmarssalilt endalt saadud juhtnõore asuda läbimurdele. Feldmarssal arvab, et Paulus tegi andestamatu vea, lastes käest viimase võimaluse oma armee päästmiseks 18. detsembril 1942 ja mõne järgneva päeva jooksul, millal sissepiiratud grupeeringule appi tulnud väed olid välisest piiramisrindest umbes 50 kilomeetri kaugusel. Manstein jutustab major Eismanni missiooni nurjunud tulemustest; see major oli Mansteini staabi ohvitser, kelle feldmarssal oli saatnud «kotti» ülesandega kooskõlastada armeegrüpi staabi ja 6. armee juhatuse operatiivplaanid väljamurdmiseks ettevalmistumisel, mille hädavajalikkuses enam keegi ei kahelnud.

Mansteini versiooni kohaselt ei sõandanud kindral Paulus lõppude lõpuks võtta enda peale ränka vastutust, minna läbimurdega seotud riskile. Ta oli peamiselt oma staabiülema kindral Schmidt mõju all, kes nõudis visalt Hitleri käsu vastuvaidlematut täitmist ja lükkas tagasi iga «halvemaks juhaks» ettenähtud otsuse ning väljendas isegi veendumust, et 6. armee võib «katlas» vastu panna kuni lihavõttepühadeni, kui tema lahingulist varustamist tõhustatakse. Feldmarssal ise, nagu ta mainib, sai väga hästi aru, et on saabunud moment panna kaardile kõik, ähvardagu see 6. armee eelseisev läbimurre mistahes raskuste ja ohtudega. Seepärast andis ta 19. detsembril enda vastutusel käsu 6. armeele edela suunas välja murda ja valmistuda lahkumiseks «Volga

---

¹ Erich von Manstein, «Verlorene Siege», Bonn 1955, lk. 335 jj.

kindlusest».¹ Autor rõhutab, et ta toimis nõnda Hitleri tahte vastaselt, kes ei lubanud Stalingradi maha jätta.

Selle tegevuse esimeseks etapiks pidigi saama operatsioon «Talvine äike» — Mansteini grupeeringu pealetung, millest «kotis» teati juba detsembri algul. Ründavad 4. tankiarmee väekoondised pidid lööma lõhe piiramisrõngasse ja astuma kontakti sissepiiratud vägedega. Läbi tekkiva koridori pidi «kotti» «lipsama» aegsasti varustatud «karavan» — autokolonn lahingumoon ja toiduainetega.

Teisel etapil, mis paratamatult esimesest tulenes, nähti ette 6. armee järkjärguline taandumine Stalingradist. Saades leppesignaali (koodi järgi «Pikselöök») oleksid sissepiiratud väeosad pidanud üksteise järel hakama nende poolt hõivatud rindelõikudelt lahkuma. Manstein jättis enesele õiguse valida moment taandumis-signaali andmiseks, soovides, nagu ta eriliselt rõhutab, võtta sissepiiratud armee juhatuselt vastutus vältimatu riski ja Hitleri kategoorilise käsu (mille põhjal tuli Stalingradi iga hinna eest enda käes hoida) ignoreerimise eest, vabastada sellega Pauluse käed ja õhutada teda aktiivsele tegutsemisele. Kuid sellest hoolimata ei leidnud Paulus endas mehisust anda omapoolset käsku läbi murdele asumiseks. Muide, püüdes olla objektiivne, kirjutab Manstein, et 6. armee juhataja oli erakordselt komplitseeritud olukorras. Feldmarssal analüüsib üksikasjaliselt kõiki «poolt» ja «vastu» argumente, mida Paulus pidi kaaluma, ning teeb järelduse, et viimase saatuslik otsustusvõimetus ei tulenenud «pimedast kuulekusest», vaid oli sügava sisemise heitluse tulemus. Paulus ei läinud riskile ega kasutanud talle avanenud viimast võimalust vaid seepärast, et ta ei söandanud kõrgema ülemjuhataja Hitleri ja enese ees heita oma õlult vastutust temale usaldatud armee saatuse eest, hoolimata sellest, et armeegrupi juhatus püüdis oma käskkirjaga teda sellest koormast vabastada.² Seega tahab feldmarssal lugejat veenda, et ta armeegrupi «Don» juhatades andis Hitleri direktiivi vastaselt tõepoolest oma vastutusel

---

¹ Erich von Manstein, «Verlorene Siege», Bonn 1955, lk. 367 jj.

² Sealsamas, lk. 372.

otsustava käsu, jätta maha Stalingrad, käsu, mille «nahahoidja» Paulus täitmata jättis, söandamata riskida armeega ja minna ülemjuhatusse avalikule ignoreerimisele. Kindral Pauluse vastutust rõhutab Manstein seejuures veel selle asjaoluga, et 6. armee operatiivne allutamine armeegrupi «Don» juhatusele oli (nagu feldmarssal küllaltki selgesti mõista annab) enam-vähem formaalse iseloomuga ning seda kaugeltki mitte viimases järjekorras, tänu Hitlerile enesele, kes kuni lõpuni juhtis otseselt sissepiiratud armee kogu tegevust, pidades seega alalist kontakti isikliku sideohvitseri kaudu, kes oli spetsiaalselt Pauluse staabi juurde lähetatud.

MANSTEINI DEBLOKEERIMISOPERATSIOON

Stalingradi lahingu läbi teinud ja praegu veel elavad sõjamehed loevad huviga feldmarssali memuaare, eriti neid lehekülgi, mis on pühendatud dramaatilise talvise pealetungi kirjeldamisele, millega püüti vabastada 6. armee vaenlase piiramisrõngast. Manstein kirjeldab üksikasjaliselt kogu operatsiooni käiku, jutustab kõigist sellega seotud takistustest ja raskustest, esialgu saavutatud edust, rõõmsatest lootustest, mida see tekitas, ning kibedast pohmelusest pärast ürituse lõplikku nurjumist. Autor jutustab oma kestvatest ning lõppkokkuvõttes viljatutest sekeldustest maavägede ülemjuhatus ja Hitleriga, kellelt ta asjatult taotles abinõude tarvitusele võtmist, mis olid vajalikud 6. armee Stalingradist väljaviimiseks ning kogu tema armeegrupi lõigus manööveroperatsioonidele tagasipöördumiseks. Manstein nõudis visalt täiendavate transpordilennukite eraldamist sissepiiratud armee õhu kaudu varustamiseks ning reserve grupeerimisele, mis oli moodustatud piiramisrõnga läbimurdmiseks väljastpoolt. Võtnud 27. novembril 1942 vastu armeegrupi «Don» juhatamise, lähtus feldmarssal kogu oma tegevuses ja kõigis otsustes sellest, et maajõudude ülemjuhatus peab selles suhtes antud lubadusi.

Vastavate otsuste tegemine sõltus täielikult ja üksnes Hitlerist, kõrgemast ülemjuhatajast, kelle ainuisikulisel käsutuses olid kõik selleks vajalikud vahendid ja reservid. Kahtlemata selles, et Hitler kasvõi äärmiste jõupingutuste hinnaga teeb kõik võimaliku 6. armee

päästmiseks, keda ähvardas täielik häving, pidas Manstein neil päevil õigustatuks riski, mis oli sissepiiratute seotud äraootava taktikaga, ning keskendas kogu oma tähelepanu pealetungioperatsiooni «Talvine äike» ettevalmistamisele. Muide, iga uue nädalaga sai feldmarssalile üha selgemaks, et pole võimalik täita neid tingimusi, mis on tarvilikud operatsiooni õnnestumiseks. See kutsus temas esile kasvava rahulolematuse, seda enam, et «Talvine äike» oli algusest peale üsnagi riskantne üritus ilmse jõunappuse tõttu.

Piiramisrõnga välise rindejoone läbimurdeoperatsiooni, mille käigus tuli minna tapvale riskile sissepiiratute hukkumisest või vangilangemisest päästmise nimel, kirjeldab Manstein kui «võidujooksu surmaga». Ta analüüsib seda operatsiooni lahutamatus seoses selle kohutava ohuga, mis rippus tol korral kogu Saksa Idarinde lõunatiiva kohal. Jääb mulje, et feldmarssal kasutas ära kõik tema käsutuses olevad jõud ja vahendid «kuni viimase sõdurini ja viimase mürsuni» ning pani kaardile isegi temale usaldatud armeegrupi, et vabastada 6. armee vaenlase rõngast; ja üksnes meeletu olukord kogu armeegrupi «Don» rindel sundis teda viimasel hetkel tagasi tõmbama platsdarmilt Mõškova jõel piiramisrõnga välisrinde kõige võitlusvõimelisema diviisi 4. tankiarmee kolmest diviisist, mis olid eraldatud «Talviseks äikeseks». Seks ajaks olid need diviisid juba sunnitud kaitsele asuma ning pidasid visasid veriseid lahinguid vastase raevukaid rünnakuid tagasi tõrjudes. Feldmarssal paiskas selle diviisi oma armeegrupi vasakule tiivale, kus oli tekkimas kriitiline olukord. Nagu Manstein ise ütleb, kahtles ta siiski kaua ja otsustas selle sammu astuda alles pärast seda, kui oli kadunud viimane lootus, et 6. armee omalt poolt teeb katset piiramisrõngast välja murda ning kergendab sellega «koti» lähistel ülekaaluka vastase jõudude rünnakuid tõrjuva deblokeeriva grupeeringu rasket olukorda. Pärast seda läks initsiatiiv venelaste kätte üle ka Donist ida pool ning operatsioon «Talvine äike» jäi ilma viimasest võimalusest saavutada edu.

Huviga saab lugeja Mansteini mälestustest teada, et feldmarssal kavatses ette võtta veel ühe, viimase katse vabastada 6. armee hädast. Sel eesmärgil nõudis ta peakorterilt detsembri lõpul kõige kategoorilisemalt, et tema käsutusse antakse viivitamatult kolm diviisi 1. tanki-

armee koosseisust, mis kuulus Kaukaasias tegutsevasse lõunapoolsesse armeegruppi «A». Feldmarssal oli veendunud, et esimene tankiarmee võib sel momendil nende diviisideta toime tulla ja põhjendas oma arvamust.¹ Kuid Hitler lükkas nõudmise tagasi ja 6. armee saatus otsustati lõplikult. Mis aga puutub Hitleri plaani abistada 6. armeed veelgi hiljem, siis peab Manstein seda täiesti fantastiliseks. Selle plaani kohaselt pidi üks SS-vägede tankikorpus 1943. aasta kevadel rinde läbi murdma Harkovi rajoonis, liikuma lahingutega 550 kilomeetrit edasi ja jõudma Volgale!²

Sellest, mis toimus Stalingradi «kotis» pärast operatsiooni «Talvine äike» nurjumist 1942. aasta jõuludest kuni sama aasta lõpuni, kirjutab Manstein avameelselt ja ilustamata. See oli 6. armee agoonia. «Kuid armeegrupi «Don» juhatus,» kirjutab ta edasi, «olles sunnitud arvestama ka tema ees seisva ülesande teist aspekti — mitte lasta laguneda kogu Idarinde lõunatiiba — võis anda nõusoleku 6. armee kapituleerumiseks eesmärgil vältida edasist mõttetut verevalamist üksnes selle lootusetu võitluse viimasel staadiumil.³ Sellega feldmarssal tunnistab, et 6. armee toodi teadlikult ohvriks ja õigustab seda. Oma Stalingradile pühendatud memuaaride lõpuosas vastab Manstein küsimusele, mille nimel määrati lootusetule vastupanule ja hukkumisele armee, mille koosseisu kuulus tol momendil veel ligi 200 000 meest. Feldmarssal arvab, et niisuguse tegevuslaadi dikteerisid kõrgema strateegia kaalutlused. Tema arvates sidus hukkuv 6. armee enese külge mitme nädala jooksul olulise osa vastase jõududest ja lahendas 1943. aasta jaanuaris esmajärgulise tähtsusega strateegilise ülesande. Kui vastasel oleks tol korral õnnestunud vabaks saada sealsed jõud ja paisata need teistesse lõikudesse, siis oleks tõenäoliselt kokku varisenud kogu Idarinde lõunatiib. See omakorda oleks ette lagunemisele määranud kogu Idarinde saatuse. 6. armee lootusetu vastupanu kuni tema

¹ Mansteini plaan on niisama fantastiline kui allpool toodud Hitleri plaan. Kui Hothil kolme tankidiviisi ja neid toetavate jalaväejõudude abil ei õnnestunud deblokeerida detsembri keskpaigas sissepiiratud grupeeringut, siis detsembri lõpul polnud selleks enam üldse mingeid sãnsse. (V. K. P.)

² Erich von Manstein, «Verlorene Siege», Bonn 1955, lk. 380.

³ Sealsamas, lk. 343.

kohutava lõpuni lõi vajalikud eeldused ähvardava katastroofi vältimiseks. Manstein, too vaieldamatult andekas väejuht, arvab seega, et just Stalingradi tragöödia võimaldas tal hiilgavalt lahendada muud strateegilised ülesanded, mis seisid tema armeegrupi ees: hoida laia koridori, mida mööda armeegrupp «A» Kaukaasiast taandus, ning kindlustada Doni ja Donetsi vahel kogu Saksa rinde lõunatiiva kommunikatsioon, mis olid tiibamiseohus. Veelgi enam, meile nii raske 1942./43. aasta talvekampaania lõpul tegi feldmarssal veel ühe operatsiooni: suurte väekoondistega osavasti manööverdades andis ta taandumise käigus vastasele Harkovi all vastulöögi, mis lõppes täieliku eduga.

LÜNGAD JA VAIELDAVAD KOHAD MANSTEINI RAAMATUS

Esimesel pilgul näib Stalingradi tragöödia analüüs Mansteini raamatus olevat ammendav ja veenav. Miski nagu ei kutsu lugejas esile enam-vähem tõsisemat vastuväidet. Kõik feldmarssali kaalutlused, arvestused ja kogu tema tegevus oli tingitud sellest katastroofilisest situatsioonist, millesse ta oli sattunud kõrgema ülemjuhatuses süü tõttu, ning tunduvad otstarbekatena ja loogiliselt põhjendatuina. Oma kompetentsi ulatuses vaid üsna piiratud jõudu omades püüdis Manstein võimalikkuse piirides teha kõik, mida strateegiline olukord temalt nõudis. Asudes lahendama erakordselt keerukat ülesannet, ilmutas feldmarssal kõrgetasemelist väejuhtkundi. Seda tunnistades oleks nagu sobimatu kritiseerida tema tegevust tragöödia üksikutel etappidel, sündmusteahela lülides, mille halastamatu loogika nõudis lõpuks terve armee ohverdamist, et selle hinnaga tagada edu kampaania tähtsamaile operatsioonidele. «Kaotatud võitude» lugejale jääb mulje, et sõda teatud staadiumidel sarnaneb strateegilisele mängule, mingile grandioossele malepartiile, kus tehakse riskantseid vangerdusi, julgeid kombinatsioone suure materjalihulga kahimise teel. «Kiirabi efektiivne strateegia», millest feldmarssal kirjutab, nõudis muidugi ohtralt ohvreid.

Kõik see on nõnda! Kuid miks siis Mansteini analüüs ja järeldused, mis näivad olevat matemaatiliselt täpsed

ja kummutamatud, kutsuvad paljude mõtleivate lugejate, eeskätt meie päevini elavate Stalingradi lahingust osavõtnute seas esile sügava rahulolematusetunde? Asi ei seisa siin mõistagi selles, et feldmarssal analüüsib ja hindab Volga tragöödiat ja seda vastutusrikast osa, mida ta ise selles etendas, üksnes strateegilise juhtimise positsioonilt, püüdmata seejuures oma seisukohta «moderniseerida». Tal on ju selleks täielik õigus ja ta on isegi kohustatud nii oma ülesandele lähenema. Just tänu sellele asjaolule omandasidki tema mälestused ehtsa ajalooallika väärtuse. Mansteini memuaaride tähtsus ei piirdu sellega, et nad võimaldavad ajaloolasel sügavamalt uurida feldmarssali operatsioone. «Kaotatud võidud» annavad täpse ettekujutuse ka suure Saksa väejuhi mõttelaadist, maailmatunnetusest ja psühholoogiast tolle aja traagilises situatsioonis.

Ent ikkagi hakkab lugejale kohe silma see asjaolu, et feldmarssal, kes oli tol ajal nii kõrgel ametikohal, peab võimalikuks piirduda oma Stalingradi katastroofi analüüsis üksnes strateegilise aspektiga ega püstita lõpuks juhtkonna poliitilise ja moraalse vastutuse küsimust.

Stalingradi lahingust osavõtnud mehed (ja mitte ainult nemad) suhtuvad kahtlemata veelgi kriitilisemalt Mansteini katsetesse tõlgendada katastroofi Volgal kui tragöödiat tulvil kõrget mõtet.

Pole sugugi juhuslik, et feldmarssal valis oma raamatus Stalingradi käsitava peatüki epigraafiks kuulsa väljendi Termopüla mäekurus toimunud lahingu kohta.¹ Ilmselt pole see epigraaf dikteeritud niivõrd autori siirast veendumusest, kuivõrd soovist lugejat midagi uskuma panna. Ega autor ilmaaegu peatüki lõpul ühtepuhku maini «Termopüla analoogiat», mis jookseb punase niidina läbi kogu peatüki, ja seda on eriti tunda ka esitamismaneeris, kogu materjali serveerimises. Raske on vabaneda muljest, et Mansteini seisukoht ka praegu baseerub tema tolleaegsetele mõttekäikudele ja järeldustele ning et temale on tänapäevani täie jõu säilitanud kõik need ülimal määral kahtlased kaalutlused (nii stra-

---

¹ 480. aastal e.m.a. Kreeka-Pärsia sõdade perioodil kaitses spartalaste väesalk kuningas Leonidase juhtimisel Termopüla mäekuru. Pärlased pääsesid Leonidase salga selja taha ja nii langesid kõik spartalased eesotsas kuningaga (V. K. P.)

teegilised kui poliitilised ja moraalsed nende sõnade kõige laiemas mõttes), mille ohvriks toodi Volga kaldal sadu tuhandeid inimesi.

Kõneldes Stalingradist pühendab Manstein peamist (kui mitte öelda ainuüksi) tähelepanu küsimuse puht sõjalis-operatiivsele küljele. Sellest aga ei piisa kaugetki Stalingradi katastroofi üldiseks analüüsiks ning veelgi vähem selleks, et hinnata lahingut kõrgema juhtkonna positsioonilt nagu sellele pretendeerib feldmarssal. Muidugi ei tule talle ette heita seda, et ta Volga kaldal toimunud tragöödiat käsitades peatub vaid põgusalt teistel, puht inimlikel aspektidel. Eesmärk, mille ta oma teosele valis, ei lubanudki tal teisiti talitada. Manstein kinnitab lugejatele, et ta ise ja tema lähimad abilised nagu kõik sõdurid ja ohvitseridki, kes tookord tema juhatuse all võitlesid, pingutasid viimast jõudu, et päästa 6. armee hädast, «iga päev ja iga tund» mõtlesid nad «kotis» hukkuvate lahingukaaslaste ääretutele kannatustele ning olid «vaimus nendega». Kahtlemata on feldmarssal siin täiesti siiras. Ja see teeb au tema tunnetele. Kuid sissepiiratud grupeeringul oli täielik õigus oodata, et armeegrupi juhataja abistaks neid mitte ainult ja niivõrd vaimus kui tegelikult. Järgnedes feldmarssalile sinna, «kus arutati ja võeti vastu vastutusrikkaid otsuseid», ei suuda lugeja varjata oma pettumust ning hiljem isegi rusuvat jahmatust, kui ta peab veenduma selles, et lahendamatud moraalsed ja poliitilised probleemid, mis tumestasid paljude hukkumisele määratute viimaseid tunde Stalingradi all, ei liigutanud kõige järgi otsustades siin mitte kedagi.

1943. aasta jaanuaris kujunes Stalingradi «kotis» välja koletu, enneolematu situatsioon. Seda tunnistab veenvalt kasvõi seegi vaieldamatu fakt, et just sel ajal keelas Hitler sissepiiratuil kapituleerumise ning kategooriliselt mõistis aeglasele piinarikkale surmale kogu 6. armee, kes oli juba kaotanud kolmandiku oma koosseisust, kuid kelle ridades heitles veel ligi 200 000 meest. Sõdurid ja ohvitserid, kes pidid kõik need Stalingradi põrgupiinad läbi tegema, ei suutnud tookord leida sellele mingit õigustust. Ja ka tänapäeval ei saa ükski inimene, kes püüab kuni lõpuni lahti mõtestada Volga katastroofi, ning muidugi mõista, mitte keegi praegu elavatest Stalingradi lahingust osavõtnuist, leppida

mistahes katsega õigustada seda surmaotsust, mis tehti sadadele tuhandetele ja mis halastamatult täide viidi «kõrgema strateegia» nimel. Ükski puhtsõjaline argument ei saa lämmitada inimese südametunnistuse häält!

MANSTEINI KOMPETENSI PIIRID JA VASTUTUS

Kuid pöördume veel kord strateegia valdkonda, sinna, kus Manstein tunneb end täisõigusliku pere-mehena, ja jälgime veel kord armeegrupi «Don» operat-siooni käiku, mida analüüsides püüab «Kaotatud võit-ude» autor lugejat veenda, et üksnes ülemjuhataja Hit-leri pime kangekaelsus ja 6. armee juhatus täielik või-metus takistasid tal endal saavutada otsustavat edu 1942. aasta novembri lõpul ja detsembri esimesel dekaa-dil. Dokumendid kadunud feldmarssal Pauluse arhiivist, 6. armee staabi ülema kindral Schmidt'i seletused Walter Görlitzi raamatus ja teised selle aja jooksul kirjastatud allikad¹ kallavad uut valgust «Kaotatud võitude» Sta-lingradi peatükile ja viivad kriitiliselt mõtleva lugeja järeldusele, et Mansteini analüüs kogu oma loogilise põhjendatuse ja välise veenvusega on tegelikult enese-õigustamise katse, mille nimel feldmarssal väldib või varjutab tervet rida asjaolusid. Nii näiteks jätab ta mainimata, et tema armeegrupi deblokeeriv operatsioon 6. armee vabastamiseks piiramisrõngast oli suurte viga-dega plaanitud, ja püüab küsimust varjutada oma kom-petentsi piiridega muidugi ilmselt selleks, et võtta enesele vastutust Pauluse kui armee juhataja tege-vuse eest, kelle väed kuulusid armeegrupi «Don» koos-seisu.

Alustades oma jutustust Stalingradi katastroofist Hitleri kui kõrgema ülemjuhataja tegevuse ja osa süga-vast analüüsist, püüab Manstein töödelda lugejat psüh-holoogiliselt ning võrdlemisi edukalt võita otsekohe tema

---

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!» Lebensweg des Gene-ralfeldmarschalls Friedrich Paulus. Mit den Aufzeichnungen aus dem Nachlaß, Briefen und Dokumenten herausgegeben von Walter Görlitz, Frankfurt a. M., 1960.

usaldust. Ta maalib usutava portree sõjadiktaatorist, rõhutades eriti tema iseloomu saatuslikke iseärasusi. Hitler astub lugeja ette ohjeldamata kirgedega uskumatult kangekaelse inimesena, kellel on maagiline veenmisjõud, ning kelle lausa ebausklik kummardamine tehnika ja täpsete arvestuste ees on ühendatud fantastilise usuga enda tahte kõikvõimsusse. Hitler püüdis alati iga hinna eest hoida enda käes sissevõetud positsioone, läks üsna vastumeelselt strateegilisele riskile, vältis kaugele ettevaatamist, venitas talle ebameeldivate otsuste tegemisel, mille vajadus oli silmanähtav, ja, mis peaaegu segas igal sammul operatiivset juhtimist, piirates või isegi paralüüsides väeosade ja -koondiste komandöride initsiatiivi ja tegevusvabadust. Kõik see ühtekokku põhjustaski kõige sagedamini katastroofilisi tagajärgi. Seega annab feldmarssal mõista, et lahkkelid tema ja veermahti kõrgema ülemjuhataja vahel olid vältimatud.

Muidugi mõista kirjeldab ta kõigis üksikasjus oma viljatuid pealekäimisi Hitlerile saatuslikul nädalal «Talvise äikese» eel ja pealetungi käigus. Jääb vaid selguseks, mil määral feldmarssal ise kannab vastutust ränkade sõjaliste vigade eest, mis kukutasid läbi deblokeerimisoperatsiooni ja määrasid hukkamisele kogu sissepiiratud armee. Alles peatüki lõpul tuleb Manstein küsimuse juurde: kes vastutab Stalingradi katastroofi eest? Kuid ta eelistab ennast mitte koormata sedalaadi mõtetega ja toob samas kohe ära Hitleri sõnad, kelle juurde ta välja kutsuti 6. veebruaril 1943, s. t. kohe pärast lahingu lõppemist.

Manstein kirjutab seile kohta järgmist: «Küsimusele, kes kannab vastutust 6. armee traagilise saatuse eest, andis Hitler ise küllaltki selge vastuse... Avades tol päeval nõupidamise, ütles ta: «Täit vastutust Stalingradi eest kannan mina üksi. Ma võiksin muidugi viidata sellele, et Göring informeeris mind valesti võimalustest, mis olid meie lennuväel sissepiiratud armee varustamiseks õhu kaudu, ja seega veeretada tema õlgadele kas või osagi sellest rängast vastutusekoormast. Kuid ma ei või panna vastutust Stalingradi eest minu enese poolt määratud järeלטulijale.»¹

¹ Erich von Manstein, «Verlorene Siege», Bonn 1955, lk. 395.

Manstein rõhutab varjamatu heakskiiduga, et Hitler võttis vaidlematult enese peale kogu vastutuse Stalingradi tragöödia eest, ja kirjutab, et sõjalise eetika seisukohalt oli see «korralik tegu». Olgu nii. Kuid seda eba-meeldivamalt mõjub lugejale, et feldmarssal ise süüdistab oma kunagist otsest alluvat kindral Paulust ja püüab veeretada tema õlgadele kogu vastutuse deblokeerimisoperatsiooni nurjumise ja kõigi sellega seotud raskete tagajärgede eest. Kas tõesti Manstein ise, kes pretendeerib strateegilisele eksimatusele, ei kannu antud juhul mingit vastutust?

Kõneldes feldmarssali kompetentsi piiridest, tuleb kohe märkida, et 6. armee suhtes oli tal täielik võim teha kõik vajalik tema ette seatud ülesannete lahendamiseks. Vähe sellest, et ta oli sel juhul isegi kohustatud ellu viima olukorrast dikteeritud otsuseid, — ta oleks pidanud taotlema nende heakskiitmist peakorteri poolt ja need kõrvalekaldumatult koha peal ellu viima. Mansteini väide, et sissepiiratud armee allus praktiliselt otseselt maavägede ülemjuhatusesele ning et tema operatiivne allumine armeegrupile «Don» oli enamvähem fiktiivse iseloomuga, kummutatakse allikate abil täpselt samuti nagu tema avalduski isikliku sideohvitseri saatusliku osa kohta, kelle Hitler oli lähetanud Stalingradi «kotti» 6. armee staapi.

Mansteini arvates selgitavad nimelt selle sideohvitseri ettekanded, mis lähetati otse peakorterisse, olulisel määral ülemjuhatusese kangekaelset vastuseisu Stalingradi mahajätmise plaanile. Ei, 6. armee allus kahtlemata armeegrupile «Don». See selgub käskkirjadest, mida Manstein ise andis, ja seda kinnitavad eriti veenvalt dokumendid feldmarssal Pauluse arhiivist, samuti 6. armee staabi säilinud operatiivžurnaali sissekanded ning terve rida teisi allikaid. Hitler andis vaid juhuslikke käskvahetult armeede juhatajatele; täpselt samuti saatis ta mitmel korral isiklikke direktiive Stalingradi «kotti».¹ Kuid üks ei eita siin ju teist! Oli kuidas oli, aga «Talvise äikese» kurva operatsiooni algusest peale ei saanud 6. armee otseselt Hitlerilt mitte ühtki käskkirja. Kindral

---

¹ Vaid lahingu üksikutel kriitilistel etappidel pöördus Paulus otseselt Hitleri poole. Enamus käskkirjadest, mis saadeti 6. armee juhatajale, ja tema isiklikud ettekanded käisid läbi armeegrupi «Don» staabi. (V. K. P.)

Paulus ja tema staap teadsid, et nad alluvad täiel määral armeegrupile, vähe sellest — nad suhtusid ka suure lugupidamise ja piiritu usaldusega grupi juhatajasse feldmarssal Mansteini, kes oli neile kõigutamatuks autoriteediks strateegia küsimustes.

«Võin ette kanda, härra feldmarssal, et Teie juhtimine on minule selle pandiks, et 6. armee piiramisrõngast vabastamiseks tehakse kõik, mis võimalik,»¹ kirjutas Mansteinile sissepiiratud armee juhataja 26. novembril 1942. Kohe pärast sõda teatas endine maavägede kindralstaabi ülem kindraloberst Zeitzler oma kirjas kindral Doerrile, Stalingradi lahingut käsitava esimese sõjaajaloolise monograafia autorile, veel kord täie vastutusega, et 6. armee oli tol momendil ilma vähemagi kahtluseta allutatud armeegrupile «Don».²

Vastupidi Mansteini arvamisele polnud peakorterist «kotti» lähetatud sideohvitseril mingeid erilisi volitusi, mis oleksid piiranud armeegrupi kompetentsi või lubanud viimase korraldustest mööda minna. Muide, see ohvitser lähetati 6. armee staapi sellesama kindral Zeitzleri poolt (mitte isiklikult Hitleri poolt), kes tahtis saada vahetut ja võimalikult kiiremat informatsiooni kõigest, mis «kotis» toimus, tõenäoliselt selleks, et saada mõningaid trumpe, mida ta võis kasutada oma lakkamatutes vaidlustes diktaatoriga, kelle fanaatilisest kangekaelsusest ta polnud võimeline jagu saama.³

Võib muidugi uskuda Mansteini, et tal oli kindel kavatsus vabastada sissepiiratud armee «kotist» ning vajaduse korral ka Hitleri käsku ignoreerida ja anda korraldus Stalingrad maha jätta. Tema memuaaride järgi otsustades käskis ta tõepoolest 6. armeed asuda «Pikselöögi» operatsiooni teostamisele, teiste sõnadega — andis lõpliku käsu jätta maha «Volga kindlus» ning võttis sellega kindral Pauluselt vastutuse ülemjuhatuse direktiivi omavolilise ignoreerimise eest. Kas see vastab tõele? Feldmarssal Pauluse arhiiv ja teised dokumendid tunnistavad kaljukindlalt, et 6. armee ei saanud Mansteinilt niisugust käsku. Kui Paulus 23. detsembril 1942 mõistis,

¹ Erich von Manstein, «Verlorene Siege», Bonn 1955, lk. 651; vt. ka Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 218.

² Hans Doerr, «Der Feldzug nach Stalingrad», Versuch eines operativen Überblickes, Darmstadt, 1955, lk. 96.

³ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 202.

et läbimurdega ei tohi enam viivitada, ja palus jälle raadio teel luba asuda «Pikselöögi» operatsiooni teostamisele, vastas Manstein, et ta veel ei saa anda niisugust volitust.¹ Vaatamata korduvatele järelepärimistele ei jõudnudki armee juhataja feldmarssalilt ära oodata käsku Stalingradi mahajätmiseks. Seega ei võtnud armeegrupi juhataja enda peale vastutust Hitleri direktiivi omavolilise ignoreerimise eest. Asja ei muuda ka juba 19. detsembril antud Mansteini käsk asuda läbimurdele, et ühineda deblokeeriva grupeeringuga, kuivõrd «kindlusest» lahkumine oli selles käskkirjas antud ainult ühe võimalusena. Nii või teisiti polnud 6. armee juhatusel selget ettekujutust, mida Manstein kavatses lõpuks ette võtta. Ja tolle perioodi dokumendid, igatahes paljud neist, teevad küsitavaks selle versiooni, mida Manstein tagantjärele oma «Kaotatud võitudes» esitab, ega tunnista armeegrupi juhataja kasuks, kelle tegevus traagilistel päevadel 1942. aasta jõulu eel paistab nende faktide valguses üsnagi kahtlasena.

Seejärest pidaski Manstein juba enne Pauluse arhiivi avaldamist Görllitzi poolt vajalikuks esineda kriitikaga kadunud feldmarssal Pauluse raamatu «Ma täidan käsku» aadressil.² Manstein arvab, et Paulus valgustab sündmusi «eelarvamustega ja ühehäälsest», kõneldes detsembris kavatsatud 6. armee väljamurdeoperatsioonist kui kogu Stalingradi katastroofi võtmeprobleemist. Edasi esitab ja kommenteerib ta oma seisukohti, mis olid juba formuleeritud «Kaotatud võitudes», ja rõhutab eriti oma tookordsete käskude lõppeesmärki. Selgub, et Manstein tahtis asuda «Pikselöögi» operatsioonile Hitleri eest salajas, kuna vastasel juhul poleks viimane mingi hinna eest nõustunud Volga kaldalt taandumisega. Armeegrupi juhatus ei saanud seetõttu anda 6. armeele käsku asuda läbimurdele samaaegse Stalingradist lahkumisega: Hitler oleks kindlasti samas selle käsu tühistanud. Vastupidi aga, kui «Talvise äikese» operatsioon oleks arenenud edukalt ja 6. armee väeosad oleksid läinud läbimurdele, et «raiuda endale elusihit» «kotist» deblokeeriva grupeeringu juurde, oleks taandumine rõnga siserinde

---

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 256.

² Erich von Manstein, «Stalingrad — war es so?» Artiklid nädalalehes «Welt am Sonntag», 24. aprill 1960, lk. 17.

teistelt lõikudelt muutunud ilmseks hädavajalikkuseks, millele Hitlergi oleks lõpuks pidanud järele andma. Nii et keeruta kuidas tahad, aga Manstein kavatses võtta enesele vastutuse «kindluse» mahajätmise eest alles pärast seda, kui Paulus oleks hakanud tegutsema oma riisikol. Pole kahtlust, et pärast seda oleks ta võtnud enda peale kogu vastutusekoorma ja ise 6. armee tegevusest Hitlerile aru andnud. Ent tuleb arvestada, et armee staap oli tol momendil üldisest rindeolukorrast halvasti informeeritud ja tuli vaevu toime oma jooksvate ülesannetega. Kuidas nad võisid feldmarssali tõelisi plaane teada. Pealegi ei võimaldanud tema 19. detsembri käskkiri ega ka hiljem saabunud radiogramm teha järeldust, et Manstein soovitab varjatud vormis jätta 6. armeel Stalingrad viivitamatult maha.

Siin ongi käegakatsutav armeegrupi «Don» juhataja valearvestus. Kui ta oleks tõepoolest kavatsenud teostada «Pikselöögi» operatsiooni nii-öelda kinniste uste taga ja oleks tõepoolest valmis olnud võtma hiljem enese peale vastutust Stalingradist Hitleri käsu vastase lõpliku lahkumise eest, siis oleks ta igal juhul pidanud avama Paulusele kõik oma kaardid. Mõlema juhataja isiklik kohtumine enne niivõrd vastutusrikka otsuse tegemist oleks olnud täiesti hädavajalik. Seda eesmärki taotledes oleks feldmarssal Manstein pidanud ise «kotti» lendama ja 6. armee juhataja täielikult kõigisse oma plaanidesse pühendama. Kui ta millegipärast ei saanud või ei tahtnud lennata sinna ise, siis ta oleks vähemalt pidanud saatma Pauluse juurde mõne oma lähima abilise, parimal juhul oma staabiülema. Seda ta oleks võinud teha igal tingimusel.

Üks minu tuttav, kes teenis 6. armee staabi operatiiv-osakonnas, ja oli tol ajal veel alles noor kindraistaabi ohvitser, kellele ammuigatsetud läbimurre oleks olnud tõepoolest kõigi soovide täitumiseks, kuulis neil kriitilisel päeval pealt mitut raadiotelefoni teel toimunud kõnelust Pauluse ja armeegrupi juhataja vahel. Üllatunult jutustas ta mulle hiljem, kui «ilmetud» ja «sisulagedad» need kõnelused olid. Manstein «nagu ei tahtnud oma mõtteid lõpuni väljendada». Mu tuttav jutustas: «Feldmarssal põikles kõrvale vastusest Pauluse küsimustele üldolukorra ja eriti õhu kaudu toimuva armee varustamise kohta ning piirdus vaid rahustavate kinnitustega. Ma lootsin, et

Manstein annab meie juhataja taolistele küsimustele otsekohesed ja täpsed vastused, teiste sõnadega — ütleb, millal jõuab kohale lubatud abi. Kuid seda ta ei teinud.»¹

Arvukad tunnistused kinnitavad, et 6. armee staap ei saanud tookord küllalt täielikku informatsiooni olukorrast kogu armeegrupi rindelõigus, ja eeskätt selle kohta, kuidas arenes operatsioon «Talvine äike», kuigi Manstein lähetas «kotti» oma sideohvitseri major Eismanni. Feldmarssal ei pidanud millegipärast vajalikuks selgitada Paulusele nõutava otsekohesusega, et sisepiiratud armee seisab alternatiivi ees: kas läbimurre või paratamatu hukkumine. Samal ajal tundis ta väga hästi meie juhataja, ettevaatliku, mõtleva kindralstaabi ohvitseri omapärast iseloomu. Paulus ei suutnud teha kiires korras julgeid otsuseid ja läks riskile alati südant rindu võttes. Seepärast vajas 6. armee sel momendil eriti hädasti armeegrupi juhataja kindlat ja otsustavat juhtimist. Olgu muuga kuidas oli, kuid otsustavates küsimustes, mis puudutasid piiramisrõngast väljamurdmise tähtaega ja operatiivplaani, oleks Manstein pidanud olema oma käskudes äärmiselt täpne. Tegelikult polnud see kaugeltki nõnda ja saadud käskude ebamäärane iseloom mõjus negatiivselt armee staabi tööle, ei lasknud seda tegutseda ega initsiatiivi avaldada.

Tuleb eeldada, et Mansteinile poleks tema energia, otsusekindluse ning autoriteedi juures valmistanud erilisi raskusi veenda temale allunud 6. armee staapi oma otsuste hädavajalikkuses ja õigsuses. On üsnagi tähelepanuväärt, et ta seda ei teinud ega püüdnud isegi saavutada oma käskude kõrvalekaldumatut täitmist. Ja üldse tegutses feldmarssal armeegrupi «Don» juhatades veidra järjekindlusetusega ja vastuoluliselt. Ebageenvalt kõlavad ka tema kinnitused, et armeegrupi juhatatus ei saanud lõppude lõpuks suruda Paulusele peale otsust, mida viimane pidas ebareaalseks, seda enam, et Hitler oli kategeooriliselt läbimurde ära keelanud ja 6. armee löögiväeosad olid väikese liikumisvõimega ning pealegi ei oleks need suutnud ennast lahti rebida jälitavast vastasest isegi pärast seda, kui oleks sisse võetud lähtealus läbi-

---

¹ Günter Toepke, «Stalingrad — wie es wirklich war», Stade, 1949, lk. 81 jj.

murdeks. Mansteini otsustusvõimetus ja ebakindlus neil päevil seletub nähtavasti terve rea põhjustega. Kriitiline olukord kogu armeegrupi rindelõigus häiris kahtlemata feldmarssalit, kes lisaks väga hästi mõistis, et kogu «Talvise äikese» operatsioon oli katse kõlbmatute vahenditega, mille tõenäoline nurjumine oleks läbi kukutanud ka sissepiiratud armee igasuguse operatsiooni rõngast välja murdmiseks. Lõpuks — võimalik, et Manstein oma südames kartis enese suhtes ebameeldivaid tagajärgi, kuivõrd tal ei õnnestunud õigel ajal Hitlerilt välja kaubelda 6. armeele täielikku tegevusvabadust.

SAAMATUS JA HOOLETUS

Armeegrupi «Don» juhatajana seisis Manstein traagilise dilemma ees. Hitleri süü läbi tekkinud kriitilises olukorras võttis feldmarssal oma õnnetähte uskudes enda peale ülesande, mis küll meelitas tema iseteadvust, kuid nõudis edukaks lahendamiseks tervet rida objektiivseid eeldusi, mis ei olenenud üksnes tema tahtest ja väejuhi meisterlikkusest. Manstein pidas muidugi oma pühaks kohuseks teha kõik, mis võimalik, nende eelduste loomiseks, et tagada operatsioonile edu, andis ammendava analüüsi olukorra ja kõigi raskuste ning ohtude kohta, mis seda ähvardasid. Võimalikke tagajärgi ette nähes vihjas ta ühtepuhku neile ohtudele ja hoiatas nende eest. Nähes, millise riskiga 6. armeele on seotud loobumine viivitamatust rõngast väljamurdekatses, püstitas feldmarssal rea eeltingimusi, millest tema arvates olenes tema poolt plaanisetud operatsiooni tulemus. Ta nõudis sissepiiratud vägede täielikku kõige vajalikuga varustamist õhu teel, äärmiselt lühikese aja jooksul võimsa deblokeeriva grupeeringu formeerimist, selle jõu pidevat suurendamist ja, lõpuks, 6. armee väeosade Stalingradist väljaviimist ning linna mahajätmist. Kuid ühtegi neist eeltingimustest ei täidetud. Rahuldav varustamine õhu kaudu oli juba algusest peale teostamatu asi. Muide, sõjaõhujõudude väekoondiste juhatajad selles rindelõigus hoiatasid juba varakult, et see üritus nurjub, viidates transpordilennukite nappusele ja talvistele halbadele ilmastikuoludele. Värskeste diviiside paiskamine (peamiselt Kaukaasiast) Stalingradi suunda venis väga pikale

ja deblokeeriva grupeeringu arvuline suurus jäigi tõstmata sellele tasemele, mida armeegrupi juhatus vajalikuks pidas. Kõigele lisaks ei tahtnud Hitler Stalingradi maha jätta, mida küllaltki veenvalt tunnistas tema reageerimine Mansteini visadele palvetele ja ettekannetele, milles anti olukorrale vastav hinnang.

Feldmarssal taotles väsimatult, kuid tagajärjetult, vastavate abinõude tarvituselevõtmist. Iga nädalaga vähenesid tema operatsiooni õnnestumise šansid. Kõrgema ülemjuhatus vastutustundetud ja sõjaalane kirjaoskatus ei lasknud Mansteinil minna operatiivsele avarusele. Oma memuaarides rõhutab armeegrupi «Don» juhataja, et kõige selle tagajärjel oli operatsiooni saatus ette ära otsustatud, kui palju ta ka ise ei püüdnud oma kompetentsi piirides teha kõike võimalikku eesmärgi saavutamiseks. «Ei piisa» ja «liiga hilja» — need saatuslikud sõnad määritlesid kogu olukorra, milles feldmarssal pidi vastu võtma otsuse ja tegutsema. Seda, muide, on märkinud ka nõukogude sõjaajaloolased.¹

Õnnetu tähe all toimus juba algusest peale ka kindralooberst Hothi deblokeeriva väekoondise pealetung, kes liikus Kotelnikovo rajoonist põhja suunas. Tema, kui lubatakse öelda, «tankiarmee» (tegelikult vaid täielikult komplekteerimata tankikorpus, mille kahest diviisist vaid üks oli täielikult komplekteeritud ja võitlusvõimeline²) pidi läbi tegema saja viiekümne kilomeetri pikkuse marsi Stalingradi «kotti» läbi lumiste Kalmõki steppide; see tähen-

---

¹ Nõukogude Liidu marssal Jerjomenko, kes juhatas tol ajal Stalingradi rinnet, rõhutab, et Mansteinil lasus tohutu vastutus, ja viitab sellega seoses viimase tõsistele mõõdalaskmistele. Nii venitas Manstein tema arvates kümme päeva pealetungi algusega ja laskis käest kallihinnalise aja ning koos sellega ka üsnagi reaalse võimaluse eduks. Hothi pealetungivale armeele pani esialgu vastu ainult Nõukogude 51. armee, kes kaitses 100 kilomeetrit pikaks veninud rindelõiku ja kes vaevalt oleks suutnud vastu pidada täisverelise 6. tankidiviisi survele, kui löök oleks antud õigeaegselt. Pealegi oli Nõukogude väejuhatus sunnitud oluliselt nõrgendama piiramisrõnga sisemist rinnet, et tagasi lüüa deblokeeriva grupeeringu pealetungi. (Vt. Еременко, «Против фальсификации истории второй мировой войны», М., 1959, vt. samuti «Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale»; 11, nr. 44, 1961, lk. 82).

² Uskudes Mansteini kurtmisi deblokeerivale grupeeringule eraldatud vägede vähesuse üle vähendab Wieder Hothi jõudu, mille kohta vaadake märkust lk. 64. Muide, Wieder tunnistas edaspidi seda ka ise. (V. K. P.)

das lootusetut avantüüri, eriti kui võtta arvesse, et Hothi grupi tiibu kattis vaid kaks Rumeenia korpust. Kaks Hothi diviisi ja Rumeenia väekoondised — see oli kõik, mis jäi operatsiooni alguseks järele feldmarssalile lubatud üheteistkümnest diviisist. Nii nimetatud Hollidti grupeering, kes pidi esialgse plaani kohaselt peale tungima Kalatšile läänest, Tširi jõe keskjooksult, asus juba õige varsti kaitsele ja tõmmati rasketesse lahingutesse. Seega polnud enam võimalik arvestada neid (muide juba enne seda põhjalikult kannatada saanud) väeosi.

Niisiis «äärmise riskiga» seotud operatsioon, millele tuli minna, et (Mansteini sõnade järgi) anda 6. armeele kas või enam-vähemgi reaalne šanss pääsemiseks, oli tegelikult meelegeiteakt.¹ Rida asjaolusid (nende hulgas polnud kaugeltki viimasel kohal Nõukogude vägede jõud ja nende poolt seks ajaks omandatud operatiivne paindlikkus) määrasid operatsiooni juba aegsasti nurjumisele. Ja ikkagi otsustas feldmarssal võtta enesele vastutuse nii kahtlase ürituse eest. Kõige järgi otsustades oli see võrdlemisi suurel määral seletatav enesekindluse ja omanda üleolekutundega, mis olid nii iseloomulikud võitudega harjunud Saksa väejuhatusele. Seepärast on kohane esitada küsimus: kas pole deblokeerimisoperatsiooni saatuslikus nurjumises süüdi Manstein ise, kes olukorda teoreetiliselt õigesti hindas, kuid kes venelasi praktiliselt alahindas?

Toome sellega seoses ära hinnangu operatsioonile «Talvine äike», mille andis üks selle teostamisest osa võtnud kindral, 17. tankidiviisi endine komandör Frido von Senger und Etterlin. Oma mälestustes, mis kõnelevad kindrali teravast tähelepanuvõimest ja kainest mõttekäigust, kirjutab ta: «Viimasel puhkehetkel enne hargnemisrajooni paiknemist sain enesele üsnagi mugava paiga. Kuid mõte keerles mul ikka kisendava vastuolu ümber, milles oli strateegiline vastutus vastutustundetute taktikaga, ega andnud mulle rahu. Torkas silma, milliste kõlb-

---

¹ Hoopis teisiti hindas Manstein oma võimalusi tol ajal, kui ta pidi tegutsema. Telegrammis Antonescule palus ta abi, et «muuta kriis, mis praegu aset leiab, võiduks». Edasi rõhutas Manstein ülbelt: «Ma arvan, et minu isiksus on Teile edu pandiks ja et selle edu kuulsust jagavad koos Saksa väeosadega ka Rumeenia väed.» («История Великой Отечественной войны», Воениздат, М., 1961, kd. III, lk. 44.)

matute vahenditega me püüame deblokeerida Stalingradi grupeeriingut. Rindejoon polnud enam kaugel; seal, veel üheksakümne kilomeetri kaugusel välisest piiramisrindest, pidas lahingut kaks meie diviisi. Ühel neist, 6. tankidiviisil, oli olnud kohutavalt õnne: alles hiljuti formeeriti ta ümber Prantsusmaal, kus ta täielikult komplekteeriti. See-eest oli teise, 23. tankidiviisi, tehnika ja isiklik koosseis veelgi kurvemas olukorras kui minu 17. diviis. Niisiis pidid kolm (üks täielik ja kaks pooleldi komplekteeritud tankidiviisi) läbima ligi 100 kilomeetrit ja murdma tee Stalingradi. Meie paljukiidetud ootamatusest polnud enam jälgegi järel: juba teist nädalat püüdsid mõlemad diviisid, kes olid pealetungi alustanud, tagajärjetult ületada vastase suurte jõudude vastupanu. Ja kui neil oleks õnnestunudki anda alguses ootamatu löök, poleks nad nagunii suutnud arendada edu nii sügavas pealetungivööndis. Keegi ei kahelnud, et vastane püüab nurja ajada meie 6. armee piiramisrõngast vabastamiseks üritatavat operatsiooni, sest see töötas ju temale grandioosset edu. Samal ajal, otsustades meie löögigrupeeriingu väikese koosseisu järgi, polnud meil reserve kuskilt loota.»¹

Horst Scheibert jutustas niisama veenvalt 6. tankidiviisi lahingutegevusest, kes kandis oma turjal Mansteini detsembripealetungi pearaskust. Ülaltoodud allikad ei jäta kahtlust, et pealetungivatele väekoondistele anti ülesanne, mida oli lõppkokkuvõttes võimatu lahendada. Ei ennastsalgavus, mida ilmutasid Hothi sõdurid päeval ja ööl määratsevates lahingutes, ega nende komandöride taktikakunst ei suutnud enam midagi päästa.² Kui tankiavangard tohutute kaotuste hinnaga lõi lõpuks nigela platsdarmi viimaseks hüppeks Mõškova jõe rajoonis (ligi 50 kilomeetri kaugusel piiramisrõnga välisest rindejoonest) ja suutis seda mõne aja isegi käes pidada, lüües tagasi igast küljest ründava vastase raevukaid atakke, oli kogu Hothi korpus juba välja kurnatud ning tegelikult sunnitud kõikial kaitsele asuma. Vastane haaras initsiatiivi ja läks ülekaalukate jõududega vastupealetungile.

---

¹ Frido von Senger und Etterlin, «Krieg in Europa», Köln und Berlin 1960, lk. 74.

² Horst Scheibert, «Nach Stalingrad — 48 Kilometer». Der Entsatzvorstoß der 6. Panzer-Division, Dezember 1942, Heidelberg 1956. (Die Wehrmacht im Kampf, Bd. 10.)

Deblokeerimisoperatsioon oli täielikult nurjunud. Seks ajaks oli niigi raske olukord kogu armeegrupi rindelõigus muutunud tõepoolest kriitiliseks uute võidukate löökide tagajärjel, mida venelased andsid Tširi jõe rajoonis ja Doni suures käärus. Tõele au andes tuleb öelda, et olukord pani kahtluse alla deblokeerimisoperatsiooni operatiivsed perspektiivid juba ammu enne seda, kui Manstein oli sunnitud paiskama 6. tankidiviisi Mõškova jõe rajoonist Doni kääru — armeegrupi vasakule tiivale, mille kohal rippus nüüd surmaoht.

Selle kohta kirjutab kindral von Senger und Etterlin järgmist: «Lüüasaamine oli täielik. Kõige järgi otsustades oli vastane suured jõud kohale toonud. Juhtus see, mida ma deblokeerimisoperatsiooni algul juba kartsin. Tookord tundus mulle, muide, et 6. armee läbimurdekatsel pealetungiva 4. tankiarmeeaga ühinemiseks oli siis veel mingeid šansse eduks, kuivõrd 6. armee väekoondistel oleks jätkunud mootorikütust ligikaudu 30 kilomeetri läbimiseks (6. armee staabi andmetel). Nüüd, teades omaenda kogemustest, kuidas näeb välja meie löögikiilude edasiliikumine, olin sunnitud tegema järelduse, et minu endine seisukoht oli liialt optimistlik.¹

Analüüsidest tookord toimunud operatsioone ja kriitilist olukorda, milles need arenesid, viitab Manstein tervele reale Nõukogude Ülemjuhatause vigadele ja möödalaskmistele: nii arvab ta, et venelased lasksid käest reaalse võimaluse anda ootamatu ja hoogne löök Rostovi suunas ja lõigata läbi kogu Saksa Lõunarine eluliselt tähtis arter, mis oleks tõenäoliselt tunduvalt lähendanud Nõukogude vägede lõplikku võitu. Kuid tuleb tunnistada, et selletagi saavutasid Nõukogude väed 1942. aasta jõuluks küllaltki suurt edu Volga ja Doni jõgede vahel. Armeegrupp «Don» paisati kaugele tagasi ja ta pidi kait-

---

¹ Frido von Senger und Etterlin, «Krieg in Europa», Köln und Berlin 1960, lk. 87, 91. Kindral von Mellenthin oma raamatus kinnitab, et maavägede kindralstaabi ülem Zeitzler suhtus algusest peale skeptiliselt deblokeerimisoperatsiooni, millel tema arvates polnud peaaegu üldse mingit väljavaadet eduks. (Vt. Mellenthin, «Panzer Battles», London 1955, lk. 166). Hiljem Zeitzler ise kirjutas deblokeerimisoperatsiooni nurjumisest: «Jõude oli ilmselt liiga vähe. Pealetung suri iseenesest välja ja operatiivvaruse sügavuses polnud seda enam millega turgutada. Tuli talle rist peale tõmmata.» (Kurt Zeitzler, Das Ringen um militärischen Entscheidungen im zweiten Weltkrieg — artikkel ajakirjas «Wehrwissenschaftliche Rundschau», № 1, 1951, Heft 8, lk. 27.)

sele asuma. Tema rinne oli juba mitmest kohast läbi lõigatud ning see kärises kõigist õmblustest. Stalingradi all sissepiiratud diviiside saatus oli lõplikult otsustatud: Mansteini deblokeeriva grupeeringu pealetungi edukalt tagasi löönud venelased teadsid, et 6. armee ei pääse enam nende käest kuhugi. Seekord ei aidanud feldmarssalit vägede juhtimise kunst. Nõukogude väejuhatas andis talle Kotelnikovo all tõsise löögi, millel olid kogu armee-grupile «Don» kõige kurvemad tagajärjed.

1942/43. aasta talvekampaania! kirjeldades näitab Manstein selgesti vastuolu tema poolt antud olukorra õige hinnangu ja tema poolikute otsuste vahel. Feldmarssalil ei õnnestunud tookord saavutada kõrgemalt ülemjuhatuselt nende eelduste loomist, mida ta pidas vajalikuks edu pandiks, ning tema olukorra traagilisus esimesel pilgul selles seisabki, et talle ei jäänud nagu midagi muud üle kui lüüa käega ja minna täiesti lootusetule üritusele. Kuid kas võib arvata, et feldmarssal (kes nii peenelt hindas üldist olukorda enne operatsiooni algust ja õige pea veendus, et tema pealekäämised ülemjuhatusel on lootusetud) kuni lõpuni tunnetas, kui koletu vastutuse ta oma õlgadele võtab, ja kui ta seda tunnetas, kas ta tõepoolest tegi siis kõik võimaliku, et saavutada Hitlerilt nende eelduste loomist, mis olid deblokeerimisoperatsiooni edukaks teostamiseks absoluutselt vajalikud?

Oma ettekannetes andis Manstein enam kui ühel ja kahel korral olukorrast ammendava analüüsi ning nõudis visalt kõigi tema poolt dikteeritud abinõude tarvituselevõtmist. Kuid mida ta tegelikult saavutas? Tingimata oli tarvis kõigepealt saada õigeaegne luba jätta maha Stalingrad, selgitades kõhklematult diktaatorile (kes ei tahtnud Volga kaldalt lahkuda nimelt oma prestiiži kaalutlustest lähtudes), millega ta riskib, kui jätab 6. armee Stalingradi alla, ja milliste tagajärgedega see on seotud. Kindralstaabile omane kuiv maneer, millest Manstein oma ettekannetes ja märgukirjades kinni pidas, ei võinud antud juhul Hitleri kujutusvõimele mõjuda. Näitena toome ettekande 9. detsembril 1942, milles Manstein analüüsib olukorda üksikasjalikult, teeb psühholoogilise vea, ning, mis veelgi hullem, kaalub kiretult kõiki tegureid «poolt» ja «vastu», valades sellega tegelikult vett Hitleri veskile. «Jättes 6. armee «kindlusesse»,» kirjutas feldmarssal muu hulgas, «on täiesti võimalik, et me saavu-

tame venelaste paigaleaheldamise ning et nad viljatutes rünnakutes verest tühjaks joostes kulutavad oma jõudu. Sel juhul sureb nende pealetung välja Stalingradi all.»¹ Ei, selles erakordselt kriitilises olukorras, milles viibis tol ajal armeegrupp, oleks pidanud selle juhataja koostama oma ettekande hoopis teises, kaugelt kategoorilises ja absoluutselt ühemõttelises toonis ning nõudma oma õigust järsult, tavaliselt ehk isegi lubamatu, kuid antud juhul õigustatud ja hädavajaliku nõudlikkusega. Miks siis feldmarssal, kes sai väga hästi aru, et piiramisrõngas hukkus terve armee ja et kahe Lõunarinde armeegrupi kohal ripub täieliku hävingu oht, ei pannud kaalu-kausile kogu oma autoriteeti ega püüdnud lõpetada viljatuid vaidlusi ülemjuhatusel? Ta teadis, et Hitler peab teda üheks kõige andekamaks väejuhiks ja suhtub temasse kui läänekampaania operatiivplaani autorisse erilise lugupidamisega. Pärast seda, kui feldmarssal detsembri esimese nädala jooksul võis oma silmaga näha, et tema käsutusse on antud kõigest väike osa tema poolt nõutud väekoondistest ja et deblokeerimisoperatsioon on juba ette nurjumisele määratud jõudude ilmse nappuse tõttu, oleks ta pidanud aega kaotamata lendama sedamaid Hitleri peakorterisse ning ultimatiivses vormis nõudma oma tingimuste täitmist ja tõhusamate abinõude tarvituselevõtmist, ähvardades vastasel korral keelduda armeegrupi «Don» juhatamisest. Selliselt toimides oleks Manstein kahtlemata abistanud ka maavägede staabi ülemat Zeitzleri, kes tol momendil asjatult taotles Hitlerilt vajalikku otsust.²

6. armee täiesti ebarahuldava õhu kaudu varustamise parandamine, lahkumine Stalingradist ja armeegrupi «A» taandumine Kaukaasiast, koordineerituna armeegrupi «Don» deblokeerimisoperatsiooniga — kõik need olukorrad tingitud abinõud oleksid tulnud tingimata teostada plaanikindlalt ja õigeaegselt. Nende teostamisest olenes tol momendil kogu Saksa Lõunarinde saatus. Armeegrupi «A» väekoondiste taandamist Kaukaasiast oleks tulnud alustada otsekohe pärast seda, kui Nõukogude vägede

---

¹ Erich von Manstein, «Verlorene Siege», lk. 654.

² Wieder usaldab liiga palju kindral Zeitzleri sõjajärgseid kirjutisi. Faktiliselt pole olemas dokumentaalseid või usaldusväärseid tunnistajailt saadud andmeid, et veermahti maajõudude staabiülem oleks olnud nii õilsal positsioonil. (V. K. P.)

võimsa pealetungi käigus 6. armee 21.¹ novembril 1942 Stalingradi all täielikult piiramisrõngasse jäi. Hiljem sai Manstein Kaukaasiast üheainsa kannatada saanud tankidiviisi. Miks feldmarssal leppis sellega, et tema käsutusse ei antud teisi väekoondisi naaberarmeegrupi koosseisust, kes üldse oleks võinud käes hoida oma positsioone Kaukaasias üksnes kindla rinde taastamise puhul Donil? Alles 26.—27. detsembril, pärast deblokeerimisoperatsiooni lõplikku nurjumist, nõudis Manstein, kes kavatses teha veel ühe katse Stalingradi «kotti» tungida, kategooriliselt, et peakorter paiskaks Kaukaasiast ühe armeegrupi «A» tankikorpuse täienduseks poolpurustatud ning verest tühjaks jooksnud 4. tankiarmeele. Kas ei võinud feldmarssal kindralstaabi ülema toetusel (kelle seisukoht, nagu ta põhjalikult teadis, langes ühte tema vaadetega) juba detsembri algul nõuda Hitlerilt Saksa väekoondiste viivitamatut taandumist Kaukaasiast? Oli üldse võimatu parandada olukorda Donil, veenmata eelnevalt ülemjuhatus, et on hädavajalik võimalikult kiiremini tagasi pöörduda Kaukaasiasse toppama jäänud armeegrupi «A» tegevuse abil manööverjuhtimisele ning paisata viimase väekoondised Kalmõki steppi, kus need saaksid osa võtta 6. armee vabastamisest Stalingradi «kotist». See oleks tõenäoliselt võimaldanud vähemalt kõige kohutavamast vältida.

Maavägede kindralstaabi ülem arvestas tol momendil kindlalt Mansteini isiklikku vahelesegamist tema vaidlustesse Hitleriga. Seda tunnistab muuseas ka järgmine tsitaat Kunrat von Hammersteini märkmetest: «Zeitler, kes oli tol ajal kindralstaabi ülema kohal, lootis, et Manstein kui armeegrupi juhataja tugineb oma autoriteedile ja veenab Hitlerit Stalingradi maha jätma. Manstein hoidis end kaua kõrvale, viidates sellele, et olukord nõuab tema isiklikku rindelviibimist, ja lendas kohale alles pärast peakorteri otsesest käsku. Otse lennuväljalt sõitis ta kohe Hitleri juurde. Zeitler tahtis teda teel kinni pidada, kuid ei jõudnud. Kui ta pärast feldmarssalilt küsis, millega lõppes tema jutuaamine Hitleriga, vastas too: «Ilukõne fontaan! Teda ei saa millegagi veenda!»²

---

¹ Wiederi eksitus. Tegelikult toimus rõnga sulgemine 23. novembril. (V. K. P.)

² Kunrat von Hammerstein, Manstein, artikkel ajakirjas «Frankfurter Hefte», 11, 1956, lk. 453.

Stalingradi tragöödia ajal püüdis Manstein, kes ei lõpetanud oma viljatuid vaidlusi peakorteriga (viimane keeldus kangekaelselt tema põhjendatud nõudmisi täitmast), olukorra maksimaalse teravnemise momendil korduvalt demonstriivselt armeegrupi juhataja ametikohast loobuda. Kuid, nagu ta kirjutab, vastutustunne oma sõdurite ees ei lubanud tal nii käituda. Sellega seoses on lubatav küsida: miks ta ei lasknud käiku seda vahendit hoopis varem ega ähvardanud Hitlerit oma ametist loobumisega kohe pärast seda, kui oli veendunud, et asi võtab katastroofilise pöörde? Kes teab, võib-olla oleks Hitler järele andnud vähemalt otsustavates küsimustes, kui feldmarsal oleks riskinud ja ilmutanud oma üldise ürituse huvides samasugust vankumatut otsusekindlust? Sest üks olenenud ju fanaatik, kes seisis veermahti eesotsas, tol kriitilisel momendil rohkem kui kunagi varem oma kõige andekamast väejuhust? Kuid Manstein selle peale välja ei läinud. Selle tagajärjel kaotas ta võimaluse täisvolilisel lahendada strateegilisi küsimusi, milles tema autoriteet oli seni olnud laitmatu, ja läks ilmselt sobingusse ka omaenda südametunnistusega. Manstein allus käsule, mille mõttetuses ta oli absoluutselt veendunud, ja muutus sõjalises suhtes kirjaoskamatu kõrgema ülemjuhataja (kes kangekaelselt ei tahtnud arvestada oma tegevuse kõige silmanähtavamaid tagajärgi) tahte alandlikuks täitjaks. Seepärast langebki temale kaugelt suurem vastutus kui tema õnnetule alluvale, kindral Paulusele. Feldmarssal nägi oma kõrgelt positsioonilt rohkem ja kaugemale; ta mõistis, mis nimelt on kaardile pandud, ja teadis, mida on tarvis teha. Seepärast tuleb temalt ka rohkem nõuda! Mansteini suhtes võib täiel määral kasutada kibedaid sõnu, mida lausus kindralooberst vabahärra von Richthofen (4. õhulaevastiku juhataja, kes armeegrupiga «Don» koos tegutsedes võttis osa «Talvise äikese» operatsioonist) omaenda aadressil. Neil saatuslikel päevil kirjutas Richthofen temale omase temperamendi ja otsekoheusega oma päevikusse: «Operatiivsest seisukohast pole ma praegu midagi muud kui allohvitser kindrali palgaga.»¹

---

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 227.

KATASTROOFI TÕELISED MASTAABID

Enne kui tagasi pöörduda kogu Stalingradi probleemiga seotud kompleksi juurde, tuleb meil teha mõningaid parandusi faktilistes andmetes — kuupäevades ja arvudes, millele viitab oma mälestustes Manstein. Tüpes ära ilmselt vähendatud andmed sündmuste omapoolse trakteeringu kinnituseks, püüab feldmarssal mitte niivõrd ja niipalju kahandada Saksamaa faktilisi kaotusi, kuivõrd varjata Stalingradi katastroofi tõelisi mastaape.

«Kaotatud võitudes» tunnistab Manstein, et armeegrupi «Don» juhatus ei saanud ülevalt poolt täpseid andmeid Stalingradi all sissepiiratud väekoondiste üldarvu kohta, ning ka 6. armee staabi vastavad ettekanded olid ebatäielikud ja vastuolulised. Märkides, et 6. armeele anti juurde maavägede ülemjuhatusel arvukaid suurtükiväe- ja insenerivägede üksusi, arvab feldmarssal ikkagi, et «kottis» viibis «tõenäoliselt mitte vähem kui 200 000 ja mitte rohkem kui 220 000 meest». Kuid seda arvu ei saa pidada usaldusväärseks. Nüüd juba avaldatud allikad lubavad sissepiiratud armee arvulist suurust kindlaks määrata kui mitte täpselt, siis igal juhul maksimaalse ligikaudsusega. 1942. aasta oktoobris, ligi kuu aega enne venelaste pealetungi algust, oli 6. armees (armeegrupi «B» kõige võitlusvõimelisemas ja täisverelisemas armees) toidul 334 000 meest. Kuni 1942. aasta 19. novembrini kaotas armee langenute ja haavatutena ligi 17 000 meest. Kaotused, mida kandis armee pärast venelaste läbimurret kuni momendini, millal piiramisrõngas kokku tõmbus, oli ligi 34 000 meest. Peale selle langes 39 000 meest (peamiselt voo-rija mitmesuguste tagala allüksuste sõdurid) vangi Tširi rajoonis. «Kotti» jäänud armee põhijõud suurenesid 4. tankiarmee kahe armeekorpuse arvel, mis ei kuulunud ülaltoodud 6. armee isikliku koosseisu arvu hulka, samuti ka suurte lennuväekoondiste ja kahe purustatud Rumeenia diviisi riismete arvel. Täiesti usaldusväärne tundub olevat sissepiiratud armee arvulise suuruse hinnang, mille avaldab Schröter ametlike allikate alusel. Tema andmed langevad kokku tol ajal 6. armee poolt tehtud arvestustega ja Nõukogude Väejuhatusel hinnangutega.¹ Seega

---

¹ Heinz Schröter, Stalingrad «...bis zur letzten Patrone», Lengerich a. J. lk. 185 jj.

«kotti» jäänud väekoondiste üldine arvuline hulk oli ligikaudu 270 000—280 000 meest.

Meil — VIII armeekorpuse staabis — hinnati «kotis» toimunud lahingute algperioodil samuti sissepiiratud armee arvulist koguhulka korduvalt 300 000-le. Mäletan seda eriti hästi seepärast, et meie korpuse staap pidas mitme nädala jooksul alalist kontakti armee varustamise spetsiaalse staabiga, mis paiknes meie kõrval Pitomniki lennuväljal. Isikliku koosseisu arvestust peeti selles staabis eriti hoolikalt. Lahingute käigus õnnestus «kotist» evakueerida õhu teel ligi 40 000 haavatut, haiget ja spetsialisti. Ametlikes venelaste teadaannetes, milles tehti lahingust kokkuvõtteid, kõneldi 91 000-st vangid võetud Saksa sõdurist ja ohvitserist ajavahemikul pärast 10. jaanuari 1943 kuni kapituleerumiseni, samuti ka 147 200-st keldritest ja varjenditest leitud surmasaanust.¹

Muuseas 6. armee ooberkortermeister major von Kunowski arvestas tema käsutuses olevate andmete põhjal, et 1943. aasta 10. jaanuaril, s. t. venelaste lõpliku pealetungi alguseks, oli sissepiiratud väekoondistes veel 195 000 meest. Mansteinil on muidugi õigus pidada «suurendatuiks» neid andmeid, mille järgi asus kotis algusest peale üle 300 000 mehe. Kuid teiselt poolt tema oma andmed on minu arvates vähendatud ligi 50 000 võrra, mille arv on enam-vähem võrdne terve armeekorpuse täieliku lahingukoosseisuga! Muide ka kindral Paulus ise oma kirjas Mansteinile 26. novembril 1942 (feldmarsal tsiteerib seda korduvalt nii selle kui muude probleemidega ühenduses ja isegi avaldab selle täielikult oma memuaaride lisas 9. numbri all) mainib «oma vastutusest temale usaldatud ligi 300 000 sõduri ja ohvitseri eest».² Omakorda kirjutas hiljem määratud 6. armee ooberkortermeister (tagala ülem, kes juhtis varustamist ja viibis algul «kotis», hiljem armeegrupi staabis ning oli oma tööülesannete tõttu rohkem kui keegi teine kursis

---

¹ Vt. Stalingrad, Die ersten authentischen Berichte der russischen Generäle... Zürich, 1945. Vt. samuti tuntud Nõukogude monograafia — A. M. Самсонов «Сталинградская битва» М., 1960 (lk. 546 jj.) ja teost — Тельпуховский «Великая победа Советской Армии под Сталинградом», М., 1953, lk. 109.

² Erich von Manstein, «Verlorene Siege», lk. 650. Mainitud kirja tsiteerides jättis Walter Görnitz selle fraasi lihtsalt vahele. (Vt. Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 222.)

isikliku koosseisu vajadustega) oma aruandes, et kuni detsembril keskpaigani¹, millal ta ameti üle võttis, «oli sissepiiratud armee arvuline suurus kahanenud 270 000-lt 250 000-le mehele».² Kohtumisel õhu kaudu toimuva varustamise eest vastutava VIII lennuväekorpuse komandöri kindral Fiebigiga, kes 11. detsembril saabus «kotti», et koha peal olukorras orienteeruda, kõnelesid Paulus ja tema staabiülem Schmidt, et «kindlust kaitsvate väekoondiste» isikulisse koosseisu kuulub 270 000 meest.³

Jääb osutada veel ühele faktilisele veale Mansteini serveeringus: ta kirjutab, et kapitulatsioon toimus 1. veebruaril, kuna aga tegelikult sündis see alles 2. veebruaril. Paulus ise, kes ülendati viimastel lahingupäevadel feldmarssaliks, kapituleerus oma staabiga juba 31. jaanuari koidikul, rikkudes sellesamaga omaenda tühistamata jäänud käsku «lõpuni vastu pidada». Kuid tema kapituleerumine ei laienenud ülejäänud armeele, kes jätkas kindral Streckeri juhatusel «koti» põhjalõiguse mõttetut vastupanu ja pani relvad maha alles 2. veebruari õhtupoolikul. Pean vajalikuks meenutada seda eriti, kuivõrd iga uus päev lootusetut võitlust maksis tollal paljude tuhandete inimeste elu.

STALINGRAD POLNUD TAVALINE LUÜASAAMINE

Kõneldes «endise olukorra taastamisest» ei pea Manstein muidugi mõista silmas venelaste pealetungi tagajärjel kaotatud positsioonide tagasivallutamist selle sõna kõige otsesemas mõttes, kuigi ülemjuhatus esialgu just

---

¹ Sissepiiratud grupeeringu arvulise suuruse kohta vaadake märkust lk. 27—28. (V. K. P.)

² Günter Toepke, «Stalingrad — wie es wirklich war», Stade, 1949, lk. 42, 52.

³ Hans-Detlef Herhudt von Rohden, «Die Luftwaffe ringt um Stalingrad», Wiesbaden, 1950, lk. 35. Tankivägede kindral Hube kirjalikus ettekandes «Stalingradi kindluse õhu kaudu varustamisest», mis on dateeritud 15. 3. 1943, on selle kohta öeldud järgmist: «Sissepiiramise momendil (1942. aasta novembri lõpul) oli Stalingradi «kindluses» varustusel ligi 260 000 meest. Detsembri lõpuks kahanes see arv ligikaudu 250 000-le lahingus langenud ja õhu kaudu evakueeritute arvel.» Hans Adolf Jacobsen avaldab oma raamatus selle huvitava dokumendi täielikult. (Vt. Hans-Adolf Jacobsen, 1939—1945. «Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten», 5 Auflage, Darmstadt, 1961, lk. 365 jj.).

sega taotles. Siin mõeldakse, kui kõnelda Schlieffeni sõnades (keda feldmarssal korduvalt tsiteerib), seda, et «pärast lüüasaamist jälle jalule tõusta», või lihtsamalt väljendades seda, et viia ränkades lahingutes läbisaitud poolpurustatud väekoondised tagalasse ja taastada seejärel püsiv rindejoon. Lõpuks likvideeris feldmarssal, kes oli kaotanud 6. armee, vastase jõudude suurest ülekaalust hoolimata arvukad ähvardused ja lahendas hiilgavalt selle strateegilise ülesande.¹

Kuid ei mingid, olgu või kõige hiilgavamad, operatiivsed lahendused ei saanud enam kompenseerida kolemat lüüasaamist Volgal ning veelgi vähem seda mälust välja tõrjuda. Mingid strateegilised kalkulatsioonid, olid need nii kaugelenägelikud kui tahes, ei võinud hüvitada neid arvukaid poliitilise ja moraalse iseloomuga tagajärgi, mida tekitas Stalingradi all Saksamaad tabanud kohutav katastroof. Need tagajärjed ei piirdunud üksnes kõige parema ja võitlusvõimelisema Saksa armee kaotamisega, millega koos hävitati ka oluline osa maavägede ülemjuhatause reservi suurtükiväe- ja insenerivägede koondistest. Asi ei piirdunud 300 000 inimese hukkamisega, mis muide oli iseenesest tragöödiaks vähemalt miljonile Saksa ja Austria perekonnale. Hitleri süü läbi tekitatud katastroof, mis tabas Saksamaad Volgal, võimaldas venelastel anda terve rea hävitavaid lööke, mille tagajärjel hävitati kaks Rumeenia, üks Itaalia ja üks Ungari armee. Seega pühiti lühikese aja jooksul Venemaa lahinguväljadelt Saksamaa Idarinde-liitlaste relvastatud jõudude põhimass. Kui Stalingradi lahingu jubedat bilanssi tehes arvestada ka sellega seoses olnud sündmusi ning ränki ohvreid, mida me pidime tooma deblokeerimisoperatsiooni käigus (milline lõppes aga täieliku läbikukkumisega) ja rasketes kaitselahingutes seal, kus Nõukogude armee lõi Saksa rindemüüri veriseid pragusid, siis tõusevad meie kaotused paljudesse sadadesse tuhandetesse. Tuhande kilomeetri pikkune hiigellõik Idarindel — Terekist kuni Voronežini — varises kokku ning

---

¹ Antud juhul laseb Wieder ennast Mansteini poolt petta. Mingeid hiilgavaid võite feldmarssal 1943. aasta kevadel ei saavutanud. Tegelikult, seoses sellega, et Edela- ja Voroneži rinne ilma küllaldaste reservideta edu kindlustamiseks liiga kaugemale liikusid, õnnestus hitlerlastel neid korduvate vastulöökidega tagasi tõrjuda. (V. K. P.)

tekkinud kuristik neelas üle 60 Saksa diviisi ja terve õhulaevastiku.

Kuid Stalingradi lahingu katastroofilised tagajärjed ei väljendu üksnes tohutus elavjõu ja tehnika kaotuses. Võitlusvaimu langus rindel, tagalale antud moraalne trauma, venelaste võitlusvõime kasv, jäävalt nende poole üle läinud initsiatiiv, NSV Liidu tugevnenud usk omaenda jõusse, komplitseerunud siseolukord Saksamaal ja lõpuks — *Reichi* välispoliitilise positsiooni järsk nõrgenemine — kõik need Stalingradi katastroofi tagajärjed ei lasknud ennast kaua oodata.¹

Kui võtta arvesse, et Saksamaa pidas totaalset sõda, milles moraalne faktor etendab otsustavat osa, siis tuleb tunnistada, et Stalingrad oli erakordne, pretsedenditu ja ennekuulmatu lüüasaamine, kogu möödunud sõja pöördepunkt. Feldmarssal Manstein, analüüsides üksnes strateegilisest aspektist seda kõige kohutavamad, kõige süngemat katastroofi kogu saksa ajaloo, tragöödiat, millega on lahutamatu seotud ka tema enda nimi, püüab vähendada selle mastaapi, varjata selle tõelist tähendust, kujutada Stalingradi tavalise sõjalise lüüasaamisena, mille ränki tagajärgi õnnestus temal, andekal väejuhil, järgnenud sõjaliste operatsioonide käigus mingil määral likvideerida.²

Goerdeler, üks 1944. aasta 20. juuli Hitleri-vastase

---

¹ Sakslaste lüüasaamine Stalingradi all kajastus kõikjal: neutraalsed riigid — Türgi, Hispaania, Rootsi ja Portugal — eemaldusid Hitlerist, Saksamaa liitlaste võitlusvaim haihtus lõplikult, partisaaniliikumine okupeeritud maades omandas uue jõu, opositsioon veermahtis, nagu vastupanuliikumine kogu Saksamaalgi, tugevnes ja kasvas. Müncheni professor Huber oma viimases lendlehes (see viiski tapalavale professori enda ja tema õpilased — Hans Scholli, tema õe Sophie ja nende sõbrad) kutsus saksa üliõpilasi üles vabadusvõitlusele, vannutades neid Stalingradi all hukkunute nimel. See lendleht algas järgmiste sõnadega: «Kogu rahvas on vapustatud meie sõdurite hukkamisest Stalingradi all. Endise keisririigi jefreitori «geniaalne strateegia» viis mõttetusse, millegagi õigustamata hukatusse kolmsada kolmkümmend tuhat Saksa sõdurit. Suur tänu sulle, füürer!» See «Valge roosi» (Vastupanuliikumise Müncheni grupi) manifest pöördus üliõpilaste poole tulise üleskutsega «lunastuseks ja käitemaksuks, mis oleks meie panuseks Euroopa vaimsesse taassündi» (tsiteeritud Jacobseni järgi, *ibidem*, lk. 619 jj.).

² NSV Liidu ja teiste Ida-Euroopa maade ajaloolased ja Nõukogude kindralid astusid välja Lääne historiograafia vastavate katsete vastu, milles püüti vähendada Stalingradi lahingu otsustavat tähtsust.

vandenõu¹ juhte, väljendas kirjas oma mõttekaaslastele kindral Olbrichtile 17. mail 1943 tundeid, mis valdasid neil päevil miljoneid sakslasi, ja ülistas ette liiga hiljaks jäänud ajaloo kohtuotsust.

«Stalingrad ja Tuniis, need on kaks kõige rängemat lüüasaamist saksa ajaloos pärast Jenat ja Auerstedti,» kirjutas tol korral Goerdeler. «Mõlemal korral teatati saksa rahvale, et kõrgemate kaalutluste huvides oldi sunnitud ohverdama terved armeed. Me teame väga hästi, et see on vale. Sõjaväelastel nagu poliitikameestelgi on õigus välja minna vaid niisugustele ohvritele, mis on otsustava edu pandiks tulevikus. Ainult niisugune edu õigustab ohvreid. Antud juhul on aga kõiges süüdi juhtkonna võimetus ja vastutustundetudus...»²

STALINGRADI «SURMAOTSUS» OLII LUBAMATU JA AMORAALNE

Neil kohutavail 1943. aasta jaanuaripäevil tundis jõuetu armee juba ammu teravat puudust kõige vajaliku järele, liikus vastu oma verisele koigatale ning allus kõrgemalt poolt saadud käsule ega katsunudki seda surmateekonda lühendada. Samal ajal püüdsid paljud sakslased Stalingradi all asjatult lahendada kas või enesetelegi sügavat puhtinimlikku ja moraalset probleemi, mis meid meeletele ajas. Mansteini memuaarid äratasid minu mälus valulise selgusega ellu need küsimused, mida püüan siin taas sõnastada: kas on kellelgi, olgu ta kes tahes, moraalset õigust asetada oma ligimese õlgadele nii rasket talumatute kannatuste ja surmapiinade koorimat? Kas on lubatud kellelgi, olgu ta kes tahes, niiviisi rüvetada inimväärikust? Miks vastutavad juhid määrasid surmale 200 000 inimest ega mõelnud enne selle üle, kas niisugune käsk on kooskõlas inimliku moraali nõuetega? Kas nõuadsid otsustavad strateegilised kaalutlused, millest näis olenevat sõja saatus, tõepoolest taolist ennekuulmatut ohvrit? Võib-olla poleks tõeliselt sügav vastu-

---

¹ Mõeldakse kindralite vandenõu, mis seadis enesele eesmärgiks kõrvaldada Hitler, sõlmida Lääne-liitlastega separaatrahu ja jätkata sõda NSV Liidu vastu. (V. K. P.)

² Hans Bernd Gisevius, Bis zum bitteren Ende, Zürich, 1946, Bd. 2., lk. 272.

tustunne lubanud surma mõista tervet armeed? Kas võib ja kas tohib õigustada niivõrd tohutuid ohvreid üksnes strateegilise tasakaalu, pealegi veel ajutise ja ebapüsiva tasakaalu taastamisega? Kas on võimatu olla sõdur ja jääda seejuures inimeseks? Võib-olla on sõjaeetika ja sõduri au lihtsalt sobimatud strateegilise mõttekäiguga? Ehk ei leidunud meie saatuse eest vastutavate juhtide hulgas ühtegi, kes oleks võtnud enesele julguse õigeaegse ja resoluutse tegutsemisega vältida ähvardavat katastroofi, või pärast seda, kui see oli muutunud paratamatuks, kas või lühendadagi venivat agooniat?

Seda, mis juhtus Stalingradi all, ei saa — nagu ma olen sügavasti veendunud — võrrelda ühegi ohvri ja lüüasaamisega, milleta ei tulda muidugi toime üheski sõjas. Saksa armee kolgata Volga kaldal jättis varju kõik mineviku sõjatragedused. Ja eeskätt seepärast, et Stalingradi «kotis» mõisteti aeglasesse ja piinarikkasse surma kümneid tuhandeid inimesi, kes olid ilma jäetud kõige hädavajalikumast ja kes pidid võitlema talumatu tingimuses. Stalingradi lahing andis löögi otse saksa rahva südamesse, kelle liha ja veri oli hävitatud 6. armee.

Viies olukorra teadlikult katastroofini, ei piirdunud meie juhid ainult sõjalise lüüasaamisega, vaid nad mõnitasid rämpse hoolimatusega kõike, mis on püha inimesele, tema elule, aule ja väärikusele. Viimastel lahingupäevadel ei suutnud ma vabaneda muljest, et koos tuhandete laipadega maeti Stalingradi all sakslaste haudadesse ka inimlikkus.

1943. aasta teise nädala lõpul, millal lükati tagasi venelaste esimene ettepanek kapituleeruda, oli 6. armee võitlusvõime juba äärmiselt piiratud. Pikad nädalad lakamatut viletsust olid sõdurid lõpuks välja kurnanud. Nälg vaevas mehi. Ei jätkunud lahingumoon. Säilinud rasketehnika oli mootorikütuse nappuse tõttu peaaegu kasutu. Käredate pakasega võitles armee lagedas stepis ilma talvemundriteta. Iga päev, isegi iga tund kasvas haigete ja haavatute arv. Vajalike arstimate nappus ja kõige elementaarsemate tingimuste puudumine meditsiinilise abi osutamiseks andsid end üha teravamalt tunda. Tänapäevalgi meenutan võpatades kaotuste aruandeid, mis saabusid iga päev korpuse koosseisu kuulunud diviiside staapidele meie VIII armeekorpuse staapi; inimesed

ei hukkunud üksnes lahingus — varsti pärast jõulupühi tõusis järsult nälga ja kurnatusse surnute arv.

Detsembri viimastel päevadel saatis maavägede ülemjuhatus Stalingradi «kotti» ühe silmapaistva Berliini patoloogi-anatoomi salajase ülesandega, teha meditsiiniliste lahkamiste varal kindlaks sõdurite massilise suremise tõeline põhjus. Arvukate laipade (need tuli enne üles sulatada!) lahkamise tulemused kõnelesid järgmist keelt: «Peaaegu täielik rasvkudede puudumine; jämesooles sültjas vedelik; siseorganid kahvatud, veretud; luuüdi asemel klaasjas kalleritaoline mass, mis on täielikult närbumud; süda korfsunud, tumenenud; parem südamekoda ja parem vatsake tunduvalt laienenud.» Nende lahkamiste protokollid toob Hans Dibold ära oma märkmetes, mida ei saa erutuseta lugeda. Südame parempoolse vatsakese ebanormaalsel laiennemisel kui ootamatu surma põhjust tunnistas ka üks 6. armee sõjaväearst (päritolult austerlane), esinedes neil päevil oma kolleegide ja õnnetuskaaslaste ees spetsiaalse informatsiooniga sellel teemal. Selline südame patoloogiline metamorfoos, mis on iseloomulik kõrgesse ikka jõudnud inimestele, oli tema sõnade järgi nälja ja organismi liigse jahtumise tagajärg. «Saksa sõdurid, noored inimesed, kes olid veel alles hiljuti tulvil jõudu, surevad nüüd täieliku kurnatuse tagajärjel tudisevate raukadena,»¹ ütles ta lõpetuseks.

See kurnatud vägi pidas teatud aja vastase jõude kinni. Ja isegi pärast seda, kui venelased alustasid 10. jaanuaril viimast kõikepurustavat pealetungi sissepiiratud armee positsioonidele, osutasid meie sõdurid veel mitu päeva meeleheitlikku vastupanu. Aga kui vastase löökide all purunes pihuks ja põrmuks «katla» lääne- ja põhjasein, kui vastane hõivas 16. jaanuaril Pitomniki lennuvälja (sissepiiratud armee südame), kaotasid meie korratult ja peatamatult tagasiveerevad väekoondised juba sõna tõsisel mõttel igasuguse võitlusvõime. Väikesed abi-aerodroomid, mis olid veel meie käes, seisid tegevusetult; varustamine õhu kaudu, mis oli enne seda juba ebaküllaldane, katkes peaaegu täielikult. Armeed juhatajal oleks tulnud sel momendil saadud käsku ignoreerida, lõpetada vastupanu, mis muutus päev-päevalt mõttetumaks, astuda

---

¹ Hans Dibold, «Arzt in Stalingrad», Passion einer Gefangenschaft, Salzburg, 1949, lk. 17 jj.

Nõukogude väejuhatusega läbirääkimistesse ja kapituleeruda. Kõigest hädavajalikust ilma ja saatuse hoolde jäetud sõdurid ei oleks pidanud ega tohtinud enam võidelda.

Seepärast tundubki üsna kahtlasena Mansteini argument, kes väidab, et 6. armee tuli lõppude lõpuks ohvriks tuua kõrgematele strateegilistele kaalutlustele. Feldmarsali ülespuhutud arutlused, mida heietatakse mitmel leheküljel ja mis püüavad väita, et üksnes niisuguse hinnaga õnnestus tal tagada Saksa väekoondiste plaanipäraselt taandumist Kaukaasiast ja luua uus stabiilne rindejoon, lõhnab kahtlaselt tolleaegse tegelikke asjaolusid võltsiva ametliku propaganda järele. Sõdurid ja ohvitserid Staligradi «kotis» ei teadnud aimatagi, millisest kõrgest mõttest pidi tulvil olema nende «au ja kuulsust pälviv hukkumine». Neile anti vaid käsk «vastu panna viimse padruniti ja viimse meheni». Ja nad ei saanudki midagi kuulda armee staapi läkitatud radiogrammist, milles kõneldi, et nende «kangelaslik vastupanu aitas ära hoida surmaohu, mis rippus armeegrupi «Don» kohal», ja milles räägiti «kogu Idarinde saatusest» ja isegi «kogu läänetsivilisatsiooni päästmisest».

• Järeltulevate põlvede ja ajaloo ees vabandusi otsides püüavad erukindralid nüüd oma memuaarides lõputute omavaheliste vaidlustega selgitada, millal siis oleks 6. armee võinud teisi rindelõike kahjustamata (nii-öelda — puhta südametunnistusega) relvad maha panna — kas 16., 20. või isegi 24. jaanuaril 1943. Piirdume siin vaid selle lihtsa ja vaieldamatu fakti konstateerimisega, et alates jaanuari keskpaigast oli käsk jätkata vastupanu vaid õnnetu 6. armee agoonia venitamine ning oli seepärast niihästi vastutustundetult kui ka amoraalne selle sõna kõige otsesemas mõttes.

Kindral Zeitzler, maavägede kindralstaabi ülem, kes tänu oma positsioonile mõistis paremini kui teised, milliseid abinõusid dikteerib üldine olukord rinnetel, ei kõnele oma memuaarides sõnagi strateegilistest kaalutlustest, mis oleksid pidanud nõudma 6. armee ohverdamist. Vastupidi — juba 8. jaanuaril (kohe pärast venelaste esimest ettepanekut kapituleerumise kohta) taotles ta Hitlerilt «kindralooberst Paulusele viimase poolt palutud tegevusvabaduse andmist» ning nõudis sissepiiratud armee viivitamatut kapituleerumist, ilmselt hoolimata sellest, et oma

agoonias kõitis see armee veel enda külge olulisi jõude, mida vastane võis kasutada teistes rindelõikudes.¹

6. armee ooberkortermeistri andmeil ületas «kotis» viibinud ebainimlikes tingimustes vaevelnud haigete ja haavatute arv 1943. aasta jaanuari viimase nädala algul 50 000². Väeosades kasvasid lagunemise tunnused. Piiramisrõngas langetati ja viidi täide 364 surmaotsust; ka see on verega kirjutatud lehekülg Stalingradi tragöödias, mis kõrgemalt antud käsu põhjal viidi halastamatult finaali. Kas võib niisugustes tingimustes nõuda sõdurivaprust ja kohusetruudust? Sõjamehe eetika põhimõtted tallati Stalingradi all porri! Lahingu lõppetapil ei nõutud meilt enam teadlikku kohusetäitmist, vaid pimedat allumist mõttetutele käskudele. Me olime vaid kruvikesed hingetus militarismi inimmasinas, mis moonutas ja labastas aumõistet.

Kindral Doerr ilmutas Stalingradi tapatalgust ja Volga kaldal teadlikult ohvriks toodud 6. armee hukkamisest kõneldes kaugelt sügavamast vastutustunnet kui feldmarssal Manstein. Oma Stalingradile pühendatud teoses kirjutas ta: «Stalingradi lahingust eluga välja tulnud sõduritele, Volga kaldal hukkunud meeste sugulastele ja omakstele, paljude «kotis» teadmata kadunuks jäänute (kelle saatusest pole seniajani midagi kuulda) perekondadele selgitatakse nüüd, et 6. armee toodi ohvriks strateegilistel kaalutlustel. Kas see lohub või annab neile tagant järele hilinenud rahuldustunde? Vaevalt küll! Kõikide arusaamade, nii jumalike kui inimlike tõekspidamiste järgi on ohvrid õigustatud siis, kui neid tuuakse mingi õilsa ürituse nimel. Lunastaja võttis surma vastu ristipuul, ja iidsed rahvad tsivilisatsiooni koidikul lootsid ohvritega ära osta jumalate huldust. Loendamatuid kordi on üks inimene ohverdanud oma elu teiste inimeste päästmise nimel. Kuid 6. armee saatuse kohta seda öelda ei saa. Kogu sõja edasine käik ning selle lõpetanud katastroof näitasid, et 6. armee hukkus asjatult; ja mida ilmsemaks see sai, seda selgemaks kujunes igaühe veendumus, et mingist õigustavast ohvrast ei saanud juttugi olla. Seepärast olemegi kohus-

¹ Erich von Manstein, «Verlorene Siege», lk. 390 jj.

² Günter Toepke, «Stalingrad — wie es wirklich war», Stade, 1949, lk. 131 jj.

tatud tunnetama oma vastutust ajaloo ees ja püüdma selle poole, et tulevased põlved meie kogemustest õpiksid; peame täiesti kategooriliselt tagasi lükkama nende seisukohad, kes arvavad, et see ohver oli õigustatud sõjalise hädavajadusega. Taoline seisukoht on vastuolus niihästi faktide kui ka inimliku moraaliga.»¹

MANSTEIN EI ANDNUD 6. ARMEELE KASKU KAPITULEERUDA, KUIGI PIDAS SEDA «SOOVITAVAKS»

Alles 22. jaanuaril pidas feldmarssal Manstein võimalikuks Pauluse taotlusi toetada ja paluda Hitlerit, et too viivitatamatult lubaks 6. armee juhatusel astuda kiires korras vastasega kapituleerumise asjus läbirääkimistesse. Pole vähimatki kahtlust, et selleks ajaks oli «kotis» edasine vastupanu ületanud juba kõige elementaarsemadki humaansuse ja moraalinõuete piirid. Nüüd ei pidanud Mansteingi enam võimalikuks vastutada hukkuva armee mõttetu võitluse jätkamise eest, kuigi viimane ka oma agoonias ikka veel köitis enda külge jõudusid, mida Nõukogude väejuhatuse jaoks võinud sisepiiratud grupeeringu kapituleerumise puhul kasutada teistes rindelõikudes armeegrupi «Don» väekoondiste vastu. Muide, peab tähendama, et feldmarssal oma vast ehk liiga skemaatilises vastase olukorra hindamises ilmselt liialdab, kui kõneleb 90 venelaste väekoondisest, mis pidid veel jaanuari teisel poolel moodustama piiramisrõnga. Venelastel oli sel ajal juba võimalus oma jõude järk-järgult vabastada ja kommunikatsioone reorganiseerida, mida nad kahtlemata umbes jaanuari keskel ka tegema hakkasid. Vangi langenuna mööda etappe tagalasse liikudes võisime ise hiljem veenduda, et vastase vägede põhimass oli juba ammugi lahkunud hiljutiselt lahinguväljalt — sellesse rajooni olid jäänud vaid kõrgemad staabid ja tagalateenistus.

Pole mingit kahtlust, et venelased nii väga ei kiirus-

---

¹ Hans Doerr, «War Stalingrad ein Opfergang?». B: Die politische Meinung, Monatshefte für Fragen der Zeit, 1958, lk. 89. (Kindralmajor Doerri tervituskõne tekst, mis peeti Nürnbergis 4. oktoobril 1958 Saksa Föderatiivses Vabariigis elavate Stalingradi lahingust osavõtnute ülemaalisel kokkutulekul.)

tanud «koti» riismete likvideerimisega: hõivanud Pitomniki lennuvälja, pidasid nad veel tervelt kaks nädalat lahinguid sissepiiratud väekoondiste lõplikuks hävitamiseks, liikudes seega edasi kõige rohkem paar kilomeetrit päevas. Mõned saksa uurijad, nagu näiteks Toepke, kes, muide, teab Stalingradi lahingust vaid kuulduste põhjal, seletasid seda asjaolu sissepiiratud armee riismete erakordse «kangelaslikkuse ja meeleheitliku vastupanuga». See ühekülgne valgustamine ei talu mõistagi mingit kriitikat. Kahtlemata ilmutasid saksa sõdurid isegi nefl kohutavail päevil vahetevahel veel sõjamehe suurt vaprust, kuid armee kui niisugune oli juba purustatud ja võitlusvõimetu. Venelased, kes väga hästi teadsid, et Hitler oli kategooriliselt keelanud igasuguse väljamurdekatse, olid olukorra täielikud peremehed. Teades, et 6. armee nende käest kuhugi ei pääse, ei tahtnud nad lõpu eel asjatult ohvreid tuua, ei kiirustanud ning hoidsid ilmselt oma jõude.¹

Manstein mõistab karmilt hukka Hitleri fanatismi, kes oma isikliku prestiiži kaalutlustest lähtudes ei tahtnud kapitulatsioonist kuuldagi, kõnelemata sellest, et inimlikkus oli talle üldse tundmatu; kuid samas ei kummuta feldmarssal oma memuaarides mõningaid neist argumentidest, millega Hitler noil päevil püüdis oma kangekaelsust põhjendada. Nii näiteks, tsiteerides füüreri sõnu, et kapituleerumisel pole mingit mõtet, kuna venelased ei pidavat kinni oma lubadustest, märgib Manstein, et Hitleril oli selles suhtes «üldiselt» õigus, sest et 90 000-st sõjavangist jäi lõpuks ellu kõigest mõni tuhat, ja et ülejäänute hukkumine «jääb venelaste südametunnistusele, kes ei osutanud neile vajalikku

---

¹ Marssal Tšuikov, Nõukogude legendaarse 62. armee endine juhataja (see armee kaitses Stalingradi ja linna külge kuuluvat rindelõiku piki Volga kallast), jutustas episoodi, mis tunnistab, kui madalalt hindasid venelased tol momendil «kotis» hukkamisele määratud Saksa väekoondiste võitlusvõimet. Enne sissepiiratud grupeeringu hävitamise lõpuoperatsiooni sõitis selle manöövri eest vastutanud Doni rinde juhataja kindral Rokossovski spetsiaalselt Tšuikovi staapi, et koha peal täpsustada, kas 62. armee on võimeline tagasi lööma vastase survet, kui sissepiiratud väed võtavad ette meeleheitliku katse murda üle jääga kaetud Volga. Tšuikov rahustas rindejuhatajat ja ütles, et sakslased on nüüd «tagaaetavad jänesed» ja et Pauluse armee pole enam mingi armee, vaid «sissepiiratud sõjavangide laager». (Vt. В. И. Чуйков, «Начало пути», М., 1959, lk. 286.)

abi.»¹ «Kaotatud võitude» üldkontekstis jätavad taolised avaldused üsnagi rusuva mulje. 6. armee kapituleerumisküsimuse otsustamisel poleks tohtinud kas või puht-eetilistel kaalutlustel omistada mingit tähtsust iga-sugustele hüpoteesidele saatuse kohta, mis ootab kapituleerunute põhimassi vaenlase juures sõjavangis. Sest keegi ei võinud veendunult öelda, mis juhtub lahingust osavõtnud ja ellujäänud sõduritega, kes kapituleerudes saavad igal juhul võimaluse ellu jääda! Manstein kirjutab, et surevus Stalingradi «kotis» vangid võetud sakslaste hulgas oli ebatavaliselt kõrge, ja seletab seda peamiselt võitjate hea tahte puudumisega. Kuid me peame õigluse nimel viitama sellega seoses järgmisele vaieldamatule faktile: 6. armee ellujäänud sõdurid, kes 1943. aasta jaanuari lõpul ja veebruari algul end vangid andsid, olid rõhuvast enamuses juba surma pitsiriga märgitud; kurnatud, ääretult vintsutatud mehed olid tüüfusteisisid täis. Peagi puhkesid Beketovka, Krasnoarmeiski ja Frolovo etapilaagrites rängad tähnilise soetõve epidemiad. Nii oli Stalingradi «kotist» eluga pääsnuile vangipõlv venelaste juures vaid lühikeseks tragöödia epiloo-giks — nad ei pääsenud enam oma saatuse küüsis. Üksnes Beketovka laagris suri 1943. aasta kevadel tüüfusse ligi 40 000 inimest.

Ja lõpuks, hoolimata transpordiraskustest (mida Manstein alahindab), vaatamata oma tsiviilelanikkonna viletsale olukorrale, ühe sõnaga — hoolimata arvukatest objektiivsetest põhjustest püüdis Vene väejuhatuse jõudu mööda sõjavangidele ikkagi abi osutada ja nende olukorda parandada. Ja sellega seoses tahaksin eriti rõhutada, et paljud Nõukogude meditsiiniõed ja naisarstid (nende hulgas ka juuditariid), keda ajendas tõeline halastusetunne ja humanism, ohverdasid ennast Stalingradi all vangid võetud sakslaste päästmiseks: vangilaagri haiglates töötades nakatusid nad tähnilisse soetõppe ja surid.²

Astumata õigeaegselt läbirääkimistesse venelastega, et kapituleeruda, toimis 6. armee juhatuse vastutustundelt ja süvendas katastroofi tagajärgi. Ta määras sellega uutele piinadele oma ellujäänud sõdurid ja rõõvis pal-

¹ Erich von Manstein, «Verlorene Siege», lk. 391.

² Helmut Gollwitzer: «...und führen wohin du nicht willst.» Bericht einer Gefangenschaft, München, 1951, lk. 110 jj.

judelt neilt tegelikult juba ette võimaluse üle elada esimesed, kõige raskemad vangipõlvekuud. Eriti raske oli nendel meie sõduritel, kes võeti vangi «koti» põhjaosas: tervelt kaks päeva pärast Pauluse kapituleerumist jätkasid nad vastupanu ning ajasid sellega võitja veelgi vihasemaks.

Manstein ei pidanud vajalikuks seda 6. armee juhataja saatuslikku hoolimatust hukka mõista, kes ei püüdnud millegagi mõjutada sündmuste käiku ja vältida kõige kohutavamat. See on ka mõistetav, sest feldmarssal asetses ise tol momendil sama hukkamõistu ringis. Teades selgesti, et 6. armee kapituleerumine on hädavajalik, kuid saavutamata Hitlerilt vastavat sanktsiooni, läks Manstein oma südametunnistusega tehingusse ja jättis sissepiiratud saatuse hoolde. Ta ütleb, et üksnes vastutustunne kogu armeegrupi saatuse eest, oma sõdurite eest, kelle peade kohal ka väljaspool Stalingradi «kotti» rippus surmaoht, takistas teda tookord «paiskamast Hitlerile näkku oma erruminekut». Selles võib feldmarssalit uskuda. Kuid olukorra kogu traagika, millesse ta end asetas, selles seisabki, et talle ei jäänud üle midagi muud, kui ohverdada sadu tuhandeid oma mehi, jätta nad sõna tõsisel mõttes saatuse hoolde «kõrgemate strateegiliste kaalutluste» nimel. Toimus see aga seetõttu, et Manstein, kes küll sõandas nii mõnigi kord avalikult Hitleri tegevust kritiseerida, andis oma kõrge väejuhikunsti vastuvaidlemata diktaatori teenistusse, kes ignoreeris kõiki sõjapidamise seadusi, ei tunnistanud sõjaeetikat ning tegelikult tõi kaasa aurüvetamise ka paljudele temaga koos töötanud vastutavatele väejuhtidele. Tahtmatult meenuvad sõnad, mida lausus Mansteini üks lähimaid abilisi jutuajamisel 6. armee insenerivägede ülemaga 1942. aasta detsembri lõpul: «Kõik me oleme nüüd käskjalad — kes armee staabis, kes armeegrupi staabis.»¹

---

¹ Herbert Selle, «Die Tragödie von Stalingrad, Der Untergang des 6. Armee», 3. verb. Auflage, Hannover, 1948, lk. 6.

VASTUPANU JA SÕJAMEHE KOHUS

Manstein püüab tagantjärele õigustada oma tookordset seisukohta ja tõestada, et 1943. aasta jaanuaris ei toodud 6. armeed asjatult ohvriks. Tema argumendid on seejuures üsnagi iseloomulikud: need võimaldavad meil sündinule pilku heita feldmarssali enda silmadega, mõista tema tegevust, taibata tema möödalaskmiste põhjusi, ning need annavad meile lõppkokkuvõttes õiged vastused Stalingradi tragöödia kõige tõsisematele küsimustele.

Peatudes sel (tema arvates otsustaval) tähendusel, mida evis hukkumisele määratud 6. armee lootusetu vastupanu kogu sõja edasises käigus, kirjutab Manstein: «Ei saa nõustuda nendega, kes arvavad nüüd tagantjärele, et sõja olime me selleks ajaks juba nagunii kaotanud ja et kui oleksime selle võimalikult kiiremini lõpetanud, oleksime päästnud inimesed uuest, veelgi rängemast viletsusest ja piinast. Eks tagantjärele ole tarku palju? Neil päevil polnud veel sugugi kindel, et Saksa-maa sõjaline lüüasaamine on paratamatu. Taastades olukorra Idarinde lõunatiival, võisime me veel täiel määral lõpetada partii viigiga sõjalises ja järelikult ka poliitilises suhtes.»¹

Vastuväiteid nõuab siin absoluutselt iga sõna ja seda kaugeltki mitte «tagantjärele». Oletame, et Manstein tõepoolest ei pidanud siis veel sõda kaotatuks ja hellitas endamisi isegi lootust sõjalisele ning kas või «poliitilisele viigile». Arusaamatuks jääb vaid see, kuidas ta võis arvestada taolist tulemust tolle aja poliitilises olukorras — pärast kõike seda, mida tõi Euroopale Hitleri valitsemine? Feldmarssal ei põhjendanud antud juhul oma seisukohta. Raske on uskuda, et nii silmapaistev sõjaväelane nagu Manstein, kes oli vastutaval, kõrgel ametikohal, ei suutnud tol momendil ikka veel taibata, milliseid saatuslikke sõjalisi ja poliitilisi tagajärgi tõi meile sõja jätkamine. Selleks ajaks olid mitmed vastutus-tunnet tunnistavad väejuhid juba ammugi kaotanud iga-suguse lootuse sõja õnnelikule lõpptulemusele ning vältimatu lüüasaamise tunnetamine lasus raske kivina nende südamel. Ja armeegrupi «Don» enda väekoondis-

---

¹ Erich von Manstein, «Verlorene Siege», lk. 384 jj.

tes (kaugeltki mitte viimases järjekorras ka sissepiiratud 6. armees) tegid juba paljud kõrgemad ohvitserid põhjendatud järeltule, et sõda on lõplikult kaotatud. Kuid eeskätt tuleb sellega seoses meelde tuletada, et saksa vastupanuliikumises (ja kõigepealt sellest osa võtnud sõjaväelaste hulgas) oli juba ammu kaugelägelikke vastutustundlikke inimesi, kes siiralt püüdsid võimalikult kiiremini lõpetada lootusetu sõda, vabastades sellega saksa rahva, kellel tuli maksta selle eest oma heaolu ja verega¹, uutest ränkadest ohvritest. Niisuguste inimeste hulka kuulus eeskätt kindralooberst Beck, silmapaistev sõjaväelane, kes kõigis oma kavatsustes ja tegudes jätkas meie parimaid traditsioone ja väljendas vana Saksa kindralstaabi vaimu.

Ajaloolane Friedrich Meinecke liigitab Becki nende (kahjuks väga väheste) meie kõrgemate ohvitseride hulka, kes olid niihästi «otsustusvõimelised ja energilised sõjaväelased» kui ka «kõrge kultuuriga kaugelägelikud patrioodid — Scharnhorsti² tõelised järeltulijad³. Beck taipas kasvava ärevusega, et sõja jätkamine viib Saksamaa kuristiku servale. Ta püüab veenda selles Mansteini ning viimast oma poole tõmmata. Kuid asjata! Becki ühe lähima sõbra ja mõttekaaslase sõnade järgi mängis feldmarssal oma vastuses endise kindralstaabi ülema kirjale variseri ning avaldas armetuid mõtteid, mis on väejuhile andestamatud. «Lõppude lõpuks,» kirjutas Manstein Beckile, «pole sõda kaotatud

---

¹ Vastavalt Saksamaa vastupanuliikumise kodanlikule versioonile püüab J. Wieder kujutada «vastupanuliikumisenä» üksikute kodanlaste grupikeste arglikke ja ebajärjekindlaid tegutsemiskatseid ja eriti kindralite vandenõu Hitleri vastu 20. juulil 1944. Vandenõu osaliste keskel oli vaid üksikuid taolisi nagu ooberst krahv von Stauffenberg, kes küll väga uduselt kujutas endale, milline peab olema tulevane demokraatlik Saksamaa, kuid kes siiski siiralt püüdis vabastada Saksamaad hitlerismist ja läheneda põrandaalustele kommunistidele. Mis aga puutub kodanlikesse «vastupanuliikumisest osavõtjaisse», eriti aga 20. juuli vandenõu «ideelisse juhti» Goederle-risse, siis seadsid need oma eesmärgiks taguda kiilu antihitlerlikku koalitsiooni ja nõrgestada sellega tema rünnakujõudu. (V. K. P.)

² Gerhard Johann Scharnhorst (1755—1813) — Preisi kindral, üks Preisi sõjaväereformi algatajaid pärast Napoleonilt Jena ja Auerstedti all lüüasaamist 1806. Berliini sõjaväeakadeemia asutaja, rea sõjateoreetiliste teoste autor. (V. K. P.)

³ Friedrich Meinecke, «Die deutsche Katastrophe». Betrachtungen und Erinnerungen, Wiesbaden, 1946, lk. 146.

seni, kuni me ise ei tunnista endid võidetuks.»¹ Kahjuks ei pidanud feldmarssal vajalikuks puudutada oma memuaarides isiklikku kirjavahetust kindral Beckiga. Samuti ei meenuta ta oma vestlust ooberst krahv Stauffenbergiga, kes 1943. aasta jaanuaris käis kindral Zeitzleri ülesandel tema staabis Taganrogis. Pole kahtlust, et selle mitu tundi kestnud jutuajamise vältel esitas Stauffenberg temale omase otsustavusega feldmarssalile kardinaalse küsimuse tema kui väejuhi tulevase vastutuse suhtes.² Jutustades Stalingradi katastroofist ja üldse möödunud sõjast püüab Manstein hoolikalt vältida mistahes poliitilisi hinnanguid. See vaid tõendab, et poliitika moraalse õigustamise probleemid, selle kõlbeline külg, ühe sõnaga kõik need küsimused, mida nimelt painava murega püüdsid endamisi lahendada pajud Saksa sõjaväelased (mitte üksnes nii silmapaistvad nagu Beck), ei liigutanud põrmugi meie feldmarssalit või selgemini öeldes — ei kuulunud tema arvates Saksa kindrali kompetentsi.

Seoses sellega tuleb meenutada, et saksa vastupanuliikumise juhid tahtsid kasutada lüüasaamist Stalingradi all (muide — Beck ennustas seda ette kuni üksikasjadeni!) ettekäändena selleks, et mõnede Saksa feldmarssalite abil kõrvaldada Hitler Idarinde sõjategevuse juhtimiselt. Selle vajalikuks eelduseks pidasid nad kindral Pauluse avalikku keeldumist alluda Hitleri käsule, arvestades seda, et 6. armee juhataja hakkab oma sõdurite päästmise nimel tegutsema oma riisikol, või vähemalt pöördub viimasel hetkel üleskutsega armee ja saksa rahva poole, muutes sellega Stalingradi katastroofi, mis tabas meid Hitleri süü läbi, häirekella signaaliks.³ Kuid midagi niisugust ei juhtunud, veelgi enam — Saksa kõrgemad sõjaväelased jätkasid ka pärast Stalingradi lüüa-

---

¹ Hans Bernd Gisevius, «Bis zum bitteren Ende», Zürich 1946, Bd. 2, lk. 271. Vt. ka Gerhard Ritter, Carl Goerdeler und die deutsche Widerstandsbewegung, Stuttgart, 1955, lk. 343 jj., 523.

² Kunrat von Hammerstein, «Manstein», ajakirjas «Frankfurter Hefte», 1956, lk. 453.

³ Hans Bernd Gisevius, «Bis zum bitteren Ende», Zürich, 1946, Bd. 2, lk. 267 jj. Vt. ka Ulrich von Hassell, «Vom anderen Deutschland, Aus den nachgelassenen Tagebüchern 1938—1944», Zürich und Freiburg, 1946, lk. 291; Gerhard Ritter «Carl Goerdeler und die deutsche Widerstandsbewegung», Stuttgart, 1955, lk. 343.

saamist (mis pidi neid lõplikult veenma, et sõja jätkamine tähendab Saksamaale surma) usus ja tões Hitleri teenimist. See kutsus Saksa vastupanuliikumise juhtkonnas esile kibeda pettumuse ja meeleheite ning samal ajal tugevdas nende kindlat otsust lõpetada sõda mistahes vahendite, kas või kõige äärmisemate abinõude rakendamise teel. Nagu räägitakse, olevat Beck tookord avaldanud, et pärast Hitleri kukutamist annaks ta kõhklemata Pauluse sõjakohtu alla «kuritegeliku passiivsuse» eest.¹ Samasuguse ägestumistunde ja kibestumisega seletub nähtavasti ka see teravus, millega mõistsid Mansteini hukka mõned saksa vastupanuliikumise juhid, heites feldmarssalile ette, et kiindudes ainuüksi operatiivülesannete lahendamisse ei näinud ta, nagu öeldakse, puude tagant metsa, s.t. unustas sootuks kogu sõja käigu ning kaotas ajaloolise perspektiivi tunde.²

Nii või teisiti, selge on üks asjaolu: veendumus, et me saame paratamatult katastroofiliselt lüüa sõjas, mis oli meile (keerutatagu kuis tahes) sõjaks Hitleri nimel, ja hinnang, mille järgi Saksamaa olukord rinnetel pärast Stalingradi veresauna oli lootusetu, pole sugugi — kui Mansteini sõnadega väljendada — «tagant järele tarkuse» hilinenud vili. Muide, feldmarssal ise väljendas Hamburgi süüpingis, vastates oma inglasest rüütelliku kaitsja küsimusele (kes pidas silmas Mansteini huve), mis ajaks tema, Manstein, ise veendus, et lüüasaamine on paratamatu, sõna-sõnalt järgmist: «1942. aasta talvel mõistsin ma, et selles sõjas me ei saavuta võitu. Me ei suutnud enam kuidagi käes hoida äärmiselt pikaks veninud rindejoont Venemaal. Ma sain aru, et venelased oma ammendamata inimreservidega samm-sammult edasi liikudes lõpuks meid lämmatavad.»³

Muide, siinsamas protsessil, nagu hiljem ka «Kaotatud võitude» Stalingradi käsitlevas peatükis, ütles feldmarssal, et tema veendumuste kohaselt oli Saksamaal tol ajal veel reaalne võimalus lõpetada sõda rinnetel viigiga, luues sellega ka eeldused poliitilisele viigitulemusele. Tema poolt teostatud sõjalised operatsioonid löid

¹ Allan W. Dulles, «Verschwörung in Deutschland», Kassel, 1949, lk. 94.

² Hans Bernd Gisevius, «Bis zum bitteren Ende», Zürich 1946, Bd. 2, lk. 271.

³ R. T. Paget, «Manstein. Seine Feldzüge und sein Prozeß», Wiesbaden, 1952, lk. 69.

(nagu ta ise kinnitab) objektiivsed eeldused niisugusele võimalusele, ja alles pärast seda, kui Hitler neid ei kasutanud, muutus Saksamaa lüüasaamine paratamatuks. Niisugune seisukoht tunnistab veenvalt, et Manstein hindab üle nn. «puhast» strateegiat, mida tegelikult ei saa vaadelda lahus muudest teguritest, mis kokkuvõttes määravad kaasaegse sõja tulemuse. Pole vaja lisadagi, et ta jätab seejuures arvestusest täielikult välja kogu Hitleri isikuga seotud psühholoogilise ja poliitilise spetsiifika. Ja selles pole midagi imestada — feldmarssalile oli sõda omalaadne malepartii, kus edu oleneb eranditult üksnes meistri mängu virtuoossusest. Taoline kitsalt professionaalsete sõjaliste kategooriate mõttelaad ja puhtstrateegiliste aspektide ülehindamine sunnib tahtmatult meenutama sellesama kindralooberst Becki sõnu, kes juba 1938. aastal kirjutas: «Paljud meist arvavad veel tänapäevalgi, et suurt sõda võib lahendada enda kasuks vaid üksnes võitudega lahinguväljal. See on vale ja saatuslik eksitus, ning on lihtsalt arusaamatu, miks see esile kerkib just meie ajal, kui kõikjal räägitakse ainult «totaalsest sõjast.»¹

MILLENI VIIB VASTUTUSTUNDETU JA EBAMORAALNE SÕJAPOLIITIKA

Manstein ei väsi kordamast, et Saksamaa lüüasaamine möödunud sõjas ei võta 6. armee tragöödialt kõrget moraalset mõtet, kuigi sissepiiratud grupeeringu hukkumine osutus asjatuks ohvriks. Feldmarssal rõhutab ikka ja jälle, et Volga kaldal hukkunud Saksa sõdurite vägiteod lähevad ajalukku sõjamehevapruse ja kohuse-truuduse eeskujudena, et «nende kuulsus ei kustu ja mälestus neist ei sure». Kas see pole liiga odav paatos? Jutustades järeletulijatele Stalingradi tragöödiast, ülistab feldmarssal lõpuks muuseas ka saksa sõdurit, säästmata epiteete ja ülivõrdeid.

Kuid kõik need sõnadetegemised «kangelaslikkusest, mille sarnast polevat leida kogu sõjaajaloos», tunduvad mitmes suhtes enam kui kahtlasena.

---

¹ Wolfgang Foerster, «Ein General kämpft gegen den Krieg. Aus nachgelassenen Papieren des Generalstabschefs Ludwig Beck», München, 1949, lk. 113 jj.

Kui juba rääkida «enneolematust kangelaslikkusest» ja kohusetruudusest, «millel pole ajaloos võrdset», siis võib mainida nii paljude saksa ja mittedaksa sõdurite tõelist vaprust, mehisust ja ennastalgavust, kusjuures eriti tuleb esile tõsta seda vaprat Nõukogude 62. armeed, kes 1942. aasta sügisel Stalingradi tulepõrgus kaitses pikkade kuude vältel visalt kaht väikest sillapead Volga kaldal: kangelaslikult võideldes ja ülekaalukate Saksa jõudude raevukale survele vastu pannes lõi ta eeldused selle suure lahingu võidukaks lõpetamiseks.

Tõsi on seegi, et paljude nädalate jooksul, kuni 1943. aasta jaanuari keskpaigani, ilmutasid ka Saksa sõdurid Stalingradi «kotis» suurt vaprust ja lahingusõprust.

Kuid pärast seda (olukorras, kui sõdurid olid ammutanud kogu oma moraalse ja füüsilise jõu ega suutnud lihtsalt enam võidelda) ei saanud enam juttugi olla vaprust ja kohusetruudusest. Muidugi, ka võitluse viimases faasis (meile oli see terve igavik!) ilmutasid meie mehed üksikutel juhtumitel isiklikku mehisust ja ohverdasid end nii mõnigi kord seltsimeeste päästmiseks, kuid üldiselt oli nende «kangelaslikkus» neil päevil vaid hukkamõistetute ääretu piinlemine. Kurnatuina ja jõuetuina ootasid nad aeglast piinarikast surma. Paratamatule saatusele alistudes langesid sõdurid täielikku apaatiasse ja vaid puhuti avaldasid meeleheitlikku surmaeelset vastupanu, mida tingis hääbuv enesealalhoiu instinkt. Käsk «lõpuni vastu panna» ja sellele käsule vastuvaidlematu allumine taolises olukorras ei kõnelnud sõdurite vaprust ja ustavusest, vaid väejuhatuse vastutus-tundetusest. Lahingu viimasel etapil, mil sõjaväeline distsipliin hakkas järk-järgult nõrgenema, juhtus meil kõike: ühed püüdsid kramplikult «tegutseda määrustiku järgi» ning hoida ennast ja teisi vaos; teised lasksid enesele meeleheitel kuulida pähe; kolmandad vandusid Hitlerit ja kõrgemat väejuhatust; neljandad lootsid veel ei tea millele. Mõnedes väeosades puhkesid mässud, mis halastamatult maha suruti, ja Saksa sõdurid tulistasid neil päevil korduvalt neid Saksa sõdureid, kes püüdsid käsust hoolimata kapituleeruda. Kõik see oli juba ainult koletu karikatuur armeest. Sõjaetika põhimõtetest polnud «kotis» enam jälgegi.

Seepärast oleks Stalingradi lahingut analüüsides kaugelt sobivam ja õigem kõnelda kõigepealt sellest,

kuidas Saksa kõrgem väejuhatuse kõige alatamal kombel irvitas oma alluvate truuduse üle — alates lihtsõdurist ja lõpetades kindralfeldmarssaliga. Milline tohutu ustavuse ja mehisuse kapital puistati tuulde!

Stalingradi lahingu kroonikakirjutaja, olgu ta kes tahes, on kohustatud panema pearõhu sellele, et Saksa kõrgem väejuhatuse reetis oma sõdurid ülimalt kahtlaste eesmärkide nimel, saatis nad vältimatusse surma Volga kaldal, rikkus sõjaseetika printsiipe ning kuritarvitas inimeste (kes täitsid kuni lõpuni oma sõjamehekohust, säästmata jõudu ja elu) usaldust ja vastuvaidlematut kuulekust. Sellest kummutamatust faktist võib mööda hiilida vaid see autor, kes võltsib lubamatul kombel sõjamehevapruse, kohuse ja au mõisteid, röövides neilt igasuguse positiivse sisu ja moraalse mõtte. Pole vist tarvis lisadagi, kui ohtlikud ja kahjulikud on taolised abstraktsioonid.

Lugedes Mansteini memuaare, ja eeskätt tema Stalingradile pühendatud peatükki, on raske vabaneda muljest, et ka antud juhul on meil tegemist just niisuguse sõjaseetika mõistete võltsimiskatsega. Ja tõepoolest, ega feldmarssal ometi arva, et Stalingradi all ja üldse möödunud sõjas me võitlesime püha ja õiglase ürituse nimel, säästmata jõudu ja isegi elu heitluses kõrgemate kõlbeliste ideaalide eest, nagu seda nõudis meie sõduriauh? Ei, nende ridade autor ja paljud tema seltsimehed Stalingradi «kotis» tunnetasid kuni lõpuni kogu julma saatust ning kaotasid usu sellesse, et nad panevad oma elu isamaa altarile, kaitstes oma rahvast. Tänu jumalale avas tragöödia, millest me otseselt osa võtsime, meie silmad kõige selle suhtes, mis toimus Saksamaal ja väljaspool tema piire, hajutas meie eksiarvamused ning sundis meid kainelt kõige üle järele mõtlema. Ahmased kahtlustused, mida paljud meist kuni selle ajani nii või teisiti hajutada püüdsid, kasvasid kindlaks veendumuseks, et Stalingradi tapatalgud olid teenitud karistuseks poliitiliste kuritegude eest, Hitleri poolt vallapäastatud ebaõiglase vallutussõja loogiliseks tagajärjeks. Ja kümned tuhanded sõdurid needsid Hitlerit ning temale kuulekaid kõrgemaid väejuhte.

Paistab, et feldmarssal von Manstein, andekas väejuht, kes asus nii kõrgel ametikohal ja kes teadis paremini kui teised Stalingradi tragöödia tõelisi põhjusi,

oleks pidanud ühena esimestest tegema enesele poliitilisi järeldusi ning diktaatori tahte vastu astuma.

Ülal juba mainiti, et ta keeldus vastupanuliikumisest osa võtmast. Püüdes end õigustada, kirjutab feldmarssal sel puhul oma memuaarides, et tol momendil (ja seda juba 1944. aastal!) polnud ta, kahjuks, veel võimeline lõpuni veenduma «kogu režiimi moraalses degradatsioonis» ja «tundma Hitleri tõelist olemust».¹ Olgu nii! Kuid ta oli igal juhul omaenda kogemuste najal võinud veenduda, et Stalingradi all tõi «kõigi aegade suurima väejuhi» (keda tema ise, Saksa feldmarssal, teenis usus ja tões!) vastutustundetud ja võhiklus meile kaela ajaloos enneolematu lüüasaamise. Kuid ka pärast seda ei osanud Manstein mõista temal lasunud vastutust. Põhjuseks olid tema apoliitilisus ja külm «tühi süda», mis ajendasid teda juba kord andma oma allkirja armeele määratud kõige häbistavamale käskkirjale, mis on vastuolus laitmatute Preisi sõjatradiitsioonidega.² Kui Manstein tõepoolest ei pidanud ennast kompetentseks arvustama Hitleri sõjapoliitilisi otsuseid, siis kas ta ometi ei taibanud, et poliitiline juhtija, kes segas end tema asjadesse ja ajas nurja tema plaanid, oli võtnud enesele ebaseaduslikult kõrgema ülemjuhataja funktsioonid?

Eksitused ja teadlik enesepettus ajasid feldmarssali ummikusse. Ta mässis end lõplikult sisse, ei suutnud tõmmata piirjoont saatuse keerdkäikude ja väejuhi vastutuse vahele, vajus üha sügavamale autuse kuristikku, ei hoidnud oma sõjalist kuulsust ega head nime. Bodo Scheurig kirjutas sellest nõnda: «... Vähktõve kombitsad olid juba üle kogu organismi juuri ajanud, selle sümptoomid ilmnesisid ka juba selles sfääris, kus Mansteinil oli kõigutamatu autoriteet. Ja siin ei olnud diagnoosis enam mingit kahtlust: lagunemine progresseerus. Tundus, et sõjaväeline ladvik oleks pidanud kõiki üles kutsuma poliitilise juhtkonna kukutamisele kas või juba selle pärast, et kuritegelik klikk, kes seisis riigi ees-

¹ Erich von Manstein, «Verlorene Siege», lk. 603.

² Mõeldud on käskkirja 20. novembrist 1941, millele Manstein kirjutas alla 11. armee juhatajana Krimmis. Uhes selle käskkirja punktis öeldakse: «Juudi-bolševike kord tuleb igaveseks välja juurida, millega tehakse lõpp tema katsetele juuri ajada meie Euroopa eluruumi...» Vt. «Verhandlungen des Internationalen Militärgerichtshofes», Nürnberg, 1948, Bd. XX, lk. 697 jj.

otsas, õonestas tema relvastatud jõude — hävitas sõdureid, neidsamu sõdureid, kelle saatuse eest Manstein, nagu ta seda korduvalt rõhutas, ennast täielikult vastutavaks pidas. Kuid kas võis Saksamaa loota soodsat lahendust sõjale, kui Hitler, ilma mingit tõsist vastupanu kohtamata, laastas veermahti, kellest feldmarssali enese arvates (ja mitte ainult tema arvates) olenes tol momendil kõik?! Kuivõrd Manstein pidi seda nägema, siis jääb üle teha vaid niisugune järeldus, et tema ei pidanud end seotuks mingisuguste moraalsete kohustuste ja sõjaetikaga. Kõige järgi otsustades polnud feldmarssal võimeline isegi taipama, et ennast neist kindlatest printsiipidest kõrgemale seades hülgas ta traditsioonid, mille vaimus teda ennast kasvatati ja millele ta oli tänu võlgu kõige eest!»¹

TALUMATULT VÕLTS VÕRDLUS

Meie päevil võib vaevalt leiduda inimest, kes kahtleks selles, et Volga lahing oli natsismi täieliku poliitilise, ideoloogilise ja moraalse kokkuvarisemise omalaadseks peaprooviks. Seda rusuvama nõutuse kutsub sellega seoses esile epigraaf «Kaotatud võitude» Stalingradi peatükile. Paneb lausa imestama, kuidas sõandas Manstein alustada seda peatükki uhke pealiskirjaga Sparta kuninga Leonidase ja tema kolmesaja sõjamehe hauakivilt Termopüla mäekurus: «Rändaja, jõuad kui Spartasse, teata, et langenud siin me, kuis käskis meid seadus.»

Schiller pidas seda epigraafi «kaunimaks oma laadis» ja nimetas seda «kõige üllamaks ausambaks kodanikuvoorustele». Kuid selle iidse epigraafi seostamine Volga katastroofiga on absoluutselt sobimatu ja taktitu. Vähe sellest — taolist heroiseerimist võib hinnata vaid kui kahjulikku katset varjutada või nulliks teha Stalingradi tragöödia kui suurima ajalooõppetunni tõelist tähendust. Tõepoolest — milline seadus käskis Saksa sõduritel surra Volga kaldal?

Mulle meenub läbini võlts «matusekõne elavatele», mille pidas Göring 30. jaanuaril 1943. Selles kõneles ta

---

¹ Bodo Scheurig, «Befehl und Gewissen. Die Memoiren des Feldmarschalls von Manstein» (artikkel ajakirjas «Geist und Tat. Monatsschrift für Recht, Freiheit und Kultur», № 15, 1960, lk. 148.)

sõja halastamatust seadusest, «saksa rahva aust» ja ülistas 6. armee agooniat kui «enneolematut kangelaskust». Mäletan samuti, millise nõrdimusega võtsid mu seltsimehed vastu selle ülespuhutud sõnadetegemise, pidades seda odavaks propagandaks.

Liiga ilmsena tundus meile veel neil päevil püüdlus õigustada Saksa kõrgema ülemjuhatuses vastutustundet ja kujutada koletut lüüasaamist rahvusliku vägiteona. Võrdlus Sparta kangelastega, kes langesid Termopüla mäekuruse, kutsus meis esile põlgliku vastikustunde. Kunstlikult loodud legend «saksa kangelastest», kes langesid Stalingradi all, mida Manstein, kahjuks, püüab käibelega lasta, on taktivaene ja läbini võlts. Raske on öelda selle kohta veenvamalt ja lühidamalt kui seda tegi kindral Doerr Volga kaldal toimunud katastroofi iseloomustades: «Stalingrad polnud meile ei õigustatud ohver, mida oli Spartale Termopüla lahing, ega ka õilis eneseohverdamine, millele läksid teadlikult vanad hispaanlased Scipio poolt piiratud Numantias. Ei, Stalingrad läheb ajalukku näitena suurimast vaeleostusest, mida kunagi mõni väejuht on teinud, ja riigivõimu ränkimast kuriteost omaenda rahva ja armee vastu, kelle usaldust on kõige alatamalt kuritarvitatud.»¹

Pärast Mansteini memuaaride ilmumist kirjutas mulle üks mu vana sõber ja Stalingradi «koti» õnnetuskaaslane varjamatu ärevusega: «Manstein teeb — loodan, et alateadlikult — täiesti lootusetu katse püstitada Stalingradi haudadele monumenti, mida üliagarad natsid püüdsid teha juba sõja ajal.» Pole midagi öelda — kibedad sõnad; pole kerge paisata neid näkku väejuhile, kes ei kuulunud vastküpsetatud natslike kindralite hulka ja kes korduvalt ilmutas kiiduväärt kodanlikku mehisust oma suhetes Hitleriga. Kuid vaidlustes Hitleriga jäi Manstein professionaalseks sõjaliseks spetsialistiks, kes oma teadmisi ja lahingulisi kogemusi kasutades püüdis asjatult veenda enesekindlat võhikut.

Frondeerides juhindus feldmarssal alati niiöelda puht ametialastest kaalutlustest ega lähtunud kunagi kõrgematest moraalistest ajenditest. Kirjeldades traagilisi sündmusi Stalingradi all ja kõneldes osast, mida ta ise

¹ Hans Doerr, «War Stalingrad ein Opfergang?», lk. 89. Vt. sama autori «Der Feldzug nach Stalingrad. Versuch eines operativen Überblickes». Darmstadt, 1955, lk. 119.

selles etendas, võtab Manstein imelikult apoliitilise positsiooni; ta isegi ei püstita peamist küsimust, milline oli Volga kaldal toimunud katastroofi mõte ja tähtsus, ega kõnele sellest vastutusekoormast, millest osa lasub tema enda õlgadel.

On täiesti silmanähtav, et suurte sõjaliste operatsioonide (mille tunnustatud meister ta oli) teostamisel unustas feldmarssal meeeldi selle peamise osa, mida etendasid sõjas moraalsed ja poliitilised probleemid. Jah, tema sõdurid võisid vaieldamatult feldmarssali peale kindlad olla; võib-olla oli ta tõepoolest siiralt veendunud, et teenib saksa rahvast ja ainult teda. Kuid seejuures oli ta kõigest vaid «kõige omavolilisem ja sõltumatum saatana kindralite hulgas». ¹ Selle tuntud iseloomustuse oli Manstein täielikult ära teeninud. Niisugune ta oli, niisuguseks ta jäi, ja selles muide peitubki tema olukorra kogu traagika.

Mansteini väejuhitalent aitas kaasa (ja seda võib-olla kaugeltki mitte viimases järjekorras) sellele, et Hitleril õnnestus venitada paratamatut lõppu ja pikendada sõda terve aasta võrra. See tõi Saksamaale vaid uusi uskumatuid kannatusi. Kindral Ludwig Beck, endine kindralstaabi ülem, oli tookord sügavasti vapustatud sellest, et isegi enneolematu katastroof Volgal ei suutnud avada kõigi andekate Saksa väejuhtide silmi ega veenda neid Saksamaa täieliku purustamise paratamatuses.

Juba 1938. aastal, taibates, et Saksamaa seisab kuristiku serval, sõnastas kindral Beck oma sõjalises ja poliitilises testamendis need väejuhile kohustuslikud kriteeriumid, mis lubavad meil tänapäeval anda kõikehõlmava hinnangu kõigi väejuhtide tegevusele, kes kannavad oma osa vastutust Stalingradi eest: «Kui sõjaväelane, kes on meie tormilisel ajastul kõrgel ametikohal, läheneb tema ees seisvatele ülesannetele üksnes kitsalt professionaalselt seisukohalt, tunnetamata oma kõrget vastutust kogu rahva ees, siis annab see tunnistust kas meelekindlusetusest või mõttevaesusest. Erakordne aeg nõuab meilt erakordseid tegusid!» ²

---

¹ Burghard Freudenfeld, ajalehes «Süddeutsche Zeitung», № 179, 30/31 7. 1955.

² Wolfgang Foerster, «Ein General kämpft gegen den Krieg. Aus nachgelassenen Papieren des Generalstabschefs Ludwig Beck», München, 1949, lk. 103.

«MA TÄIDAN KÄSKU»

Feldmarssal Pauluse biograafiast ja pärandist

Volga kaldal ohvriks toodud 6. armee juhataja Pauluse nimi on lahutamatult seotud Stalingradi tragöödiaga, mis jääb igavesti ähvardavaks hoiatuseks nii praegu elavatele kui ka tulevastele põlvkondadele. Saatuse tahtel etendas feldmarssal Friedrich Paulus selles tragöödias üht peaosa ja sai ühtlasi ka nagu sümboliks Saksamaad tabanud õnnetusele.

Kõik see, mida ta tegi Stalingradi lahingu ajal «kotis» kuulekalt käsku täites ja vangipõlves, kus hilinevad arusaamine sundis teda avalikult koletis Hitleri vastu välja astuma, on saanud korduvalt (ja saab veel praegugi) kriitilise analüüsi objektiks; mitmel puhul on kahtlased hüpoteesid ja alusetu umbusk temale varju heitnud. Milles küll pole süüdistatud 6. armee õnnetut komandöri! Mõned süüdistajad tõttasid teda ära needma kui südametunnistusetut ja autut Hitleri tallalakkujat, andetut väejuhti ja arga tühist inimest.

Ajaloolased, publitsistid, literaadid ja isegi filmirežissöörid on püüdnud lahti mõtestada Stalingradi probleeme. Püstitatud küsimustele vastust otsides veeretavad mõned kogu süükoorma väejuhatusele, kes ilmutas täielikku saamatust; teised vaidlevad selle üle, kas oli otstarbekohane ohvriks tuua kogu 6. armee.

Kas Paulus tegutses oma veendumuste vastaselt, kas ta läks teadlikult tehingusse oma südametunnistusega?

Võib-olla oli 6. armee juhataja musternäidis «kabineti-sõjaväelasest», kindralstaabi teoreetikust, kes sai praktikas täieliku fiasko osaliseks? Kas ainult tema üksi kannab täit vastutust Volga kaldal toimunud katastroofi eest? Kas asi ei seisa selles, et ta polnud võimeline julgelt otsustama, ei suutnud ega tahtnud riskida? Kas ta oleks võinud päästa oma armee, kui ta oleks ignoreerinud Hitleri käsku ja püüdnud oma riisikol piiramisrõngast välja murda? Või vastupidi — kas ta poleks hoopis pidanud õigel ajal kapituleeruma? Kõiki neid küsimusi on korduvalt esitatud.

Kuni oma elu lõpuni ei sekkunud Paulus nendesse diskussioonidesse, mis keerlesid pidevalt sõduri kuu-
lekuse põhiprintsiipide ümber.

Kolm aastat pärast feldmarssali surma — 1960. aastal — ilmus lugejate ette dokumentide kogumik tema isiklikust arhiivist, mille toimetas trükki ajaloolane Walter Görnitz, ja «Stalingradi katastroofi peatunnistaja», inimene, kelle õlgadel lasus tookord vastutus sadade tuhandete sõdurite elu ja surma eest, sai viimaks sõna. Selleks ajaks polnud juba enam puudust sündmustest otseselt osavõtnute (rindeväeosade ja staapide ohvitseride) mälestustest. Otseste asjaosaliste arvukate jutustuste kõrval oli ilmunud ka sõjaväe juhtivate tegelaste tunnistusi, kes vaatlesid kogu Volga kaldal toimunut kõrgemate staapide seisukohast ja analüüsisid Stalingradi lahingut lahutamatus seoses üldise olukorra ning seda tinginud väliste ja sisemiste teguritega. Mõtlen siin eeskätt endise armeegrupi «Don» juhataja feldmarssal von Mansteini memuaare ja tolleaegse kindralstaabi ülema kindralooberst Zeitzleri märkmeid. Kuid seni avaldamata Pauluse isikliku arhiivi tähtsate dokumentide kirjastamine andis asjahuvilistele võimaluse tutvuda ka 6. armee juhataja seisukohtadega, kes oli ise väga ägedate vaidluste peaobjektiks. Kõik see, mida Paulus võis öelda oma otsuste ja abinõude põhjendamiseks, mida ta Stalingradi all sissepiiratud armeed juhatahes tegi ja eilu rakendas, pidi lisama uut valgust tema sõprade ja vaenlaste kõikidele vastukäivatele argumentidele.

Pealegi võis eeldada, et need dokumendid aitavad leida vastust mitmele küsimusele, mis olid seni veel lahendamata jäänud.

Pole siis midagi imestada, et paljud asjahuvilised

panid suuri lootusi raamatule «Ma täidan käsku», kogumikule, millesse selle koostaja Walter Görlitz võttis väärtuslike, seni avaldamata autentsete allikate kõrval ka dokumente kadunud 6. armee juhataja isiklikust arhiivist. Avalikkuse huvi selle raamatu vastu küttis üles ühelt poolt feldmarssal Mansteini polemiseeriv artikkel, mis avaldati juba enne Pauluse raamatu ilmumist, ning teiselt poolt reklaamikõmu, mida levitasid koostaja ja kirjastus. Kui Manstein pani kahtluse alla veel ilmutata raamatus tehtud mitmed järeldused, siis teose propageerijad, vastupidi, ülistasid kogumikku kui «kauaoodatud panust kaasaegsesse historiograafiasse», kui «võtit Stalingradi lahingu ajaloolise tõe juurde», rõhutades eriti «faktide objektiivset serveerimist, mida kommentaarides sügava ja erapooletu kriitikaga analüüsitakse».¹

Raamatu eessõna Ernst Alexander Pauluselt, kadunud feldmarssali pojalt, kajastab samuti koostaja seisukohti ja eesmärke, mida viimane taotleb.

Eessõna autor arvab, et juba ammugi on küpsenud vajadus öelda uus sõna Volga lahingust, kuivõrd kogu eelnev literatuur selle heitluse kohta on tema arvates piirdunud peamiselt «legendi loomisega», sensatsiooni taga ajavate väljamõeldistega, mis sobivad küll ajaloolistele romaanidele ja katsetele võltsida tagantjärele ajaloo fakte, aga mitte teadusele.

Milline on siis Pauluse isikliku arhiivi materjalide ja nendega koos avaldatud allikate tõeline väärtus ja tähtsus? Kas võib (ja kui võib, siis millisel määral?) neid dokumente, mida Görlitz kommenteerib, pidada niisugus-

---

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl! Lebensweg des Generalfeldmarschalls Friedrich Paulus. Mit den Aufzeichnungen aus dem Nachlaß, Briefen und Dokumenten herausgegeben von Walter Görlitz», Frankfurt a. M., 1960. Vastukajadest sellele raamatule pälvivad erilist tähelepanu järgmised: retsensioon ajakirjas «Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift», 1960. Heft 8; retsensioon ajakirjas «Wehrkunde», № 9; Paul Mahlmann, «Gehorsam als Alibi», ajalehes «Stuttgarter Zeitung», № 120, 25. 5. 1960; artikkel samalt autorilt ajakirjas «Evangelischer Literaturbeobachter», 1960, Heft 6; Herbert G. Marzian, «Der Schwarze Peter von Stalingrad», artikkel ajalehes «Die Welt» 22. 10. 1960; Bodo Scheurigi artikkel «Die Stalingrad—Legende» ajakirjas «Der Monat» № 12, 1960, Heft 144; Christian Schütz, «Stalingrad und das Nachspiel» — artikkel ajakirjas «Zeitwende», 1961, Heft 3; Adelbert Weinstein — artikkel ajakirjas «Frankfurter Allgemeine Zeitung» 18. 11. 1960; Albert Wucher — artikkel ajalehes «Deutsche Zeitung» 21/22. 5. 1960.

teks, mis tõeliselt viivad meid Stalingradi ajaloolisele tõele lähemale kui kogu laialdane sellele eelnenud literatuur? Milliseid uusi aspekte avavad meile allikad, mis on esmakordselt avaldatud raamatus «Ma täidan käsku», ning kommentaarid, millega neid varustas selle kogumiku toimetaja ja koostaja? Görlitzi poolt välja antud dokumentide analüüs ja tema kommentaaride kriitika aitavad meil sellele küsimusele vastata.

ALLIKATE ÜLDISELOOMUSTUS

Walter Görlitz avaldas ja kommenteeris esimesena Pauluse isikliku arhiivi materjale, märkmeid ja tähelepanekuid, milles kadunud feldmarssal asjalikus, kuivas maneeris jutustab oma töökogemustest maavägede kindralstaabi ülema asetäitjana ja hiljem oma tegevusest 6. armee juhatajana. Operatsiooni «Merelõvi» (dessandiplaan Inglismaa vastu) ettevalmistamise kirjeldus langeb mõnevõrra kogumiku temaatilisest raamist välja. Kaugelt rohkem huvi (eriti sõjaspetsialistidele ja kindralstaabi ohvitseridele) pakuvad üksikasjalikud märkused väekoondiste staabiülemate operatiiv-taktikalistelt õppustelt, mis korraldati 1940. aastal Pauluse aktiivsel osavõtul Venemaa vastu plaanitatud sõja, «Barbarossa plaani» ettevalmistamiseks. Edasi järgnevad dokumendid, milles Paulus analüüsib ja hindab olukorra jooksivaid muutumisi Nõukogude-Saksa rindel, ning üsnagi sisurikkad märkused pealkirja all «6. armee operatsioonid Stalingradis. Põhimõttelised märkused.»

Selles töös esitab Paulus oma seisukoha 6. armee vastutava operatiivse juhtimise küsimuses Volga lahingu erinevatel etappidel. Kogumikku on võetud ka osa Pauluse isiklikust kirjavahetusest — kokku ligi kolmkümmend sõjaaegset kirja, mida kadunud feldmarssal ise kirjutas või sai teistelt (viimaseid on rohkem) aastail 1941—1942. Lõpuks on raamatus avaldatud ka mõningate loengute ja ettekannete autorikonspektid, mida Paulus pidas pärast 1953. aastat, oma viimastel eluaastatel Dresdenis, ning mõningad andmed, mida koostaja on hankinud vestlustest feldmarssali poja Ernst Alexandriga.

Tutvudes nende Pauluse isikliku arhiivi materjali-

dega konstateerib lugeja pettumustundega kõigepealt seda, et kõik need kannavad enam-vähem katkendlikku iseloomu. Võttes need raamatu aluseks, rajas koostaja, nagu tundub, oma hoone liivasele, ebakindlale vundamendile. Kuid isegi see vähene, mis on tulnud Pauluse enda sulest, ei kanna tema individuaalset pitsert ning on enamasti ilmetu konspekti laadis välja peetud. Välja arvatud mõned kärped kirjadest (mis on sisult tähtsusetud ega kajasta ei autori tundeid ega tema hinnanguid sündmustele, millest ta osa võttis ja mille tunnistajaks ta oli) pole Görlitzi poolt avaldatud dokumentide hulgas ühtegi, mida Paulus oleks kirjutanud rindel toimuva otsese mulje all.

Neid meenutusi ja hoopis hiljem tehtud järeldusi võib ainult suuri vaevu pidada adekvaatseks kajastuseks kõigele sellele, mida mõtles ja tundis 6. armee juhataja Stalingradi all. Mõned märkmed sündmuste kohta on Paulus teinud mälu järgi, ilma dokumentideta, teised jälle kujutavad endast vaid kirjut mosaiiki, mille on kokku pannud feldmarssali poeg kadunu mitmesugustest dateerimata mustanditest ning tema suuliste ettekannete teesidest. Pealegi kirjutab Paulus need enamasti 1945.—1948. aastail Nõukogudemaal sõjavangis viibides, traat-aita taga, valmistudes mõnikord järjekordseks ülekuulamiseks, või ankeeti täites. Pole siis midagi imestada, et ta jättis oma tunnistustes isiklikel või üldpoliitilistel kaalutlustel paljust rääkimata, mõndagi valgustas ta teatud kindla tagamõttega ning ühest-teisest läks lihtsalt vaikides mööda. Neid dokumente uurides tuleb ühtepuhku lugeda ridade vahelt, pidades kogu aeg meeles olukorda, milles need kirja pandi. Kuid tervele reale küsimustele, mis lugejal paratamatult tekivad, feldmarssal vastust ei annagi.

Seepärast ei saagi antud juhul kõnelda memuaaridest selle sõna otseses mõttes. Paulus oli kinnine inimene ja usaldas vastumeelselt oma mõtteid paberile — ta ei pidanud päevikut, ei armastanud teha isikliku iseloomuga märkmeid, kirjutab kirju väga harva ja vältis hoolikalt mistahes eraviisilisi muljeid oma kohtumistest inimestega ning oma elu ja teenistusalase karjääri otsustavatest etappidest. Jääb üle vaid kahetseda, et feldmarssal ei jätnud meile täielikult avameelseid mälestusi, eriti aga sügavat kriitilist analüüsi nende Stalingradi

lahingut käsitlevate raamatute kohta, mida võib pidada tõsisteks uurimusteks. Luges ju 6. armee endine juhataja neid teoseid kindlasti, hiljemalt pärast vangipõlvest tagasijõudmist. Ülalmainitud «Põhimõttele märkuste» sissejuhatuses selgub, et Paulus kavatses jätkata tööd Stalingradi operatsiooni analüüsi kallal — täiendada ja laiendada oma tööd, muutes selle seega uurimuseks, mis oleks kindlasti võimaldanud uutviisi läheneda reale lahendamata jäänud Teise maailmasõja ajaloo probleemidele.¹ Kaua kestnud halastamatu haigus takistas feldmarssalit oma kavatsust ellu viimast ja viis ta 1957. aastal enneaegselt hauda. Ent ikkagi tekib küsimus: miks Paulus, see töökas ja arukas kindralstaabi ohvitser, nende pikkade aastate jooksul, mis saatus talle kinkis pärast Stalingradi katastroofi — tema elu kõige tähtsamat sündmust — ei pöördunud kordagi oma Venemaal tehtud märkmete juurde ega püüdnud isegi uuesti sõnastada oma mõtteid ja järeldusi selles probleemide kompleksis, mis on seotud Stalingradi lahinguga, süvendada neid, konkretiseerida ja kinnitada vajaliku dokumentaalse materjaliga? Tundub, et feldmarssal poleks tohtinud lükata seda toimingut edasi, seda enam, et vangipõlves polnud tal käepärast vajalikke allikaid ja ta pidi kirjutama mälu järgi, mistõttu märkmetesse võis sisse lipsata rohkesti vigu ja ebatäpsusi. Materjali ebapiisavast usaldusväärsusest kõneleb ka terve rida õiendusi ja täpsustusi, mida on teinud kogumiku koostaja, kes oma märkustes korduvalt viitab Pauluse faktilistele eksimustele, ebatäpsustele ning tugineb hilisemate uurimuste tulemustele, mis võimaldasid tal täita lünki feldmarssali märkmetes. Allpool tuleb juttu uutest andmetest, mis annavad nendele dokumentidele reaalse tunnetusliku väärtuse, eeskätt «Põhimõttele märkustele» Stalingradi operatsiooni kohta, milles Paulus mingil määral analüüsib oma tegevust, püüdes õigustada oma vaidlematut kuulekust ja printsiipi «vastu panna iga hinna eest!», mis iseloomustas kogu tema passiivset strateegiat. Peatume üksikasjalisemalt ka sellel, mis on Pauluse märkustes alusetu ja kutsub kategooriliselt vastu vaidlema.

Mõistes, et feldmarssali isikliku arhiivi dokumendid

---

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 207.

on napid ja pealegi katkendlikud, ning püüdes anda oma tööle suurema sügavuse ja täiuslikkuse, on Walter Görnitz küllalt vaeva näinud Stalingradi lahingu kohta täiendavaid allikaid kogudes. Need materjalid on enamasti varem avaldamata dokumendid tollest perioodist, mille sisu tulenes eranditult momendi nõudeist. Taolised autentsed tunnistused on oluliseks täienduseks 6. armee juhataja märkustele ning annavad pealegi asjast huvitatuile võimaluse neid kontrollida ja kriitiliselt analüüsida. Erilist väärtust selles suhtes omavad Görnitzi poolt avaldatud teletaibi kaudu peetud läbirääkimised armeegrupi «Don» staabi ja sissepiiratud armee juhataja vahel, mis lisavad uut valgust operatiivse juhtimise küsimustele ja Stalingradi lahingu käigus tehtud otsustele, samuti ka sellele vastutusele, mis lasus feldmarssal Mansteini õlgadel 1942. aasta detsembri traagilistel päevadel. Koostaja toob ära ka ulatuslikke väljavõtteid feldmarssal von Bocki päevikust. Need sissekanded tehti 1942. aasta kevadel, Harkovi lahingu päevil, mille õpetlikud kogemused (eeskätt kindel tsentraliseeritud juhtimine maavägede kindralstaabi poolt otsustavate operatsioonide käigus vastu rindeväekoondiste juhatajate tahtmist) avaldasid Paulusele sügavat psühholoogilist mõju ning tingisid tema edaspidise tegevuslaadi. Mis puutub Stalingradi katastroofi ennast, siis Görnitzi poolt avaldatud dokumendid sõjaõhujõudude ajalooarhiivist, eriti väljavõtted lahingust osa võtnud lennudeväekoondiste juhatajate ja lennudeväeosade komandöride operatiivpäevikutest, täiendavad oluliselt sündmuste üldpilti. Eelkõige tuleb märkida sellega seoses kindralooberst von Richthofeni, temperamentse ja oma arutluses teatava iseseisvusega inimese märkmeid. Richthofen püüdis tol ajal korduvalt avaldada mõju veermahti ülemjuhatusel operatsioonide üldjuhtimise küsimustes Idarinde kõige eba-kindlalt lõigus, selle lõunatiival, kus Saksa vägede kohal rippus surmaoht. Tõsi küll, kindral Richthofeni väljendused õnnetu 6. armee aadressil on üsnagi subjektiivsed ja pahatihti ebaõiglased, ent ometi annavad tema päeviku leheküljed pildi nende päevade traagilisest olukorrast. Ehtsat möödunud epohhi koloriiti kannavad ka dokumendid Bukaresti Saksa sõjaväelise missiooni arhiivist, mis valgustavad täiendavalt olukorda meie naabruses võidelnud Rumeenia väekoondistes ning nende

juhatuse suhteid Saksa kõrgemate staapidega. Muuseumisaldavad need materjalid uusi andmeid sündmuste kohta «kotis» Raspopinskaja staniitsa all, selles «Stalingradis» miniatüüris, kus hävitati grupeerung «Lascar», mis koosnes neljast Rumeenia diviisist. Just sealt algas venelaste üldine hävitav pealetung, ja järgmisel päeval levis katastroof ka Stalingradist lõuna pool asuvasse lõiku, kus paiknesid ülejäänud Rumeenia väekoondised. Rumeenia «Suur kindralstaap» oli juba mitu nädalat enne seda hoiatanud meie juhtkonda läheneva ähvarduse suhtes — rumeenlased olid pöördunud absoluutselt kõigi kõrgemalseisvate Saksa staapide poole vastavate palvete, nõuete ja ettepanekutega, kuid neile ei pööratud mingit tähelepanu!

Paljud endised veermahti kindralid ja ohvitserid, kes olid tol korral vastutavatel ametikohtadel ning võtsid otseselt osa 6. armee lootusetust võitlusest Stalingradi all, abistasid Walter Görlitzit tema vaevarikkas töös usaldusväärsete allikate kogumisel, mis täiendasid tema poolt avaldatud Pauluse isikliku arhiivi materjale. Nime tagem vaid mõningaid neist: kindralooberst Hollidt, selle armeegrupi juhataja, kes pidi 1942. aasta detsembris osa võtma Mansteini deblokeerimisoperatsioonist, rünnates Tširi jõelt, kuid oli sunnitud juba õige varsti kaitsele asuma ning pärast ränki lahinguid taganema; kindralleitnant Heim, Schmidt eelkäija 6. armee staabiülema kohal, seesama Heim, kelle Hitler mõne aja pärast patuoinaks tegi ja reameheks alandas, kui kindral komplekteerimata tankikorpust juhtides ei suutnud tõkestada Nõukogude vägede pealetungi Doni käärus; ooberstleitnant von Zitzewitz, kelle maavägede kindralstaap lähetas 6. armee staapi ja kes ei saanud sideohvitserina sissepiiratud vägesid millegagi aidata ning pidi piirduma vaid üksikasjaliste ettekannetega hukkuvate sõdurite agoonia kohta; kindralooberst Hoth, 4. tankiarmee juhataja, kes otseselt juhtis juba ette nurjumisele määratud deblokeeriva grupeeringu pealetungi. Kõik nad vastasid Görlitzi küsimustele ning andsid viimase käsutusse väärtusliku materjali.

Lõpuks tuleb eriti märkida 6. armee tragöödia peatunnistajat, armee endist staabiülemat kindralleitnant Arthur Schmidt. Görlitz kasutas oma kogumikes tema seni avaldamata märkusi ja väljendusi, mis muidugi

pakuvad suurt huvi. Schmidt, Pauluse lähim kaastöötaja, tema esimene nõuandja ja parem käsi, oli tragöödia üks peategelasi. Nüüd, pärast feldmarssali surma, on ta jäänud nii-öelda ainukeseks kohustuslikuks instantsiks 6. armee operatiivse juhtimisega ja selle hukkamise ajalooga seotud lahendamata küsimuste selgitamisel.

Schmidti väljendused ja mälestused on kõige loomulikumaks loogiliseks täienduseks dokumentidele, mille autoriks oli Paulus ise. Võib täiesti põhjendatult eeldada, et eeskätt kindral Schmidti arvamustest juhenduski Walter Görlitz oma saatetekstides ja kriitilistes kommentaarides kogumikus «Ma täidan käsku» avaldatud allikate kohta.

Görlitzi poolt kasutatud rikkalik ja laialdane materjal rikastas, muidugi mõista, Stalingradi lahingu ajaloolaste poolt taastatud pilti terve rea huvitavate detailide, nüansside ja uute aspektidega.

Tekib küsimus: kas see teos kujutab endast siiski küllalt kindlat alust, mis võimaldaks uut viisi läheneda selle möödunud aastate tragöödia hindamisele ning tungida sellega seotud probleemide olemusse endasse?

GÖRLITZI VIGANE MEETOD

Kogumikus «Ma täidan käsku» avaldatud dokumentide väärtus on teravas vastuolus raamatu koostaja eba-teadusliku töömeetodiga. Görlitzi metoodika lausa sunnib asjahuvilisi kõige kategoorilisemalt vastu vaidlema. See kehtib eelkõige tema vastutustundetule (et mitte öelda lausa mõnitava) ümberkäimise kohta kadunud Pauluse sulest tulnud dokumentidega. Ajaloo vastu huvi tundev lugeja tahaks loomulikult tutvuda märkmetega nende esialgsel kujul ja teada, kus ja millises olukorras need kirja pandi. Kuid Görlitz jätab ta tihti täielikku teadmatusse selles suhtes, millised dokumendid on Pauluse originaalid, millised on koostatud feldmarssali sõnade järgi ning kus on tegemist võõra käega tehtud lisandite ja täiendustega. Koostaja kärbib allikaid omaenda äranägemise järgi, ja see lubamatu omavoli madaldab tunduvalt paljude dokumentide väärtust. Nii näiteks, soovides paigutada materjali tema poolt omaks võetud skeemi järgi, on koostaja omavoliliselt jaganud Pauluse

«Põhimõttelised märkused» mitmesse ossa, täiendades iga alajaotust muudest allikatest võetud teiste dokumentide ja tunnistustega, millel pole antud märkmetega mingit pistmist. Mõningad teated ja märkmed kompilleeris Görlitz ise erineval ajal kirja pandud dokumentaalsetest fragmentidest, viitamata seejuures alati vastavatele allikatele. Mõningatel juhtumitel on otse Pauluse teksti kiilutud (jällegi ilma viiteta) katkendid kadunud feldmarssali vestlusest pojaga tema Dresdenis viibimise perioodil (mille poeg mälu järgi taastas) ja isegi koostaja enda lisandid.

Uurides kogumikus avaldatud päevikukatkendeid, avastab lugeja rusuva nõutusega, et Görlitz on real juhtumeil kombineerinud kahe, mõnikord isegi mitme erineva autoriga. Nii näiteks on kärped 4. õhulaevastiku operatiivžurnaalist antud vaheldumisi lõikudega väekoondise juhataja kindraloberst von Richthofeni isiklikust pävikust, kusjuures vastavate viidete puudumise tõttu on raske kindlaks teha mõnede sissekannete täpset päritolu. Mis puutub dokumentide omavolilisse tükeldamisse ja teksti topitud arvukatesse alapealkirjadesse, siis jääb selgusetuks, millal on seda teinud Paulus ise ja millal kogumiku koostaja. Üldse võib vaevalt õnnestunuks pidada Görlitzi skeemi, mille järgi on raamatusse paigutatud kogutud laialdane dokumentaalne materjal ja tema isiklikud kommentaarid. Lugejal tuleb pahatihti ekselda ilma teejuhita labürindis, mis koosneb tsitaatidest, autori märkustest ja täiendustest.

Nagu juba mainitud, ei ole Pauluse isiklik arhiiv rikkalik, ja teisigi allikaid, mis illustreerivad otsuste vastuvõtmise protsessi 6. armee juhatuses ja valgustavad armee operatiivse juhtimise küsimusi, pole palju. See pärast jääb üle vaid kahetsust avaldada, et Görlitz ei paigutanud oma raamatu teise ossa kõigi kasutatud dokumentide täielikke tekste. Mõtlen siin eeskätt kadunud feldmarssali vestlusi oma pojaga, samuti märkmeid, mis anti koostaja käsutusse kindral Schmidt poolt. Võib arvata, et Pauluse esimese nõuandja, 6. armee staabiülema (kes kandis koos armee juhatajaga Stalingradi «kotis» vastutust peamiste operatiivsete otsuste väljatöötamise ja elluviimise eest) märkused sisaldavad palju väärtuslikke andmeid. Tõenäoliselt just Schmidt seisukohad määritlesidki olulises osas Görlitzi kommentaa-

ride iselcomu. Seepärast oleks koostaja pidanud ühte koondama kõik tema käsutuses olevad Schmidt'i avaldused ning need täielikult raamatus ära tooma. Nii või teisiti ei saa kriitiliselt mõtlev lugeja ammendavat ettekujutust neist kahest tähtsast allikast ning on ilma jäänud koostaja töö kontrollimise võimalusest.

Sõjaajaloolased arvavad, et Görlitz pole operatiivsetes küsimustes küllalt kompetentne. Erialases kirjanduses on korduvalt viidatud ka arvukatele vigadele ja ebatäpsustele koostaja poolt antud sündmuste kirjeldamises.¹ Kuid meie arvates peaks lugejat veelgi rohkem häirima see fakt, et Görlitzil (tollel publitsistil uuriva teadlase osas) ei olnud suuremat tahtmist erapooletult analüüsida kirjandust Stalingradi kohta ja vastavaid dokumentaalseid allikaid kogu nende kompleksis. Görlitz kogus materjale ülepeakaela ja andis trükki, ilma et ta oleks olnud võimeline neid igakülgselt vajaliku objektiivsusega ja tõelise ajaloolase erapooletusega kommenteerima. On üsnagi tähelepanuväärne, et Görlitz, kes nägi palju vaeva seni tundmatute allikate väljaotsimisega ja kogus terve rea väärtuslikke faktilisi andmeid, ei pidanud samal ajal vajalikuks pöörduda ühe tähtsaima allika poole, mis oleks olnud talle täielikult kättesaadav: ta ei haaranud oma töösse kindral Seydlitzi ega isegi konsulteerinud teda. Kõige järgi otsustades oli ja jäi Seydlitz tema silmis vastuhakkajaks, mässuliseks, kes ei austanud sõjamehe vandetöötust ning oli pealegi ainult üks alluvatest komandöridest, kes ei etendanud iseseisvat osa ega omanud küllalt laia silmaringi. Ühe sõnaga: Seydlitzi peetakse inimeseks, kelle arvamust võib ignoree-

---

¹ Friedrich Wilhelm Haucki artikkel ajakirjas «Wehrwissenschaftliche Rundschau», № 10, 1960, lk. 571—573, samuti Hans Doerri retsensioon ajakirjas «Wehrkunde», № 9, 1960, Heft 7.

Doerr kirjutab «arvukatest ebaselgetest kohtadest, eksitustest, vigadest ja tõestamata väidetest» Görlitzi töös, samuti tema «subjektiivsetest, eelarvamuslikest hinnangutest, mida tingib isiklik vaen» Doerri meie arvates ekslik arvamus, et «inimene, kellel puudub akadeemiline sõjaalane haridus ja kes pole olnud kõrgemal juhtival ametikohal sõjaväes, pole sõja ajal võimeline otsustama suurte lahinguoperatsioonide üle» ning et järelikult sõja ajalugu on üksnes lahingust osavõtnud kindralite pärusala — see ekshiarvamus on esile kutsunud terve rea põhjendatud vastuväiteid. Vt. selle kohta Ernst Hermann und Graf von Brockdorff-Ahlefeldti artiklit ajakirjas «Wehrkunde», 1960, Heft 9, samuti ka lk. 489.

rida. Kuid objektiivsetel kaalutlustel ja, mis veelgi olulisem, elementaarsest korralikkusest lähtudes oleks Görlitz pidanud igal juhul huvi tundma Seydlitzi seisukohtade vastu. Viimane juhtis ju Stalingradi all armeekorpus, oli üheks tähtsamaks lahingust osavõtjaks ja lisaks kuulus Saksa armee kõige kogenenumate kindralite hulka. Selle asemel aga tõi koostaja oma raamatus ebakriitiliselt ära saksa literatuuris levinud võltstraktee ringu Seydlitzi osa kohta Stalingradi lahingus ning lisas veel enda poolt juurde mitmeid põlglikke väljendeid selle kindrali aadressil. Seejuures viitas ta kahtlase kiirustamisega pahatahtlikule ja tegelikult isiklikest kaalutlustest dikteeritud iseloomustusele Seydlitzi kui inimese kohta, mille andis oma raamatus Hermann Teske. (See raamat ilmus tunduvalt varem.) Muide, Görlitz toob selle kärpe Teske raamatust ära ka Stalingradile pühendatud peatükis, mille ta kirjutas koguteosele «Otsustavad lahingud Teises maailmasõjas», kuhu see absoluutselt ei sobi.¹ Görlitzi taoliste eelarvamustega seletubki asjaolu, et publitseerides ja kommenteerides Pauluse isikliku arhiivi materjale valgustab ta äärmiselt puudulikult ka esimest, otsustavat faasi Stalingradi lahingus ning selle häbiväärset lõppetappi, mis väga tõsiselt kompromiteerib 6. armee juhtkonda. Kuid just neis küsi-

---

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 212; märkus 2. Vt. samuti Walter Görlitz, «Die Schlacht um Stalingrad 1942—1943», koguteoses «Entscheidungsschlachten des Zweiten Weltkrieges. Im Auftrag des Arbeitskreises für Wehrforschung», Stuttgart, herausgegeben von Hans-Adolf Jacobsen und Jürgen Rohwer, Frankfurt a. M., 1960, lk. 299. Märkus 35.

Läänekampania ajal oli Teske selle diviisi staabiülem, mida juhtis Seydlitz. Ta kiidab oma endise komandöri «selget ja kainet» mõistust ning kirjutab, et «Seydlitz oskas orienteeruda keerulistes olukordades sageli lausa hämmastamapaneva kergusega». Kuid selle kõrval kinnitab Teske, et tema kindral polnud populaarne oma alluvate silmis ja et «teatav alaväärsuskompleks ja kõrge iga ei võimaldanud tal laialdasemat tegevust arendada». Pealegi oli Seydlitz Teske arvates ebaküllaldase intelligentsiga ega omanud suuremaid vaimseid vajadusi, võttis omaks võõraid mõtteid, kui neid küllalt veenvalt esitati. (Vt. Teske, «Die silbernen Spiegel. Generalstabsdienst unter der Lupe», Heidelberg, 1952, lk. 68 jj.)

Paljud aga iseloomustavad Seydlitzi kui inimest ja sõjameest hoopis teisiti. Näiteks kas või erukindralmajor Gerhard Kegler (Giessenist), kes 1940—1941 juhtis 27. jalaväerügementi, mis kuulus Seydlitzi diviisi koosseisu. Erinevalt Teske kinnitustele kirjutab Kegler: «Alluvad hindasid kõrgelt kindral von Seydlitzi ja austasid teda.» (Kindral Kegleri kirjast autorile 25. 6. 1962.)

mustes oleksid kindral Seydlitzi tunnistused eriti väärtuslikud ja abistaksid ilma vähemagi kahtluseta teaduslikku uurijat, kes suudab käsitada ajalookriitilise analüüsi teravat skalpelli.

Tundub, et koostaja puistab heldelt oma raamatus kõige mitmekesisemaid detaile, mida ta on hankinud Stalingradi kohta käivast literatuurist, samuti ka üksikasju ülalmainitud 6. armee kindralite ja vanemohvitseride elulugudest, mis puudutavad peamiselt nende teenistusalast karjääri. Kuid sel kõigel saab vaevalt olla olulist tähtsust, et Stalingradi tragöödiat ajalooliselt hinnata ja sellega seoses üles kerkinud probleeme sügavamalt mõista. Görlitz lähenes nendele küsimustele pinnapealselt ega suutnud loovalt lahti mõtestada saksa literatuuri Stalingradi kohta, milles on juba küllaltki veenvalt tõestatud, et Volga lahingu analüüsimisele ja hindamisele ei saa asuda ainuüksi sõjalis-strateegilisest seisukohast lähtudes, nagu seda on juba varem korduvalt teha püütud (ja nagu teeb seda Görlitz ise, vaadeldes oma uurimisobjekti ainult sellest piiratud aspektist).

Meetod, millel pole teadusega midagi ühist, ning eriti korduvalt rõhutatud põlglik suhtumine asjaosaliste tunnistustesse ja «vanade lahingumeeste mälestustesse» takistavad Görlitzi pahatihti tungimast Stalingradi problemaatika tõelisse sisusse. Millega seletada taolist ülbust? Mis sundis raamatu koostajat lihtsalt käega lööma paljudele allikatele, nende hulgas ka asjaosaliste ja sündmustest otseste osavõtjate tähtsatele tunnistustele? Otseste osavõtjate mälestused pälvivad (hoolimata kõigist nende subjektiivsetest hinnangutest ja eksimustest) kõige suuremat tähelepanu mitte vaid seepärast, et need annavad edasi aja vaimu, ajastu koloriiti ning kordumatuid, ainsaid omalaadseid isiklikke muljeid, mis on alati juba iseenesestki huvitavad. Need on samuti tähtsateks ajalooallikateks selle sõna kõige otsesemas mõttes, kuigi vajavad kõige hoolikamat kontrollimist, mille protsessis peab uurija neid karmi kriitikaga analüüsima. Görlitz aga loobub üldse sellest allikatekategorias ega võta vaevaks neid lähemalt vaadatagi. Isegi sündmustest otsestelt osavõtnute eksitused ja subjektiivsed arutlused võivad teha teene tõelisele uurijale ja teda õigete järeldusteni viia. Avaldades Pauluse isikliku arhiivi dokumendid, keeldus Walter Görlitz seda tegemast ja seda

suurema põhjendatusega võime kahelda selles, kas ta üldse oli võimeline lähenema kriitiliselt ja vajaliku objektiivsusega oma «peatunnistajate, kadunud feldmarssal Pauluse ja tema endise staabiülema Schmidt'i pihtimustele».

Allpool peatume üksikasjalikumalt küsimusel, kui kaugele läheb Görlitz ajaloolisest tõest, analüüsides Stalingradi lahingu erinevaid kriitilisi faase. Eelnevalt püüaksime teha mõned printsipiaalsed märkused tema meetodiliste vigade ja sündmustele ühekülgse, eelarvamusliku lähenemise kohta.

Görlitzil on muidugi õigus, kui ta kinnitab, et tänapäeval ei saa enam hinnata Stalingradi «kotis» tehtud operatiivseid otsuseid üksnes saksa vastupanuliikumise seisukohalt lähtudes või, täpsemalt väljendudes, mõõta neid 6. armee juhatuse õlgadel lasunud moraalse ja poliitilise vastutuse mõõdupuuga. Görlitz kirjutab: «Viimase sõja ajalugu ei hinnata sugugi mitte selle järgi, mida tegi iga asjaosaline sõja kiiremaks lõpetamiseks.»¹ See on muidugi tõsi! Kuid kogumiku «Ma täidan käsku» koostaja ei ole taibanud, et strateegiline olukord, millesse 6. armee oli Stalingradi all sattunud, omandas sootuks spetsiifilise iseloomu ning nõudis kategooriliselt ebatavalisi otsuseid. Asi ei seisnud selles, et kindralid, kes seisid 6. armee ja tema väekoondiste eesotsas, oleksid pidanud hakkama poliitilisteks mässulisteks. Kuid igaüks neist oleks pidanud otsust tehes eneselt küsima, kas see on kooskõlas tema sõjamehe auga ja inimliku südametunnistusega. Sellest oleneski kõik! Kindral Seydlitz ei kutsunud sugugi oma alluvaid üles järgnema neil päevil eeskujule, mida andis Yorck Taurage all. Ta meenutas Saksa vägede julget läbimurret Poolas Brczeziny all 1914. aasta sügiskampaania ajal. Tõsi küll, Yorcki eeskujule mõtles tookord ooberst Selle, ja vastupanuliikumise liidrid² (suursaadik von Hassell, kindralooberst Beck, Carl Goerdeler ning nende sõbrad ja mõttekaaslased) olid tõepoolest sügavasti pettunud, et 6. armee juhataja «ei äratanud ellu Yorcki³ vaimu

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 91, 205.

² Mõeldakse kindralite vandenõu Hitleri vastu 1944. aasta juulis. (V. K. P.)

³ Preisi kindral Yorck von Wartenburg kirjutas 1812. aastal Taurages (praeguses Leedu NSV-s) koos vene kindral Dibitšiga alla

Stalingradi all»;¹ seejuures pidasid nad muidugi silmas, et Paulusel oleks tulnud tegutseda oma riisikol, alludes üksnes südametunnistuse häälele. Seepärast on täiesti mõttetu kõnelda antud juhul «loodud legendist», nagu teeb seda Görlitz, kes lisaks veel murrab sisse lahtisest uksest, väites laia suuga, et ajalooline paralleel Stalingradi ja Taurage vahel ei kannata kriitikat. Teine asi on aga see, et Paulus (kui olemasolevate andmete järgi otsustada) ei teadnud midagi saksa vastupanuliikumisest osavõtjate mõttest ja salaplaanidest ning lootustest, mida vandenõusse liitunud kindralid tema peale panid.²

Olgu kuidas on, kuid Görlitz lihtsustab liialt oma ajaloolase ülesannet, kui nimetab «surmajärgseks profülaktikaks» (kus on vast väljendus!) neid õigeid järeldusi olukorra suhtes, milleni tegelikult juba tol ajal jõudsid paljud sakslased tagalas ja rindel (ning kaugeltki mitte viimases järjekorras Stalingradi «kotis»). Niisiis, Görlitz ei võta tõsiselt neid inimesi, kes mõtlesid noil päevil teisiti kui 6. armee juhtkond ja hellitasid teisi lootusi. Vähe sellest — ta ilmselt peab neid lollikesteks. Görlitzi tõelised taotlused ja mõttelaad avalduvad eriti totras ja taktivaeses Pauluse võrdlemises Beckiga. Ta pigistab meelega silmad kinni selle ees, et mõlemad kindralid olid risti vastupidiste vaadetega oma ajastu

---

konventsioonile, mille põhjal Preisi abikorpus (mis kuulus Napoleoni Suure Armees koosseisu) kuulutas enese erapooletuks. (V. K. P.)

¹ Herbert Selle, «Die Tragödie von Stalingrad. Der Untergang des 6. Armees», lk. 11; Ulrich von Hassell, «Vom anderen Deutschland. Aus den nachgelassenen Tagebüchern, 1938—1944», lk. 291.

² Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!» lk., 80 jj. Oma «Põhimõtteliste märkuste» lõpuosas kirjutas kadunud feldmarssal: «Ma poleks kunagi sõandanud kaasa aidata Saksamaa lüüasaamisele sel eesmärgil, et kiirendada Hitleri kukutamist ja rahvussotsialistliku režiimi kokkuvarisemist ning seega likvideerida peamised takistused teel sõja kiireimale lõpetamisele. Taolised radikaalsed ideed ei tulnud mulle pähegi. Nii palju kui mina tean, ei mõelnud sellele mitte ükski minu alluv. Mul ei olnud tookord seda mõtet, pealegi oleks niisugune teguviis minu iseloomu ja vaadetega sügavas vastuolus. Vastupidi — sõdurina uskusin ma tookord kindlalt, et käsku täites teenin oma rahvast (lk. 263).

Professor Gerhard Ritter (sealsamas, lk. 523) peab alusetuks Wheeler-Bennetti väidet, mille kohaselt kindral Beck olevat andnud ühele «kotti» lennanud piloodile kaasa isikliku kirja Paulusele. (Vt. Wheeler-Bennett, «Die Nemesis der Macht», Düsseldorf, 1954, lk. 556.)

võtmeprobleemidele. Raske on kujutleda erinevamaid inimesi! Ühelt poolt Beck, silmapaistev sõjaväelane, viimane Saksa kindralstaabi ülem, kes sõna tõsisel mõttes vastas oma ametikohale, mees, kes oma veendumuste nimel loobus sellest ametist ja võitles kuni lõpuni kindlalt rahvusliku õnnetuse vastu, paljastades saksa rahva hukutajaid; mitmekülgsest andekas inimene, kelles olid liitunud sõjamehe ja kodaniku väärikus ning kes oskas ajaloo õppetundidest väga õigeid järeldusi teha.

Teiselt poolt Paulus, kohusetruu käsutäitja, kelle maailm oli piiratud ülevalt poolt antud käsu raamidega; isiklikult korralik, kuid piiratud inimene, kes pidas esialgu sõda Venemaa vastu vajalikuks ja õiglaseks, uskudes tõsiselt, et bolševike riik variseb tõepoolest juba esimeste löökide järel kokku nagu kaardimajak, ja kes jäi kuni kohutava lõpuni Stalingradi «kotis» Hitlerile truuks (mida tunnistab igatahes tema viimane radiogramm).¹

Görlitz, võttes enesele Pauluse biograafi ja tema isikliku arhiivi dokumentide kommentaatori osa, ei pühendanud end niisama lihtsalt ainult ajaloo teenimisele, nagu võis eeldada. Tema töö pole ainult uurimus, vaid ka avalik katse moonutada minevikusündmusi. Görlitz jõuab oma apologetikas väiteni, et Hitleri süü läbi tekkinud katastroofilises olukorras ei saanud 6. armee juhatus (kes oli vaid osake tohutust sõjamasinast) üldse teisiti toimida ning, mis veel tähtsam, tegutses lõppude lõpuks õigesti, kuivõrd strateegilised kaalutlused nõudsid Saksa grupeeringu ohverdamist Volgal. Välismaa sõjaajaloolased reageerivad eriti teravalt taoliste katsetele rehabiliteerida tagant järele natslikku riiki ja selle sõjapidamise meetodit. Nii näiteks kirjutas Šveitsi ajakiri «Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift» otseselt, et Görlitz püüab oma raamatus õigustada järeltulevate põlvete silmis 6. armee juhatajat ning seda otsust,

---

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 34. Esialgu hindas Paulus tõepoolest üsnagi optimistlikult Saksa perspektiive plaanitavas sõjas Venemaa vastu. Kuid ta muutis (nagu tema otsene ülemus Haldergi) oma arvamust selles suhtes juba 1941. aasta suvekampaania ajal. See selgub kas või tema vestlusest kindral Kirchheimiga, mis toimus 6. juulil 1941.

Arutades temaga Saksa vägede varustamist, kõneles Paulus ka vastase sõjataktilast. (Sealsamas, lk. 49.)

mille too tegi Stalingradi «kotis»¹. Mõistes «vee segamiseks» hukka 1942. aasta suure suvise pealetungi üldplaani ja tunnistades, et see taotles strateegiliselt võimatut eesmärki, õigustab kogumiku «Ma täidan käsku» koostaja ja toimetaja samal ajal visalt ning järjekindlalt 6. armee juhatuse tegevust ja otsuseid Stalingradi lahingu kõigil etappidel, välja arvatud vaid 1943. aasta jaanuari viimane nädal. Ta ei pea isegi mõeldavaks, et armee juhatuse oleks tookord võinud ja pidanud teisiti toimima. «Mitte ükski armee juhataja veermahtis poleks üksinda suutnud pidurdada niivõrd ebatavalise juhtimis-süsteemiga gigantse sõjamasina rattaid,» õpetab Görnitz lugejat toonil, mis ei salli vasturääkimist.² Teisal ta kuulutab, võtmata seejuures vaevaks tõendeid tuua, et sõjas olevat pahatihti raske praktiliselt ellu viia ka kõige vaieldamatuid teoreetilisi kavatsusi.

Ja niisuguste sulepeast väljajäetud «tõdedega» püüab Görnitz põhjendada ja arendada mõningaid kadunud Pauluse paberitest ammutatud argumente! Pole siis midagi imestada, et selle tagajärjel jääb ta abituks keerulistes probleemides, mida seab ajaloolaste ette Stalingradi lahing, ega suuda (mis veelgi olulisem) täielikult mõista väejuhatuse vastutuse probleemi, mis antud juhul (kas Görnitz seda tahab või mitte) ei ammendu üksikute väejuhtide puhtprofessionaalse mõtlemisega, olgu nende meeste strateegiline talent nii kõrge kui tahes.

Ajalugu ise kinnitas nende väheste sakslaste õiget tegutsemisviisi, kes sõja käigus mõistuse ja südamega taipasid, et kujunenud pretsedenditus olukorras ei tohi enam vooluga kaasa ujuda, ja keeldusid pimedast käsutäitmisest. Taolisi inimesi oli ka Stalingradi all sissepiiratud armees. Nende silmadega oleks Görnitz pidanudki vaatama Volga kaldal toimunud tragöödiast tahtmatult osa võtnud sõjameeste sõnadele ja tegudele. Görnitz kiirustab andestama seda, mida võib vaid mõista. Ta pigistab meelega silmad kinni kogu Stalingradi lahingu erakordse iseloomu ees või (seda igal juhul) ei tee sellest vajalikke järeldusi. See ongi tema töö kõigi puuduste, sündmuste lünkliku esitamise ja nende eks-

¹ «Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift», 1960, Heft 8.

² Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 64.

liku tõlgendamise peamine põhjus. Niivõrd ühekülgne ja eelarvamuslik lähenemine ajaloolisele analüüsile pidi kajastuma kõige kurvemate tagajärgedena raamatus, mis oli nähtavasti mõeldud tõsise uurimusena.

FELDMARSSALI ISELOOMUSTUSEST

Peale ülalmainitud märkuste ja mõningate žurnalistika arsenalist laenatud odavat efekti taotlevate võtete tuleb siiski tunnistada teatud voorusi Pauluse biograafias, milles Görlitz iseloomustab kadunud feldmarssalit kui inimest ja sõdurit. Töötades selle biograafiaga, mis hõlmab raamatus ligi 80 lehekülge, on autor kasutanud suurel hulgal dokumente, nende hulgas ka seni avaldamata materjale Pauluse perekonnaarhiivist. Kahjuks jätab Görlitzi töö pooliku mulje. Autor jutustab Pauluse eluteest ainult osaliselt, lõpetades selle sõjavangi andmise-ga. Lahkudes feldmarssalist raamatu lehekülgedel on ebakompetentne lugeja veendunud, et Paulus andis end vangi puhta südametunnistusega. Kuid tegelikult vaevsid juba siis tema hinge piinavad kahtlused ja saatuslikud küsimused. Görlitz mainib vaid möödaminnes paari sõnaga järeldustest, milleni õnnetu armeejuhataja hiljem jõudis, tundes, et ka temal lasub osa süüd armee hukkumises. Kuid just need Pauluse mõtted oleksid pidanud pälvima tõsisemat ja üksikasjalikumat analüüsi.

Görlitz tunneb täiesti mõistetavat inimlikku sümpaatiat õnnetu väejuhi vastu, kellele saatus laskis osaks saada nii ränkadel katsumustel; autori püüd selgitada põhjusi, mis tingisid Pauluse käitumise, ning kaitsta kadunut põhjendamatute etteheidete ja tagantjärele tehtud huupi süüdistamiste eest on iseenesest niisama õigustatud kui kiiduväärt. Pauluse isikliku arhiivi dokumentide trükkitoimetaja annab oma bibliograafilises essees feldmarssalile õigema psühholoogilise iseloomustuse kui enamik teisi uurijaid. Ta tuletab õigeaegselt meelde, et ei saa vaadelda Pauluse seisukohti ja käitumist, arvestamata kogu kujunenud olukorda, ning veelgi vähem tohib veeretada temale kogu vastutust juhtunu eest. Autor näitab veenvalt (ja selles on tema vaieldamatu teene), et niisugune lähenemine viiks ühekülgsele ning väärale sündmuste hindamisele. Kuid kummutades (lugeja

suureks rahulduseks) mitmeid uisapäisa tehtud järeldusi, murrab Görlitz ühtepuhku sisse lahtisest uksest: Stalingradi lahingule pühendatud tõsistes uurimustes võib vaevalt leida kinnitust, et Paulus oli halb väejuht, kes mõtlematult ning vastuvaidlematult Hitleri käskudele alludes läks häbistavale tehingule oma südametunnistusega või oli lihtsalt nahahoidja ja argpüks, kes jäi tegevuseks kõige vastutusrikkamal momendil, mil oli tarvis tegutseda oma riisikol, et päästa sissepiiratud armee. Kellelegi pole pähe tulnud kahelda selles, et kadunud feldmarssal oli isiklikult korralik inimene! Kuid see ei tähenda kaugeltki veel seda, et 6. armee juhatajal oleks olnud küllaldaselt sõjalist talenti või vähemalt küllaldaselt lahingulisi kogemusi, ühe sõnaga — neid tõelise väejuhi omadusi, mis oleksid võimaldanud tal leida väljapääsu erakordselt komplitseeritud pretsedenditust strateegilisest olukorrast Stalingradi all. Ei, Paulusele polnud antud saada silmapaistvaks väejuhiks, ja parimaks tunnistajaks on selles suhtes tema elulugu.

Kuidas kerkib meie silme ette Paulus kui inimene ja sõjamees? Jälgides üldjoontes tema eluteed, jõuame järeldusele, et kadunud feldmarssal oli tüüpiline Saksa kaadriohvitser von Seecki kasvandike hulgast — asjalik sõjamees ja kahtlemata korralik inimene. Paulus ei olnud tegelikult riviohvitser ega lahingukomandör — võimeka taktikuna eelistas ta alati staabitööd. Sõjaväeakadeemia õppejõuna näitas ta ennast kõige paremast küljest, kuid tema tõeliseks stiihiaks jäi alati kindralstaap, kus ta tundis ennast nagu kala vees. Paulus oli sündinud kindralstaabimees niihästi oma operatiivsetelt võimetelt kui ka iseloomult: ettevaatliku, aruka ja kõike põhjalikult sooritava ohvitserina oskas ta inimesi enda poole võita ja igasuguse ülemusega hästi läbi saada.

Lihtne päritolu ei olnud Paulusele takistuseks karjääriredelil: varajane abielu kõrgest soost rumeenia aristokraadi tütreaga avas talle tee kõrgemasse seltskonda. Noor energiline ohvitser sammus kindlalt ülesmäge. Eriti kiiresti tõusis ta teenistusredelil natsliku veermahti tormilise kasvu aastail. Veermahti värsked soomustankiväed olid talle paljuski tänuvõlgu. Paulusele ei saanud silmapaari vahele jääda ärevad, ähvardavad sümptoomid riigi poliitilises elus, kuid ta ei tahtnud riskida oma karjääriga ja hoidus avalikust kriitikast või-

mude aadressil ning vältis üldse selles suhtes oma arvamus avaldamist. Nii me ei teagi, mida ta mõtles, näiteks, Röhmi loost või Fritschi errusaatmisest, Becki vallandamisest kindralstaabi ülema kohalt või sissetungist Tšehhoslovakkiasse. Kaadriohvitserina jäi ta alati poliitikast kõrvale ega väljunud kunagi oma teenistuskohustuste piiridest. Nagu rõhuv enamuse Saksa ohvitseridest oli Paulus kasvatatud riigivõimu suhtes äärmise lojaalsuse vaimus ning ta pidas vastuvaidlematult käsutäitmist oma kõrgeimaks ja pühamaks kohuseks. Tema ei kuulunud nende väheste kriitiliselt häälestatud ja poliitikas orienteeruvate sõjaväelaste hulka, kes suhtusid natsidesse skeptiliselt ja kes kasvava ärevusega veendusid üha enam, et Hitler avaldab saatuslikku mõju Saksa ohvitserkonnale, ignoreerib sõjaeetika põhimõtteid ning juurutab armeesse avantürismi ja printsiibitust. Paulus töötas otseses kontaktis paljude kindralite ja vanemohvitseridega — salajasest Hitleri vastu suunatud vastupanuliikumisest osavõtjatega, ning on iseloomulik, et ükski neist ei pidanud võimalikuks teda usaldada ja kaasa tõmmata võitlusse, mida nad pidasid, alludes vaid oma südametunnistuse häälele. Görlitzil on õnnestunud veenvalt näidata, et kõrgema ülemjuhataja funktsioonid enese kätte haaranud Hitleril läks korda täielikult allutada enda tahte kogu generaliteet. See avaldas Saksa strateegilisele juhtkonnale saatuslikku mõju ning viis selle lõpuks mandumisele ja lagunemisele. Kõrgema ülemjuhataja enese kätte võtnud Hitler kärpis pidevalt armeede ning armeegruppide juhatajate õigusi ja kompetentsi, lõi juba algeos läbi igasuguse initsiatiivi rindel ning surus selle tulemusel veermahti väejuhid üsna kiiresti oma isikliku aparaadi töötajate kadestamatule madalale tasemele. Pärast 1941/42. aasta talvekampaniat Venemaal ei tohtinud nad enam ilma füüreri loata muuta rindejoont ega käsutada oma äranägemise järgi operatiivreserve. Hitler kasutas kõiki olemasolnud sidekanaleid peakorteril ja rinde vahel, läks mööda vaheinstantsidest, segas operatiivset juhtimist ning isegi sundis arme juhatajatele peale detailseid taktikalisi samme. Usaldamata oma kindraleid, nõudis Hitler neilt vastuvaieldamatut käsutäitmist ja kontrollis iga nende sammu. Sel eesmärgil kehtestaski ta kõige rangema sõjasaladuste hoidmise korra, keelas isegi kõrgematel rindestaa-

pidel ja väekoondiste juhatajatel pärida üldist informatsiooni olukorra kohta. Pauluse enda sõnade järgi polnud veermahtil enam väejuhte — «olid jäänud vaid veel vastutavad täideviijad, kes seisis gigantse tsentraliseeritud sõjaaparaadi alluvate instantside eesotsas.»¹

Kadunud feldmarssal märkis oma ülestähendustes korduvalt, et Hitleri teatavad käsud «paralüüsisid» olulisel määral, kui mitte täielikult, veermahti kõigi kõrgemate väejuhtide, nende hulgas ka Pauluse enda «tahet ja mõtet»². Paulus aga ainult konstateeris fakti, mitte rohkem! Kogu tema arhiivis pole vihjetki sellele, et ta oleks avalikult protestinud tema isikliku kompetentsi ja väejuhi tegevusvabaduse taolise lubamatu piiramise puhul või seda endamisigi hukka mõistnud. Ei, Paulus ei paistnud silma iseseisva otsustusvõime ega kindla iseloomu poolest. «Käsu täitmata jätmine asja huvides» — see ei sobinud kokku tema natuuriga. Tema mõttekäik piirdus eranditult ainult professionaalsete kategooriatega ning kogu tema käitumise dikteerisid sõjaväelise distsipliini mõisted ning äärmine lojaalsus kõrgema ülemjuhataja suhtes, kes oli tema silmis ilmeksimatu. Paulus lihtsalt ei suutnud mõelda, et Hitler võib teha vastutustundetuid, ebaõigeid otsuseid. Kõige selle juures oli kadunud feldmarssal väga korralik ja kindla moraaliga inimene — seda tunnistavad veenvalt mitmed korraldused, mida ta andis kohe pärast 6. armee juhtimisele asumist. Nii näiteks tühistas ta oma kompetentsi piirides kurikuulsa korralduse komissaride hävitamise kohta ning (erinevalt Mansteinist) Reichenau koletu käskkirja 10. oktoobrist 1941 «Vägede käitumise kohta Ida-Euroopa okupeeritud aladel», milles nõuti «karmi, kuid ärateenitud karistust ebaväärtuslikule juudi rassile», «bolševistliku väärdõpetuse väljajuurimist» ja kõneldi «salakavalatest riugastest mitteaaria elementide poolt, kellele tuleb igaveseks lõpp peale teha.»³

1942. aasta jaanuari algul anti käskkiri kindral Pauluse määramise kohta 6. armee juhatajaks ja see oli talle saatuse kohtuotsuseks. Mitte kunagi varem polnud ta juhtinud ei korpust, diviisi ega isegi rügementi. Vii-

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 53.

² Sealsamas, lk. 150 ja 218.

³ Sealsamas, lk. 48.

maselt rivikohalt, tankivägede üksiku luurepataljoni komandöri ametist, oli ta lahkunud juba 1934. aastal. Poola- ja Läänekampaania ajal oli ta 6. armee staabi ülem (armeed juhatas tollal Reichenau — tüüpiline rivi-kindral ja veendunud nats) ning tuli oma ülesannetega eeskujulikult toime. Pärast seda teenis Paulus maa-
vägede kindralstaabis, algul esimese ooberkortermeistrina (operatiivosakonna ülemana) ja seejärel kindralstaabi ülema asetäitjana. Kuid ka nendel kõrgetel ametikohtadel töötas ta oma õpetaja kindralooberst Halderi käe all välja Idakampaania ja Nõukogude Liidu vastase sõja operatiivplaani, jäädes, nagu Görnitz rõhutab, nii-öelda «üheks kõrgemaks sõjabürokraatia instantsiks, kes viis ellu kõrgema ülemjuhatusel operatiivseid direktiive.»¹ Suhtelise iseseisvuse sai Paulus esmakordselt alles siis, kui ta määrati 6. armee juhatajaks.

Aastaid kestnud teenistus kõrgemates staapides vajutas sügava jälje Pauluse isiksusele ja tema ametialastele omadustele. Sellel mõtlikul, ettevaatlikul kindralstaabi ohvitseril (kes oli suurepärase ettevalmistusega, sügavate teadmistega ja laitmatute võimetega suurte operatsioonide planeerimisel) ei jätkunud lahingulisi kogemusi, kindlust, otsustusvõimet, leidlikkust, oskust ja tahet riskida — ühe sõnaga kõike seda, mida tõelisel väejuhil peab olema ülikülluses. Kindral Heim, tema esimene staabiülem, tundis oma juhatajat väga hästi ja hindas teda kõrgelt kui inimest. Seda suurema tähelepanuga tuleb suhtuda iseloomustusse, mille andis Heim Pauluse kohta; staabiülema sõnade järgi jäi armee juhataja ka rindel tegelikult ikkagi vaid «kabinetikindraliks». Pauluse määramist ühe Idarindel tegutseva armee juhatajaks pidas Heim «andestamatuks veaks juhtiva kaadri paigutamise ja valiku alal.»²

Esimestel võrdlemisi vaiksetel rindelviibimise kuudel tuli Paulus oma ülesannetega toime; veelgi enam —

---

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 55.

² Sealsamas, lk. 59. Eespool mainitud kindral von Hammerstein kirjutas selle kohta: «Kindralstaabis oli Paulus omal kohal, kuid armee juhatajaks ta ei kõlvanud. Kõik teadsid, et tal ei jätkunud otsustusvõimet. Talle poleks tohtinud armeed anda. Stalingradi all oleks Paulus pidanud kohe asuma läbimurdele ilma luba küsimata, kuigi on võimalik, et Hitler oleks ta pärast seda kohtu alla andnud.» (Kunrat von Hammerstein, Ibidem, lk. 425.)

1942. aasta suvise pealetungi ajal näitas ta end mitmel korral kõige paremast küljest.

Kuid Stalingradi lahingu käigus, pretsedenditult keerukas olukorras, selgus, kuivõrd ta siiski ei sobi armee juhatajaks (isegi sel puhul, kui õigustatult vähendada tema suhtes nõudmisi, kuna ülesanne, mida tal lahendada tuli, oli erakordselt raske). Kahjuks ei olnud kindral Schmidtist, tema uuest staabiülemast, 6. armee juhatajale seda nõuandjat ja abilist, kes oleks olnud suuteline kompenseerima oma otsese ülemuse puudusi. Kindral Hans Doerr, Stalingradi lahingut käsitleva uurimuse autor, tundis isiklikult mõlemaid kindraleid, kes juhtisid 6. armee saatust. Tema raamatus antud iseloomustuste tõepärasust kinnitavad paljude lahingust otseselt osa võtnud inimeste tunnistused. Doerr kirjutab: «Pauluse vahekord Schmidtiga oli korrektsel teenistuslasel tasemel. Armee juhatajal, kes oli arukas ja operatiivse talendiga sõjamees, puudus kindel iseloom; ta oli suuremeelne ja õilis inimene, kuid liiga pehme ja kergesti mõjutatav. Selle vastu oli tema staabiülem (põline poissmees ja esteet, niisama arukas ja hea taktikatundja) äärmiselt kindla ja visa iseloomuga, mis kasvas pahatihti isegi taltsutamatuks jonnakuseks. Need kaks äärmiselt erineva iseloomuga meest oleksid võinud suurepäraselt teineteist täiendada armee juhataja ja staabiülema ametikohtadel. Kuid õnnetuseks jäi tahtejõuline ja energiline Schmidt Paulusega vaieldes alati peale. Ja mitte kunagi ei pääsenud 6. armee juhtkonna omavahelised lahkarvamused põhilistes küsimustes avalikkuse ette. Armee ei hukkunud selle tõttu, et juhataja, kes ei sobinud oma iseloomult staabiülemaga, ei väljunud oma suhetes temaga teenistuslikest raamidest. Saatuslikku osa Stalingradi all etendas just see, milles nad mõlemad olid ühisel arvamusel: mõlemad uskusid pimesi Hitleri tähte. See usk, mida nad, muide, jagasid paljude teiste Saksa sõjaväelastega, ei lasknud neil üldse mõelda, et kõrgem ülemjuhataja viib neid teadlikult eksitusse, informeerib neid valesti olukorra suhtes ja annab pühalikke lubadusi, mida ta pole võimeline täitma.»¹

Jääb mulje, et Pauluse lühibiograafia oli mõeldud Görllitzi poolt põhilise ajalookommentaarina neile doku-

---

¹ Hans Doerr, «War Stalingrad ein Opfergang?», lk. 75.

mentidele, mis valgustavad 6. armee juhataja tegevust Stalingradi all. Kuigi Pauluse dokumentidekogu koostaja läheb liiga kaugele oma katsetes õigustada kadunud feldmarssalit, tuleb teda siiski väärikalt hinnata. Jutustades Pauluse elulugu ning analüüsides ajaloolisi ja sõjalisi tegureid, mis määrasid sündmuse käiku, näitab Görlitz, et veermahti katastroof oli seadusepärane ja vältimatu, kuna veermaht oli muutunud diktaatori «bürookraatlikuks aparaadiks» ning Saksa väejuhid tema «vastutavateks käsutäitjateks», kes olid unustanud südame-tunnistuse. Saksa kaadriohvitserid, kellele sõjaväeline distsipliin oli muutunud fetišiks ja omaette eesmärgiks, valisid ise enestele niisuguse osa. Tunnistamata sõjamehe kodanlikku vastutustunnet kodumaa ees, allusid nad südame-tunnistuse kiuste Hitlerile kuni viimase hetkeni. «Ma täidan käsku ja seisan siin kuni lõpuni,» kirjutas õnnetu feldmarssal Paulus oma viimases kirjas Stalingradi «kotist». «Ma täidan käsku...» need sõnad panigi Görlitz oma raamatu pealkirjaks. Õnnestunud pealkiri! Sellesse on kätketud kogu Pauluse lahendamatu dilemma ning nagu veetilgas kajastub neis sõnades tolle väejuhi ja tema Volga kaldal ohvriks toodud armee kogu tragöödia.

MILLEST PAULUS OMA TEGEVUSES JUHINDUS?

SISSEPIIRAMISE EEL

Oigluse ja ajaloolise objektiivsuse huvides ei tohi ignoreerida neid tingimusi, mis mõjutasid 6. armee juhatuse otsuseid Stalingradi all. Seda küsimust tuleb uurida väga hoolikalt ja erapooletult. Kaalutlustest, millest Paulus tookord juhendus, kirjutas ta hiljem oma teoses «6. armee operatsioonid Stalingradis. Põhimõttelised märkused» ning selle lisades. Esimene asi, mida tema poolt toodud faktid selgesti tunnistavad, oli see, et äärmist rahutust tundev armeejuhataja konsulteeris juba ammu enne venelaste piiramisoperatsiooni algust intensiivselt temast kõrgemal seisvat armeegrupi «B» juhatust. Kõne all olid ühelt poolt need ähvardused, mis ripusid üha pikemaks veniva ja nõrgalt kindlustatud

armee põhjatiiva kohal, ning teiselt poolt pealöögi suunas liikuvate väeosade ebaküllaldane võitlusvõime. Oma rinde nõrkusele 1942. aasta septembri keskpaigas juhtis Paulus visalt ka Vinnitsas asunud Hitleri peakorteri tähelepanu, nõudes vastavate abinõude rakendamist. Pärast seda pöördus ta väsimatult üha uute ettekannete ja hoiatustega kõrgemate instantside poole, rõhutades, et on hädavajalik tugevdada väeosade lahingujõudu, kindlustada tiibasid ning samuti laiendada ja garanteerida varustamist. Oma muret selles suhtes püüdis ta sisendada ka nendele võimukatele isikutele, kes käisid kõrgemalseisvate instantside esindajatena tema armeed inspekteerimas: maavägede kindralstaabi ülema esindajale kindral Blumentrittile, maavägede ülemjuhatuses keemiasteenistuse ülemale kindral Ochsnerile, veermahti sidvõgede juhatajale kindral Fellgiebelile ja Hitleri veermahti-adjutandile kindral Schmundtile. Paulus kasutas ära isegi ebatavalise kanali: ta pöördus Rumeenia 3. armee juhatuse poole, et marssal Antonescu kaudu (kellel oli Hitlerile suur mõju) saavutada halvasti varustatud Rumeenia väeosade ja Saksa reservide tugevdamist. Ta palus täienduseks kolm värsket jalaväediviisi Stalingradi vallutamiseks ning tegi ettepaneku panna oktoobri lõpuks punkt kurnavale lahingule Volgal, mis jahvatas Saksa diviise. Oma jõupingutuste tulemuste kohta kirjutab Paulus: «Kõigi minu ettepanekute ja ettekannete peale, mille juurde olid lisatud arvulised andmed, kaardid ja skeemid, ning mis taotlesid uusi reserve, tiibade kindlustamist ja paremat varustamist... ei võtnud kõrgemalseisvad staabid tarvitusele mingeid rahuldavaid abinõusid.» Novembri keskpaigas aga nõudis Hitler jälle ühes oma radiogrammis (milles ei mainitud üldse 6. armeed ähvardavat peamist ohtu!) viimast korda kõigi jõudude mobiliseerimist, et täielikult vallutada Stalingrad ja sellega kindlustada «Volga tugisamba kaitsmist».

Kirjeldanud neid «viljatuid asjaõendusid» meenutab Paulus seejärel alatasa kõrgemale poole läkitatud ärevaid ettekandeid, milles armee staap hoiatas juhtivaid instantsid vastase erakordselt ähvardava üldpealetungi ettevalmistuste puhul ja mida (nagu ta mainib) Saksa väejuhatus ei võtnud küllalt tõsiselt. Alles kõige viimasel momendil mõisteti seal läheneva ohu kogu suurus. Sel-

lest hoolimata sai armee staap just enne venelaste peale-
tungi algust käskkirja kindralstaabi ülemalt Zeitzlerilt.
Selles käskkirjas kinnitati, et venelastel pole märkimis-
väärseid reserve ja seepärast pole nad enam võimelised
suurema mastaabiga operatsioonideks. Sellega seoses
meenutab Paulus samuti mõningaid hilinenud üritusi väe-
osade ümberpaigutamiseks tema rindelõigus, mis said
üsnagi piiratud võimaluste juures olla muidugi vaid väga
tagasihoidliku iseloomuga. Nende ürituste eesmärgiks pidi
olema vastupanu oodatavale löögile. Paulus rõhutab, et
kõik otsused, mida ta pidi tol korral tegema, «kuulusid
oma ulatuselt armeegrupi juhatuse ning isegi kõrgema
ülemjuhatuse kompetentsi ja vastutusfääri». Sel kohal
tekib ajaloolise uurimuse autoril paratamatult küsimus:
kas Pauluse ettekanded ja nõudmised kõrgemate instant-
side aadressil (mida dikteeris erakordselt tõsine, ähvard-
dav oht) olid tõepoolest sõnastatud antud olukorräle vas-
tavas erakordselt veenvas, teravas ja kompromissitus
toonis?!

SAATUSLIKE OTSUSTE TUND

Venelaste piiramisoperatsiooni esimestel päevadel
tuli teha sündmuste edasist käiku määrav valik: kas
6. armeel piiramisrõngast välja murda või vabastada
«kotti» haaratud grupeeriing väljastpoolt. 21. novembril
tegi Paulus temast kõrgemalseisva armeegrupi juhatu-
sele ettepaneku tõmmata väga tõsisesse ohtu sattunud
armee õgvendatud kaitseliinile Donil ja Tširil. Armee-
grupi staap kiitis armeejuhataja operatiivse kavatsuse
heaks, kuid andis juba samal õhtul Paulusele ilma min-
gite kommentaarideta edasi maavägede ülemjuhatuse
käsu, mis nõudis 6. armeelt igal tingimusel Stalingradi
ja Volga rinde säilitamist ning mis kinnitas, et juba võe-
takse tarvitusele abinõud võimsa vastulöögi organiseeri-
miseks. Hitleri edasised juhtnõõrid kirjutasid ette: ring-
kaitse sisse võtta ja oodata. Selleks et päästa vägesid,
keda ähvardas nüüd lõmastumine raudsete pihtide vahel,
oli kõige tähtsam saada tegevusvabadust, kusjuures kõik
korpusekomandörid ja armee tähtsamad juhtijad (juha-
taja ja staabiülem) olid veendunud, et kõne alla võib

tulla ainult läbimurre edela suunas.¹ Seepärast nõudis Paulus üha halvenevale rindeolukorrale viidates visalt, et talle antaks viivitamatult tegevusvabadus, kusjuures viimane radiogramm taolise nõudmisega adresseeriti isiklikult Hitlerile.² Pauluse otsene ülemus armeegrupi juhataja kindralooberst vabahärra parun von Weichs jagas täielikult seda seisukohta ja toetas energiliselt Pauluse taotlust. Viimast korda väljendas ta oma arvamust selle küsimuse kohta üksikasjalikus ettekandes maavägede ülemjuhatusesele 23. novembril. Ettekandes oli muu hulgas mainitud, et kahekümne diviisi varustamine õhu kaudu ei ole võimalik.³ Kuid pärast seda, kui Hitler 24. novembril lükkas tagasi 6. armeele tegevusvabaduse andmise ettepaneku ja (vähe sellest!) määras isiklikult kindlaks liini, millel armee peab ringkaitse sisse võtma ja deblokeerimist ootama, ei püüdnud Weichs ka enam nõuda läbimurdeplaani, mida ta alles äsja oli pidanud täiesti hädavajalikuks ning milleks ta oli ka juba kavatsenud oma riisikol käsku anda. Nähtavasti ei tahtnud ta samuti kiusatusse viia temale alluvat arme juhatajat ja alistus. Kuid sellesamaga põikles ta kõrvale ka omapoolse otsuse tegemisest, kartes võtta enda peale sellel saatuslikul tunnil isiklikku vastutust ajaloo ees.

Mis aga puutub Paulusesse, siis esitas ta hoolikalt motiivid, mis sundisid teda nüüd loobuma iseseisvast tegutsemisest, mida kindral von Seydlitz väga kategooriliselt nõudis. Paulus arvas, et omamata täielikku ettekujutust olukorrast kogu rindel, teadmata, milliseid reserve kasutab maavägede ülemjuhatus peatselt lubatud grupeeringu vabastamiseks väljastpoolt, ning võimetuna

---

¹ Vt. kindral von Seydlitzi väljendusi peatükis, milles käsitletakse tema osa Volga lahingus.

² Hitlerile adresseeritud radiogrammi tekst on võetud Jacobseni raamatust «1939/45. Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten», Darmstadt, 5. Aufl., 1961, lk. 357. Imelik, et Jacobseni poolt avaldatud tekstis ei figureeri kindral von Seydlitzi nime. Siin nähtavasti sattus viga 6. arme lahingužurnaalist ammutatud väljavõttesse. Paulus oma märkmetes (lk. 210) rõhutab spetsiaalselt, et tema radiogrammis mainiti kõiki korpusekomandöre. Seepärast lisaski käesoleva raamatu autor juurde ka Seydlitzi nime.

³ Selles ettekandes andis armeegrupi juhatus veel kord oma hinnangu olukorrale, pärast pidevat arvamustevahetust maavägede kindralstaabi ülemaga. Zeitler ja parun von Weichs toetasid täielikult üht ja sedasama arvamust. 23. 11. 1942. aasta telegrammi teksti vt. Doerri raamatust, lk. 72.

ette nägema oma iseseisva tegevuse tagajärgi, pole tal õigust saadud käsku ignoreerida ja oma armeega Stalingradist välja murda. Paulus arvas, et veermahti kõrgemal ülemjuhatusel on üldisest olukorrast parem ettekujutus ning kaalukad abinõud selleks, et kogu kampaania huvides iga hinna eest «Volga tugisammast» käes hoida. Ta uskus Hitleri lubadust, et võetakse tarvituselê kõik abinõud sissepiiratud vägede varustamiseks, ja arvas, et on olemas kõik eeldused deblokeerimisoperatsiooni edukaks sooritamiseks. «Neis tingimuses oleks võinud minu käsuvastane tegevus (seda enam, et ma ei pidanud end võimeliseks oma «kellatornist» üldist olukorda õigesti hindama) õõnestada kogu kõrgema ülemjuhatuselt poolt ette valmistatud operatsiooni. Niisugune kõrgema juhtkonna plaane ignoreeriv tegevus, mis muutub süsteemiks, võis tekitada vaid anarhiat vägede juhtimises.» Need sõnad tunnistavad vaieldamatult, et alahinnati väljakujunenud olukorra keerukust; situatsioon polnud aga kaugeltki tüüpiline, vaid sootuks erakordne, mille puhul ei saa kasutada tavalisi vahendeid. Puhtsõjaliste kaalutluste hulgas, mis tol ajal olulisel määral dikteerisid Pauluse tegevust, oli esimeste hulgas ilmselt see fakt, et kõrgemalseisnud armeegrupi juhatus leppis alandlikult kujunenud olukorraga. Osa, mida etendas seejuures kindraloberst von Weichs, sai karmi, kuid õiglase hinnangu kindral Paul Mahlmanni poolt. Seoses Hitleri käsuga iga hinna eest Stalingradi käes hoida, kirjutas Mahlmann: «See tema sisemise veendumusega vastuolus olnud käsk pani Weichsi raskesse olukorda. Kuid ta ei hakanud otsima väljapääsu sellest konfliktist, nagu seda nõudsid sõduri au ja moraali seadused, vaid veeretask selle lahendamise temale allunud Pauluse õlgadele, piirdudes vaid maavägede kõrgema ülemjuhatuselt direktiivide edasiandmisega armee staabile.»¹ Ja tõepoolest, iseseisvale tegutsemisele ülemineku otsus oleks pidanud olema armeegrupi juhatuselt asi, kuna viimane tundis paremini üldist olukorda ja omas laialdasemat informatsiooni kui 6. armee juhatus. Pealegi saatis feldmarssal von Manstein 24. novembril (veel enne armeegrupi juhatamisele asumist) Paulusele radiogrammi, milles viidati äsja

---

¹ Paul Mahlmann, «Gehorsam als Alibi», ajalehes «Stuttgarter Zeitung», № 120, 25. 5. 1960.

Hitlerilt saadud käsule ning kinnitati, et Volga-äärse ja põhjapoolse rindejoone käeshoidmine on esmajärguline ülesanne. Radiogrammis öeldi, et armee juhatus peab eraldama löögijõud, et «vajaduse korral raiuda edela suunas kas või ajutinegi ühenduskoridor». Sellele lisandus lubadus kasutusele võtta kõik abinõud, et «tungida väljastpoolt» sissepiiratud armeele appi.¹ Niisugune teade pidi kinnitama armeejuhataja usku lõplikku edusse ning muidugi mõjutas tema edasist tegevust.

Pauluse otsuste kujunemisel etendas nähtavasti oma osa ka mõningate viimaste kuude sündmuste (näiteks Harkovi lahingu) meenutamine. Harkovi lahingus oli ka tarvis katastroofilises olukorras võita aega, ning maa-vägede ülemjuhatus suutis kaitsta oma õiget operatiivset kontseptsiooni, mille vastu astusid välja rindeväekondide ja -osade komandörid. Võimalik ka, et Pauluse mõttekäigule avaldasid mõju nende juhtumite hirmsad tagajärjed, kui Hitler represseeris ja võttis kohtadelt maha mitmeid sõnakuulmatuid kindraleid. Lõpuks avaldas oma mõju (mis on psühholoogiliselt mõistetav) ilmselt ka usk omaenda jõusse ja sõjalisse üleolekusse, tänu millele oli seni alati õnnestunud üle saada ootamatult tekkinud kriisidest ja leida väljapääs olukorrast, oli see nii raske kui tahes.

Kuigi oleks ekslik lihtsustada ning kvalifitseerida Pauluse tegevust vaid mõttetu ja nürimeelse käsutäitmisega, arvestas ta ometi oma otsuste tegemisel äärmiselt vähe kujunenud olukorra kogu õudust ning seda vastust, mis sellega seoses tema õlgadele langes; raske on mõista ka tema usku kõrgema ülemjuhatuselt tõotatud päästmisesse. Tõepoolest, kas võis Hitleri käsk ühel hoobil läbi kriipsutada kõik hästi järelekaalutud argumentid, mis sundisid Paulust äsja enne seda nõudma tema veendumuste kohaselt hädavajalikku tegevusvabadust? Kas tõesti oli läbielatud pettumustest veel vähe, et külvata tema hinge sügavat kahtlust? Varustamisraskustest talvetingimustes oli ta kuulnud ka armeegrupi ooberkortermeistri kindral Weinknechti ettekandest, kes juba oktoobris tegi ettepaneku tõmmata 6. armee õgvendatud

---

¹ 6. armee staabiülema kindral Schmidt'i märkmed. Tsiteeritud Görllitzi peatükist «Die Schlacht um Stalingrad» raamatust «Entscheidungsschlachten», lk. 104.

kaitseliinile Doni ja Donetsi jõgedel.¹ Skeptiliste meeleolude pärast (too kindral pidas kõiki võimalusi ja reserve ammutatuks) võeti Weinknecht oma kohalt maha. Nii toimis Hitler ka IV korpuse komandöri von Schwedleriga, kes oli avalikult selle vastu, et jätta 6. armee Stalingradi ohtlikule positsioonile. Paulus pidi teadma ka tõelist põhjust, miks kindraloberst Halder (maavägede kindralstaabi ülem, kellega ta varem vahetult koos töötas) oma kohalt maha võeti. Pauluse kõigi hoiatuste, esildiste ja palvete rahuldumata jätmise kõrgemalseisvate instantside poolt ning seegi fakt, et talle reserve üldse ei eraldatud, pidid veelgi tema skeptitsismi süvendama. Mis puutus sissepiiratud grupeeringu varustamisse, siis teadis ta väga hästi, millise põhjendatud pessimismiga suhtusid sellesse lennuväe kindralid. Ta viibis ju ise ühel nõupidamisel, kus kindral Fiebig paiskas näkku staabiülem Schmidtile: «Varustada tervet armeed õhu kaudu? See on võimatu! Meie transpordilennukid on Aafrikas ja teistel rinnetel liiga hõivatud. Ma ei soovita teil üleliia meie peale loota!»

Walter Görnitz püüab tookord armee ees seisnud operatiivse perspektiivi seisukohast lähtudes õigustada armee juhatuse otsust Stalingradis ja kinnitab, et armee juhataja ei võinud kujutleda, nagu võiks kõrgem ülemjuhataja anda vastutustundetuid juhtnööre, ning et Paulus tundis end seega «Hitleri seljataga täielikult kindlustatuna». See väide tundub üsnagi kahtlasena kas või juba ülalmainitud asjaolude tõttu, mis oleksid pidanud valvsa kindrali vähemalt mõtlemagi panema. Liiasi oli Paulus juba Venemaale kallaletungi algusest peale küllaltki tihti olnud Hitleri hämmastamapaneva kergemeelsuse tunnistajaks. Kui ta kord kandis Hitlerile ette raskustest, mis esinevad vägede varustamisel talvetingimustes, hakkas too märatsema: «Ma ei taha seda lora enam kuulata! Mingit talvekampaaniat ei tule! Selles suhtes võite loota minu diplomaatilisele osavusele. Meie armee peab andma venelastele vaid mõned tublid löögid... Siis selgub, et vene koloss seisab savijalgadel. Ma keelan kategooriliselt minu juuresolekul talvekampaaniast kõnelemisel!»

Raske on uskuda, et Paulus, kes oli ikkagi pikemat

---

¹ Paulus «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 161.

aega sõjaajaloo ja taktika õppejõuks, polnud võimeline nägema kogu seda katastroofilist ning lootusetut strateegilist olukorda, millesse tema armee oli sattunud niihästi diletantliku kui ka vastutustundetud kõrgema juhtkonna süü läbi. Paulus pidi teadma, millisele koletule riskile ta läheb, kui lepib käsuga, mis strateegia aabitsatõdesid ignoreerides võtab 250 000-meheliselt armeelt operatiivse initsiatiivi ja manööverdamisvabaduse. Hitleri nõudmine ähvardas tõugata seotud kätega 6. armee venelaste tapakirve alla. 1941. aasta talviste kogemuste põhjal tundis Paulus Hitleri sõjapidamise kontseptsioone Idas, mille «tarkuse tipuks» oli nõue iga hinna eest hõivatud positsioonidel püsida. Mansteini arvates oleks kindral Paulus pidanud juba piiramise esimestel päevadel otsustama iseisvalt Stalingradist välja murda. Ta kirjutab: «Järelikult ainuke võimalus oleks olnud seada Hitler sündinud fakti ette ja tõmmata armee Stalingradist välja, seda enam, et kõrgem ülemjuhatus ei andnud endast esimese 36 tunni jooksul üldse mingit elumärki.» Seda just kindral von Seydlitz mõistis ja seda ta ka visalt nõudis. Viimane oli pealegi veel veendunud, et sedalaadi omavoliiline tegutsemine (mida tekkinud olukord kategooriliselt dikteeris ja mille eesmärgiks oli võitluse jätkamine) poleks piiramislahingu algstaadiumis kaugeltki mitte tundunud käsust üleastumisena. Seydlitzi memorandumis esitati isegi põhjendused, mille abil oleks hiljem võidud toimunust ette kanda: «Välismaailma ees võib Stalingradist taandumist õigustada sellega, et nii välditi ränka moraalset kahjustust. Näiteks: pärast Nõukogude sõjatööstuse keskuse, Stalingradi, täielikku purustamist tõmmati vaenlase grupeerikut hävitav armee Volgalt tagasi.»¹

Seda, et kõrgemalt antud käskude ignoreerimine ei pruukinud alati tähendada halba ja ebaõnnestumist, võis Paulus teada vähemalt ühe näite varal. Oli ju esinenud juhus, kui tema endine ülemjuhataja feldmarssal von Reichenau 1941. aasta detsembris tõmbas strateegilistel kaalutlustel äsja tema käsutusse antud Lõuna armeegrupi väed Rostovist Miussi jõe joonele, hoolimata Hitleri kategoorilisest keelust. Teostatud taandumisest ette

---

¹ Von Seydlitz, «Die Beurteilung der Lage der 6. Armee im Kessel von Stalingrad am 25. 11. 1942».

kandes teatas ta lihtsalt, et tema arvates oli see manööver läbi viidud «füüreri juhtnööride vaimus».

Muidugi ei saanud armeegrupi koosseisu kuulunud 6. armee tegutseda üksi. Otsus asuda kõrgemate instantside kategoorilisest keelust hoolimata läbimurdele tuli tingimata (nagu kindral Röhrich õigesti rõhutab¹) kooskõlastada armeegrupi juhatuslega selleks, et seda operatsiooni toetataks ka piiramisrõnga välisrindelt. Seda, et niisugusel initsiatiivil oleks olnud šansse eduks, tunnistab innukus, millega armeegrupi juhataja toetas 6. armee esialgset operatiivplaani. Telegrammis, mille kindralooberst vabahärra parun von Weichs läkitas 23. novembril maavägede ülemjuhatusesse, märgiti: «Pärast seda, kui 6. armee on edelasuunas läbi murdunud, ootan ma rindeolukorra üldist normaliseerimist. See armee on ainuke lahingujõud, mis pärast Rumeenia 3. armee täielikku rivist väljalangemist on veel võimeline vastasele lööki andma... Lõpuks kujutavad 6. armee võitlusvõime säilitanud väeosad endast asendamatu täiendust vastloodud kaitserindele ning vastupealetungi ettevalmistamisele.»

Stalingradi «kotis» tuli absoluutselt enneolematu olukorras teha erakordselt tõsiseid otsuseid. Ja need otsused ei kuulunud ainult maavägede ülemjuhatuskompetentsi, vaid ka (mida sageli silmapaari vahele jäetakse) armeegrupi juhatusvastutussfääri, kelle alluvusse kuulus 6. armee. Dilemma, mille ette Paulus seati, oli küllaltki ränk. Tuleb meeles pidada tema häid kavatsusi ja teda rõhunud kohusetunnet; Paulus oli kaugelt raskemas olukorras kui tema alluvad ja kriitikud, kes ei kandnud otsest vastutust armee saatuse eest. Ent ikkagi tuleb sellega seoses küsida: kas poleks armee juhatus pidanud hoopis põhjalikumalt mõistma olukorda ja sügavamalt tunnetama oma vastutust, väljudes seejuures puht sõjaliste ja strateegiliste kaalutluste raamidest? Niisugust küsimuse asetust õigustab ka nende juures täheldatud lahkeli teoreetiliselt õige mõttekäigu ja praktiliste sammude vahel nii enne kui pärast Hitleri direktiivide saamist, mis kirjutasid ette vankumatu kaitselejäämise. Olles

---

¹ E. Röhrich, «Probleme der Kesselschlacht, dargestellt an Einkreisungsoperationen im Zweiten Weltkrieg», Karlsruhe, 1958, lk. 100.

ilmselt päri 6. armee staabiülema Schmidti seisukohaga, pole Görlitz aga nõus sellega, et tookord oleks vaja olnud leida teine lahendus. Görlitz kinnitab, et nii kõnelda tähendaks tagantjärele tarka mängida. Tema arvab, et käsu ignoreerimine on teatud poliitilise vastupanuakti tulemus. Selle ebaajaloolise vaate kummutamiseks on kirjutatud käesoleva raamatu eripeatükk.¹

VIIMANE VÕIMALUS

Teine kriisiperiood 6. armee saatuses saabus otse jõulupühade eel 1942. aastal, mil LVII tankikorpuse eelmised allüksused lähenesid alanud deblokeerimisoperatsiooni käigus sissepiiratud grupeeringle ja jõudsid neist ligi 50 kilomeetri kaugusele. 6. armee sai veel kord võimaluse piiramisrõngast väljamurdmiseks ja pääsemiseks. Pauluse ette kerkis taas küsimus: kas tegutseda iseseisvalt ja võtta enesele tegevusvabadus? Mõlemaid kohtumisoperatsioone (nii deblokeerimisoperatsiooni, mille koodinimetuseks oli «Talvine äike» ja mis nägi ette 6. armee kaasabil sissepiiratud grupeeringu varustamiseks kommunikatsioonikoridori loomist ning eeldas Volgal asuvate positsioonide säilitamist, kui ka «Pikselöögi» operatsiooni, mille eesmärgiks oli «koti» järkjärguline evakueerimine ja Stalingradi mahajätmine) kirjeldati üksikasjalikult Mansteinile pühendatud peatükis. Nüüd on meil tähtis uurida lähemalt neid tegureid, mis mõjutasid armeejuhataja otsuse iseloomu ja tingisid sissepiiratud armee passiivsuse.

Oli täiesti ilmne, et sissepiiratud Saksa grupeeringu sõdurite (kes õgised juba hobuseid) võitlusvõime oli katastroofiliselt langenud peamiselt äärmiselt ebaküllaldase varustamise tõttu. Transpordilennukid suutsid rahuldada ainult üht kümnendikku armee vajadustest. Isiklik koosseis oli kandnud rasketes kaitselahingutes ränki kaotusi ja täiendust polnud; ei jätkunud lahinguvarustust ega mootorikütust. Lühidalt öeldes oli armee juba saatuslikul määral kaotanud oma manöövrivõime ning tema löögijõud oli kohutavalt nõrgenenud. Sellest hoolimata valmistuti läbimurdeks «koti» lõunalõigis. Sel eesmärgil

---

¹ Peatükk Seydlitzi osast Volga lahingus.

formeeriti kindral Hube juhatusel läbimurde-löögi-grupp. Grupi koosseisu eraldati ligi 80 korrasolevat tanki, millel jätkus, tōsi küll, mootorikütust kõigest, nagu öeldakse, paarikümneks kilomeetriks ning mis seetõttu võisid vajaduse korral sooritada vaid lühikese hüppe. Pärast seda, kui appitõtanud väeosad ägedate lahingute tulemusel olid jõudnud Mōškova jõe joonele, andis Manstein 6. armeele käsu alustada võimalikult kiiremini pealetungi «Talvise äikese» plaani kohaselt ning vajaduse korral murda välja ühinemiseks neile vastu liikuvate väeosadega selleks, et «lükata» läbi vaenlaste rōnga avangardi kannul liikuvad autokolonnid lahingumoonna, kütuse ja toiduainetega. «Pikselöögi» operatsiooni teine osa pidi järgnema vahetult sellele sammule. Kuid selle alustamiseks oli vaja veel üht «erilist käskkirja».¹ Hitler, kes mõtles vaid omalaadse «vooliku» loomisest, mille kaudu oleks võimalik «katlasse» lahinguvarustust pumbata, ja kes oli tulvil fanaatilist jonni jätta armee Stalingradi, oli vastu Mansteini operatiivsele kavatsusele; viimane aga omakorda ei tahtnud anda ootavale Paulusele omavolilist käsku läbimurdele asuda. 6. armee juhatus ei pidanud võimalikuks alustada osalist läbimurret vastavalt «Talvise äikese» plaanile seni, kuni oli jõus käsk hoida rindejoont Volgal. Paulus esitas terve rea tingimusi, nõudes muuseas, et eelnevalt paisataks Stalingradi täiendavat elavjõudu ja täiendataks mootorikütuse varusid ning et talle antakse kuus päeva aega operatsiooni ettevalmistamiseks. Paulus ja Schmidt olid veendunud, et need jõud, mis on vajalikud väejuhatuse poolt kavandatud kindlustatud sillapea loomiseks ja kaitsmiseks, võib armee oma teistelt rindelõikudelt ära võtta üksnes sel juhul, kui hüpe selle koridori suunas toob endaga kaasa kogu «koti» peatse evakueerimise. Seepärast nõudiski Paulus üldise läbimurde kõige kiiremat teostamist, s. t. «Pikselöögi» operatsiooni. Kuid Manstein teatas Paulusele raadio teel peetud jutujamisel 23. detsembril (muide sel momendil, kui juba oli otsustatud seisma panna väljastpoolt Stalingradi sissemurdmise operatsioon): «Täna ma ei saa operatsiooni sanktsioneerida. Loodan, et otsus järgneb homme.» Kuid seda sanktsiooni ei antud kunagi. Sellega ase-

---

¹ Ajaleht «Welt am Sonntag», № 17, 24. 4. 1960, lk. 17.

tas Manstein temale allunud armeejuhataja erakordselt raskesse olukorda.

Paulus seisis äärmiselt keeruka probleemi ees. Tema armee operatiivsed võimalused olid piiratud. Armee oli kaotanud peaaegu täielikult manööverdamisvõime ning pealegi oli vaenlase lakkamatute rünnakute tõttu praktiliselt võimatu eesliinilt löögiväeosi läbimurde sooritamiseks ära tuua. Seega oli plaanitud piiramisrõngast läbimurdmise ja deblokeerivate vägedega ühinemise operatsioon seotud tohutu riskiga. Armeegrupi staabist antud napi informatsiooni ja Mansteini segaste juhtnõõride tõttu oli 6. armee juhatus neil otsustavail päevil oma tegevuses tugevasti aheldatud. Igatahes pidas armee juhatus võimalikuks asuda pealetungile alles sel momendil, kui appi tõttav Hothi armeegrupp jõuab «kotist» 30 kilomeetri kaugusele. Ilmselt alahinnates armeed ähvardavat surmaohtu ning suutmata võitu saada lõpututest kõhklustest ning kahtlustest, polnud Paulus ja Schmidt võimelised läbimurdele asuma. Neid kohutas tohutu risk, kuna läbimurdekatsel (mis oleks olnud igal juhul peaaegu meelega tegevus) võis armee keset talvist steppi jääda igast küljest vastase ülekaalukate jõudude löögi alla ja hukkuda. Kahtlemata hoolikalt piiratud tehnilisi võimalusi ning läbimurdeoperatsiooni äärmiselt väheseid šansse kaaludes jõudis Paulus veendumusele, et ta ei või enesele niisugust vastutust võtta. Seejuures ei etendanud (kuigi Manstein seda kinnitab) siin määravat osa sugugi kartus Hitleri ees, kes nõudis iga hinna eest positsioonide säilitamist. Õigemini pani Paulus kõik oma lootused armeegrupi «Don» juhatusesele ja oma jumaldatud ülemjuhatajale feldmarssal von Mansteinile. Viimaselt ootas ta otsustavat käsku Stalingradi lõpliku mahajätmise kohta. Ilmselt ei kavatsenudki Paulus tegutseda ilma Mansteini juhtnõõrideta või temast mööda minnes.

Oma viimaseil eluaastail oli Paulus väga kibestunud seepärast, et Manstein oma memuaarides talle tagantjärele ette heitis tema pimedat kuulekust Hitleri ees ning veeretab peamise vastutuse kogu deblokeerimisoperatsiooni ebaõnnestumise eest tema turjale. Vestluses oma pojaga tuli ta ühtepuhku selle küsimuse juurde tagasi. Ta rõhutas, et Manstein saatis kõik maavägede ülemjuhatusesse käskkirjad «ilma vähemagi kommentaarita» temale edasi ja et tal polnud vähematki alust arvata,

nagu ei leiaks need korraldused heakskiitu armeegrupi juhatuse poolt. Paulus kinnitas, et temale ei antud kunagi, mitte üheski lahingustaadiumis luba, veelgi vähem otsesest käsku, läbimurdele asumiseks. Ja Manstein ei andnud talle kunagi kas või vihjamisigi mõista, et ta ei kiida heaks Hitleri käske. «Sel, kes tollal ei pidanud võimalikuks anda mulle käsku või luba läbimurdele asuda, ei ole õigust kirjutada tänapäeval, et ta soovis minult niisugust tegevust ja oleks selle heaks kiitnud...»¹

Seda, mis toimus neil saatuslikel päevil 19. ja 23. detsembri vahel, meenutab Paulus vaid kõige üldisemate ja udusemate väljendustega. Mitmed taktikalise ja strateegilise iseloomuga momendid ning samuti ka tookord eksisteerinud võimalused jäävad seni väljaselgitamata. Kättesaadavad allikad ei luba ka veel täie kindlusega öelda, kui palju tanke ja milliseid mootorikütuse reserve oli tol korral tegelikult armee käsutuses läbimurde teostamiseks. Kuigi sellele traagilisele lahingufaasile kaasnesid paljud arvestusest välja jäävad asjaolud, on ajaloolastel siiski õigus loota, et nendes aitavad orienteeruda järgnevad ametlike dokumentide, lahingupäevikute ja (mitte viimases järjekorras) armee staabiülemate märkuste publikatsioonid. Nähtavasti nendele just tuginebki olulisel määral Görnitz oma uurimuses, loetledes negatiivseid ja pidurdavaid tegureid, mis mõjutasid tol korral armee juhataja ja tema staabiülemate otsuseid: armeegrupi juhataja ebaselged juhtnöörid, väeosade madal võitlusvõime, ümbergrupeerumise keerukus piiramistingimuses, liiga suur vahemaa piiratud grupeeringu ja deblokeerivate vägede vahel, vastase tegevus ning lõpuks teadmatus rindeolukorra suhtes.

Arvestades ärevust ja kahtlusi, mille ümber keerlesid jäägitult armee juhataja mõtted, tuleb siiski küsida, kas ta üldse tunnetas tol ajal küllaldase selgusega tema ees seisnud ähvardavat alternatiivi. Küsimus oli asetatud nõnda: kas viimane katse pääseda läbimurdele minekuga või vältimatu hukkumine. Õhu kaudu armee varustamise lakkamine ja võimatus hoida kauem enda käes «Volga tugisammast» andsid niisama vähe alust kahelda tekkinud olukorra katastroofilisuses kui see, millest kõneldi armeegrupi staabist 19. detsembril 6. armee paiknemis-

---

¹ Ernst Alexander Pauluse isiklikust jutustusest.

rajooni olukorraga kohapeal tutvuma lähetatud major Eismanni teadaandes. On küllalt andmeid, mis kinnitavad, et enamasti salajas toimunud armee materiaalne ja moraalne ettevalmistus läbimurdeks oli ebakindel ning kõhklev. Iseloomustades armee juhtkonna positsiooni noli päevil, mil otsustati armee elu ja surma küsimust, avaldab Manstein kärpe kõnelusest, mis toimus 21. detsembril tema staabiülema ja kindral Schmidt'i vahel. Toome ära selle kõneluse üleskirjutise: «Armee juhataja peab läbimurde eeltingimuseks õhu kaudu täiendava elavjõu saamist (mis oli teostamatu) ja teatas, et kui talle seda täiendust ei kindlustata, siis tuleb läbimurdekatses loobuda. Hädavajalik on paisata piiramisrõngasse õhu kaudu selline hulk toiduaineid ja lahinguvarustust, et «koti» grupeering saaks tagasi võitlusvõime ning küllaldaselt hulgal laskemoona kaitsel püsimiseks. Loodame, et suudame teatud aja vastu pidada ka ilma täienduseta. Üldiselt oleme arvamusel, et «Pikselöögi» operatsioon on avariibabinõu, mida tuleb võimaluse korral vältida.»¹

Ajaloolise uurimuse autoril tuleb ühtepuhku tagasi pöörduda küsimuse juurde, kas poleks Paulus pidanud neil kriisipäevadel vähem hoolima ülaltpoolt tehtavatest takistustest, saama jagu oma kahtlustest ja olema oma tegevuses otsusekindlam. Fakt, et läbimurre jäi ära, kutsus esile ränga pettumuse niihästi sissepiiratud grupeeringu sõdurite ja ohvitseride hulgas kui ka deblokeerivate väeosades ning armeegrupi «Don» staabis. Kindralooberst Hoth, kes juhatas 4. tankiarmeed ja deblokeerimisoperatsiooni, oli lausa hämmastunud, miks 6. armee ei andnud vastusuunas omapoolset lööki, kui deblokeerivad väed jõudsid Mõškova jõe joonele. «Tähtis poleks olnud see, kui kaugele tal oleks õnnestunud tungida, vaid piiramisrõngast läbimurdmise fakt ise.» Asjaolul, et LVII tankikorpus sidus vastase olulisi jõude, võis olla seejuures kõige soodsam tähendus. Õigeaegse piiramisrõngast sooritatud hüppe tulemusel oleks tekkinud isegi võimalus taas liikuma panna Mõškova jõel ränkades lahingutes toppama jäänud deblokeeriva grupeeringu väeosad. Nii arvab Mansteingi, et ilma suure riskita polnud võimalik 6. armeed päästa. «Oleks tulnud leppida sellega,

---

¹ Erich von Manstein, «Stalingrad — war es so?» ajalehes «Welt am Sonntag», № 17, 24. 4. 1960, lk. 17.

mida õnnestus kokku ajada, see tähendab — anda löök olemasolevate jõududega ja nende kütusevarudega, mida õnnestus armee pealetungiks valmistumise päevil neile õhu kaudu kohale toimetada.»¹ Manstein arvestas igal juhul suurt riski. «Ent ikkagi — lootus jälle vabaks saada, pääseda surmast või vangipõlvest, oleks tõenäoliselt aidanud armee väeosadel saavutada seda, mis tundus võimatu.»² Võib veendumusega eeldada, et piiramisrõngast väljamurdmine oleks valla päästnud olukorra saatuslikku tõsidust tajuvate sõdurite vaimse energia viimased varud. Igal juhul oleksid venelased sel juhul kartnud jääda kahe tule vahele pärast seda, kui nad enne oma 2. kaardiväe-armee pealetungi algust olid juba sunnitud deblokeerivate Saksa vägede löökide all tasapisi oma jõude piiramisrõnga sisemiselt rindelt ära tõmbama.»³

Meeleheite mehisusest tagasihutatud inimmass — ligi kakskümmend diviisi — oleks kogu oma võimsuse läbimurdelõiku koondanud ja enamuses ilmselt hävingust pääsenud. See aktiivne tegevus oleks kindlasti kergendanud Hothi väeosade olukorda, ning võimalik ka, et äärmise häda hetkel oleks sissepiiratud grupeeringu üksustes päevavalgele ilmunud ka seni varjatud mootorkütte ja lahingumoona varud, mis oleksid marjaks ära kulunud. Muidugi polnud mingil moel võimalik loota edu ilma suuremate ohvriteta, seda enam, et ka ebaküllaldaste jõududega teostatud deblokeeriva grupeeringu pealetung ähvardas lämbuda. Armee oleks kindlasti pidanud maha jätma suure osa raskerelvi, tehnikat ja transpordivahendeid, samuti haavatuid ja haigeid.

Kui Paulus ei sõandanud teha seda meeleheitlikku katset, siis polnud selle põhjuseks ilmselt mitte pime kuulikus Hitleri ees. Loobumine viimasest võimalusest päästa oma armee, mida see tohutu risk kõigest hoolimata siiski töötas, oli tingitud (ja siin võib Paulust

---

¹ Erich von Manstein, «Verlorene Siege», lk. 370.

² Sealsamas, lk. 372.

³ Telpuhhovskij kirjutab: «Niipea kui sai teatavaks, et vastane alustas Kotelnikovo rajoonist vastulööki eesmärgiga abistada sissepiiratud grupeeringut, suunas Nõukogude väejuhatas, kes aktiivse tegevusega hoidis surve all kahtkümmend kaht diviisi, vastase eest salaja osa oma jõude lõunast ründava hitlerlike vägede grupeeringu vastu. (Б. С. Тельпуховский, «Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945 г.», М. Госполитиздат, 1959.)

uskuda) tohutu vastutuse tunnetamisest. Ja sellest vastutustundest ei saanud teda keegi vabastada. Blücheri, Reichenau või Rommeli tüüpi väejuht poleks jäänud, nagu arvata võib, niisuguses olukorras liiga kauaks mõtlema ja kõhklema, vaid oleks tegutsenud millestki hoolimata oma äranägemise järgi.

ENESEOHVERDAMINE JA HUKKUMINE ÜLEMUSTE KÄSUL

Stalingradi lahingu lõpufaasi, mis tõi 6. armee hukkamisele määratud sõdureile kirjeldamatuid piinu ja surma, on juba igakülgsest kirjeldatud käesoleva raamatu vastavates peatükkides.

Memuaarides püüab Paulus seletada oma tookordset tegevust, mille iseloomustavaks jooneks oli armee juhataja raudne tahe ränkade mõtiskluste piinades sündinud ning kord juba vastuvõetud otsus ellu viia. Pärast seda, kui 1942. aasta jõulu ajal kadus igasugune väljavaade halastamatute pihtide vahelt peatseks pääsemiseks, pidas ta oma peaülesandeks iga hinna eest olemasolevate positsioonide kaitsmist. Niisugune otsus oli seotud ähmase, kuid kõrgemate staapide poolt pidevalt õhutatava lootusega, et järgneb uus deblokeerimine ja et seda toimetatakse kõigist suundadest võimsate tankijõudude toetusel. Hitleri uusaasta radiogramm kutsus 6. armeed üles «vankumatult uskuma, et füürer ei jäta hätta Volgal võitlevaid kangelasi». See lootustandev informatsioon kõrgema ülemjuhatuses kavatsuste kohta, mille oli toonud kaasa Hitleri juures käinud kindral Hube (nagu Paulus rõhutas), etendas saabunud käsu kõrval otsustavat osa venelaste poolt 8. jaanuaril 1943 tehtud kapitulatsiooniettepaneku tagasilükkamisel. Nagu tookord lubati, pidi õhu kaudu varustamine uuel laiendatud alusel ümber organiseeritama ning deblokeerimisoperatsiooniks pidi eraldatama tankikorpus «SS». Veebruari teisel poolel lubati hakata arendama vastupealetungi, millega, nagu tookord kinnitati, pidi õnnestuma «muuta Stalingrad suureks võiduks». Selle eelduseks pidi saama Idarinde lõunatiiva stabiliseerumine ja vägede tagasitõmbamine Kaukaasiast. Kuid kas tõepoolest uskus veel kindralooberst Paulus, kes tundis hästi oma vägede katastroofiliselt halvenevat olu-

korda ja situatsiooni koha peal, tol korral õigeaegse pääsemise võimalusse? Sellest küsimusest läheb ta mööda. Kuid kahtlemata oli Paulus veendunud, et on hädavajalik strateegilistel kaalutlustel iga hinna eest jätkata võitlust ning kogu kampaania huvides püsida sissevõetud positsioonidel. Ja kõrgemad staabid aitasid seda veendumust kogu aeg süvendada. Paulus kirjutab: «Kindral Hube teated ja ka armeegrupi juhataja analoogilised väljendused kohustasid mind maksku mis maksab rinnet käes pidama, et mitte võtta enesele vastutust lõunatiiva ning sellega ka kogu Idarinde kokkuvarisemise eest niihästi ülemjuhatuses kui ka kogu saksa rahva silmis».

Sellega seoses ei saa mööda minna kirjalikest juhtnööridest, milles feldmarssal Manstein 1943. aasta jaanuari algul vastab Pauluse spetsiaalsetele järelepärimistele läbimurde organiseerimise kohta ja millega ta püüab võtta vastutuskoormat temale alluvalt armeejuhatajalt. Neis juhtnöörides, nagu Paulus väljendab, mainiti näiteks järgmist: «... Ma mõistan ning jagan neid kartusi ja ärevust, mida kutsub Teis esile 6. armee saatus. Kuid kõrgemalseisvad instantsid on laialdasemalt informeeritud, teavad paremini, mida dikteerib olukord, ja nad vastutavad oma otsuse eest. Teie ülesanne seisab selles, et kõigiti kaasa aidata saadud käsu täitmisele. Tagajärgede eest ei kannata Te mingit vastutust.» Ja Paulus lisab: «Asjaolu, et armeegrupi juhataja oli kuni lõpuni solidaarne maavägede ülemjuhatuses käskudega, mõjutas samuti minu tegevust. Feldmarssal Manstein oli teatavasti operatiivsetes küsimustes eriti kõrge autoriteediga inimene, kes suutis oma arvamust Hitleri ees kaitsta.»

Kui venelaste hävitava pealetungi tagajärel «katel» lömmi löödi ja kui igast küljest kokkulitsutud 6. armee algas jaanuari keskpaigas kirjeldamatu piinav agoonia, jäi Paulus kuni viimse hetkeni truuks temale kõrgemalt poolt sisendatud seisukohale, et 6. armee peab enese ohverdamisega siduma vaenlase jõude üldise rindeolukorra taastamise või ehk isegi ülejäänud rinde päästmise nimel. Paulus oli selles veendunud ka pärast seda, kui kahel korral esitatud palve kapituleerumisloa saamiseks (kapitulatsiooni pidas ta nüüd juba ise ka hädavajalikuks) oli kõrgema väejuhatuses poolt kategooriliselt tagasi lükatud. Paulus nägi, milliseid põrgupiinu tema armee pidi taluma. Tema märkmetes on isegi niisugused sõnad: «Kõik need

enneolematud piinad, mida mu sõdurid ja ohvitserid taluma pidid, rõhusid mind ränga koormana ning mõjutasid mu otsuseid. Kuulata käsku (mida mulle ühtepuhku meelde tuletati, kusjuures rõhutati, et tähtis on iga liigne tund) või alistuda inimlikkuse nõudele minu sõdurite suhtes — selles konfliktis arvasin ma, et pean andma prioriteedi käsutäitmisele.»

Teisal oma märkmetes esitab Paulus üksikasjalikumalt oma vaateid antud küsimuses, tehes seda nagu siludes mõtteid, millest võib välja lugeda hilisemate ränkade kaalutluste mõju. Seal ta kõneleb teda rõhunud lahendamatu vastuolust ülalt saadavate kategooriliste käskude (milles nõuti iga hinna eest rindejoone säilitamist) ja humaansete kaalutluste (mis nõudsid vastupanu lõpetamist) vahel. Strateegiline olukord tervikuna, nagu ta arvab, «käskis surmani vastu pidada ja ennast ohverdada,» et vältida veelgi suuremaid ohvreid teistes löikudes ning kogu rinde kokkuvarisemist. Paulus märgib, et tookordne situatsioon ei võinud õigustada omavolilist tegutsemist eesliinil, kuna väljapääsmatu olukorra subjektiivne tunnetamine, mis tõotas hukkumist või vangilangemist, ei andnud veel oma vastutusest teadlikule väejuhatusele õigust käsku ignoreerida. Niisugustes tingimustes poleks armee ega rahvas mõistnud taolist tegevust, kuivõrd see oleks oma tagajärgedelt olnud «revolutsiooniliseks poliitiliseks aktiks Hitleri vastu.» Pealegi oleks Pauluse arvates Stalingradi positsioonide omavoliline mahajätmine andnud Hitlerile ettekäände veeretada kogu süü juba väljakujunenud sõjalise lüüasaamise eest kindralitele ning sellega loonud aluse ka uuele legendile «Noalöögist selga».¹ Poliitilised tagamõtted, nagu Paulus väljendab, olid talle võõrad. «Ma olin sõdur ja arvasin tookord, et teenin oma rahvast just käsutäitmisega.»

Pauluse subjektiivses aususes ja tema poolt esitatud argumentide siiruses ei tule kahelda. Kuid taolised teoreetilised arutlused (mis kannavad igapäevased käitumisreeglid mitmes suhtes mehaaniliselt üle põhjalikult läbitunnetamatutesse ja oma koletutelt tagajärgedelt

---

¹ Legend «Noalöögist selga» («Dolchstoßlegende») loodi Saksa kindralite ja reaktsiooni poolt pärast Esimest maailmasõda. Saksa reaktsioon kinnitas, et Novembrirevolutsioon Saksamaal oli Saksa armeele «noalöögiks selga» ja et seepärast olevatki Saksamaa sõja kaotanud. (V. K. P.)

absoluutselt erakordsetesse tingimustesse) näitavad, millisel kohutaval määral ei olnud professionaalse sõjamehe tüüpilist mõttelaadi väljendav armee juhataja võimeline õigesti hindama kujunenud situatsiooni ning oma otsuste ajaloolist tähendust. Ja Paulus ei jäänud passiivseks mitte ainult ses suhtes, et ta ei suutnud oma apoliitilisuse tõttu sündmustest kõrgemale tõusta. Jaanuari teisel poolel polnud tarvis niivõrd teadlikku poliitilist aktsiooni, kuivõrd inimliku moraali seisukohast õiglast otsust. Armeed haaranud agoonia, mida väejuhatuse käsuga ei lõpetatud, hävitas kõik sõjaeetika mõisted juba seepärast, et see ise tekkiski moraaliseaduste ignoreerimisest. Mis puutub uue legendi «Noalöökö selga» tekkimiseohtu, siis võib sellele vastuse leida ka teises plaanis.

Jaanuari teise nädala algul lükati tagasi venelaste ultimaatum. Selleks ajaks oli näljast, epideemiast ja külmast laastatud armee säilinud võitlusvõimenatukesest hoolimata jõudnud seisundini, mil varasemate arusaamadest järgi (nagu seda kinnitab üks parimaid Stalingradi lahingu tundjaid) oleks võinud toimuda «auväärne kapitulatsioon».

10. jaanuaril, kui algas venelaste üldpealetung, ilmus veermahti lahingupäevikusse järgmine sissekanne: «6. armee ööpäevane toidunorm on nüüd 75 grammi leiba, 200 grammi hobuseliha (kondid kaasa arvatud), 12 grammi rasva, 11 grammi suhkrut ja 1 sigaret mehe peale. 20. jaanuariks on kõik hobused tapetud.»¹ Sellises olukorras oleks armee juhataja pidanud kõige hoolikamalt läbi mõtlema, mille nimel ja millisel eesmärgil tuuakse tema sanktsiooniga ohvriks kümneid tuhandeid inimesi. Teisel kaalukaasil oleks ta pidanud vaagima tulde visatud inimeste väärtust. Sellest vastutusest ei saanud teda vabastada ei rinnete üldolukorra nõrk tundmine ega ka kõrgema väejuhatuse käsk.

Veermahti operatiivstaabi lahingupäevik fikseeris kuiva lakoonilisusega 23. jaanuaril äärmiselt kurbi tagajärgi töötavaid sündmusi: «Eile õhtul vastas füürer eitavalt kindral Zeitzleri küsimusele, kas võib nüüd lubada 6. armeel kapituleeruda. Füürer nõudis, et armee peab võitlema aja võitmise huvides viimse meheni. Vastavale füüreri radiogrammile 6. armee aadressil vastas kindral-

¹ Helmuth Greiner, «Die Oberste Wehrmachtführung 1939—1943», Wiesbaden, 1951, lk. 433.

ooberst Paulus: «Teie käsk saab täidetud; elagu Saksa-
maa!»¹

Miks pidas armee juhataja üldse vajalikuks Hitleri süül tekkinud tragöödia lõppstaadiumil pöörduda jälle kõrgeima instantsi poole palvega, millele antav vastus oli juba eelnenud kogemuste põhjal ette teada? Ja miks ta pidi veel üks kord avalikult kuulutama oma valmisolekut alluda käsule, — see jääb tänapäevani selgusetuks. Kindral Doerr mõistis selle sammu kõige karmimalt hukka. Ta kirjutab: «Fakt, et oma vägede eest vastutav komandör taolises olukorras ei tegutsenud omaenda äranägemisel, vaid pöördus rindest kahe tuhande kilomeetri kaugusel asuva kõrgema ülemjuhataja poole, et see lubaks tal kapituleeruda, — see fakt ei ole kooskõlas Saksa sõjamehe traditsioonidega. 24. jaanuaril võis juba niivõrd selgesti kujutleda läheneva katastroofi õudseid vorme ja maštaapi, et kindral Paulusel oli igasuguse sõdurikohuse ning traditsioonide tõlgenduse puhul täielik õigus ja isegi kohustus hinnata rohkem kui kahe saja tuhande sõduri elu kõrgemalt kui oma mõtte kaotanud instantside ettekirjutusi... Ajalugu pole veel kunagi tunnistanud mistahes väejuhi õigust ohverdada oma sõdurite elu pärast seda, kui nad on juba kaotanud võitlusvõime.»

Stalingradi tragöödia viimastel päevadel esines armee juhatuse tegevuses sisemisi vastuolusid. Kuni kõige kibedama lõpuni nõudsid armee juhtijad oma alluvatelt ebanimliku käsu täitmist — võidelda viimse võimaluseni — viies armee kindlasse surma, ent samal ajal lubati hajutatud gruppidel eite võtta meeleheitlikke katseid piiramisrõngast välja murda. Sundides oma sõdureid kõrgema väejuhatuse käsul surmani vastu panema, eelistasid nad ise sellest viimasest võitlusest kõrvale hiilida. Läkitanud Hitleri aadressile natsliku režiimi kehtestamise aastapäeva puhul õnnitlustelegrammi, mis oli tulvil võltspaatost ja ülistas kapituleerumisetepaneku tagasilükkamist kui sõdurivapruse musternäidist, astusid nad venelastega läbirääkimistesse ja andsid end koos staabi kaitsemeeskonnaga vangi, jättes aga andmata kapituleerumiskäsu veel võitlust jätkavatele allüksustele «koti» eraldatud põhjaosas. Lahingu viimaseil päevil ei hoidnud vastküp-

---

¹ Helmuth Greiner, «Die oberste Wehrmachtführung 1939—1943», Wiesbaden, 1951, lk. 435.

setatud feldmarssal Paulus enam juhtimisohje oma käes ning andis end löödud ja murtud mehena sõjavangi. Ta tahtis, et teda peetaks «eraisikuks» ega andnud järele Nõukogude kõrgemate kindralite meelitustele, tõrkudes jonnakalt kasutamast oma mõju, et armee riismed kapituleeruksid.¹ Tema käitumine ajas marru Hitleri, kes ootas, et Paulus lõpetab oma elu enesetapmisega. 1. veebruaril operatiivnõupidamisel valas Hitler õnnetu armeejuhataja peale välja ohjeldamatu sõimuvalangu; fүүrer nimetas Paulust argpüksiks ja kuulutas, et vangiaandmisega ajas viimane nurja oma sõdurite kangelaslikkuse.² Mitte ükski nõupidamisel viibinud kõrgematest ohvitseridest, kelle hulgas viibis ka Zeitzler, ei sõandanud märatsevale diktaatorile vastu rääkida ega lausuda kas või sõnakesegi Pauluse õigustamiseks või mõistmiseks. Hitler tahtis ilmselt, et armeejuhataja enesetapp (kellele ta tõrkumatu kuulekuse eest oli andnud kõige kõrgema aukraadi) aitaks tal juhtida avalikkuse tähelepanu kõrvale selle purustava lüüasaamise tõeliselt süüdlaselt. Täiesti pettunud (mõistagi hoopis teises plaanis) olid ka vastupanuliikumisest osavõtjad, kes asjatult lootsid, et Paulus hakkab tegutsema, kuni pole veel hilja, meeletute käskude vastaselt või vähemalt avaldab nende vastu avalikku protesti. «Becki ringkonnas tunti tema nõrka iseloomu. Oleks olnud

¹ Armeestaabi kapituleerumise ja vangiaandmise kirjeldus on võetud raamatust: A. M. Самсонов, «Сталинградская битва», М., 1960, lk. 543 ja edasi Маршал А. И. Еременко, «Сталинград. Записки командующего фронтом», М., 1961, lk. 437 jj. M. S. Šumilovi, 64. armee endise juhataja isiklik teade.

² Ajakiri «Die Welt als Geschichte», № 10, 1950, lk. 279 jj. Edasi «Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942—1945». Herausgegeben v. Helmut Hieber. («Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte», Bd. 10), Stuttgart, 1962. Hitler avaldas tookord muuhulgas: «Nemad kapituleeruvad seal absoluutselt kõigi vorminõuete kohaselt. Sest vastasel juhul koonduvad mehed tihedasti kobarasse, tulistavad igas suunas vastu ja kihutavad viimase kuuli enesele pähe... (meil) on arenenud liiga palju intellekti ja liiga vähe kindlat iseloomu... Selles sõjas ei saa keegi enam feldmarssaliks. See kõik ei lähe kuhugi enne sõja lõppu. Tibusid loetakse sügisel...» Oma pikas monoloogis väljendas ta samuti kartust, et vangivõetud kindralid toimetatakse Moskvasse. Enne seda kõneluses Itaalia suursaadikuga oli ta võrrelnud 6. armeed Termopülat kaitsnud 300 kreeklasega. «Saksa sõdurid Volgal demonstreerivad kogu maailmale rahvussotsialistliku Saksamaa tõelist vaimu ja oma ustavust fүүrerile!» nii kuulutas ta. (Vt. Alan Bullock, «Hitler. Eine Studie über Tyrannei.» Düsseldorf, 1953, lk. 692.)

väga tähtis, kui Paulus oleks sõandanud kas või viimasel hetkel enne armee hukkumist pöörduda saksa rahva poole ning kirglikult hukka mõistnud sõjalise ja riikliku juhtkonna meeletuse. Sellega ta oleks katki rebinud valepropaganda tiheda loori, mis varjas rahva eest tõde Stalingradi kohta.»¹

Pauluse arhiivi kirjastaja Walter Görnitz kaebab korduvalt oma kommentaarides ja Stalingradi lahingule pühendatud uurimustes, et kaasaegsed saksa ajaloolased «kalduvad hoopis enam nägema Stalingradi lahingus kirjeldamatut viletsust, mis armee hukkumist saatis, kui seda fakti, et selles väljapääsmatus olukorras, keset kibedaid pettumusi ja meeleheidet, leidsid kümned tuhanded inimesed — kindralid, ohvitserid ning sõdurid — enestes mehisust surra auga.»² Tegelikult aga ei olnud selle tragöödia viimases vaatuses midagi ülendavat; siin oli tegemist vaid spekulatsioonidega sõdurivoorustel ja sõjameestele pähe tuubitud moonutatud käsutäitmisega — kohuse viimase hukutava avaldusega. Selle nähtuse uurimises ja avamises näen ma suuremat kasu kui püüdlusest sukelduda abstraktsesse sõduriau-mõiste vaatlemisse, mis rakendati tookord kahtlaste eesmärkide teenimiseks — eks kaota ju iga eneseohverdamine oma sisu, kui inimene ei teagi, mille nimel ta enese ohverdab. Karl Jaspers iseloomustas taolist olukorda tabavalt järgmiste sõnadega: «Kõik muutus pimedaks kuulekuse ja distsipliini hingetuks mehhanismiks, mis paralüüsis sõdurites iga elava mõtte, — ülespuhutud fraasidesse rüütatud üldiseks ebainimlikkuseks... Kus pole tegemist eneseohverdamisega, vaid ainult surma ähvardusel käsu täitmisega, seal ümbritsetakse niisugune tegevus alati võltsi kangelaslikkuse oreooliga.»³

¹ Vt. eespool mainitud Wheeler-Bennetti raamatut, lk. 557, kus öeldakse: «Kas Paulus annab kauaoodatud signaali? Ta saatis Hitlerile terve rea truualamlike telegramme, mille sisust informeeris alati väga täpselt vandenõulasi füüreri peakorteris sideteenistuse ülem kindral Fellgiebel, kes ise kuulus ka nende hulka. Pärast seda andis Paulus mitmeid käskkirju, mis nõudsid sõduritelt ja ohvitseridelt vastupanu kuni viimse padrunini. Kas võib nii toimida inimene, kes kavatseb anda signaali ülestõusuks, mis võib saada tema elu kõige viimaseks teoks?» — nii küsisid eneselt vandenõulased.

² Görnitz, «Die Schlacht um Stalingrad», kogumikus «Entscheidungsschlachten», lk. 309.

³ Karl Jaspers, «Die Atombombe und die Zukunft des Menschen», München, 1958, lk. 84.

6. armee tragöödiaks jääb igavesti fakt, et ta toodi ohvriks täiesti mõttetult ja ilma igasuguse kasuta sõjalistele operatsioonidele.¹ Midagi ei müuda siin ka see asjaolu, et armee sidus mõneks ajaks vastase olulisi jõude, laskmata venelaste väejuhatusel kasutada neid teistel rinnetel. Kogu sellel operatsioonil polnud aga siiski olulist tähtsust Idarinde lõunatiiva saatuse suhtes, mida kinnitab oma memuaarides ka Zeitzler, kes peab väiteid, nagu oleks 6. armee täitnud mingisugust ajaloolist missiooni, Hitleri poolt endaõigustuseks väljamõeldud propagandistlikuks argumendiks.² Görlitz kaldub samuti 6. armee visa vastupanu strateegilist tähtsust liialt ülespuhuma. Antud juhul sobib vastata sellele kindral Doerri sõnadega: «Kui tänapäeval korraldatakse Stalingradile pühendatud uurimustes tõsise tooniga omaaegset Hitleri argumenti, nagu oleks 6. armee ohverdamine olnud sõjalistel kaalutlustel hädavajalik, siis avaldub selles vaid täielikult võhiklik suhtumine sõjakunsti, kõnelemata liiali veel taolise seisukoha ebainimlikkusest.»

Görlitz kinnitab tõtliku ja vastuolulise loogikaga tema poolt koostatud Pauluse eluloo lõpuosas, et «Stalingradi kõige rängemateks tagajärgedeks» olid «üldise usu kaotamine» seoses lüüasaamisega Volgal ning samuti «sõduritruuduse sisemine lagunemine». Ilmselt liialdades kuulutab ta, et see «vaimne laostamine» kõigutas traditsioonilisi arusaamasid subordinatsiooni igasuguste vormide suhtes ning paiskas segi niisugused elementaarsed mõisted nagu seda on au, sõnakuulmine, käsk, distsipliin, võitlused ja ennastsalgavus. Neid kasulikke järeldusi, mida tegid ja teevad mõtlevad inimesed Stalingradi lahin-

---

¹ Vt. Karlheirich Rieker, «Ein Mann verliert einen Weltkrieg. Die entscheidenden Monate des deutsch-russischen Krieges 1942/43», Frankfurt a. M., 1955, lk. 169 jj. Peale selle v. Senger und Etterlin, «Krieg in Europa», lk. 93. Woldemar Erfurth, «Die Geschichte des deutschen Generalstabes von 1918 bis 1945», Göttingen, 1960, lk. 302.

Ulrich von Hassell kirjutas oma päevikusse pärast Stalingradi katastroofi: «Esiplaanile kerkib «kõigi aegade kõige geniaalsema väejuhi» sõjaalane andetus, jefreitori ohjeldamatu suurusehullustus, mida senini varjati intuitsiooni üksikute sähvatuste, «panga peale» mängimise õnne, vastaste abituse ja terve rea juhuste taha.» Siit on eriti selge, et kallihinnalist verd valati meeletusest või kuritegelike pres-tiizikaalutluste nimel.

² Kurt Zeitzler, «Stalingrad», kogumikus «The fatal decisions», New York, 1956, lk. 175, 182, 188.

gust, peab ta ilmselt millekski niisama hukutavaks kui katsed otsida armee ohverdamise mõtet ning selgitada pimedate kuulakuse moraalsed külge. Tema uisapäisa tehtud ja pealegi kahemõttelised hinnangud ei haara mingil määral kogu komplitseeritud Stalingradi probleemi. Just sellega seoses tulebki pettumusega konstateerida, et Görlitzi raamat, mis pretendeerib legendide purustamisele, ei suuda anda lugejale midagi oluliselt uut. Kuid Stalingradi sündmustele järgnenud periood ning kättesaadavaks tehtud allikad võimaldavad teha kindlaid üldisi järeldusi ja püstitada täie teravusega küsimuse Stalingradi lahingu õppetunni kohta. Sellele küsimusele Görlitz ei vastanud.

Aga pöördume lõpuks veel kord õnnetu feldmarssal Pauluse isiku juurde! Ajaloos on esinenud vähe juhtumeid, mil suurekaliibriline väejuht on nii ootamatult langenud oma karjääri ning kuulsuse tipult sõjalise ja inimliku katastroofi kuristikku. Stalingradi lahingu ajal lasus tema õlgadel lausa talumatu vastutusekoorem. Selle oma isikult laitmatu väejuhi tragöödia, kes erakordselt kolelt olukorras seati ülejõukäivate ülesannete ette, seisis selles, et hüpertrofeeritud kuulakus kõrgemalt saadud käsu suhtes paralüüsis tema iseseisva tegutsemise. Pauluse väited, nagu oleks katse piiramisrõngast omal riisikol välja murda tähendanud «anarhiat vägede juhtimises», ning ka tema märkmete kommenteerija avaldus selles suhtes, et keeldumine võidelda viimase võimaluseni, tähendaks «mässu», on karvupidi tiritud ja õigustamata. «Kui Hitler ja maavägede ülemjuhatus, kes olid täpselt informeeritud 6. armee katastroofilisest olukorrast, oleksid teinud vastavaid operatiivseid järeldusi, siis poleks armee juhatusel vaja olnud nõuda oma sõduritelt võimatut.»¹

Kui mitte arvestada lahingu lõppfaasi, kus Paulus (kahtlemata samuti füüsilise ja närvisüsteemi ülekoormatuse tagajärjel) polnud oma olukorra tasemel sel hetkel, kui kõrgemalt poolt antud ebainimlike käskude ees oli ainult temal õigus otsustada, kuidas tegutseda, — siis võib kogu tragöödia vastutuseprobleemi tervikuna käsitleda vaid laiemas plaanis ja tolelaegset subordinatsiooni arvestades. Käesolevas raamatus on juba üksikasjalikult märgitud, millisel määral oli armeegrupi juhataja, kelle

¹ «Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift», № 8, 1960.

vägede koosseisu kuulus ka 6. armee, kaasvastutav juh-
tunu eest ja kuidas ta otseselt mõjutas armee juhataja
otsuseid.

Paulust tuleb võtta kui tüüpilist ohvitseride kasti
esindajat, kuhu ta kuulus kui oma ajastu ja generatsiooni
poeg. Nii positiivses kui ka negatiivses mõttes oli ta oma
kasvatuse ja ümbritsenud keskkonna produkt. Tema
mõttelaad ja teiste kindralite vaated kujunesid sõduri-
traditsioonide ja karmi aumõiste ülevõtmise toimetel, mida
aga Hitler järk-järgult välja rookida püüdis. Olles ainult
sõdur, kellel puudusid isiklikud poliitilised veendumused,
tundis ta huvi üksnes sõjapidamise taktikaliste-strateegi-
liste aspektide vastu, mida aga kõrgem ülemjuhataja viis
sootuks teise sfääri, kus esiplaanil seisid poliitilised ja
psühholoogilised ning alles viimases järjekorras sõjalised
momendid. Nagu enamik teisi kõrgemaid ohvitseri jäi ta
jõuetuks diktaatori salakavaluse ees. Nagu teisedki, pidas
Paulus käsutähtsust oma pühaks kohuseks selle sirgjoone-
nelisusega, millel diktaatorliku režiimi ja totaalse riigi
tingimustes võivad olla kõige saatuslikumad tagajärjed.
Ta oli kaugel sellest, et Hitleri kompetentsuses kahelda.
Seega siis Paulus, kes oli Hitleri tahte kuulekas täitja ja
samal ajal ka tema ohver, sümboliseerib paljusid, liiga
paljusid inimesi. Nagu Pauluski võisid nad ja oleks pida-
nud toimima teisiti.

Ent ühes olulises suhtes erineb Paulus siiski enamikust
oma kolleegidest kindralitest, nende hulgas ka feldmars-
sal von Mansteinist, kes juhatas omal ajal armeegruppi,
millesse kuulus 6. armee: Paulus tunnistas vaidlematult
temal lasunud vastutust.¹ Ta pidas kohaseks väljendada
mõtteid ja kõnelda järeldustest, milleni ta viimaks jõudis,
rääkida oma valetest. Paulus kirjutas: «Kindralid olid
ümbritseva keskkonna ja oma kasvatuse produkt. Nemad
pidasid oma ülesandeks rakendada endi «amet» riigipea
teenistusse ning sellega, nagu nad subjektiivselt arvasid,
saksa rahva teenistusse. Mõningad natsismiavaldused
šokeerisid neid ja nad mõistsid need hukka, teistest saa-
tuslikest avaldustest läksid nad lihtsalt mööda. Kõige

---

¹ Pauluse tagasivaatavates ja üldistavates arutlustes Stalingradi
lahingut käsitleva osa lõpul märgitakse: «6. armee väeosade ja ohvit-
seride ning samuti saksa rahva ees kannan ma vastutust selle eest,
et ma kuni katastroofini täitsin kõrgema ülemjuhataja käsku, mis
nõudis vastupanu kuni viimse sõdurini.»

toimuva juurteni polnud nad võimelised tungima. Subjektiivselt uskusid nad, et teenivad oma rahvast. Objektiivselt muutusid nad aga tugedeks režiimile, mida nad ise eitasid ja mis sai saksa rahvale hukatuslikuks. Selle tulemuseks oli kõikjale leviv vastutustundetus, mis ilmnis isegi vägede juhtimise sfääris ja mis kutsus esile kohutavaid tagajärgi. Ka mina käisin vale teed ega karda seda tunnistada.»¹

---

¹ Feldmarssal Pauluse avaldamata märkmetest. Antud siin Ernst Alexander Pauluse isikliku teate põhjal.

KINDRAL SEYDLITZI OSA STALINGRADIS

Selles peatükis on esmakordselt kasutatud kindral von Seydlitzi märkmeid, fragmente isiklikest mälestustest, üksikuid seni avaldamata dokumente, kirju ja vastuseid järelepärimistele, millega käesoleva raamatu autor pöördus kindrali kui ühe Volgal toimunud lahingu peatunnistaja poole. Viidetes allikatele ja märkustes figureerivad need materjalid nimetuse all «W. von Seydlitzi märkmed».

Stalingradi all sissepiiratud Saksa armee kõrgemate komandöride hulka kuulus ka mees kõlava nimega, kes kehastas endas Preisi-Saksa ohvitserkonna parimaid traditsioone. See mees oli LI armeekorpuse komandör suurtükiväekindral Walther von Seydlitz-Kurzbach. Tänu oma sõjalistele võimetele ja tublidusele oli see mees ette nähtud veel kõrgemale ametikohale. Tema pidi Pauluse välja vahetama ja 6. armee juhtimise üle võtma. Sellest teatas Paulusele 1942. aasta oktoobri lõpul Hitleri esimene adjutant, maavägede kaadriameti ülem kindralmajor Schmudt.¹

Paulus ise (nagu me nüüd teame) pidi saama kindralooberst Jodli asemel veermahti peastaabi ülemaks. Sellele kohale oleks Paulus oma kogemustega, mida ta sai edukas töös maavägede kindralstaabis, ning samuti ilmselt poliitilise lojaalsusega olnud eriti sobiv kandidaat.²

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 219.

² Kurt Zeitzler, «Stalingrad», B: «The fatal decisions»,

Nõukogude vägede üldine pealetung takistas seda kavatsetud armeejuhataja väljavahetamist. Tekib küsimus: milliseks oleks kujunenud sadade tuhandete Saksa sõdurite saatus Stalingradi all tollel otsustaval hilissügisel ja talvel, kui ettevaatliku, kõhkleva ja liiga usaldavalt kuuleka kindral Pauluse asemel oleks armee juhtimise ohjad enda kätte haaranud Seydlitzi taoline tahtejõuline lahingukindral.

Kindral von Seydlitzi iseloom on niisama vastuoluline nagu Pauluselgi. Olulisel määral on see tingitud sellest, et nad mõlemad kutsusid pärast sõjavangi langemist sakslasi üles kukutama Hitlerit, oma hiljutist kõrgemat sõjaväelist juhti, kellele nad kunagi truudust vandusid ja kelles nad hiljem nägid inimest, kes viis nende kodumaa katastroofikeerisesse. Poliitiline osa, mida Seydlitz etendas ühe «Vaba Saksamaa»¹ liikumise juhina, on juba saanud hinnangu ajaloolastelt.²

Asjatut, kuid siiski ajaloolisest seisukohast lähtudes märkimisväärset Saksa sõjavangide katset ühineda kommunistliku emigratsiooniga Hitlerile vastupanu organiseerimiseks hinnatakse Bodo Scheurigi üksikasjalikus

---

New York, 1956, lk. 136; Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 76, 219; vt. edasi «Generalfeldmarschall Keitel. Verbrecher oder Offizier. Erinnerungen, Briefe, Dokumente des Chefs OKW», herausg. v. Walter Görlitz, Göttingen, 1961, lk. 308. Keiteli mälestustest selgub, et Hitleril oli kindel kavatsus pärast Stalingradi lahingut asendada veermahti peastaabi üleml Jodl Paulusega.

¹ Rahvuslik komitee «Vaba Saksamaa» («Freies Deutschland») asutati pärast hitlerlaste lüüasaamist Volgal, 12.—13. juulil 1943. Krasnogorskis, Moskva all Saksamaa Kommunistliku Partei Keskkomitee algatusel. Rahvuslik komitee liitis ühiseks võitluseks saksa rahva päästmise nimel kõige erinevamate klasside ja kihtide esindajad, erinevate poliitiliste vaadetega inimesi. Võitluseks parema tulevase Saksamaa eest ühinesid endised töölisel ja insenerid, talupojad ja kirjanikud, sõdurid, allohvitserid ja kindralid, teenistujad ja poliitikud, ametiühingute funktsionäärid ja kirikuteenrid. Iseloomult oli rahvuslik komitee hitlerivastane koalitsioon ja esindas teist, tõelist Saksamaad. Komitee tegevus näitas, et ei tohi samastada fašismi saksa rahvaga. Nõukogude Liit, kes on alati juhindunud rahvaste sõpruse ideest, toetas rahvuskomitee tegevust. Kindral Seydlitz etendas koos paljude teiste sõjavangi sattunud Saksa kindralitega olulist osa komitees, pöördudes lendlehtedega Saksa rindesõdurite poole. Lääne-Saksamaa ajaloovaltsijad püüavad kõigiti «Vaba Saksamaa» tegevust mustata. (V. K. P.)

² Bodo Scheurig, «Freies Deutschland. Das Nationalkomitee und der Bund Deutscher Offiziere in der Sowjetunion 1943—1945», München, 1960.

uurimuses kui poliitilist ja psühholoogilist resultaati, mille kutsus esile erakordselt ränk olukord, kuhu oli sattunud Volgal hukutatud 6. armee, ja samuti fakt, et Stalingradis tuli eriti ilmselt esile natsliku režiimi roimarlik iseloom. Kuid mis puutub kindral Seydlitzi iseloomustamisesse, siis on ta ikka veel Läänes ränga «kirikuvande» all, millega tahtlikult lihtsustatakse tegelikku olukorda. Paljud sakslased (eriti samast seisusest, kuhu kuulus Seydlitz), kes pole suutnud nii ideeliselt kui ka poliitiliselt vajalikul kombel võitu saada halvast minevikust, milles nad kõik on omajagu süüdi, arvavad, et neil on õigus teda poriga määrida. Nad ei suuda ega taha talle andestada, et tema läks neist erinevat teed kaudu läbi ähvardava aja, mis oli tulvil muret, eksitusi ja endapetet.

Meie uurimusse, mis on pühendatud Stalingradi problemaatikale, ei kuulu kindral von Seydlitzi vangipõlves etendatud osa üksikasjaline jälgimine. Oli kuidas tahes, kuid Seydlitzi tolle perioodi käitumisest ei saa mehaaniliselt otsida võtit tema tegevuse hindamiseks Volga piiramislahingu ajal, nagu seda mõnikord tehakse. Osa, mida etendas Seydlitz Volgal sissepiiratud Saksa grupeeringus, kujutatakse kirjanduses sageli dramatiseerituna, moonutatult ja ühekülgses valguses. Ei ole vähe ka katsed diskrediteerida seda kindralit, vähendada või mugavuse mõttes isegi vaikimisega ignoreerida kõike, mida ta taotles ja korda saatis. Selle tagajärjel tekivad ühtepuhku vastuolulised, kontrastidest kirjud pildid: Seydlitzi kujutatakse kord Yorcki järglasena, ettenägeliku mehena, kes vastupidiselt Paulusele nõudis energiliselt piiramisrõngast väljamurdmist ja õigeaegset kapituleerumist; kord aga lühinägeliku strateegina, kes polnud võimeline taipama sügavaid operatiivseid kavatsusi, kes oli vastuhakkaja, distsipliinirikkuja, poliitiline opositsionäär ja mässaja. Kogu seda mitmes suhtes kahtlaste hinnangute kirjut hulka tuleb korrigeerida nii, et faktid kerkiksid esile oma õiges valguses. Sel eesmärgil meenutame veel kord piiramislahingu otsustavaid etappe, pühendades erilist tähelepanu kindral von Seydlitzi käitumisele. Taoline kriitiline ülevaade võimaldab põhjalikumalt hinnata Stalingradi poliitilist ja moraalselt õppetundi ning ühtlasi hajutada ajaloolise tõe huvides vanu ja uusi legende.

KURNAMISLAHING VOLGA METROPOLIS

Volgal toimunud traagilise lahingu esimeste päevade väheste meieni jõudnud haruldaste dokumentide hulgast leiame tunnistuse, mis on vääriiline mõtlevale sõjamehele ja tulvil vastutustunnet. Niisuguseks tunnistuseks on vaielamatult märgukiri «Hinnang olukorrale» 25. novembrist 1942, milles kindral von Seydlitz iseloomustab veel kord kogu sissepiiratud armee õudset situatsiooni ning pöördub arme juhataja Pauluse poole üleskutsega tegutseda Hitleri käsku ignoreerides, kui füürer seda käsku ei tühistata. See märgukiri oma julgete järeldustega oli kaua kestnud ärevate tähelepanekute ja mõtiskluste vili, mille oli sünnitanud võitlus kindralit juba Stalingradi lahingu algusest peale lakkamatult piinanud vastuoluliste mõtete ja tunnete vahel. Võib öelda, et märgukirjal oli oma eelugu, ilma milleta pole võimalik dokumendi tõelist tähtsust õigesti hinnata. Seepärast on oluline taastada situatsioon, milles see päevavalgele ilmus, pöörates erilist tähelepanu kindral von Seydlitzi operatiivsele mõtlemisele ja tegutsemisele Stalingradi vallutamiseks peetud lahingu ajal ning venelaste vastupealetungi algperioodil.

Pärast seda, kui 6. armee juhataja andis 19. augustil 1942 käsu vallutada Stalingrad, tegutses LI armeekorpus, mida juhtis kindral von Seydlitz, peaaegu kogu aja lahingu otsustavates lõikudes. Septembris langesid tema õlgadele kõige rängemad lahingud venelaste poolt visalt ja meeletult kaitstava südalinna vastu, samal ajal kui vastane sadade tankide toetusel ikka ja jälle püüdis armee põhjarinnet Doni ja Volga vahel läbi murda, et pääseda eelmiste jalaväediviiside tagalasse. Veristes lahingutes iga tänava ja iga maja pärast liikusid LI korpuse allüksused samm-sammult edasi, hõivates Nõukogude kindlustussüsteemi Gumraki raudteejaama juures ning samuti ümbruskonnas asuvaid kõrgendikke. Ületades järjest tugevnevat vaenlase vastupanu, tungisid tema väeosad kiiluna mitme kilomeetri ulatuses südalinna, murdsid läbi linnavaremete, purustatud kasarmute ja raudtee-ehituste labürindi ning jõudsid viimaks Volga kaldale südalinnas, Tsaritsa jõe, Punase Väljaku ja traktortehase juures. Pärast seda algasid kurnavalt venivad lahingud, mis kutsusid taas ellu mälestusi julmast vere- saunast Verduni all Esimese maailmasõja päevilt.

Sakslaste pealetung, mis algas hoogsa rusikalöögina, mandus lõppude lõpuks hulgakas üksikuteks veristeks kokkupõrgeteks, kus vastased käsitsivõitluses meeleheitlikult heitlesid nii maa peal kui ka maa all, kusjuures sageli oli üks üleval ja teine all. Juba oktoobrikuu teisel poolel sai selgeks, et 6. armee verest tühjaks jooksnud väeosad pole enam võimelised likvideerima raevukat vastupanu osutavaid venelaste tugipunkte ja platsdarme Stalingradi linna piirides. Südalinn koos üle Volga ehitatud pontoonsillaga jäi Nõukogude vägede kätte. Kukkus läbi katse vallutada Stalingrad täielikult linna pihtide vahele haaramise teel põhjast ja lõunast 6. armee ja 4. tankiarmee jõududega.

Kindral Seydlitz jälgis kasvava mure ja ärevusega tema arvates üha perspektiivumaks muutuvat positsioonilahingut. Neil raskeil oktoobri- ja novembri-nädalail kuulus tema korpuse koosseisu üheksa diviisi. Vastutuskoores rõhus teda veelgi enam seepärast, et ta oli sunnitud taganema oma kindlatest ja järeleproovitud lahinguprintsiipidest. Kunagi oli ta tundnud erilist uhkust selle üle, et temale usaldatud vägedel õnnestus väheste ohvritega täita püstitatud lahingülesandeid. Venemaa sõjakäigu algul ilmutatud taktikalise paindlikkuse ja ettenägelikkuse eest, millega ta pealetungi käigus viis oma 12. Mecklenburgi jalaväediviisi Ida-Preisimaalt Volga allikateni ja Valdai kõrgustikule, autasustati teda juba 1941. aasta lõpul «tammelehtedega rüütliristil». Demjanski rajoonis sisse piiratud grupeeringu vabastamisel oskas ta kasutada oma olukorda selleks, et energiliste protestidega takistada Hitleri saatuslikku vahelesegamist operatsiooni käiku, mille puhul oleks Saksa vägedel tulnud kanda ränki kaotusi.¹ See aga, mis toimus nüüd Stalingradis, oli kindral Seydlitzi arvates temale usaldatud diviiside (kes olid juba üle kahe kuu vahetpidamata lahingus viibinud ning kaotanud oma rünnakuvõime viimased riismed) mõttetu ohvriks toomine. Kompaniide arvuline koosseis oli keskmiselt 30 kuni 40 meest. Rapordid kaotuste kohta nendes meeleheitlikes lahingutes iga jalatäie varemest ülekülvatud maa pärast olid lausa jubedad. Kaotused elavjõus ja tehnikas ei vastanud mingil määral tühisele taktikalisele edule. See pidi endaga kaasa tooma

---

¹ Walther von Seydlitz, «Die Befreiung des Kessels von Demjansk». Avaldamata käsikiri.

seda hukutavamaid tagajärgi, et väeosad ei saanud enam mingit täiendust ja et kaotusi seetõttu millegagi ei kompenseeritud.

LI korpuse vilets olukord ei erinenud millegagi teiste armee väekoondiste olukorrast, kes pealetungi algmomen- dist alates, s. t. juunikuust, enne vahetut rünnakut Stalingradile, olid tunda saanud kõige karmimaid katsumusi ja keda ootas nüüd kirjeldamatu viletsus. Diviisid olid lahingutes läbi jahvatatud. Hädasti oli vaja väeosasid välja vahetada. Kuigi vägede võitlusvaim ja usk oma üle- olekusse polnud veel murtud, siis ometi ei kujutanud sisse- piiratud grupeering lahingulise täisväärtuslikkuse seisukohast Stalingradi «kindluse» vallutamiseks peetava otsustava lahingu ajal enam midagi muud, kui vaid tuge- vasti vintsutatud koondisi. Olulisel määral raskes olukor- ras toimuva varustamise tõttu ähvardas grupeering kao- tada peaaegu täielikult oma operatiivse manööverdamis- võime.

Arvestades diviiside kurnatust, ohtu, mis oli seotud kõige kaugemale ette tungiva Saksa rindeosa positsi- ooniga, samuti ka lähenevat vene talve, esitas kindral von Seydlitz 1942. aasta oktoobri lõpul armee juhatusele üksikasjaliku kirjaliku ettekande. Selles ettekandes pani ta ette katkestada viivitamatult perspektiivitu lahing Sta- lingradi vallutamiseks ja lõpetada kõigepealt rünnakud tehase «Krasnõi Oktjabr» territooriumil, et säästa vägesid ja valmistada neid ette saabuvaks karmiks talveks. Edasi pani ta ette tõmmata ära eesliinilt tema korpuse koos- seisu kuuluvad 14. ja 24. tankidiviis, anda neile hingetõm- beaega, formeerida neist mobiilne reserv talvel oodatava venelaste pealetungi tagasilöömiseks. Kõik need ettepane- kud lükkas armee juhatus tagasi. Vähe sellest, anti isegi käsk, et XIV tankikorpuse eeskujul kasutataks tankiste jalaväelastena.¹

See oli Seydlitzile mõruks pilliks ja tema pettumus kasvas veelgi, kui novembri keskpaigas armee juhatus (hoolimata sellest, et juba mitu nädalat oli kõigile selge venelaste oodatav üldpealetung) nõudis kurnavate rünna- kute jätkamist kogu Stalingradi territooriumi ja Volga kalda lõplikuks vallutamiseks. See korraldus anti Hitleri spetsiaalse käskkirja täitmiseks, millega füürer pöördus

¹ W. von Seydlitzi märkmed.

«lahingutes läbiproovitud 6. armee juhatuse ja kindralite» poole, «kes olid juba korduvalt oma vaprusena kuulsust saavutanud».¹ Kuid juba ammugi väljakurnatud diviisid polnud enam mingil kombel võimelised seda ülesannet täitma. Pärast esialgu saavutatud lühiajalist edu häabusid kõik nende rünnakud, tuues kaasa vaid ränki hüvitamatuid kaotusi, kuigi metallurgiatehase (mis oli muutunud ligipääsmatuks kindluseks) ründamiseks paisati spetsiaalselt lennukitega Saksamaalt ja teistest rindelõikudest kohale viis sapööripataljoni. Sama saatust tabas ka XIV tankikorpus, kellele tehti tookord ülesandeks likvideerida venelaste sillapea põhjapool traktoritehast Rõnoki ja Spartakovka rajoonis. «Niisuguses olukorras jätkasid venelaste suure pealetungi alguse momendil 19. novembril 1942 kõik Saksa diviisid Stalingradi all verest tühjajooksmist ning vintsutatud, täienduseta tankikoondised olid üleni takerdunud tänavalahingutes.»²

6. armeed tabas katastroof.

ISESEISEV TEGUTSEMINE PIIRAMISLAHINGU ALGUL

Kindral von Seydlitz teadis väga hästi, et armee juhatus mõistis ka ise neil ähvardavalt sügisnädalail Stalingradi all meeletult lahingut lüües kujunenud situatsiooni ohtlikkust. Armeed juhatus oli korduvalt kõrgemal seisvaid instantside hoiatanud, saatnud sinna ärevaid ettekandeid, hästi põhjendatud kaalutlusi ning protestiavaldusi. Kuid Seydlitz ei suutnud aru saada, miks armee juhatus ei olnud selle juures maksimaalselt järjekindel, et muuta olukorda, mida ta ise pidas erakordselt ohtlikuks ja saatuslikke tagajärgi esilekutsuvaks. Kindral Seydlitz ja tema staabiülem ooberst Clausius ei teinud endale mingeid illusioone koletu strateegilise ähvarduse suhtes, mis rippus 6. armee kohal juba enne piiramisrõngasse sattumist. Venelased valmistusid vastupealetungiks, koon-

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 216.

² W. von Seydlitzi märkmed. Nendest veristest lahingutest jutustab ilmekalt kahe diviisi ajalugu: Rolf Grams, «Die 14. Panzer-Division...», Bad Nauheim, 1957, lk. 54 jj. ja 61 jj., samuti Wolfgang Werthen, «Geschichte der 16. Panzer-Division...», Bad Nauheim, 1958, lk. 113 jj.

dasid suuri jõude Stalingradist lõuna pool ja Doni põhjakäärul. Kuid Saksa väejuhatuse poolt võeti tarvitusele üksnes vägagi puudulikke abinõusid. Hirmuga lähenevat ähvardavat vene talve oodates tundsid mõlemad korpuse juhid ja paljud nende ohvitserid end halastamatu saatuse võimusesse antuna ja see kutsus neis esile sügava sise-mise protesti. Viimastel kuudel ja nädalatel läbielatu oli vastuolus nende strateegiliste arusaamadega ning õõnestas üha enam usaldust kõrgema juhtkonna suhtes. Läheneva katastroofi valguses kerkis nende ette kogu oma paratamatusega loogiliselt seotud asjaolude ja faktide kindel ahel: ohjeldamatu operatiivsete plaanide väljatöötamine ja eesmärkide valimine, jõu nappus, reservide täielik puudumine, väeosade lakkamatu kurnamine, psühholoogiliste ja moraalsete tegurite ignoreerimine, kroonilised raskused armee varustamisel, hoolimatus sõdurite vajaduste suhtes, enesega rahulolu, mis kasvas enesepettuseks, ja vastase alahindamine. Olles kistud lakkamatusse kurnavasse lahingusse, kusjuures vastase jõud kogu aeg kasvasid, jäid kaks Saksa armeed Stalingradi varemete labürindis kindlasse lõksu. Operatiivne initsiatiiv oli juba Nõukogude vägede kätte üle läinud. Ja kas ei tunnistanud Hitleri viimased esinemised, et kujunenud situatsioonile kaine sõjalis-strateegilise hinnangu andmise asemel oli tegemist fanaatilise omavoliga, ohtliku püüdlusega säilitada iga hinna eest prestiiži, ja et kõrgem ülemjuhatus juhendus propagandast?

Kui algas venelaste vastupealetung, mille lähenemist pidi igaüks märkama, tabas see 6. armeed tegelikult ettevalmistamatult. Kindral von Seydlitz taipas otsekohe, et vastase sügav läbimurre armee mõlemal tiival toob endaga kaasa surmaohu. Pärast kõike juhtunut ei saanud enam jääda vähematki kahtlust selles, et Saksa vägede grupeeringut ootab katastroof. Pääsmist nägi Seydlitz vaid selles, et saavutataks viivitamatult operatiivne vabadus, tõmmataks väed otsekohe tagasi või sööstetaks välja juba tekkima hakanud piiramisrõngast. Armeed juhtkond, nagu ka kõrgemalseisev armeegrupi juhtkond, kes reservide puudumise tõttu polnud võimeline mingit abi osutama, mõtlesid tol ajal samuti. 6. armee staabist saabus käsk valmistuda 25. novembrile määratud läbimurdeks, põletada muude abinõude hulgas ka liigne lahingubarustus, ja kindral von Seydlitz instrueeriski vastavalt

oma kaheksa diviisi staabiohvitseri. Seejuures ta tuletas asjaosalistele meelde ajaloolist piiramislahingut Lodzi all 1914. aastal ja kuulsat läbimurret Brczeziny rajoonis, millest ta noore leitnandina täpselt kakskümmend kaheksa aastat tagasi isiklikult osa võttis. Seydlitz oli veendunud, et 6. armee peab võimalikult kiiremini vastase saatuslikust embusest välja rabelema. Ta teatas, et Saksa grupeeringut ähvardab «Brczeziny» või uus «Cannae».

Lootes kindlalt eelseisvale läbimurdele ja armee juhatusele vastavate juhtnööride saamisele (muide, armee staap paiknes veel Doni läänekaldal), andis kindral von Seydlitz korralduse evakueerida Volgal väljavenitatud eriti ohtlik rindelõik kirdes. Selleks sundisid teda taktikalised kaalutlused. Pärast seda (kahjuks liiga hilja!), kui XIV tankikorpuse väeosade põhimass oli nende poolt hõivatud lõigult maha võetud, et kaitsta tõsisesse ohtu sattunud armee põhjarinnet, oli LI armeekorpus sunnitud võtma täiendavalt enda peale 30 km pikkuseks väljavenitatud rindelõigu kaitsmise alates Spartakovkast kuni Kotlubani rajoonini. See tähendas korpuse kaitseliini pikenemist peaaegu kahekordseks. Uuele lõigule asunud vintsutatud allüksused (selleks eraldati 60. motoriseeritud jalaväediviisi ja purustatud 94. jalaväediviisi riismed) polnud võimelised tekkinud lõhet korralikult katma. Seepärast tõmmati mõlema diviisi tiivad (diviisid ei suutnud pidada väljavenitatud ja löögi all asetsevat rinnet) tagasi õgvendatud positsioonidele, mis lühendas korpuse kaitseliini 15 km võrra. Muidugi toimis Seydlitz siin omavoliliselt. Kuid ta arvas, et tal on õigus nõnda toimida. Venelaste pealetungi esimestel palavatel päevadel puudus tihe kontakt armee staabiga, kuna viimane asetses kaugel ja oli raskete muredega koormatud. Samuti ootas Seydlitz käsku läbimurdeks. Ta oli veendunud, et rinde õgvendamine aitab kaasa eelseisvale läbimurdeoperatsioonile. «Mulle tundus, et neil esimesil päevil ma võin ja pean tegutsema iseseisvalt, et kergendada kogu armee olukorda, kuid muidugi mõista juhindusin seejuures armee juhatuse üldisest operatiivsest kavatsusest, s. t. toimisin staabi poolt energiliselt kaitstud ainukese õige otsuse vaimus, mis pidi meid päästma hukkumisest viivitamatu läbimurde teel edelasse, Kotelnikovo suunas.» Polnud Seydlitzi süü, et see läbimurre ei toimunud

ja et tema poolt ettevõetud omavolilised sammud tõid kaasa negatiivseid tagajärgi vägedele, kes kaotasid oma vanad talvised positsioonid. 94. diviisi võitlusvõime kaotanud jalaväe allüksused purustati neid jälitanud venelaste rünnakutega. Ent ometi õnnestus õgvendatud rindejoonel kaitsele püsima jääda, mida kinnitab oma mälestustes ka selle diviisi staabiülema abi G. Toepke, kes oli tookord nende sündmuste asjaosaline ja kes neid hiljem ilmekalt kirjeldas.¹

LI korpuse staabiülem ooberst Clausius olevat oma hilisemas ettekandes armee staabile teatanud, et kaitserinde venitamine Jerzowka rajoonis teostati samuti selleks, et anda armee juhatusale täiendavaid argumente piiramisrõngast väljamurdmise kasuks.² Kuid kindral von Seydlitzile etendasid siin peamist ja otsustavat osa muud ajendid. Rindejoone lühendamise oli tema arvates taktikaliselt hädavajalik. Õige varsti pärast korpuse komandöri omavolilist tegutsemist oli armee juhatus ise sunnitud rindejoont kärpima ka teistes lõikudes selleks, et väeosasid säästa. Nende abinõude elluviimisel tekkisid täpselt samad komplikatsioonid, kuna kindlustatud positsioone või soliidsemaid tugipunkte polnud kuskil olemas.³

Muide, oma «põhimõttelistes märkustes» Stalingradi operatsiooni kohta ei maini Paulus ühegi sõnaga kindral von Seydlitzi taktikaliselt hädavajalikke abinõusid, mis ei avaldanud olulist mõju sündmuste üldisele käigule. Kui maavägede ülemjuhatus nõudis teravas vormis aru omavoliliselt teostatud põhjapoolse rindelõigu lühendamise kohta, teatas Paulus, et ta kiidab selle sammu heaks.

Peatusime neil sündmustel niivõrd üksikasjalikult üksnes sel põhjusel, et Stalingradi kohta käivas literatuuris kujutatakse neid enamasti moonutatult, dramatiseeritult, või suurendatakse nende tagajärgi. Asjaolude

---

¹ Günter Toepke, «Stalingrad — wie es wirklich war», Stade, 1949, lk. 45 jj. Peatükis «Seydlitz tegutseb oma riisikol» andis Toepke sündmustele dramatiseeritud tõlgenduse ja kujutas kindral von Seydlitzi osa moonutatult. Ka tema poolt avaldatud kronoloogilised andmed on enamasti valed.

² Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 203. Seydlitz ei maini seda ettekannet, mille argumentatsioon ei kuulu temale. Kuid ta ei pea võimatuks, et Clausius, kes oli armee staabi ülemaga teravas vahekorras, võis tõepoolest seda motiveeringut kasutada.

³ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 219.

eneste ja sündmuste kronoloogilist käiku võltsitakse näiteks Toepke ja Schröteri raamatutes. Eksitusse sattus selles suhtes ka kindral Doerr, kes mainis «distsipliini rikkumist ühe korpuse komandöri poolt eesliinil kõige raskema kriisi haripunktil».¹ Hiljem ta ise kahetses, et oli teinud selle etteheite, ja lubas teha vastavaid korrektiive oma raamatu uues trüki.² Tema muus suhtes läitmata uurimus Stalingradi lahingu kohta kannatab puudujääkide poolest just selles osas, kus käsitletakse Saksa grupeeringu sissepiiramise üksikasju, kuivõrd tal polnud veel võimalusi kasutada 6. armee juhtkonna usaldusväärseid tunnistusi. Walter Görnitz oleks võinud oma töösse tõsisema suhtumise puhul täiel määral kasutada kaugelt täpsemaid andmeid. Kuid ta ei teinud seda ning laskus LI korpuse komandöri käitumist hinnates vähiklikesse ja absurdsetesse targutamistesse. Ta märgib: «Siin oli tegemist mässuga, ja kui kindral Paulus poleks olnud nii pehme iseloomuga, poleks Seydlitz sõjatribunali käest pääsenud.»³

Niisama tendentslikult ja moonutatult kujutab Görnitz Seydlitzi vastutustundest tingitud kavatsust piiramisrõngast välja murda. Seepärast nõuab see probleem täiendavat valgustamist.

SEYDLITZI HINNANG OLUKORRALE

22. novembril toimetati Paulus oma staabiga (esialgu oli see jäänud Nižni-Tširskajasse) lennukil juba väljakujunema hakanud «kotti», kus ta rajas oma uue komandopunkti Gumraki raudteejaama lähedusse. Kuni selle päevani oli saanud armee (vahetult või armeegrupi staabi kaudu) terve rea käske maavägede ülemjuhatuselt,

---

¹ Hans Doerr, «War Stalingrad ein Opfergang?» B: «Die politische Meinung». «Monatshefte für Fragen der Zeit», 1958, lk. 74. Sündmuste ebaõige valgustamine Doerri poolt põhineb Heinz Schröteri puudulikul informatsioonil (lk. 92 jj.), korrates viimase poolt väljamõeldud versiooni korpuse komandöride operatiivnõupidamise kohta Pauluse juures.

² Kindral Doerri kirjad Seydlitzile 2. 11. ja 29. 11. 1956. a.

³ «Entscheidungsschlachten», lk. 301, vt. samuti Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 219. Seydlitz teatas, et ta — vastupidi W. Görnitzi kinnitusele — pole kunagi saanud isiklikult Pauluse käest noomida «ebaõige tegutsemise pärast».

milles nõuti, et Stalingradi ja Volga rinnet tuleb igal tingimusel käes pidada. Väejuhatuse teatas, et juba võetakse tarvitusele suuremastaabilisi vastuabinõusid ning et 6. armee peab rindejoont hoidma; hiljem pidid järgnema edasised juhtnöörid. Selleks ajaks oli olukord muutunud üha ähvardavamaks ning oli tekkinud hädava vajadus saadud direktiividest hoolimata tõmmata tagasi need armee väeosad, kes olid kistud rasketesse kaitselahingutesse Donist lääne pool ning kes ei suutnud kauem oma positsioone käes hoida. Hitleri viimane radiogramm 22. novembrist läks täieliku vaikimisega mööda armee juhataja korduvatest palvetest anda temale tegevusvabadus ning nõudis vaid, et 6. armee organiseeriks ringkaitse ja ootaks abi väljastpoolt. Kuid Paulus ja tema staabi ülem olid kindlalt otsustanud valida ainuvõimaliku tee pääsmiseks ning murda kogu armeega edelasse. Sel eesmärgil otsustasid nad saata viimase kategoorilise nõudmise kõrgemale ülemjuhatusesele, selgitades eelnevalt välja ka korpuste komandöride arvamused selles suhtes.

Kindral von Seydlitz ilmus kohale viivitamatult, kuna tema komandopunkt asetses otse armeestaabi kõrval. Tol korral toimunud mälestusväärsest vestlusest kirjutab ta järgmist: «22. novembri õhtul kutsus Paulus minu ja mu staabiülemä ooberst Clausiuse enda juurde blindaaži nõupidamisele, millest peale meie kolme võttis osa ka armeestaabi ülem kindral Schmidt. Selle nõupidamise eesmärgiks oli koostada ühiselt telegramm Hitlerile, milles Paulus kavatses viidata füüreri 22. novembril antud käsu ebareaalsusele (käsus nõuti seda, et armee peab sisse võtma ringkaitse ja ootama abi väljastpoolt) ning paluda endale tegevusvabadust. Mäletan kuni viimase üksikasjani kogu selle raske diskussiooni käiku. Mu kõrvus helisevad veel tänapäevani Pauluse ja Schmidt'i lakamatud küsimused, mis järgnesid igale telegrammilausele: «Kas see ehk pole liiga terav? Kas me võime nii ütelda?» Mis puutub meisse Clausiusega, siis meie soovitasime just vastupidi valida taolisi kategoorilisi väljendeid, mis ei lubaks antud ähvardavas olukorras mingit muud otsust peale juba ettevalmistatud viivitamatu rõngast väljamurdmise. Nõudsime seda väga energiliselt, kuna meil neljal oli täielik üksmeel selles suhtes, et ainukeseks väljapääsuks katastroofilisest olukorrast

on viivitamatu läbimurre. Kui me pidasime käsku, mis nõudis meilt tegevusetut paigalistumist, ebareaaalseks, siis ei tähendanud see sugugi veel teadlikku vastuhakkamist. Kui meil hiljem õnnestuski ringkaitset organiseerida, siis üksnes tänu sellele, et venelased jälitasid meie taganevaid väeosasid liiga loiult. Seepärast polnud mingit erilist põhjust kallutada Paulust juba tol korral teadlikule Hitleri käsu ignoreerimisele. Aga kui juba peeti vajalikuks veel kord Hitleri poole pöörduda, siis tuli muidugi tema otsus ära oodata. Teadlikust käsu ignoreerimisest oleks võinud kõnelda üksnes pärast seda, kui oli saadud eitav vastus.»¹

Niisiis Seydlitz ja Clausius tegid ettepaneku üldse mitte enam Hitleri poole pöörduda, et saada sanktsiooni iseseisvaks tegutsemiseks, vaid pidada ringkaitse sissevõtmist nõudvat käsku ebareaaalseks ning tormiliselt arenenud sündmuste tagajärjel oma jõu kaotanuks. Nemad soovitasid teatada peakorterile kategoorilises vormis, et olukorra põhjaliku muutumise tagajärjel on jäänud vaid ainuke võimalus — murda läbi edelasse ja teha seda viivitamatult. Kuid Paulus ei sõandanud tegutseda ilma Hitleri sanktsioonita ega võtnud seda nõuannet kuulda. Radiogrammi lõplikku teksti ei näinudki Seydlitz ja tema staabiülem sel õhtul, kuna aeg oli juba liiga hiline. Igatähes nemad pidasid vajalikuks kasutada kategoorilisemaid ja konkreetsemaid väljendeid. Seydlitz kirjutas selle tähtsa radiogrammi kohta: «Kas võib kinnitada, et selle tekst vastas erakordselt tõsisele situatsioonile? Minu meelest ei saa seda öelda. See oli korralik, asjalik ja hoolikalt koostatud staabidokument! Kuid tõeline väejuht ei kõnele taolises olukorras niisugust keelt!»

Sellele radiogrammile ei tulnudki vastust, kui mitte pidada selleks 24. novembri hommikul saadud Hitleri kurikuulsat käsku, millega 6. armee naelutati lõplikult Stalingradi külge ja määrati hukutavale äraootamisele. Umbes samal ajal saabus veel üks käsk kõrgemalt ülemjuhatuselt, millega pandi kindral von Seydlitzile piiramisrõngas asetsevate vägede põhja ja ida rindelõikude ühtne juhtimine; nende lõikude käeshoidmise eest kandis ta nüüdsest peale füüreri ees isiklikku vastutust.² Selle

¹ W. von Seydlitzi märkmed.

² Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 219. Vt. sellega

ebatavalise abinõu motiivide kohta võib kirjanduses leida kõikvõimalikke spekulatsioone. Kuid kinnitus, nagu oleks Hitler tahtnud sel teel neutraliseerida Seydlitzi kalduvust iseseisvalt tegutseda, on igal juhul põhjendamatu. Maavägede kindralstaabis ei teatud üldse midagi Seydlitzi niisugusest kalduvusest. Tegelikult kajastas see käsk teatud umbusaldust Pauluse suhtes, mis võis tekkida Hitleril armee juhataja korduvate palvete puhul anda talle tegevusvabadus. Mis puutub Seydlitzisse, siis temal (nagu tunnistavad Heusingeri mälestused operatiivnõupidamisest füüreri peakorteris) oli «kõige kindlama mehe» reputatsioon selles Saksa grupeeringus ning tema peale võis eriti kindlalt loota, arvestades tolle kindrali kogemusi Demjanski piiramislahingus.¹ Milline saatuse ironia, milline tragöödia oli see käsk korpuse komandöri suhtes, kes põhjalikumalt ja sügavamalt kui ükski teine Volgal sissepiiratud Saksa väejuhtidest nägi kõrgema ülemjuhatause vastutustundetut diletantismi ning kes kõige energilisemalt nõudis piiramisrõngast väljamurdmist!

Kindral von Seydlitz oli oma komandopunktis täiesti rõhutatud neist kahest Hitleri käsust, mille Paulus talle isiklikult kohe pärast nende saabumist edasi andis. Sügavasti rusetud oli ka Paulus, kuid ta oli ilmselt valmis leppima paratamatu saatusega. Tema õlgadele pandud isiklik vastutus piiramisrõnga ida- ja läänerinde kaitse eest lõi Seydlitzi täielikult rööpast välja. Ta kirjutas selle kohta: «Olin sellest veidrast käsust nii jahmunud ja kujutasin enesele nii ähmaselt ette, kuidas see antud olukorras võib mõjutada sündmuste edasist käiku, et ei osanud vastata midagi muud kui: «Siin pole midugi juba enam midagi teha.»² Seda sõbralikku avameelset jutuajamist, mis toimus kahe kindrali vahel nelja silma all, kusjuures mõlemaid piinas ränk mure, meenutab oma märkmetes ka Paulus. Seejuures rõhutab Paulus, et Seydlitz võttis saadud käsu vastu nagu sõdur,

---

seoses ka Erich Mansteini raamatut. Manstein avaldas protesti selle otsuse puhul veermahti ülemjuhatause ees, paludes käsu tühistamist, kui võrd see väljendas põhjendamatu usaldamatust armee juhataja suhtes (Paulus, lk. 13.)

¹ Adolf Heusinger, «Befehl im Widerstreit, Schicksalsstunden der deutschen Armee 1943—1945», Tübingen u. Stuttgart, 1950, lk. 220.

² W. von Seydlitzi märkmed.

kes peab sõna kuulma; hiljem aga «püüdis ta mind ikkagi lakkamatult kallutada iseseisvale tegutsemisele, ignoreerides kõrgemalt saadud käsku».¹

Armee juhataja usaldas kõrgema ülemjuhatuses poolt vastuvõetud otsuseid, Seydlitz aga ei suutnud oma südame põhjas nendega kuidagi leppida ega end pikemat aega vaos hoida. Valuga märkas ta, et oli kätest ja jalust seotud. Piiramisrõngast välja murda võis üksnes kogu armee tervikuna ja selleks signaali anda võis ainult üks mees — sissepiiratud «kindluse» komandant, kelleks oli Paulus. Temale usaldatud väekoondised olid seotud ühise saatusega, millest omapead ei võinud keegi pääseda. Rõhutuse ja pahameel seoses Hitleri käsuga, kes ignoreeris hoolimatult kõiki armee juhatuse ja armee-grupi staabi ärevaid hoiatusi, ei andnud rahu kindral Seydlitzile ja tema staabi ülemale. Nende mälus elavnes taas paljud halvad nähtused ning sündmused, mille tunnistajaks nad olid olnud viimastel nädalatel ja kuudel. Nad meenutasid armee juhatuse kõiki tagajärjetuid palveid ja ettepanekuid tiibade kindlustamise, reservide loomise, elavjõu täienduse ning varustamise normaliseerimise suhtes. Miks ei saanud Saksa idarinde kõige tugevam armee, kes võitles ohtlikult esiletungivas rindelõigis ja täitis äärmiselt tähtsat strateegilist ülesannet, õigeaegselt abi?

Ilmselt ei olnud enam-vähem olulisi reserve üldse olemas, sest vastasel juhul oleks need juba ammugi Stalingradi lõplikuks vallutamiseks käiku lastud. Kas võis siis nüüd, millal lisaks talvele tabasid armeed juba ammugi ettenähtud viletsused, usaldada kõrgemat ülemjuhatus, kes oma andestamatute valesammudega paiskas 22 diviisi katastroofi äärele ning nõudis pärast seda neilt midagi niisugust, mis sarnanes üldtunnustatud ning järeleproovitud strateegiliste doktriinide ja printsiipide mõnitamisega? Kas võis eeldada, et nüüd sooritavad võlukepi toimel maapealne transport ja lennuvägi seda, milleks nad kunagi varem polnud võimelised? Pealegi just niisugusel hetkel, mil kaugemates sõjateatrites (piisab, kui meenutada Briti vastupealetungi Rommeli tanki-armeele ja Inglise-Ameerika vägede dessanti Marokos) on küpsemas sügav kriis?

---

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 212.

Kindral von Seydlitzi poolt omandatud vastavad kogemused Demjanski «koti» deblokeerimisel 1942. aasta märtsis ja aprillis sundisid teda ülima skeptitsismi ning ärevusega suhtuma Hitleri käsku Stalingradi käeshoidmise kohta. Seda ei varjanud ta ka oma jutuajamistes Paulusega. Oli ju ka tookord Hitler, kes polnud võimeline keerulises olukorras orienteeruma, hukutaval kombel sündmuste käiku vahele seganud. Pealegi oli Demjanski all veel mingeid võimalusi vägesid õhu kaudu varustada, kuivõrd «kotis» asetseb kõigest kuus diviisi ja väike vahemaa Saksa vägede ning piiramisrõnga vahel, samuti ka metsarikas maastik, soodustasid transportlennuväe tegevust. Stalingradi tingimustes aga, arvestades Doni ja Volga vahelist stepimaastikku, kujutas piiramisrõngast väljamurdmise katse ning «kotti» surutud armee deblokeerimine Saksamaale väga ebasoodsate tingimuste juures enesest suurimat sõjalist avantüüri, mängu panga peale. Panuseks selles mängus oli 250 000 Saksa sõdurit.

Tajudes selgesti lähenevat surmaohtu, olid kindral von Seydlitz ja tema staabiülem ooberst Clausius valmis välja minema äärmisele riskile. Kindral märgib: «Me olime täielikul üksmeelel olukorra hinnangu suhtes. Olime veendunud, et edasine piiramisrõngasse jäämine tähendaks armee hukutamist, kuivõrd vabastamine väljastpoolt (kui see üldse oli mõeldav küllaldaselt hulgal õigeaegselt kohaletoimetatud reservide puudumise tõttu) võis toimuda üksnes siis, kui armee absoluutselt ebaküllaldase õhu kaudu toimuva varustamise tagajärjel oleks nälga surnud või viimase lahingumoona ära kasutanud.»¹

Armee juhatajale Paulusele 25. novembril üleantud märgukirjas andis Seydlitz veel kord üksikasjaliku analüüsi olukorra kohta ning tõi esile kõik argumendid, mis kõnelesid armee Stalingradi jätmise vastu ja lausa nõudsid väljamurdmist vaenlase veel lõplikult tsementeerumata piiramisrõngast. Selle kaaluka dokumendi ettevalmistamise algatajaks, mis sisaldas üsnagi julgeid järeldusi, oli ooberst Clausius, kes pidevalt oma korpuse komandöri konsulteeris, ise aga teksti koostas. Seydlitz kirjutas vähemagi kõhkluseta sellele dokumendile alla,

¹ W. von Seydlitzi märkmed.

võttes sellega enda peale täieliku vastutuse märgukirja sisu eest ega hoolinud sellest tulenevatest võimalikest tagajärgedest.¹

Märgukiri, mis oli koostatud «käesoleva momendi täie tõsiduse mõistmisest», peatus eriti üksikasjalikult kahel otsustaval tingimusel, millest olenes armee saatuse vajaliku varustamise garanteerimine õhu kaudu ja deblokeerivate väeosade kiire kohalejõudmine. Märgukirja autorid näitasid, et õhu kaudu varustamine on vaevalt võimaline rahuldama kas või üheainsa korpuse vajadusi. Mis aga puutub kogu armee varustamisse, siis see võimalus oli nende arvates absoluutselt mõeldamatu. «Sellele mingeid lootusi panna tähendaks õlekõrrest kinnihaaramist. Arusaamatu, kust võetakse nii suur hulk transport-«junkerseid», mida on vaja vahetpidamatuks armee varustamiseks. Kui niisugune hulk lennukeid oleks olemas, siis tuleks need kogu Euroopast ja Põhja-Aafrikast Venemaale paisata. Nende lennukite kütusevajadus, arvestades vahemaad, mida nad peaksid ületama, oleks niivõrd suur, et praeguse kütusenappuse puhul oleks äärmiselt kahtlane leida võimalusi vastavate ressursside muretsemiseks, kõnelemata juba niisuguse kütuse ülekulu tagajärgedest sõjapidamise suhtes tervikuna.»

Arvestades üldtuntud reservide nappust, suuri vahekaugusi, talveilmade tujukust ning talvapäevade lühidust, millele lisandusid veel vajadus ette näha vastase tegutsemist, «keda innustab võimalus saavutada võitu oma mastaapidelt klassikalises hävituslahingus», hinnati märgukirjas eriti skeptiliselt võimalusi deblokeerivate vägede kiireks ja edukaks edasitungimiseks. «Ei saa arvestada võimalust kiirendada deblokeerivate vägede koondamist ning kasutada suuremal arvul motoriseeritud transpordikolonne. Ilmselt pole olemas ei kolonne ega mootorikütust, vastasel juhul oleks need tegevusse rakendatud juba varem erakordselt tähtsa Stalingradi rinde kindlustamiseks tol perioodil, kui selleks oli vaja kaugelt vähem transpordivahendeid.» Märgukiri astub

---

¹ W. von Seydlitzi märkmed. W. von Seydlitz, «Die Beurteilung der Lage der 6. Armee im Kessel von Stalingrad am 25. 11. 1942». Dokument on võetud koopias, mis on paigutatud armeegrupi «Don» lahingužurnaali esimese köite lissasse ja mida hoitakse Washingtonis, — alajaotuses I a. Käesoleva raamatu autor kasutas üht koopiatest, mille on teinud Dr. Friedrich-Christian Stahl 1954. aastal.

kategooriliselt välja «ohtliku enesepette» vastu, milleni võib viia väljakujunenud olukorra võrdlemine möödunud kevadel Demjanski «kotis» esinenud situatsiooniga. «Vaatomata sellele, et Saksa vägesid eraldas «koti» rindejoonest väike vahemaa, nõudis kitsa ühenduskoridori loomine ka tookord palju päevi kestnud raskeid lahinguid talvetingimustes.» Seydlitz kartis põhjendatult, et armee juhatus võib innustuda Demjanski «koridori» presedendist, ning polnud sugugi huvitatud sellest, et hajutada sünget pessimismi kujunenud situatsiooni hindamisel.

Märgukirja järeldused olid järgmised: «Ilmselt oleks absurdne loota, et armee võib vastavalt maavägede ülemjuhatuses käsule püsida ringkaitse kuni tema vabastamiseni väljastpoolt ja et selleks jätkub materiaalseid ressursse. Seega on antud käsk ebareaalne ning tooks endaga kaasa armee vältimatu hukkamise. Kui väejuhatus tahab säilitada armeed, siis peab ta taotlema käsu viivitamatut tühistamist või tegema omaenda initsiatiivil teise otsuse. Armeed teadlik ohverdamine ei saa olla mingisuguse diskussiooni objektiks, arvestades selle operatiivseid, poliitilisi ja moraalseid tagajärgi.» Märgukiri lõpeb tähelepanuväärsete sõnadega: «Kui maavägede ülemjuhatus oma käsku, mis nõuab armeelt ringkaitse sissevõtmist ja päästmise ootamist, viivitamatult ei tühistata, siis käsib meie südametunnistus armee ning saksa rahva ees kategooriliselt, et me ise võtaksime enestele meilt röövitud tegevusvabaduse ja kasutaksime veel eksisteerivat piiramisrõngast väljamurdmise ning katastroofi ärahoidmise võimalust. Meie peade kohale on kerkinud oht, et hukkab 200 000 sõdurit ja kogu nende lahingutehnika. Teist valikut ei ole.»

Võrreldes analoogiliste ettekannete ja ettepanekutega on sellel dokumendil kolm põhilist iseärasust. Kindral von Seydlitz lähtus olukorrast, millesse oli sattunud tema korpus, ja sai 6. armee mõtete väljendajaks. Tema poolt kasutatud temperamentsed, looritamata ja kategoorilised väljendid erinevad järsult tavalisest staabidokumentide sõnastusest, kuid peegeldavad see-eest kujunenud situatsiooni kogu õudust. Kuid kõige ebatavalisemaks ja julgemaks selles dokumendis on pöördumine südametunnistuse poole, samuti ka üleskutse taotleda viivitamatult saatusliku käsu tühistamist ning vajaduse

korral juhinduda vastutustundest ja tegutseda kõrgete instantside juhtnööride vastaselt. Just selles suhtes läksid kindral von Seydlitzi ja tema staabiülem Clausiuse vaated teravalt lahku armee juhataja ja kõigiteiste korpusekomandöride seisukohtadest, kes enne Hitleri käsu saabumist olid Seydlitziga olukorra hinnangu suhtes täielikult ühisel arvamusel, kuid kes pärast seda pidasid oma kohuseks käsku täita.¹

Edasiste sündmuste käik kinnitab täiel määral märgukirja põhiseisukohtade õigsust, selle autorite kaugenägelikkust ning tõestab, et Seydlitz ja Clausius oskasid õigesti mõista ajaloolise momendi nõudeid. Selle taustal ei ole mingit tähtsust asjaolul, et nende üksikud prognoosid (eriti vastase eeldatava tegevuse suhtes, samuti ka tähtaegade suhtes, kui kaua 6. armee katastroofilise varustamise olukorras suudab vastu panna) ei olnud õiged ning jäid liiga pessimistlikeks. Olles naelutatud omaenda väejuhatuse poolt ühe paiga külge ja kaotanud operatiivse manööverdamisvõime, suutis armee tegelikult vastu panna kauem, kui ainult mõne päeva; ta suutis vastu panna palju nädalaid peamiselt seetõttu, et venelastele oli läände edasilikumine kaugelt tähtsam kui sissepiiratud grupeeringu kiire hävitamine. Kuid saatuse liisk oli ikkagi juba heidetud tol momendil, kui armee juhatuse vastuvaidlematult allus 24. novembril antud Hitleri käsule. See, mida soovisid ning kogu jõuga taotlesid noil otsustavail päevil kindral von Seydlitz ja tema staabiülem, polnud kaugeltki mitte ettekatsetatud poliitiline väljaastumine ning veelgi vähem mäss. Kaalutlused, millest nemad juhindusid, kandsid puhtsõjalist iseloomu. Selles enneolematu katastroofilises olukorras pidasid nemad silmas üksnes sõduri eetika ning üldinimliku moraali seisukohtadelt õigustatud otsuseid, mis muidugi iseloomustasid nende sügavat poliitilise ja moraalse vastutuse mõistmist.

Seydlitz ei võinud tookord teada, et Stalingradist 2000 kilomeetri kaugusel veermahti kõrgema ülemjuhatuse peakorteris kasutas maavägede kindralstaabi ülem kindral Zeitzler neidsamu argumente, et sundida jonakat ning üksnes oma prestiižile mõtlevat diktaatorit tühistama käsku, mis röövis 6. armeelt päästva manöö-

---

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 211.

verdamisvabaduse. Lõpuks oli Zeitzler sunnitud otsekoheselt kuulutama: «Oleks kuritegu jätta 6. armee sinna, kus ta praegu asub. Me ei suuda armeed vabastada ega ka varustada. See tähendaks lihtsalt armee ohverdamist, kusjuures sellest poleks mingit kasu.» Need sõnad vastasid täpselt kindral von Seydlitzi veendumusele, kelle sisemine nõrdimus Hitleri sõja ajaloos pretsedenditu käsu puhul, mis oli lausa mõnitamine sõduri terve mõistuse üle, kajastus tema märgukirjas.

Esmakordselt avaldati see märgukiri Hans-Adolf Jacobseni poolt koostatud Teise maailmasõja kohta käivate dokumentide kogumikus (tõsi küll, ilma oluliste märkusteta), mille pealkiri oli «LI armeekorpusse materiaalne varustamine» ja millel rajanesid paljud tähtsad märgukirja argumendid. Kahju, et Jacobsen ei võtnud kogumikku ka resolutsiooni, mille kirjutas Seydlitzi märkmete 6. armee staabiülem kindral Schmidt. Ometi pälvib see resolutsioon avaldamist, kuna selles kajastub inimese seisukoht, kes oli Pauluse kõige lähemaks nõuandjaks. Resolutsioon oli järgmine: «Meie ei pea nuputama füüreri eest, samuti ka kindral von Seydlitz armee juhataja eest.» Neis nappides sõnades avaldub Schmidt täielik põlgus armee saatuse seisukohalt äärmiselt tähtsa ja sügavast vastutustundest dikteeritud dokumendi vastu. See resolutsioon tunnistab, et armee staabi ülemal puudus vajalik iseseisvus ning et ta pealegi veel kummardas Hitleri ees, kelle otsuseid ta ei pidanud võimalikuks kritiseerida. Kuid Paulus ise ei teinud dokumendile mingeid märkusi. Võib-olla ta ei tahtnud oma näppusid kõrvetada? Ometi saatis Paulus selle dokumendi õhukulleriga armeegrupi staapi, meenutades seejuures saatekirjas oma endisi kaalutlusi väljakujunenud olukorra suhtes ja küsides veel kord luba Doni suunas läbi murda.¹ Kas ta kätkes sellesse palvesse kogu kategoorilisuse ja hingepiina, tehes seda nii, nagu ta võimel lubasid? Otsustades tema argumentatsiooni iseloomu ja nende pinnapealsete märkuste järgi, mis on tehtud märgukirja veergudele ja tema staabiülemaga poolt, on seda raske oletada. Igatahes ei olnud märgukirjal mingeid tulemusi. Meile ja meie järglastele jääb see vapustavaks dokumendiks, mis võimaldab näha sõdurieetika

---

¹ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 211, 247.

absoluutset piiri ja tunnetada nende päevade kogu traagikat.

Poolametlikus ajaloolises teoses «Teise maailmasõja otsustavad lahingud» on spetsiaalne osa pühendatud Stalingradi lahingule, kuid seal minnakse üldse mööda kindral von Seydlitzi märgukirjast. Tolle teose autor Walter Görlitz pidas liigseks seda isegi mainida. Kui ta oleks tõsiselt suhtunud dokumendi sisusse, ja süvenenud olukorda, mis valitses neil 1942. aasta saatuslikel novembripäevil 6. armees, ning kriitilisemalt kaalunud kõiki «poolt» ja «vastu» kõnelevaid argumente, siis oleks ta suutnud vältida tervet rida eksitusi tookordse situatsiooni hindamisel ning hoiduda mitmetest põhjendamatutest järeldustest. Pikemalt mõtlemata kujutab Görlitz viivitamatut omavolilist 6. armee väljamurdekatsset piiramislahingu esimestel päevadel järeldusena, mis võis tunduda hõlpsana ja sobivana üksnes pärast juhtunud katastroofi, kui «hilinenud retsepti» ning poliitilist spekulatsiooni. Ta ei häbene seejuures kõnelemast isegi mingist «legendist». Ta kirjutab: «Jätame legendid kõrvale. Esitagem parem uuesti ning täiesti kainelt küsimus: Mida võisid teada neil novembripäevil kindral Paulus ja Schmidt ning millises olukorras kujunes nende otsus?»¹

Eespool on juba näidatud, millised operatiivsed kaalutlused ja milline sissejuurdunud kohusetunne käsu täitmise suhtes tingis nende käitumise. Kuid nagu meile tundub, võib saada kõige täpsema ja veenvama vastuse Görlitzi poolt esitatud küsimusele just kindral von Seydlitzi märgukirjast, mis sisaldab sündmustest osavõtnute kibedate kogemuste ning ärevate tähelepanekute kvintessentsi ja mis samuti tunnistab, et tegemist on tõelise sõdurieetikaga.

TEE HUKATUSSE

Pärast seda, kui armee juhatus loobus oma esialgsest arvamusest, et piiramisrõngast väljamurdmine on tingimata vajalik, ja otsustas passiivselt ootama jääda lubatud abi väljastpoolt, hakkasid kindral von Seydlitzi piinama vastuolulised tunded. Ta ei suutnud mõista, miks

---

¹ «Entscheidungsschlachten», lk. 297.

armeejuhataja Paulus, kes ka ise oli Hitlerilt saadud juhtnõõridest pettunud ja rusutud, lakkas kohe tegevusvabaduse eest võitlemast ega teinud viimast otsustavat katset kallutada armeegrupi juhataja veenvate argumentide abil neile edasilükkamatutele sammudele, mida olukord dikteeris. Seydlitz oli veendunud, et ei kõrgema ülemjuhatause operatiivsed eesmärgid ega ka kõikjal kärisema hakanud naaberrinnete situatsioon ei saa õigustada 250 000 sõduri löögijõu väljalülitamist aktiivsest tegevusest. Kuivõrd iga päev passiivset äraootamist tähendas armee lahinguvõime paratamatult langust ning Nõukogude väed said üha uusi võimalusi lahinguliseks initsiatiiviks, siis arvas Seydlitz, et armee paigalenaelutamine paneb järjest suuremasse ohtu ka teised Idarinde lõunalõigud.

Neid Pauluse hilisemaid õigustussõnu, et «iga üldisest raamidest omavoliline väljaastumine» või saadud käskude teadlik ignoreerimine oleks tähendanud enda peale vastutuse võtmist eeskätt naabrite saatuse ning edaspidi (vastupanu enneaegse lõpetamise korral) kogu Idarinde ja võib-olla koguni terve sõja kaotamise eest, — neid sõnu peab Seydlitz «ääretuks ülepakkumiseks».¹ Ta lisab: «Olen absoluutselt vastupidisel seisukohal. Just lahingu algul oleks 6. armee läbimurre võinud oluliselt tugevdada naabreid, anda abi nimelt 4. tankiarmee säilinud väeosadele ning nendest põhja- ja loodepool kuni Tširi jõeni tagasi paisatud rumeenlastele. Mina oleksin tuhat korda parema meelega eelistanud juhatada võitlusvõimelist ja manööverdavat 22-st diviisist koosnevat armeed (isegi sel juhul, kui see oleks piiramisrõngast läbimurdel suuri kaotusi kandnud) kui muuta grupeering «kotti» jäänud halvatud ja abituks massiks, n.-ö. skatikaardiks. Et läbimurre oleks piiramislahingu algpäevil, mil vastane veel oma väekoondisi grupeeris, õnnestunud, — selles olen absoluutselt kindel. Eks küsinud ju kindral Tšuikov (esimene Vene kindral, kelle juurde meid kohe pärast vangivõtmist toimetati) kõigepealt: «Miks te ei läinud läbimurdele kohe, kui piiramisrõngas sulgus? See võimalus tegi meile suurt peavalu.»²

¹ W. von Seydlitzi märkmed.

² Kindral (praegu Nõukogude Liidu marssal) V. I. Tšuikov juhatas kangelaslikku 62. armeed, kes ilmutas ääretut vaprust Staligradi all ja andis hitlerlastele hävitavaid lööke. (V. K. P.)

Oma kirjaliku protestiga 25. novembrist 1942 läks kindral von Seydlitz välja äärmisele riskile. Temale ja ta staabiülemale võis see koguni pea maksta. Nüüd aga jäi kindral Seydlitzile üle ainult sõduri kombel armeejuhataja käsul alluda ja täita oma küllaltki kibedat kohust. Meenutades neid süngeid ja ebamääraseid nädalaid, kirjutab Seydlitz: «Pärast Hitleri 1942. aasta 24. novembri käskkirja, mis nõudis lõplikult ringkaitsele asumist ja abi ootamist väljastpoolt, olid kõik, kes teadsid tõelist olukorda, haaratud omapärasest fatalismist ning alistusid tummadena paratamatule saatusele. Läheneva häda ähmane tajumine tugevnes veelgi informatsiooni lakkamise tõttu, mis oli tulnud armee staabist ja hoidis meid kursis olukorraga väljaspool «kotti», eriti aga Hothi deblokeeriva armee koondumise ja pealetungiga Stalingradi suunas.»¹

Hitler kelkis ühes oma radiogrammis: «Armee võib olla kindel, et ma teen kõik tema vastavaks varustamiseks ja õigeaegseks päästmiseks.» Kuid varasemad kogemused ja reaalse olukorra kaine hindamine sundisid kindral von Seydlitzi suhtuma taolistesse lubadustesse põhjendatud pessimismi ja umbusuga. Nüüd hakkasid tema hoiatused end kõige kurjemal kombel õigustama. Kõik see, mis toimus novembris ja detsembris, kinnitas tema prognoose: õhu kaudu varustamine sai fiasko osaliseks ning deblokeeriv pealetung, mille algus ohtlikul kombel venis, ei toonud otsustavat edu, ja seda muide ka sel põhjusel, et armeel ei olnud enam küllaldast võitlusega manööverdamisvõimet.

Kindral pidas saatuslikuks asjaolu, et 6. armee juhatus hindas juba algusest peale liiga optimistlikult võimalusi varustada väeosi toiduainete, laskemoona ja mootorikütusega, ning teiselt poolt kartis liialt riskida, kui kõne all oli piiramisrõngast väljamurdmine. «Hiljem õnnestus meil juhuslikult kinni püüda mõningaid armeejuhatuse ettekandeid kõrgemalseisvatele staapidele ning meil jäi pahatihti mulje, et armee juhatus püüab oma ülespuhutud optimistlike sõnastustega jätta pigem näilise heaolu muljet, kui kujutada tõetruult kõiki neid õudusi, mida armeel tuli läbi elada.»¹

---

¹ W. von Seydlitzi märkmed.

² W. von Seydlitzi märkmed. Doerr kritiseeris teravas toonis

Detsembri algul pidas LI korpuse juhatus koguni oma kohuseks juhtida armee staabi ülema tähelepanu spetsiaalselt sellele, et kõrgematele instantsidele saadetavad ettekanded on üleliia «ilustatud». «Selle tõttu toimus isegi kokkupõrge minu staabi ülema ooberst Clauseuse ja kindral Schmidtiga vahel. Tagajärg oli see, et muudeti koodi šifrit ja pärast seda ei saanud me enam armee ettekandeid jälgida.»¹

Analoogiline lugu juhtus ka major von Zitzewitziga, kes polnud sugugi mitte veermahti ülemjuhatuses spioon, vaid valvas ja kohusetruu maavägede kindralstaabi sideohvitser Stalingradi «kotis». Zitzewitz radiogrammid vaatas läbi kindral Schmidt, kes neid ka viseeris. Aga kui kord staabiülem ühe ettekande sõnastust pehmendas (see ettekanne ei jätnud mingit kahtlust selles, et olukord on äärmiselt tõsine), viidates sellele, et nii pessimistlikke järeldusi teha on veel vara, siis leppis Zitzewitz kokku armee staabi operatiivosakonna ülemaga ning saatis edaspidi oma ülitähtsad ettekanded veermahti ülemjuhatusesse enda riisikol, ilma staabiülemaga kooskõlastamata.²

Tõsiasi, et Seydlitzil oli alust kritiseerida armee staabiülema käitumist, kinnitavad ka mitmed teised tunnistajad, kes tookord kindral Schmidtiga kokku puutusid. Kui piiramislahingu algul armee staabi juurde lähetatud lennukomandörid püüdsid Schmidtile asjatult selgeks teha, et transpordilennuvägi pole võimeline armeed küllaldaselt varustama, tähendas too: «Tuleb siiski toime tulla! Pealegi on meil «kotis» veel palju hobuseid, keda võib ära süüa!»³ Mansteini poolt «kotti» lähetatud armeegrupi juhatuses esindajad (staabiülem kindral Schulz ja

---

6. armee juhatuses ettekannet, milles iseloomustati olukorda pärast piiramisrõnga sulgumist ja mis saadeti 22. 11. 1942 raadio teel armeegrupi staapi, sest et selles polnud antud õiget hinnangut äärmiselt kriitilisele situatsioonile ega rõhutatud kategooriliselt, et sissepiiratud armee võib vabaneda üksnes edela suunas läbi murdes. «See mõte oli väljendatud nõrgas hüpoteesivormis, kadus ära vähe sisaldava ettekande arvukate detailide keskele ning tõrjuti tagaplaanile täpselt sõnastatud kavatsusega hoida enda käes maa-ala Stalingradi ja Doni vahel.» (Hans Doerr, «War Stalingrad in Opfergang?», lk. 70.)

¹ Hans Doerr, «War Stalingrad ein Opfergang?», lk. 70.

² Heinz Schröter, «Stalingrad... bis zur letzten Patrone», Lengerich o. J., lk. 191.

³ Herhudt von Rohden, «Die Luftwaffe ringt um Stalingrad», Wiesbaden, 1950, lk. 21.

operatiivosakonna ülem ooberst Busse), kes pidid olukorraga isiklikult tutvuma, kandsid pärast tagasipöördumist oma ülemusele ette, et nende mulje kohaselt «ei pea 6. armee juhtkond õhu kaudu küllaldase varustamise puhul oma vägede olukorda ja edasise vastupanu võimalusi ebasoodsateks».¹ Otsustavatel detsembripäevil, kui deblokeerivad väed lähenesid «kotile», teatas kindral Schmidt armeegrupi «Don» staabi esindajale major Eismannile, et parema varustamise puhul «võiks armee oma positsioone isegi kauem kui ainult lihavõttepühadeni käes hoida», ja samal ajal pidas ta piiramisrõngast väljamurdmist «avariibinõuks».² Seda tunnistab veenvalt ka endine kortermeister hauptmann Toepke, kes tol ajal pidas alalist sidet niihästi 6. armee ooberkortermeistri major von Kunowski kui ka staabiülema Schmidtiga. Toepke kirjeldab ilmekalt seda rõhutatud meeoleu, mis valitses jõulu ajal armee staabis, pärast seda, kui keelati ära piiramisrõngast väljamurdmise operatsioon, mille ettevalmistamisest ta ise oli aktiivselt osa võtnud. Ta toob ära isegi mõningad jutuajamised kindral Schmidtiga, kelle teeseldud optimism talle tookord eriti silma torkas. Armee staabi ülem tähendas pärast deblokeerimispealetungi läbikukkumist: «Ärgem heitkem meelt. Seni on alati väljapääs leitud, küllap leitakse ka seekord. Mäletate, möödunud kevadel viibis seal, põhjapoolses rindelõigus, II korpus samuti kaua aega piiramisrõngas ning teda varustati õhu kaudu, kuni abi kohale jõudis.»³

Need sõnad kinnitavad, kuivõrd põhjendatud olid kindral von Seydlitzi kartused, et armee juhtkond võib kinni haarata Demjanski «koti» pretsedendist. Oma märgukirjas hoiatas Seydlitz oma otseseid ülemusi kõige energilisemalt niisuguse vea eest. Seda näidet meenutati ka ooberkortermeistri osakonnas, kuid muidugi mõista mitte niisugusest aspektist nagu tegi seda staabiülem. Toepke tunnistab: «Kunowski ja mina märkasime ka muudel juhtumitel, et Schmidt armastas tõmmata paralleele II korpuse saatusega. Mulle tundus taoline võrdlus

¹ Erich von Manstein «Verlorene Siege», lk. 346.

² Sealsamas, lk. 364.

³ Günter Toepke, «Stalingrad — wie es wirklich war», Stade, 1949, lk. 77.

enam kui riskantne. Erines ju meie olukord absoluutselt tol ajal eksisteerinud situatsioonist. Üksnes õhu kaudu toimuva varustamise baaside kaugus oli määratult suurem. Samuti asetses deblokeeriv grupp meist märksa kaugemal, ning see nõudis vastavalt operatsiooni teostamiseks tunduvalt rohkem aega.»¹

Mis puutub detsembris üritatud deblokeerimiskatsesse ja tol korral kavatsetud armee piiramisrõngast välja-murdmise, siis teatab Toepke huvitavaid üksikasju selle operatsiooni ettevalmistamisest «koti» lääneosas, peamiselt 3. motoriseeritud jalaväediviisi lõigus. Korpuste staabid said tookord vaid kõige üldisemaid orientiire, kui-võrd Paulus ei tahtnud väeosi ärevusse ajada ega liiga varakult oma kavatsusi avaldada, eeskätt aga operatsiooni algust.² Kritiseerides armee juhataja niisugust käitumist, kes mähkis oma tegutsemise salapärasuse rüüsse, kirjutab kindral Seydlitz, kelle korpusel polnud, tõi küll, läbimurde ettevalmistamisega otseselt «pistmist»: «Üsnagi omapärast valgust heidab armee juhataja käitumisele see fakt, et noil detsembripäevil, mil otsustati küsimust, kas operatsioon «Talvine äike» toimub või mitte, saime me armee staabist imelikul kombel äärmiselt nappi informatsiooni. Me ei suutnudki enam taibata, mis on tulemas. Polnud ka mingeid tundemärke forsseeritud, sihikindlast ettevalmistusest operatsioonile «Talvine äike», mida me üldiselt kõik ootasime. Sest just nüüd, mil lähenes viimane võimalus piiramisrõngast välja murda, arvasime meie, et armee juhatus tahab arutada meiega eelseisvat tegevust ning püüab meie väeosi selleks otsustavaks tunniks moraalselt ette valmistada.»³

Võrreldes tookord mõlemaid armee juhte omavahel — juhatajat ja tema staabiülemat — andis Toepke neile iseloomustuse, mida kinnitavad ka mitmed teised inimesed, kes neid hästi tundsid, eriti aga kindral von Seydlitz. «Schmidt oli peamine tõukejõud. Pole mingit kahtlust, et just tema õhutas lakkamatult Pauluse otsust kuni lõpuni vastu panna. Temas polnud mingit kahtluse varjugi Hitleri käskude õigsuse suhtes. Talle ei tulnud

¹ Günter Toepke, «Stalingrad — wie es wirklich war», Stade, 1949, lk. 59 jj.

² Sealsamas, lk. 59 jj.

³ W. von Seydlitzi märkmed.

pähegi, et meid võidi ajada niisugusesse olukorda mingisugustel prestiiži kaalutlustel või kõrgema juhtkonna andetuse tõttu. Kuivõrd Paulus pidas temaga nõu kõigis küsimustes, siis pidid tema vaated juhataja otsuseid ka vastavalt mõjutama.»¹

Seydlitz räägib tuimast ootamisest ja kõiki vallanud lootusetusefundest pärast neid ränki pettumusi, mida töid endaga kaasa murerikkad jõulupäevad. «Ma ei mäleta ühtegi inimest, kes oleks tol korral olnud optimistlik.» Just neil päevil andis armee juhataja Seydlitzile üle LI korpusele allutatud kroaatide allüksuste² nimel «Kroaatia» ordeni. Seda autasu, mis talle nii meeleheitlikus situatsioonis määrati, pidas Seydlitz «rumalaks naljaks». Tol korral füüreri peakorterist saabunud lohutused ja tühjad lubadused kutsusid temas esile sügava nõrdimuse. Tema kinnituse kohaselt oli isegi Paulus kaotanud nüüd igasuguse usu Hitleri poolt lubatud abisse. «Ta oli juba tookord leppinud paratamatu saatusega. Mäletan, kuidas ta tuli kord jõulude ja uusaasta vahel minu juurde, et tutvustada mulle Hitleri uusaasta telegrammi, milles oli öeldud: «Armee võib minu peale vanumatult kindel olla.» Jõudsime mõlemad ühisele arvamusele, et need sõnad olid kõige ehtsam mõnitamine.»³

Aastavahetusel sai selgeks kõigile, kes olid tegeliku olukorraga kursis, et nüüd, kui Saksa rinne on koos armee varustamise baasidega paisatud sadade kilomeetrite kaugusele läände, ning kui on purustatud kogu Saksa rinne Donil, oleks meeletus loota veel mingit õigeaegset uue pealetungi tagajärjel üritatavat deblokeerimisoperatsiooni. Tolleks ajaks väljakujunenud olukorda iseloomustab von Tippelskirch järgmiste lakooniliste ja õigete sõnadega: «Kõrgem väejuhatuse oli juba ammugi külma südamega tõmmanud risti 6. armeele; nüüd andis ta veel ainult tühje lubadusi ja kinnitusi, mille ebareaalsus läbinägelike inimeste silmis oli absoluutselt selge, ning kutsus sissepiiratud vägesid vapralt vastu panema.»⁴ Armee etteotsustatud hukkumine oli sõduritele juba oma varju heitnud ja vältimatu lõpp lähenes halastamatult.

¹ Günter Toepke, «Stalingrad...», lk. 78.

² Mõeldakse Jugoslaavia rahvaste vaenlase Ante Paveliçi poolt formeeritud reeturlikke jõuke. (V. K. P.)

³ W. von Seydlitzi märkmed; vaata ka Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 242.

⁴ Kurt von Tippelskirch, «Geschichte des Zweiten Welt-

HINGEPIIN KATASTROOFI PÄEVIL

Kätte jõudis jaanuar ja tõi endaga kaasa näriva hinge-
piina oma vastutusest teadlikele väejuhtidele ning samuti
ka kõrgematele ja madalamatele ohvitseridele ja sõduri-
tele. Stalingradi tragöödia viimane akt järgnes pärast
seda, kui venelaste kapitulatsiooniettepanek oli tagasi
lükatud ja kui vastane oli asunud 10. jaanuaril 1943 lõp-
likule pealetungile. Algas sissepiiratud grupeeringu lik-
videerimine.

Ultimaatumi tagasilükkamisse suhtus kindral von
Seydlitz samuti nagu kõik teisedki kõrgemad komandörid.
«Keegi meist ei kahelnud, et see otsus on õige, kuivõrd
pärast 4. tankiarmee deblokeerimispealetungi läbikukku-
mist seisis Saksa vägede ülesanne ainult selles, et vas-
tase jõudu kinni hoida, kergendades sellega muude Saksa
rinnete olukorda ja võimaldades kahele armee lõuna-
grupile uute kaitseliinide rajamist. Seni, kuni venelaste
üldine pealetung polnud «kotti» veel lõmastanud ja kuni
jätkuks kas või mingisugunegi varustamine õhu kaudu, ei
olnud kapituleerumiseks silmanähtavat alust.»¹

Kuid juba mõne päeva pärast, kui «koti» lääne- ja
lõunaserv oli puruks löödud ning kaotati Pitomniki aero-
droom, tabas näljast, külmast ja epideemiatest juba
ammugi kurnatud armeed täielik katastroof. Kindral
von Seydlitz peab ülimal määral ebatõenäoliseks Man-
steini väidet, nagu oleks veel 19. jaanuaril 6. armee rinde
vastu tegutsenud 90 vastase suuremat väekoondist. Arves-
tades, et «koti» territoorium oli tolleks ajaks kahanenud
juba vaid kolmandikule oma endisest suurusest, võisid siin
kõne alla tulla vast ehk üksnes «kääbusväekoondised».
«Minu arvates hiljemalt 17. või 18. jaanuariks oli saabu-
nud juba see moment, millal me enam ei köitnud enda
külge otsustavaid vastase jõude teistelt rindelõikudelt.
Kõikjal oli juba märgata läheneva lagunemise märke.
Õhu kaudu varustamine oli juba nulliks muutunud. Vene-
lastel oli võimalik kaugelt väiksemate jõududega kontrol-
lida tunduvalt vähenenud «kotti» ja peaaegu ilma täien-
davate pingutusteta, uusi pealetungioperatsioone arenda-

---

krieges», Bonn, 1951, lk. 318. Raamat on ilmunud ka venekeelses tõlkes:
Курт Типпельскирх, «История второй мировой войны», ИЛ, М., 1956,
lk. 262.

¹ W. von Seydlitzi märkmed.

mata, lihtsalt oodata seda paratamatut tundi, millal aeglaselt surev armee teeb oma viimase hingetõmbe.»¹ Nende faktide ees, samuti arvestades üha talumatumaks muutuvaid tingimusi, milles sõduritel tuli võitlust jätkata, jõudis kindral von Seydlitz järeldusele, et on aeg tegutseda iseseisvalt, kõrgemalt saadud käske ignoreerides. Ta oli veendunud, et igasugused arukad argumendid käskude edaspidiseks täitmiseks olid juba oma jõu kaotanud. Ta otsustas tegutseda. «Seepärast läksin ma 18. jaanuari õhtul Pauluse juurde pärima, kuidas tema hindab olukorda ja mida ta kavatseb edaspidi ette võtta, samuti kallutama teda selles suhtes, et vägede katastroofilist olukorda arvestades lõpetada organiseeritult edasine võitlus... Paulus lubas mulle järgmisel päeval kokku kutsuda veel ühe kõigi käepärast olevate korpuste ja diviiside komandöride nõupidamise, et siis pöörduda Hitleri poole palvega anda armeele tegevusvabadus.»² Niisugune nõupidamine toimus tõepoolest 20. jaanuaril, ja vastuseks Hitlerile saadetud telegrammile järgnes, nagu oli oodata, toores ja julm «ei!». Hitler teatas raadio teel: «Kapitulatsioon ei tule kõne allagi. Armee täidab tema peale pandud ajaloolist ülesannet sellega, et kergendab lõpuni vastu pannes uue rindejoone loomist ja armeegrupi tagasitõmbumist Kaukaasiast.»³ Teine radiogramm nõudis võitlust kuni viimase sõdurini ja viimase padrunini. Need meeletud käsud, mida armee juhatus vastuvaidlematult täitmisele võttis ning mida ta vaid osaliselt ja ümbersõnastatult alluvatele väekoondistele teatavaks tegi, ajasid Seydlitzi

---

¹ W. von Seydlitzi märkmed. Mansteini poolt mainitud 90 suuremat väekoondist, mida kuni lahingu viimase päevani olevat kinni pidanud Saksa 6. armee, armastavad rõhutada need, kes tahaksid näidata, milline sügav mõte oli 6. armee visal vastupanul. Görliitz mainib, et ajuti oli «kotiga» hõivatud 143 ja viimastel päevadel 50 kuni 60 Nõukogude «suuremat väekoondist». (Vt. «Entscheidungsschlachten», lk. 309.) Kuid neid väekoondisi ei saa hinnata mõlemalt poolt võrdsete teguritena. Nõukogude väekoondiste arvuline koosseis oli kõigest kolmandik Saksa vastavatest väekoondistest. Üksikasjalikke andmeid Stalingradi all võidelnud väekoondiste struktuuri ja arvu kohta võib saada raamatust: A. M. Самсонов, «Сталинградская битва», М., 1960. Vaata sellega seoses ka Hermann Pörzgeni kirjutist Nõukogude marsali Jerjomenko Stalingradi memuaaride kohta (ajaleht «Frankfurter Allgemeine Zeitung» 15. 10. 1961.)

² W. von Seydlitzi märkmed.

³ Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 244 jj. Paulus annab teksti mälu järgi.

hinge täis. Ta ei suutnud kuidagi mõista, miks pidi Paulus üldse veel kord Hitlerilt luba küsima, selle asemel et enneolematu katastroofilises olukorras, mis oli tekkinud kõrgema juhtkonna süü tõttu ja mille kogu õudust võis tunnetada üksnes kohapeal, tegutseda lihtsalt oma äranägemise järgi. Sõdurieetika seisukohalt lähtudes olid juba kõik võimalused võitluse jätkamiseks ammendatud. Kujunenud situatsioon nõudis, et armee juhatus võtaks kasutusele niisugused abinõud, mida dikteeris vastutustunne ja mis oleksid pidanud tegema lõpu uskumatutele kannatustele ning üldisele hukkamisele. Paulus aga jäi passiivseks. Ei saa öelda, et ta oleks kogu hingega toetanud Hitleri üleskutset «võidelda kuni viimase padrunini», kuivõrd ta ei pidanud isegi vajalikuks välja anda viimaseid käsikirju, mis oleksid õhutanud armeed võitlust jätkama.

Neist mõtetest ja tunnetest, mis valdasid tol korral kindral von Seydlitzi, kõnelevad ka ooberst Selle, endise armee insenerivägede ülemä märkmed. Ooberst Selle kohtus Seydlitziga 21. jaanuaril korpuse komandopunktis. Mõlemad olid juba enne sõda lähedased sõbrad ja usaldasid teineteist piiritult. «Kindral sammus erutunult mööda avarat blindaaži edasi-tagasi; ta teadis, et võib rääkida otsekoheselt. Lõpliku avameelsusega hakkas ta erakordse loogikaga väljendama oma mõtteid, et niivõrd diletantliku kõrgema juhtimise juures ei saanudki tulla teist tagajärge kui see kuritegelik kaos.»¹ Siis hakkas Seydlitz kritiseerima armee juhtkonda, eriti aga staabi ülemat, kes oma ühekülgse staabikarjääri tõttu polnud võimeline mõistma rindemeeste muresid ja vajadusi. Lõpuks kurtis ta kibestunult, et kõik tema püüdlused tugineda oma Demjanski all saadud kogemustele ja mõjutada armee juhtkonda, olid olnud asjatud. Nüüd aga, kui kõik oli juba kaotatud, oli isegi Schmidt veendunud, et Seydlitzil oli õigus.

Need Seydlitzi viimased sõnad käisid ilmselt dramaatilise stseeni kohta, mis oli toimunud 19. jaanuaril armee staabis ja mille lõppepisoodi ta ise võis jälgida. Feldmarssal Milchi isikliku esindajana (Milchi oli Hitler äärmiselt suure hilinemisega määranud oma erivolnikuks

---

¹ Herbert Selle, «Die Tragödie von Stalingrad. Der Untergang der 6. Armee». 3. verb. Aufl., Hannover, 1948, lk. 11.

6. armee õhu kaudu varustamise alal) saabus Pauluse juurde noor pommituseskaadri komandör major Thiel, kellele oli antud ülesanne kooskõlastada kohapeal kõik lennuväe ja armee väeosade koostöö küsimused ning anda vajalikke selgitusi. Kasutades avanenud juhust, puistasid äärmiselt erutatud Paulus ja Schmidt vaese lenduri üle kõige rängemate etteheidete-rahega seepärast, et lennuvägi ei tulnud toime temale pandud ülesandega. Neis etteheites purskus välja kibe pettumus ning võib-olla ka mõlema armee juhi ärganud süütunne läheneva katastroofi ees. Enesevalitsemise kaotanud staabiülem paiskas majorile näkku süüdistuse, et «Luftwaffe» on reetnud 6. armee ja et seda kuritegu ei saa enam millegagi lunastada.¹

Seda ootamatut vihapurset hindas Seydlitz järgmiselt: «Püüdes veeretada oma süükoormat lennuväele, tahavad nad ilmselt lüüa oma musta südametunnistuse häält. Ja kas Richthofen ja Fiebig ning samuti ka Pickert ei hoiatanud neid täieliku otsekohesusega, et lennuvägi ei suuda kunagi varustada kaht armeed? Schmidt aga lükkas tookord kõik vastuväited tagasi. Kas ta tõesti oli selle juba unustanud? Kas ta ei kuulutanud tookord, et «kotis» võib süüa ka hobuseid?»²

Saates ooberst Sellet, kes 23. jaanuaril kullerina «kotist» välja lendas, sõnas kindral Schmidt talle lahkumiseks: «Teatage kõikjal, kus te seda kohaseks peate, et 6. armee reedeti ja jäeti kõrgema juhtkonna poolt saatuse hoolde.»³ Kui see polnud üksnes hetkeline raevupuhang, mille kutsus esile närvide ülepingutus, siis oli Seydlitzil õigus, kui ta kinnitas, et isegi sissepiiratud armee staabiülem jõudis lõppude lõpuks (olgugi hilinemisega) katastroofi põhjuse õige mõistmiseni. Ent sellest hoolimata ei võtnud armee juhatus, kes küll kõike seda tunnetas ja tajus täielikult hukkumisele määratud sõduritele osaks langenud üha kasvavate kannatuste kogu raskust, mitte midagi ette, et teha lõpp sellele piinade ja surma orgiale.

Moraalsed ja humaansed kaalutlused sundisid Seyd-

---

¹ Herhurdt von Rohden, «Die Luftwaffe ringt um Stalingrad», Wiesbaden, 1950, lk. 88 jj. Vt. samuti Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 245 jj.

² W. von Seydlitzi märkmed.

³ Herbert Selle, «Die Tragödie von Stalingrad. Der Untergang der 6. Armee», 3. verb. Aufl., Hannover, 1948, lk. 12.

litzi ette võtma veel ühe «palverännaku» armee staapi. See toimus 25. jaanuaril, pärast seda, kui ta oli veel kord õudustundega näinud kujuteldamatuid stseene enda ümber keldrites ja laatsarettides, riita laotud laipu ning kõikjal toitu otsivaid vaaruvaid haavatud näruseid sõdureid. «Nähes nälgivate, külmetavate ja aeglasele surmale määratud meeste armetuid kogusid, jälgides, kuidas ründavad venelaste tankid külvavad surma, ei suutnud ma lihtsalt leppida mõttega, et vastupanu niisugustes tingimustes ongi sõdurivaimu ja -au kõrgeimaks avalduseks... Kõik minus protesteeris selle meeletuse ja südametunnistusega juhtimise vastu.»

Seydlitz kandis armee juhatajale ja staabi ülemale ette oma pretensioonid. «Peatumata pikemalt lagunemise avaldustel, mida Paulus teadis samuti¹ kui mina, esitasin küsimuse, kas armee juhatus kavatseb midagi ette võtta selleks, et organiseerida kapituleerumist. Kui seda ei juhtu, siis kerkib iga ohvitseri ja sõduri ette küsimus, kas ta võib tegutseda üksikult ja mida ta nimelt peab ette võtma. Täiesti resigneerunud Paulus vastas niisama lühidalt: «Mina ei tee midagi.» Seejuures ei andnud ta mingit motiveeringut. Schmidt seisis vaikides tema kõrval. Pärast lühikest järelemõttlemist teatasin ma seepeale, et sellisel juhul hakkab tegutsema omal käel. Nii Paulus kui ka Schmidt ei vastanud midagi. See oli minu viimane kohtumine Paulusega «kotis».²

Otsekohe pärast oma komandopunkti tagasijõudmist andis kindral von Seydlitz viimase käskkirja korpusele, mis oli adresseeritud kahele veel säilinud diviisile (100. jäägridiviisile ja 295. jalaväediviisile). Käskkirja motiveerivas osas mainiti, et enam pole oodata käskkirja armee juhatuselt, mis annaks juhtnööre lahingu viimase faasi kohta. Armee juhatus olevat keelanud vaenlasega läbirääkimistesse astumise ning samuti ei kiitvat ta heaks enesetapmisi. Ei tohtivat mingi hinna eest lubada rinde edasist tükeldamist väiksemateks võitlusgruppideks ja üksikuteks «kotikesteks», et vältida viimaseid täiesti mõttetuid ohvreid. Seepärast antakse rügementide ja pataljonide komandöridele õigus iseseisvalt otsustada, sõltuvalt olukorrast kohtadel, tulistada välja viimased laskemoonavarud ja lõpetada vastupanu.

¹ W. von Seydlitzi märkmed.

² W. von Seydlitzi märkmed.

See viimane kindral von Seydlitzi käskkiri Stalingradi «kotis» kujutas endast vastutustundest tingitud sammu pärast rasket heitlust südametunnistuse ning kohusetunde vahel, mis tekitasid talle kui inimesele ja kui ohvitserile ränka piina. Seydlitz oli sattunud sundseisu, kus tuli teha valik: kas täita kõrgemalt saadud käsk või alluda sellele, mida dikteeris talle südametunnistus ja vastutus-tunne temale usaldatud sõdurite ees. Tema otsustas süda-metunnistuse kasuks.

Seydlitzi eeskujul hakkasid omapead tegutsema neil päevil ka teised komandörid, hüljates kõrgemalt poolt antud halastamatu käsu ja alludes moraali seadustele. Nii näiteks hoolitses õigeaegse organiseeritud vastupanu lõpetamise eest kindral von Drebber, 297. jalaväediviisi komandör, samuti ka XIV tankikorpuse komandör kindral Schlömer, kes andis oma väeosadele korralduse üheaegselt kapituleeruda, vältides sellega tarbetut verevalamist ja kaootilise lagunemise kõige halvemaid aväldusi.¹ Päästvas tegevusvabaduses leidsid õige tee selles erakordses situatsioonis ka mõned rügementide, pataljonide ja väiksemate allüksuste komandörid.

Kogu piiramislahingu vältel vaevles Seydlitz seepärast, et ta käed olid seotud ning et tal polnud otsustavatel momentidel võimalust avaldada initsiatiivi, et tema positsioon ei lubanud vastavalt sündmuste käiku mõjutada. Kritiseerides armee juhatust, mõistis ta hukka selle passiivsuse ja saatusele alistumise, millele lisandus veel väärettekujutus kohusetundest, mis otse katastroofi eel avaldas järjekordselt väga hukatuslikku mõju. Selle juurde tagasi pöördudes kirjutab Seydlitz: «Nii palju kui mina mäletan, siis alates selle erakordse situatsiooni tekke-momendist ja lõpetades kibeda resultaadiga, ei tundnud me armee juhatuse poolt tahtejõulist, sihikindlat, kõvakäelist ja täpset juhtimist. Asi ei seisnud üksnes selles, et läbimurde ettevalmistamisel, mida kavatseti novembri lõpul, ja hiljem operatsiooni «Talvine äike» käigus ei võtnud armee juhatuse vaevaks anda vastavaid käskke, mis selge sõnaga ja argumenteeritult oleks juhtinud meeste tähelepanu väljakujunenud olukorra tõsidusele ning innustanud neid pingutama viimast jõudu otsustavaks heitlu-

---

¹ Hellmut Schlömer, «Das Ende des XIV Panzerkorps in Stalingrad». (Seni avaldamata memuaarid.)

seks. Ma ei suuda meenutada isegi ainsatki käskkirja, mis oleks selgelt ja arusaadavalt veennud meid selles, et on tingimata tarvis pidada ilmselt lootusetut võitlust. Veelgi suuremal määral käib see lahingu lõppetapi kohta, mil laostumine üha enam maad võttis. Siin avaldus kogu oma ebameeldivuses armee juhtkonna ähmane, kidakeelne, kahemõtteline ja apaatne pale, kes ei leidnud eneses enam energiat ega mehisust iseseisvaks tegutsemiseks.»¹

Niivõrd ebakindel juhtimine ei suutnud lahendada dilemmasid, mis alatasa konfliktiolukorras esile kerkisid, ning seda said tunda oma nahal niihästi rindesõdurid, kelle usku komandöridesse ja püüdu käsku täita kasutati lõppude lõpuks teadlikult kuritegelikel eesmärkidel, kui ka nendest kõrgemal asetsenud staabid, kes pahatihti läbisegi keldrites ja maa-aluses Stalingradi varemotelabürindis lõdisesid ning tegevusetult lähenevat lõppu ootasid, samal ajal, kui sõdurid väljas hukkusid. Seydlitz ei kartnud kirjeldada oma märkmetes vapustavaid pilte meeletest, abitusest, kramplikest ponnistustest ja tuimast apaatiast, mis oli vallanud kindrleid ning veel nende juurde jäänud staabiohvitserid. Ta tunnistab, et armee juhatus, hoolimata tema enda poolt antud käsust, võidelda viimse võimaluseni, järelilikult — kaitsta komandopunkte kuni viimase sõdurini, — kiitis heaks üksikute ohvitseride ja gruppide meeletlikud katsed iseseisvalt piiramisrõngast välja murda. Vanemate ohvitseride hulka, kes lühikest aega enne lõppu otsustasid niisugusele avantüürile välja minna, ja kes hukkusid vaenlase liinist läbi-murde katsel, kuulusid armee staabi operatiivosakonna ülem ooberst Elchlepp ja LI korpuse staabiülem ooberst Clausius, kelle nimi jääb seotuks Seydlitzi märgukirjaga.

Nagu paljud teised ohvitserid, ei pidanud Seydlitz millegagi õigustatuks ja hindas isegi rindemeeste reetmisena seda fakti, et kaks korpuse komandöri ei tahtnud kuni lõpuni oma sõdurite saatust jagada. Kõrgemalt poolt antud käsu põhjal toimetati need mehed «kotist» välja. Üks nendest — tankivägede kindral Hube — sai ülesande reorganiseerida armee õhu kaudu varustamist, mis oli seks ajaks juba lootusetult läbi kukkunud; teine — insenerivägede kindral Jaenecke — evakueeriti ilma tõsisema põhjuseta kohe pärast seda, kui ta oli saanud

---

¹ W. von Seydlitzi märkmed.

kergelt haavata. Muuseas — Seydlitz teeb teatavaks ka vähetuntud tõsiasi: selgub, et isegi armee staabi ülem püüdis ilmselt viimasel hetkel pageda uppvalt laevalt, mille rooli juures ta oli seisnud koos Paulusega Volga lahingu pikkadel saatuslikel kuudel. Tõttõelda — millist tähtsat missiooni tagalas oleks võinud Schmidt täita pärast seda, kui «kotist» oli juba enne teda välja saadetud mitu erikullerit? Ka kindral Schmidt jäi koos paljude teiste ohvitseridega aukraadide ja ordenite saju alla, millega «kasteti» sellel katastroofi perioodil agoonias viibivat armeed. Kuid kindralleitnandiks ülendatuna pidi ta siiski lõpetama oma sõjalise karjääri vangipõlves. Asi seisis selles, et kui Schmidt sai 25. jaanuaril käsu «kotist» välja lennata, oli Stalingradski aerodroomilt viimane lennuk juba õhku tõusnud. Seydlitz pidas seda tookord saatusliku õiglaseks tahteks.¹

Seydlitzi poolt antud käsk kapituleeruda Nõukogude vägedele, tõi kindralile raskeid tagajärgi. Armee juhatus sai sellest kaudsel teel teada, tahtis Seydlitzi esmalt aresteerida ning piirdus lõpuks sellega, et kõrvaldas kindrali korpuse komandöri kohalt. Seydlitzi diviiside riismed, kes hakkasid oma korpuse komandöri käsku täitma, allutati VIII armeekorpuse komandörile kindral Heitzile, kes pühitati koos mõnede allüksustega taganemislainest «koti» lõunaossa ja kes võis oma ea tõttu tõepoolest pretendeerida selle rindeosa kaitse juhtimisele. Seydlitz arvas põhjendatult, et nende abinõude initsiaatoriks oli mõttetu vastupanu jonnakas pooldaja kindral Schmidt.²

Sel põhjusel ei tahtnud Seydlitz kuidagi tõsiselt võtta 6. armee staabi ülema hilisemaid kinnitusi, et ta olevat 22. jaanuaril soovitanud Paulusele Hitleri peakorterilt eelnevalt luba küsimata anda võitlusvõime kaotanud väekoondistele õigus kapituleeruda.³ Kui Schmidt tol korral tõepoolest polnud enam nõus juhataja kavatsusega vastupanu jätkata ja pidas õigeks tegutseda oma riisikol, siis oleks ta pidanud ka 25. jaanuaril, kui Seydlitz viimast

---

¹ W. von Seydlitzi märkmed.

² Sealsamas. Viimaste nädalate viletsust «kotis» ja väejuhatuse üldist desorganiseeritust kirjeldab kujukalt oma memuaarides kindralleitnant Hans-Georg Leyser, endine 29. motoriseeritud jalaväediviisi komandör raamatus: Joachim Lemelsen, «29. Division...», Bad Nauheim, 1960, lk. 204—206.

³ P a u l u s, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 91, 244.

korda palus Paulust organiseerida edasise lootusetu võitluse lõpetamist, toetama korpuse komandöri kui oma mõttekaaslast. Kuid midagi niisugust ei juhtunud. Otse vastupidi — on olemas usaldusväärsed andmed selle kohta, et Schmidt nõudis kuni viimase minutini vastupanu jätkamist. Kui XIV tankikorpuse staabi ülem ooberst Müller palus, et Schmidt mõjutaks Paulust nõustuma viivitamatu kapituleerumisega, vastas armee staabi ülem küüniliselt, et sõduritele on jäänud veel vastupanu jätkamiseks noad ja hambad.¹ Walter Görlitz märgib oma Stalingradi lahingut käsitlevas uurimuses korduvalt ning ülistab üle igasuguse määra Schmidtiniitsiatiivi, kellele ta kaldub omistama tähtsat osa isegi kapituleerumise otsustamisel. Samal ajal läheb ta täieliku vaikimisega mööda kindral von Seydlitzi jõupingutustest samas küsimuses. Kuid just tänu Seydlitzile kutsuti juba 20. jaanuaril kokku kindralite nõupidamine, mis aitas kogu asja surnud punktist välja nihutada.²

Oma «Põhimõttelistes märkmetes» meenutab Paulus ausalt, et Seydlitz pöördus tema poole kaks korda kapituleerumise küsimuses. Kuid mingit lahkarvamist — tõsisemat või kergemat — tema (Pauluse) ja staabiülema vahel, kes poleks esmakordselt temaga selles tähtsas küsimuses nõus olnud, ei ole ta kusagil maininud.³

Pole mingit kahtlust, et just kindral Schmidt pistis Paulusele 29. jaanuaril, s. t. otse traagilise lõpu eel, kui armee oli juba ammugi täiesti laostunud, allakirjutamiseks ette selle võltsi telegrammi füüreri aadressil, milles kapituleerumisest keeldumist kujutati «kangelaslikkusena». Kui Pauluselt Nürnbergi protsessil küsiti selle truualamliku telegrammi kohta, vastas ta: «Kahetsen, et tolleaegse olukorra mõjul lasksin selle läbi ega pidanud telegrammi kinni.»⁴

Jaanuari viimastel päevadel toimunud kindral von Seydlitzi ja tema staabi riismete allutamine VIII korpuse

¹ Hellmut Schlömer, «Das Ende des XIV Panzerkorps in Stalingrad», lk. 319.

² Paulus, «Ich stehe hier auf Befehl!», lk. 91. Peale selle Görlitz, «Stalingrad» kogumikust «Entscheidungsschlachten», lk. 310.

³ Paulus, «Ich stehe...», lk. 247 jj. Paulus meenutab siin veel kolme kindralit, kes pooldasid kapitulatsiooni: kindral Pfefferit (IV armeekorpuse komandör), Schlömerit (XIV tankikorpuse komandör) ja von Danielsi (376. jalaväediviisi komandör).

⁴ Pauluse tunnistus 12. 02. 1946. a. Nürnbergis.

juhtkonnale sundis kindralit olema ühe groteskse juhtumi tunnistajaks. «Kivikõva» kindral Heitz, kes oli vankumatult otsustanud kaitsta iga jalatäit maad ja võidelda kuni viimse võimaluseni, pidas tarvilikuks armeed vallanud laose olukorras haarata temale allutatud väeosad taas raudsete pihtide vahele. Sel eesmärgil kutsus ta 29. jaanuaril instrueerimisele oma korpuse kõrgemad ohvitserid, samuti kaks vägedeta jäänud korpusekomandöri, kolm diviisikomandöri, kolm ooberstit ja mõned teised ohvitserid. Seydlitz ei osanud kujutleda, mida veel saab nõuda äärmiselt kurnatud, lahingumoonata jäänud külmetavaltelt sõduritelt, keda jahtisid vaenlase tankid. Ta eeldas, et olukorra traagilisus nõuab asjalikku käskkirja, milles avaldatakse tunnustust ilmutatud ennastsalgavusele ning püütakse innustada mehi viimast jõudu kokku võtma. Kuid asi polnud kaugeltki nii. Uue käskkirja peamiseks sisuks oli ähvarduste ja surmaga karistatavate tegude loetelu: «Kes hakkab venelastele alla andma, lastakse maha! Kes heiskab valge lipu, lastakse maha! Kes viivitamatult ei anna edasi lennukilt allaheidetud leivapätsi või vorstirõngast, lastakse maha!» Ja edasi järgnesid teised punktid, mis lõppesid stereotüüpse ähvardusega: «Lastakse maha!» Taoline kindralite ja vanemate ohvitseride instrueerimine, nagu Seydlitz seda episoodi iseloomustades märgib, sarnanes vana üleajateenija-veltveebli jutujamamisele allohvitseridega. «See oli kõige ehtsam matuse-talitus surma taustal, mis kandis hauda külmunud, nälgunud ja aeglaselt kangestuvaid inimesi.»¹

Taolise fanatismi avaldustega pidi Seydlitz kokku pörkama paar päeva hiljemgi, kui ta vangivõetud kindralite, vanemate ohvitseride ja sõdurite armetus trobikon-nas alustas okkalist teekonda tundmatusse tulevikku. «Meid sunniti ükshaaval, hanereas mööda kitsast treppi üles järsule künkale ronima. Samal hetkel tabas meid selja tagant Heitzi käsul avatud meie oma kuulipildujatu-li. Kuulid tabasid meie juurde varjule tulnud inseneri-vägede ooberstit Schillingit ning samuti minu staabi ohvitseri rittmeister Bethget. Nende laibad veeresid alla otse ikka veel seal seisvate venelaste jalge ette.»²

See oli viimane vapustus, mille kindral Stalingradi

¹ W. von Seydlitzi märkmed.

² W. von Seydlitzi märkmed.

lahingus läbi elas. Seydlitz ei unustanud märkimast, et mõni päev hiljem ilmus vangivõetud kindralite hulka ka kindralooberst Heitz, keda langenuks peeti ja kes nii halastamatult oli ohvriks toonud temale allunud sõdureid ning kes oma 29. jaanuari meeletu käskkirjaga oli jätnud kõigile mulje, et ka tema ise paneb vastu viimse padrunini ja hakkab otsima surma oma komandopunkti kaitstes. Heitzi näol polnud märgata mingit jälge üle kahe kuu kestnud piiramislahingu vaevadest ja piinadest. Erinevalt teistest kindralitest tuli kindralooberst Heitz vangi hämmastavalt suure kohvrite hulgaga.

Käesolevas peatükis kirjeldatud sündmused ning läbielamused, vead ja eksitused on iseloomulikud kogu Stalingradi lahingule. Ajaloolane, kes seab enesele eesmärgiks sündmuste analüüsi, peab kasutama kõiki kättesaadavaid allikaid, kui ta tahab täieliku tõeni jõuda. Muidugi, Stalingradi tragöödia viimase vaatus jälgimine kõigi selle väliste avalduste ja varjatud asjaoludega pole just kõige meeldivam. Seejuures päevalgele kerkivad asjaolud näitavad sisemise laostumise kõikvõimalikke avaldusi ning iseloomustavad ka seejuures lõppude lõpuks sõduri ja inimese moraali ignoreerimist, mis oli omakorda paratamatu loogiline järeldus kõigele sellele, mis toimus. See mõru pill halastamatut objektiivsust on hädatarvilik seetõttu, et on juba hakanud ilmnema katseid ja tendentsi õigustada, kahandada või lihtsalt maha vaikida seda, mis toimus Stalingradis.

Kui selles küsimuses sai lähtekujuks kindral von Seydlitz, siis pole see tehtud sugugi mitte tema idealiseerimiseks ja veel vähem temale õnnetu kangelase osa omistamiseks. Nagu teistel, olid ka temal oma puudused ja inimlikud nõrkused. Oma kurba kohust täites oli tema nagu teisedki lõpuks sunnitud saatusele alistuma ja oma veendumuste kiuste minema koos alluvatega hukatuse teele. Koos oma kindralitest kolleegidega oli ka tema Stalingradi lahingus süüvõrku ja kurja saatuse lõksu sattunud. Seepärast on ta kaugel püüdlusest ennast oma kaaslastest raskes hädas eraldada. Seydlitz ei olnud mäsaja või vastuhakkaja, kes oleks tahtnud heisata Volga kaldal Hitleri-vastase poliitilise opositsiooni lippu. Kuid ta oli vast ehk kõige silmapaistvam mõtlevate ja ettenägelike inimeste esindaja Stalingradi all võidelnud Saksa grupeeringus. Tema suutis teistest varem ja selgepiirili-

semalt näha ümber toimuva sõjalis-poliitilise löögi deemonlikku olemust. Samal ajal sundisid väejuhi kogemused ning temale omane eksimatu sõduriinstinkt tal juba Stalingradi lahingu algusest peale asuma kategoorilisse opositsiooni 6. armee juhatusega ja kohutava katastroofi ees püüdma kallutada Paulust iseseisvale tegutsemisele.

Seydlitzi isiklik tragöödia seisis selles, et oma püüdlustes vältida kurjakuulutavat saatust, mis rippus veerand miljoni Saksa sõduri kohal, oli ta seotud oma positsiooni raamidega, nii et ta võis kasutada ainult kriitikat, proteste ja iseseisva aktiivse tegevuse katsetusi piiratud mastaabis. Seydlitzile ei antud saatuse poolt võimalust tõestada suurte tegudega sellel vastutaval võtme positsioonil, kuhu ta pidi nimetatama pärast lahingut, et ta on valmis ja tulvil otsusekindlust minema riskile selleks, et täita ajaloolise momendi käsku. Oli, kuidas oli, kuid tema tunded ja mõtted, püüdlused ning praktilised teod kajastasid suuremal või vähemal määral paljude Stalingradi lahingust osavõtnute teadlikku reageeringut nendele nähtustele, mis samm-sammult hülgasid traditsioonilisi ettekujutusi sõduri aust ja kohusetundest. Lõpuks paljastas sündmuste loogika halastamatult Hitleri degenereeruva sõjalise ja riikliku juhtimise kogu amoraalsuse. Kindral von Seydlitzi käitumine Stalingradi lahingus peab meenutama, et sõjaline juht ei tohi piirduda puht professionaalsete raamidega. Kõrgemaks seaduseks peab talle olema südametunnistuse hääl, ja käsutäitmise kohus kehtib vaid nii kaua, kui tal on olemas moraalne alus. Tuletagu seda meelde ka rasked hingelised läbielamused, talumatult piinav konflikt kohuse- ja südametunnistuse vahel, mis ränkade füüsiliste kannatuste kõrval vaevasid tuhandeid Saksa sõdureid Stalingradi lahingus.

LÖPPSÕNA

Stalingradi lahingust on möödunud kakskümmend aastat. Selle aja jooksul on küllaltki selgesti välja kujunenud tolle sündmuse maailmaajaloolised mastaabid. «Saksa- maale oli Stalingradi lahing kõige rängemaks lüüasaamiseks kogu tema ajaloos, Venemaale aga tema suurimaks võiduks. Poltaava lahingus (1709) sai Venemaast Euroopa suurriik; Stalingrad pani aluse tema muutumisele üheks kahest kõige võimsamast maailma suurriigist.»¹

Saksa rahva teadvuses (ja kaugeltki mitte ainult selle generatsiooni hulgas, kes elas läbi Teise maailmasõja) säilitab Stalingradi nime mainimine, kus tragöödia toimus, veel kaua kurjakuulutava tähenduse. See linn Volgal valgustas hõõguva kumaga kogu natsliku režiimi sõjalist, poliitilist ja moraalselt kokkuvarisemist. Tulvil sügavat sümbolismi paljastas traagiline epopöa hitlerismi amoraalse riikliku ja sõjalise süsteemi saatanliku olemuse. Sellele süsteemile järgnes tugevasti mõjutatud, kuni õudse lõpuni enesetapja kombel pimestatud sakslaste enamik.

Feldmarssal Paulus oli üks neist, kes aitas hukatuslikke käske ellu viia. Kahjuks alles pärast katastroofi sai ta aru, mille nimel ohverdasid oma elu paljud vastupanuliikumise võitlejad ja poliitiliselt mõtlevate ohvitseride esindajad. Pärast vangipõlvest tagasipöördumist märkis Paulus ühes oma avalikus esinemises küllaltki õigesti Stalin-

---

¹ Doerr, «Der Feldzug nach Stalingrad», Darmstadt, 1955, lk. 13.

gradi tragöödia sümboolse tähenduse kohta: «Stalingradi lahingu sündmustes ja seda saatnud nähtustes peegeldusid nagu veetilgas kõik Hitleri vallutussõdade probleemid, kõik vastuolud strateegilise olukorra nõudmiste ning nende poliitiliste ja majanduslike eesmärkide vahel, mida taotles kõrgem juhtkond. Me näeme Saksa sõdurite ja ohvitseride ennastsalgavust. Kuid nende ennastsalgavust kasutati kuritegelikel eesmärkidel. Me näeme samuti inimlike ja materiaalsete võimaluste piiri, näeme vapustavaid isiklike tragöödiad, — ühesõnaga: me olime kõigi nende kannatuste tunnistajaiks, mida saksa rahvas pidi taluma. Tagajärg oli see, et Hitleri poolt vallapäastatud sõda tõi kaasa suuri kannatusi sakslaste poolt rünnatud nõukogude rahvale.»¹

Need mõtted väärivad süvendamist ja arendamist, sest nad avavad tõepoolest väga ilmekalt läbielatud sõja ning selle sünnitanud režiimi iseloomustavad jooned. Üksnes avantüristlik katse tungida samaaegselt Volgale ja Kaukaasiasse, näitas vallutusplaanide meeletust. Püüe hõivata sõjatööstuse keskusi näitab, kui kaugel oli diletantliku diktaatori strateegia sõjakunsti klassikalistest seadustest. Pealetung paljude sadade kilomeetrite ulatuses vaenlase territooriumi sügavusse toimus kõige elementaarsemate geograafiliste ja kliimatingimuste ignoreerimisel, ilma küllaldaste reservideta ja vägede normaalse varustamiseta; viimastelt nõuti aga ülejõukäivaid ülesandeid. Nagu kogu sõda tervikuna oli see avantüür kergemeelne mäng panga peale, ja kõrgem generaliteet ei teinud sellele lõppu. Püüdlus vallutada Stalingrad maksu mis maksab oli olulisel määral dikteeritud idiotlikest ja vastutustundetutest prestiiži kaalutlustest. See aga paljastas lõplikult Hitleri ning tema maailmavaate mõnitava ülbuse ja amoraalsuse. Kõik see, mida piiramislahingus läbi mõeldi ja läbi elati, mida tehti või tegemata jäeti, kõik seal sooritatud head ja halvad teod — kõik see moodustas dramaatilise üldise saatuse, mis langes osaks saksa rahvale. See oli hukatusliku tee sümboolne kehastus, millisele teele tõugati kogu rahvas: anastada võõraid maid, suhtuda põlastava üleolekuga teistesse rahvastesse, isetead-

---

¹ Tsiteeritakse Martin Lattmanni artikli järgi «Stalingrad ohne Lüge. Mitteilungsblatt der Arbeitsgemeinschaft ehemaliger Offiziere», nr. 1, 1960, lk. 10 jj.

vus ja fanatism, saatuslik püüd kohaneda toimuvaga ning viljatud protestid, vastuvaidlematu käsutäitmine ja arvu- tud hingelised konfliktid, võltsid lubadused ning naiivne uskumine; ennastsalgav kohusetunne ja ülevate püüd- luste ning ustavuse kuritarvitamine; demagoogiline prop- aganda ja inimväärikuse mõnitamine; kõikjale levitatav kasarmuvaim ja truualamlus kodaniku vastutustunde asemel; üldine süü ning alistumine kurjale saatusele sündmuste palge ees, mis pidid lõppude lõpuks fataalse paratamatusega välja viima katastroofini. Stalingradi katastroofis kajastusid nagu tulipunktis kõik natside riik- liku ja sõjalise juhtkonna iseloomustavamad omadused. See katastroof on tohutu suureks sõjalise läbikukkumise õppetunniks, milles ajalugu nagu tahtis demonstreerida kõiki halvimaid tagajärgi, mida toob endaga kaasa pii- ramatu võim ühe füüreri käes, totalitaarne kord ja mee- letute käskude vastuvaidlematu täitmine.

Kas saksa rahval on õnnestunud möödunud kahekümne aasta jooksul ideeliselt ning poliitiliselt vabaneda koletust pärandist oma tervenemise nimel ja huvides? Kas võib tõepoolest öelda, et diskussioon Stalingradi lahingu ning sellega seoses üleskerkinud probleemide ümber on and- nud viljakaid tulemusi? Ja kas on meil veendumust selles, et kurva mineviku kasulikud õppetunnid saavad meie järeltulijate omandiks? Nendele küsimustele ei saa vas- tata keegi jaatavalt, kui ta ei taha patustada oma süda- metunnistuse vastu. Natsismi ajaloo ja Saksamaa osavõtu suhtes Teisest maailmasõjast, mille üheks kõige iseloo- mulikumaks episoodiks oli, nagu äsja märgitud, Stalin- gradi katastroof, võib sakslaste juures märgata kahesugust hoiakut. See ilmneb paljude mõtete, mitmesuguste sünd- muste ja nähtuste hinnangutest, kusjuures siin pole vii- maste hulgas ka niisugused sündmused nagu Stalingradi lahing ning vastupanuliikumine füüreri ajal. Sõjajärgsel perioodil polnud esialgu puudust siirastest püüdlustest minevikku mõista, et õilsatest kavatsustest juhindunult teha möödunust õigeid järeldusi ja vältida kunagisi eksi- samme. Kuid mida enam aastaid Stalingradi katastroofist möödus ning materiaalne heaolu majandusliku kõrgkon- junktuuri tulemusel tõusis, seda enam hakkas pead tõstma enesega rahulolev üleolekutunne, püüdlus minevikku mõista hääbus ning suure uuenemise ja puhastamise prot- sess, mis oleks mineviku patud absoluutselt likvideerinud,

jäi toimumata. Palavlikuline jaht väliste edusammude järele ja elutaseme tõus lämmatasid järk-järgult sakslaste hulgas totaalsest sõjalisest katastroofist tekitatud poliitilise ja moraalse süütunde. Kasuhimu lämmatas kurva mineviku mälestused. Nii tekkis petliku võitmatuse atmosfäär, mille pinnal hakkasid võrsuma lopsakas ükskõiksus ja tuim põlgus moraalsete ja vaimsete väärtuste vastu, mida nüüdsetes tingimustes ja eluolus on hakatud pidama millekski iseendastmõistetavaks asjaks, kuigi tegelikult neid tuleb kaitsta igapäevases võitluses.

Kuidas siis niisuguses atmosfääris võis säilida psühholoogiline valmisolek vabaneda möödunud aastate raskest koormast! Täissöönud endaga rahulolu ei tahtnud, et teda häiriks mineviku mälestused; ta püüdis ennast neist lahti rebida ja tõrjuda kõrvale möödunud aastate ebameeldivused. Nii tekkis Stalingradi käsitlevas literatuuris kahtlase väärtusega tendents näilise objektiivsuse sildi all rehabiliteerida, ilustada, kinni mätsida, vaikides mööda minna mineviku sündmustest või näidata neid moonutatud kujul. On küllaltki kahetsusväärne, et need aja vaimule kohandatud tendentsid võimaldavad küllaldaselt määral üle parda heita vaieldamatuid kibedaid, kuid oma ravitoimelt kasulikke, meie rahvusliku katastroofi viljasid.

Mineviku õiget mõistmist, eriti aga Stalingradi katastroofi juurde pöördumist raskendab asjaolu, et Saksa Föderatiivses Vabariigis on muutunud suhtumine sõja probleemidesse. Perioodil, millal Saksa sõdurivaimu taassündi võitjate riikide poolt esialgu ohjeldamatult mõnitati, siis aga seda militarismi rusude alla maetud väarikust jälle välja kaevama hakati, püüdsid paljud kindralid, sõjaajaloolased ja publitsistid kõigiti anda oma panust Saksa sõduri au taastamise üritusse, vaikides maha tõe ning loobudes käsitamast mitmeid libedaid teemasid, püüdes pahatihti isegi möödunut sobimatult õigustada ja ülistada. See on karuteene. Hans Rothfels rõhutas täie õigusega, et üksnes «lõpuni avameelne poleemika» võib kaasa aidata atmosfääri puhastamisele ning niisuguste tingimuste loomisele, mis takistaksid uute legendide tekkimist. «See pole kaugeltki kõige meeldivam üritus. Kuid püüe unustada ebameeldivaid asju ja neid oma teadvusest välja tõrjuda pole veel kunagi kaasa toonud vaimset tervene-

mist. Seepärast ei tohi me mingil kombel eemalduda delikaatsetest probleemidest ning vältida vaevalt armistunud haavade puudutamist.»¹

See järelalus on eriti õige Stalingradi lahingu suhtes. Peame leidma enestes jõudu ja mehisust hoolikalt uurida sünget ning ebameeldivat ajaloo peatükki, mis jutustab meie sõdurivaimu madaldamisest ja rüvetamisest, vaadata kogu tõele silma ning võtta teda sellisena nagu ta on. Me peame välja selgitama, mil kombel õnnestus natsismil järk-järgult murda Saksa veermahti selgroogu. Tuleb paljastada ka mineviku saatuslike sündmuste ajaloolised juured. Kõigi nende probleemide avameelne arutamine, mis puudutavad sõdurieetika aluseid, lubab meil paremini tunnetada vaimsete ja moraalsete väärtuste tõelist suhet, aitab näha lubatavat piiri kuulekusele ning pidevalt meeles pidada ülimalt kohust austada õigust, vabadust, moraalselt puhtust ja inimväärikust. Nende probleemide arutamisel ei tohi kõrvale jääda ükski sõdur ega ohvitser. Sellega seoses on kohane meenutada Theodor Litti sõnu tõe tervendava jõu kohta: «Püüe seda mitte märgata on sama hea kui hävitada vaimse uuenemise allikat. Tõde vägivaldselt maha suruda — see pole midagi muud kui vooruste needuseks muutmine. Kuna see, millest inimene püüab mitte mõelda, ei lakka olemast, ja olles ilma jäetud avalikust väljendamisvõimalusest, muutub ta nuhtluseks, millest ei saa vabaneda, ning tekitab painava tunde, et südametunnistus pole sul puhas.»²

Stalingradi tragöödiat on võimatu omistada mingisugust kõrgemat mõtet omal ajal kasutatud võltside kõnede abil, mis ülistasid kangelaslikkust, või kaasaegsete katsetega ümbritseda seda romantilise oreooliga. Hukunute viimast tahet on võimalik austada üksnes sel juhul, kui mälestus sellest sõjalisest, moraalsest ja poliitilisest katastroofist muutub meile ammendamatuks ajaloo õppetunniks. Selle eelduseks on vankumatu otsusekindlus paljastada kuni lõpuni kõik tolleaegsete sündmuste vastastikused seosed, piirdumata üksnes nende sõjalis-strateegiliste aspektidega, ja valmisolek revideerida pärandatud sõduriau koodeksit, pidades silmas neid ettekujutusi ning

---

¹ Hans Rothfels, «Zeitgeschichtliche Betrachtungen», Göttingen, 1959, lk. 16.

² Theodor Litt, «Wege und Irrwege geschichtlichen Denkens», München, 1948, lk. 140 jj.

mõisteid, mis ei sobi kokku inimväärikuse ja moraaliseadustega.

Enesessesuletud sõduri omaette maailm omaenda ettekujutustega kohusest ja aust, mille kohta ei käi üldinimlikud moraali alused, on kõige puhtam mõttetus. Saksa rahvast tabanud tragöödia Stalingradi all annab meile näitliku õppetunni selles suhtes, kuivõrd võib moonutada sõdurivaimu amoraalne ja vastutustundetud diktaatori võim ning millist vägivalda inimolevuste suhtes toob paratamatult kaasa totaalne sõda üldse.

Nimelt lahing Stalingradi all demonstreeris, kui saatuslikul kombel oli Saksa veermaht muudetud natsliku režiimi jamslike eesmärkide taotlemise tööriistaks. Oleks väga kasulik, kui tänapäeval seda tõde väsimatult täiel häälel kuulutataks ja kui need, kes olid kunagi kõrgetel sõjaväelistel ametikohtadel, selle eest vastutaksid.

Kahjuks leiab see aset üksnes väga harvadel juhtudel. Endiste Hitleri kindralite raamatutes ja memuaarides domineerib enamuses tendents minevikku õigustada. Tüüpiliseks näiteks taoliste katsete hulgast võivad olla ka Mansteini mälestused, eriti peatükk Stalingradi kohta. Tutvumine selle ebameeldiva literatuuriga jätab õudse mulje jonnakast iseteadvusest, tõrkumisest tungida toimuva olemusse ja tunnistada oma eksisamme. Inglise sõjapublitsist Liddell Hart maalis kord lugeja silme ette ilmeka kuju Saksa ohvitserist, kes on juhmilt sulgunud oma kitsalt professionaalsesse sõjalisse sfääri ning on valmis vastuvaidlematult täitma mistahes käsku, esitamata seejuures piinavat küsimust poliitilise vastutuse kohta. «Mulle tundub ta kaasaegse Pontius Pilatusena, kes peseb oma käed puhtaks nende käskude puhul, mida ta peab täitma,» kirjutas Liddell Hart.¹

Taolistes memuaarides ei kõnelda peaaegu kuskil omaenda vigadest või südametunnistuse kõrgemast käsust. Peaaegu mitte kunagi ei tehta katset vaadelda sõjategevuse käiku sõjapidamise üldiste printsiipide seisukohalt ega püstitata küsimust toimuva poliitilise iseloomu kohta. Esiplaanil seisavad alati üksnes puhtsõjalised sündmused ja tagajärjed, samuti ka ilmselt isikliku prestiiži kaalut-

¹ Tsiteeritakse Hans Herzfeldi artikli järgi «Das Problem des deutschen Heeres 1919—1945», ajakirjas «Geschichte und Politik». «Eine wissenschaftliche Schriftenreihe» № 6, 1952, lk. 10.

lustest dikteeritud püüdlused õigustada, pesta eneselt maha häbi sõjalise lüüasaamise pärast ning veeretada kogu süü üksnes Saksamaa hauakaevajale, kes jõudis õigel ajal maise kohtu eest pageda. Sellega seoses on iseloomulik kindral Doerri nõutust tekitav avaldus: «Mulle tundub, et kogu süüd Stalingradi pärast kannab vaid üks inimene, ja selleks inimeseks oli jumalakartmatu Adolf Hitler.»¹

Niisugustes väidetes ignoreeritakse teadlikult tervet hierarhia redelit, mille astmetel piirnesid vastutuse mastaabid, alates kõrgemast ülemjuhatajast ja edasi üle rindejuhatajate kuni allüksuste komandörideni.

Käesoleva raamatu juhtmotiiviks on küsimus vastutusest, mida igas peatükis käsitletakse autori poolt põhimõttelisest seisukohast lähtudes. Selle küsimusega on kõige tihedamalt seotud mitmesugused poliitilised, moraalised ja psühholoogilised probleemid, mida kõrvale jättes oleks võimatu mõista Stalingradi fenomenaalse nähtuse kogu sügavust ning ajaloolist tähtsust. Katse piirduda Stalingradi tragöödia puhul üksnes selle sõjastrateegiliste külgedega ei saa kunagi kaasa tuua sündmuste kogu grandioossuse näitamist. Nimelt selles tuleb otsida ebaõnnestumise juuri, mis tabas Walter Görlitzit, kui ta püüdis toimunut analüüsida. Görlitz puudutas sellega seotud problemaatikat ainult äärmiselt pealiskaudselt. Pealegi polnud ta võimeline vajalikul kombel arvestama Stalingradi sündmuste erakordset iseloomu. Keegi pole andnud talle õigust mõõta tavalise mõõdupuuga neid sündmusi, mille puhul tol ajal valitsenud omavoli ja ebainimlikkuse atmosfääris vaevalt oli võimalik arvata, et käsu täitmise kohustusel võib üldse olla mingit kõlbelist alust. Selles mõttes on ajaloo ees patustanud ka feldmarssal Paulus, kes nagu paljud teised kõrgemad väejuhatajad ei suutnud kuni lõpuni vabaneda pimedusest ja traagilistest illusioonidest. Ta polnud võimeline tunnetama toimuva saatlikku olemust. Tal ei jätkunud vajalikku poliitilist läbinägelikkust ja võimet kuulata omaenda südametunnistuse häält, mis oleks pidanud vastama tema õlgadele asetatud vastutuse koormale.

Stalingradi tragöödia uurimisel ja tema peategelaste

---

¹ Hans Doerr, «War Stalingrad ein Opfergang?» B: «Die politische Meinung». «Monatshefte für Fragen der Zeit», 1958, lk. 88 jj.

osade hindamisel on vastutavad ka ajaloolased. Kirjalikele tunnistustele ja ametlikele dokumentidele kuulub kahtlemata otsustav tähtsus. Kuid need ei sisalda kogu tõde. Objektiivsus ei ole samuti omaette suurus ja ajalugu ei kujuta endast erapooletut oponenti. Ajaloolane on seotud vajadusega arvestada samuti kõlbluse nõudeid, ta ei tohi jääda neutraalseks pealtvaatajaks, kui toimub võitlus hea ja kurja vahel.

Stalingradi ajalooline problemaatika (ja siin kerkib taas esile selle lahingu sümbolne iseloom) seab meie ette saksa rahvale ühe kõige saatuslikuma küsimuse, mis pärast Bismarcki poliitiliselt areenilt lahkumist on pidevalt erutanud sakslaste avalikku arvamust ja mille lahendamata jätmine oli mõlemas maailmasõjas Saksamaad tabanud katastroofide peamiseks põhjuseks. Siin on mõeldud mõistlikku vahekorda poliitika ja sõjapidamise üldiste printsiipide vahel. Stalingrad demonstreeris selgesti, kui kaugele läksid Saksamaa vastutavad sõjalised juhid Clausewitzi sõjafilosoofiliste vaadete doktriinist, mis nõuab eetiliselt põhjendatud poliitilise mõtlemise prioriteeti puhtsõjaliste külgede ees. Sel põhjusel muutus sõda Idas halastamatuks kahe vastandliku maailmavaate heitluseks, mis pealegi madaldas Saksa sõjaväe juhid «võimatuse strateegia» kannupoisteks ning viis nad üha kaugemale sõjaetika traditsioonidest. Hüpe Stalingradi, mis kujutas endast «nurgakivi», millele pidi tuginema Lähis-Ida valutamise edasiste operatsioonide kogu hiiglaslik kompleks, oli natsismi anastuspüüdluste kulminatsioonipunktiks. Jampsliku rassiteooria pinnasel võrsunud koletu ülbus tõi kaasa Punaarmee sõjalise võimsuse ignoreerimise ning alahindamise, samuti ka Nõukogude Liidu võimsuse majanduslike ja moraalsete allikate alahindamise. Surmaheitlus Stalingradi all lõppes väärilise vastase totaalse võiduga, kusjuures venelased korraldasid Saksa vallutajatele kaasaegse «Cannae», ning vähe sellest — Nõukogude väed andsid hävitava löögi natsismi jampslikele plaanidele ja anastuspüüdlustele. Stalingradi lahing äratas nõukogude rahvas enneolematu energia ja mobiliseeris teda võimsaks jõuks. Igatahes Saksa armee purustamine Volgal polnud tingitud üksnes vastase arvulisest ülekaalust nii inim- kui materiaalsete ressursside poolest, nagu seda tänapäeval tahaks kujutada mõni nendest, kes pole midagi õppinud. Nõukogude rahva võitlus, kes kaitses oma kodu-

maad ja vabastas selle võõramaistest okupantidest, sulatas Stalingradi lahingu päevil lõplikult ja dünaamiliselt kokku bolševike riikliku korra ning nõukogude patriotismi, muutudes sellega maailma poliitika otsustavaks teguriks.

Hiljutise õnnetu mineviku vaimse hindamise protsessis ja sellest ülesaamisel on eriti tähtis arvestada Stalingradi tragöödiast tulenevaid õppetunde. Muidugi mõista peab vajalikke ajaloolisi järeldusi saatma ka uus suhtumine eksisteerivasse poliitilisse reaalsusesse. Gerhard Möbus rõhutas: «Sellejuures ei saa aga silmapaari vahele jätta, et illusioonidest vabanemine on vaimse uuenemise protsessi üks külg, nagu rusude kõrvaldamine valmistab ette uue hoone ehitamist.»¹ Ja tänapäeval, nagu tulevikuski, võib olla meile teetähiseks käesolevas raamatus mainitud silmapaistva sõjaväelase moraalist tingitud manitsused. See inimene suutis vabaneda puhtsõjalistest raamidest ja tõusta oma tegudes oma vastutuse tunneta miseni poliitilises mõttes. Kindraloberst Ludwig Beck andis eeskuju, mis väärib järgimist, ja ta tegi seda kogu oma eluga ning ennastohverdava hukkimisega. Tema poolt mahajäetud märkmikest ja «Visanditest» leiame Clausewitzi ideede taassünni ning loomingulise edasiarendamise.² Beck kummutas võltsi väite, nagu oleks sõda rahvuse tegevuse kõige kõrgem vorm. Ta kummutas selle seisukoha, mis, meie õnnetuseks, eelnenud ajaloolisel epohhil nii väga üles puhuti ning mis püüdis väita, et kõige tähtsam on sõjaline mõtlemine. Ta näitas, et ühekülgne sõjaline mõtlemine peab olema allutatud kaugelt laiemale sõjapoliitika sfäärile, mille peaülesanne võib seista vaid selles, et säilitada ning kaitsta rahu, pidades seejuures pidevalt mees isikliku vastutuse tunnet, inimväärikust ja kõlbelise otsustamise vabadust.

Mälestus Stalingradist, samuti ka need rahvuslikud probleemid ja ülesanded, mida hukkunud meile pärandasid, peavad meid alatasa manitsema, et on tingimata tarvis kuni lõpuni mees pidada neid asjatuid äärmise julmusega toodud ohvreid. Peame valvsalt jälgima, et ei korduks niisugune areng, mis ähvardaks halastamatult

---

¹ Gerhard Möbus, «Realität oder Illusion. Zum Problem der unbewältigten Vergangenheit». Osnabrück, 1961, lk. 7 jj.

² Ludwig Beck, «Studien», Stuttgart, 1955.

hävitada kõrgemaid vaimseid väärtusi ja elu hüvesid või kasutada vägivalda, sundides inimesi tegema seda, mis on vastuolus südametunnistuse häälega ning mida ei saa heaks kiita süda ja mõistus.

Kui me teeme vajalikud järeldused Stalingradi sündmustest ning rahvuslikust katastroofist, millest on möödunud juba küllaltki palju aastaid, siis ei ole isade ohvrid ja kannatused asjatud nende järeltulijate suhtes.

SISUKORD

Joachim Wiederi teos ja selle tähtsus (Sissejuhatav artikkel)	5
---	---

ELLUJÄÄNU MÄLESTUSED

Saksa grupeering piiratakse sisse	25
Nii otsustati meie saatus	35
Kindral Seydlitz tõrgub	42
«Pidage vastu! Fühörer päästab meid!»	46
Ärevad ja rasked päevad Pitomniki lennuväljal	52
Sünged detsembrinädalad	57
Manstein tuleb!	61
Jõulupühad ja uusaasta «kotis»	69
Me lükkame tagasi venelaste ettepaneku ja keeldume kapituleerumast	76
«Katel» lüüakse puruks	83
Tragöödia läheneb haripunktile	88
Läbielamused ja kohtumised põgenemise ajal	94
Meie korpuse purustamine ja juhataja hüvastijätt	99
Surev armee sööstab Stalingradi varemetsesse	104
Agoonia venib	111
Me kuulame pealt omaenese matusekõnet	117
Kuulsusetu lõpp	121
Pilk kuristikku	128
Me langeme sõjavangi	133
Stalingradi tragöödia polnud veel lõppenud	139

KAKSKÜMMEND AASTAT HILJEM

Kriitilised mõtisklused

Feldmarssal von Manstein ja lahing «kotis»	149
Hitleri peamised valearvestused ja kindral Pauluse vastuvaidlematu kuulekus	151
Mansteini deblökeerimisoperatsioon	156

Lüngad ja vaieldavad kohad Mansteini raamatus	159
Mansteini kompetentsi piirid ja vastutus	162
Saamatus ja hooletus	169
Katastroofi tõelised mastaabid	178
Stalingrad polnud tavaline lüüasaamine	180
Stalingradi «surmaotsus» oli lubamatu ja amoraalne	183
Manstein ei andnud 6. armeele käsku kapituleeruda, kuigi pidas seda «soovitavaks»	188
Vastupanu ja sõjamehe kohus	192
Milleni viib vastutustundetu ja ebamoraalne sõjapoliitika	196
Talumatult võlts võrdlus	200
«M a t ä i d a n k ä s k u» (Feldmarssal Pauluse biograafiast ja pärandist)	203
Allikate üldiseloolumustus	206
Görlitzi vigane meetod	211
Feldmarssali iseloolumustusest	220
Millest Paulus oma tegevuses juhindus?	226
Saatuslike otsustuste tund	228
Viimane võimalus	235
Eneseohverdamine ja hukkumine ülemuste käsul	241
Kindral Seydlitzi osa Stalingradis	252
Kurnamislahing Volga metropolis	255
Iseseisev tegutsemine piiramislahingu algul	258
Seydlitzi hinnang olukorrale	262
Tee hukatusse	272
Hingepiin katastroofi päevil	279
LÖPPSÖNA	291

Иоахим Видер

КАТАСТРОФА НА ВОЛГЕ

На эстонском языке

Обложка Пальмисте, Эндель

Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja L. RIIKOJA

Kunstiline toimetaja L. KRUUSMAA

Tehniline toimetaja A. KREBSTEIN

Korrektor Ü. RATTUR

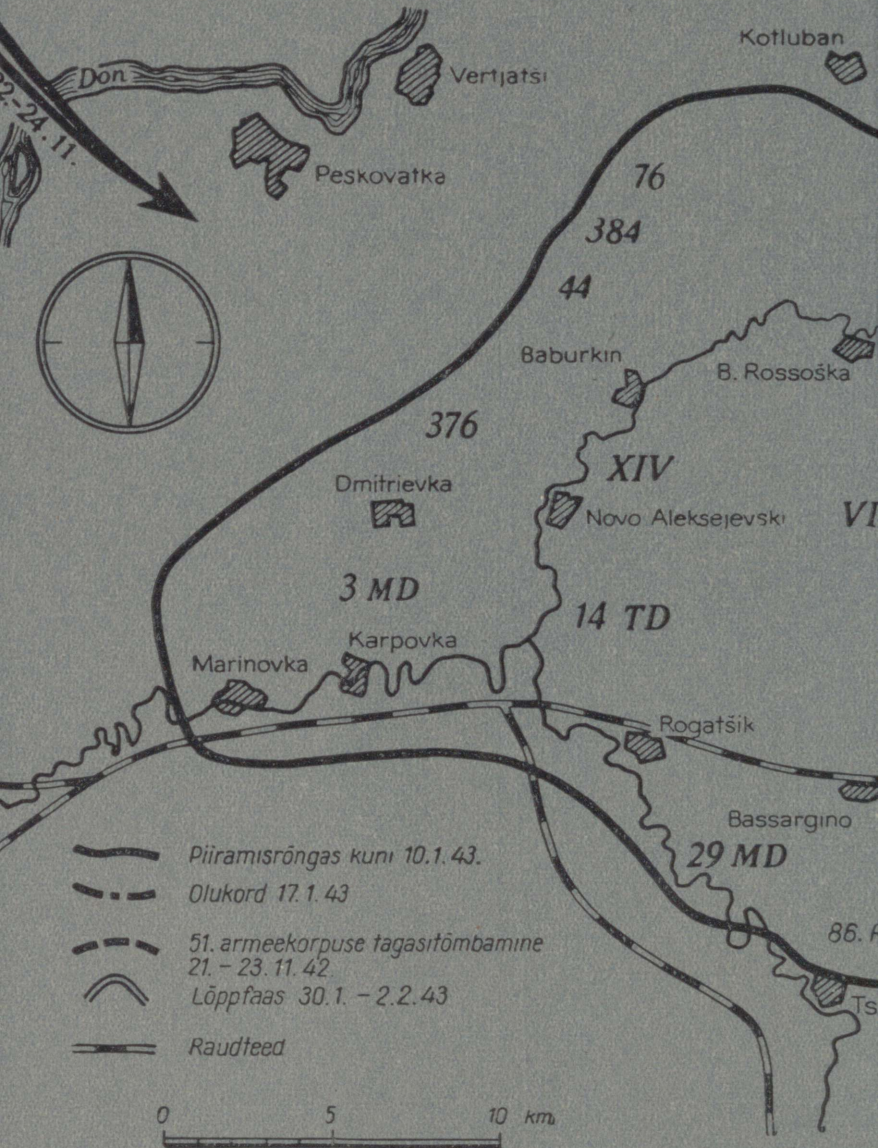
Ladumisele antud 26. VII 1966. Trükkimisele antud
25. I 1967. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 19.
Tingtrükipoognaid 15,96. Arvestuspoognaid 18,25.
Trükiarv 15 000. Tellimise nr. 5550. Hans Heidemanni
nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. I

Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik

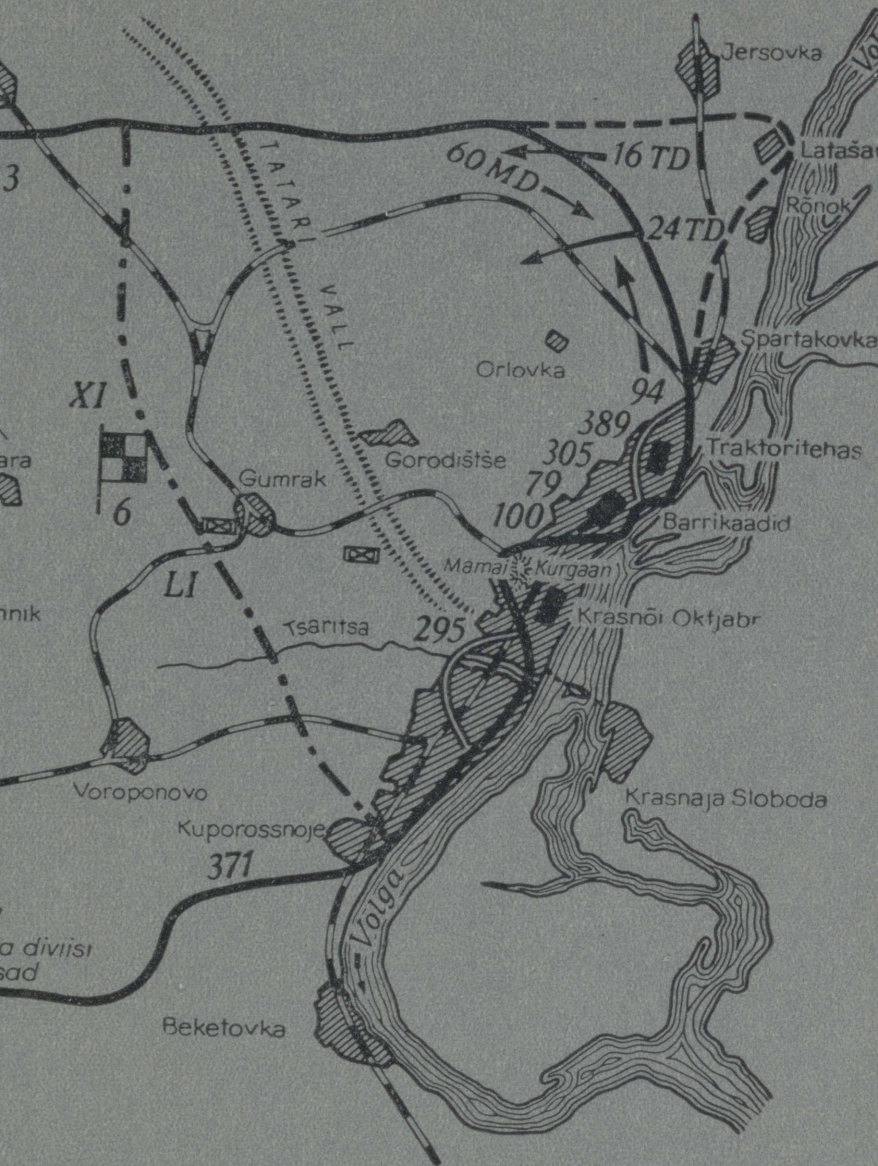
Hind rbl. 1.20.

1—6—3

SISSEPIIRATUD SAK

GRUPEERING

Rbl. 1.20

A-28435

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00411476 7